ALBERTO ANGELA

VIENA DIENA SENOVĖS ROMOJE

KASDIENIS GYVENIMAS, PASLAPTYS IR ĮDOMYBĖS

TYTO ALBA

ALBERTO ANGELA

VIENA DIENA SENOVĖS ROMOJE

KASDIENIS GYVENIMAS, PASLAPTYS IR ĮDOMYBĖS

Iš italų kalbos vertė
Aurelijus Katkevičius

VILNIUS 2012

UDK 931
An83

ALBERTO ANGELA UNA
GIORNATA NELL'ANTICA ROMA
Vita quotidiana, segreti e curiositá
Mondadori Printing S.p.A, 2008

Šios knygos vertimą parėmė Italijos užsienio reikalų ministerija

Questo libro e' stato tradotto grazie ad un contributo per la traduzione assegnato
dal Ministero degli Affari Esteri italiano

Iliustracijos *Lucos Tarlazzi*
Kompiuterinės grafikos rekonstrukcijos *Gaetano Capasso*

ISBN 978-9986-16-878-2

Turinys

Monicai, Riccardo, Edoardo ir Alessandro.
Ir tai šviesai, kurią jie atnešė į mano gyvenimą.

Įžanga

Kaip gyveno senovės romėnai? Kas kasdien nutikdavo Romos gatvėse? Visi bent kartą uždavėm panašių klausimų. Ir būtent šis smalsumas jus pastūmėjo atsiversti šią knygą.

Iš tikrųjų Roma turi neaprašomo žavesio. Jis gali atgyti kaskart, kai apsilankome Romos laikų archeologinių kasinėjimų vietose. Deja, atvirukai ir vadovai dažniausiai pateikia tik apibendrintas užuominas apie kasdienį gyvenimą toje aplinkoje, kurią tyrinėjate, ir susitelkia į architektūros stilius ir datas.

Nėra paprasta suprasti, kaip tose vietose buvo gyvenama. Pirmiausia reikia matyti detales: kaip naudojami laiptai, kaip atrodo nesunykę grafičiai ant sienų (jų daugybė Pompėjuose), kokius pėdsakus palieka vežimai gatvėse ar kaip marmurinį slenkstį įbrėžia dabar jau pradingusios slankiosios durys.

Jeigu susitelksite į šias detales, kurie nors griuvėsiai staiga atgis, ir jūs išvysite tų laikų žmones. Būtent tokia šios knygos dvasia: didžioji istorija, susipinanti iš daugybės mažų pasakojimų.

Per daugelį metų kurtas televizijos laidas senovės Romos griuvėsiuose ir apskritai romėnų palikimo kasinėjimų vietose mane stulbino nepaprastas kiekis Romos imperijos gyvavimo laikų istorijų ir detalių, per šimtmečius pamirštų ir archeologų iš naujo atrastų. Vėl išniro atskiri kasdienio gyvenimo faktai, papročiai, keistenybės arba jau dingusio pasaulio visuomeninio elgesio taisyklės... Apie tą patį kalbėjausi su archeologais kasinėjimų vietose, skaitydamas jų publikacijas, ieškodamas atsakymų jų tekstuose.

Jie visi man teigė, kad šios vertingos žinios kol kas nepasiekė žmonių ir dažnai lieka „įkalintos" mokslinėse publikacijose ar archeologinių kasinėjimų vietose. Taigi pabandžiau šį tą papasakoti.

Šių puslapių tikslas – atgaivinti senovės Romos griuvėsius parodant kasdienį gyvenimą, atsakant į labai paprastus klausimus: koks buvo jausmas einant gatve? Kokie buvo praeivių veidai? Kas matyti iš balkonų? Kaip kvepėjo maistas? Kokia lotynų kalba skambėjo gatvėse? Kaip pirmieji saulės spinduliai apšviesdavo Kapitolijaus šventyklas?

Tam tikru požiūriu norėjau tarsi įsijungti televizijos kamerą ir parodyti, kaip atrodė įvairios vietos prieš du tūkstančius metų, suteikdamas skaitytojams pojūtį, kad jie atsidūrė Romos gatvėse, gali įkvėpti jos aromatų, susidurti su praeivių žvilgsniais, užeiti į dirbtuves, namus ar Koliziejų. Tiktai taip galima suprasti, ką iš tikrųjų reiškė gyventi imperijos sostinėje.

Gyvenu Romoje ir man lengva aprašyti, kaip dienai slenkant skirtingai krisdama šviesa apibrėžia gatves ir paminklus arba išryškina atskirus plotus, kuriuose slepiasi daugybė mažų detalių, vertų parodyti knygoje – papasakoti daugiau negu per visus tuos filmavimų ir tyrinėjimų metus.

Žinoma, vaizdai, plaukiantys priešais jūsų akis per šį apsilankymą senovės Romoje, nėra vaizduotės vaisius, bet, kaip jau sakyta, randasi tiesiog iš archeologų tyrinėjimų ir atradimų, iš iškasenų bei griaučių, laboratorinės analizės rezultatų arba iš antikinių tekstų nagrinėjimo.

Geriausias būdas surikiuoti visą šią informaciją yra paklusti dienos tėkmei. Kiekviena valanda – tai koks nors vyksmas kurioje nors Amžinojo miesto vietoje, kur jis parodo savo veidą. Šitaip akimirka po akimirkos atsiveria kasdienis gyvenimas senovės Romoje.

Lieka paskutinis klausimas: kodėl knyga apie Romą? Nes mūsų gyvenimo būdas yra romėniškojo vaikas. Nebūtume tokie, kokie esame, jeigu nebūtų buvę Romos amžiaus. Pagalvokite: paprastai romėnų civilizacija siejama su imperatorių vardais, su žygiuojančiais legionais ir ilgomis šventyklų kolonadomis. Bet tikroji jos galia buvo kita. Buvo kažkas, kas imperijai leido išgyventi neįsivaizduojamai ilgą laiką: Vakaruose daugiau kaip tūkstantį metų, o Rytuose dėl vidinės evoliucijos, kuri vedė nuo Konstatinopolio Bizantijos link, dar daugiau – daugiau negu du tūkstančius metų – beveik iki pat Renesanso. Jokie legionai, jokia politinė ar ideologinė sistema neįstengtų laiduoti tokio ilgaamžiškumo. Romos paslaptis buvo jos kasdienis *modus vivendi**: kaip statomi namai, kaip rengiamasi, valgoma, bendraujama su kitais – šeimoje ir peržengus namų slenkstį, ir visa tai įrėminta tikslioje įstatymų bei socialinių taisyklių sistemoje. Šis aspektas iš esmės išliko per amžius, nors laipsniškai kito, ir leido romėnų civilizacijai išgyventi taip ilgai.

* Gyvenimo būdas (*lot.*).

Bet ar esame tikri, kad toji epocha jau visiškai išnyko? Romos imperija iš tikrųjų mums paliko ne tik statulų ar išskirtinių paminklų. Ji paliko ir programinę įrangą, kuri tvarko kiekvieną mūsų gyvenimo dieną. Abėcėlė, kurią naudojame, taip pat ir internete, yra romėnų. Italų kalba kilusi iš lotynų, kaip ir ispanų, portugalų, prancūzų arba rumunų (iš jos ir anglų kalba pasiskolino daugybę žodžių). Nekalbant jau apie teisės sistemą, kelių tiesimą, architektūrą, tapybą, skulptūrą – be romėnų šios sritys nebūtų tokios, kokios yra.

Pagaliau, gerai pagalvojus, didžioji Vakarų gyvenimo sistemos dalis yra ne kas kita kaip romėnų gyvenimo evoliucija. Tai yra to, ką kiekvieną dieną galėjome matyti Romos imperijos gatvėse ir namuose.

Norėjau parašyti tokią knygą, kokią visuomet norėjau rasti bibliotekoje, kad patenkintų mano smalsumą apie senovės Romos pasaulį. Tikiuosi patenkinti ir jūsų.

Viskas prasideda Romos skersgatvyje 115 metais po Kristaus, valdant imperatoriui Trajanui, tą akimirką, kai, mano nuomone, Roma buvo savo galybės viršūnėje ir galbūt buvo pati gražiausia. Tai bet kuri tų metų diena. Tuoj praauš...

Alberto Angela

Pasaulis tuomet

Valdant Trajanui, 115 m. po Kristaus, Romos imperija buvo pasiekusi savo galios viršūnę. Jos sausumos sienų perimetras tęso daugiau negu dešimt tūkstančių kilometrų, o tai beveik ketvirtis Žemės apskritimo ilgio. Imperija driekėsi nuo Škotijos iki pat Irano ribų ir nuo Sacharos iki pat Šiaurės jūros.

Joje gyveno patys įvairiausi žmonės, labai skirtingi net ir fiziškai: nuo Šiaurės Europos šviesiaplaukių iki Artimųjų Rytų tautybių, nuo azijiečių iki šiaurės afrikiečių.

Įsivaizduokite, jei šiandien sujungtume Kinijos, Jungtinių Amerikos Valstijų ir Rusijos gyventojus: Romos imperija buvo netgi didesnių proporcijų, jeigu turėtume galvoje tuometinio pasaulio gyventojų skaičių...

Joje būta pačių įvairiausių gamtovaizdžių: keliaujant nuo vieno krašto link kito, tektų pereiti užšalusias jūras su ruoniais, milžiniškus eglių miškus, stepes, snieguotas viršukalnes, didžiulius ledynus, o tuomet – ežerai ir upės, kol pagaliau at-

vyktume prie karštų Viduržemio jūros paplūdimių ir ugnikalnių Apeninų pusiasalyje. Keliaudami toliau, kitoje *Mare Nostrum** pakrantėje atsidurtume bekraštėje kopų dykumoje (Sacharoje) ir net prie koralų rifų Raudonojoje jūroje.

Jokia imperija per visą savo istoriją nebuvo įsikūrusi tokioje įvairioje aplinkoje. Ir vis dėlto oficiali kalba buvo lotynų, atsiskaitoma buvo sestercijais ir įstatymai visur buvo tokie patys – romėniški.

Keista, bet tokios didelės imperijos gyventojų skaičius buvo mažas: vos penkiasdešimt milijonų, beveik tiek, kiek dabar gyvena Italijoje. Jie buvo išsisklaidę kaimelių, miestelių, pavienių žemės ūkių žvaigždyne, pabirę milžiniškoje teritorijoje kaip trupiniai ant stalo – ir staiga išnyra didieji miestai.

Aišku, visi centrai buvo susieti efektyvaus kelių tinklo. Bendras kelių ilgis buvo nuo aštuoniasdešimties iki šimto tūkstančių kilometrų, keliaudami automobiliu mes jais dar ir šiandien naudojamės. Ir galbūt didžiausias paminklas imperijai yra iki šiol išlikę romėnų statiniai. Tačiau vos pasukę iš kelio atsidurtume milžiniškuose nepaliestos gamtos plotuose, kur gausu vilkų, meškų, elnių, šernų... Mums, pripratusiems prie įdirbtų laukų platybių ir pramoninių angarų, visa tai palieka dabar jau išnaikintų „nacionalinių parkų" įspūdį.

Šį pasaulį gynė legionai, įsikūrę jautriausiose imperijos vietose, beveik visada išilgai sienų, garsiųjų *limes*. Trajano laikais kariuomenę sudarė šimtas penkiasdešimt tūkstančių, galbūt šimtas devyniasdešimt tūkstančių karių, suskirstytų į tris dešimtis legionų, turinčių istorinius vardus – tarkim, Trisdešimtasis Ul-

* Mūsų jūra (*lot.*) – taip romėnai vadino Viduržemio jūrą (čia ir toliau – vertėjo pastabos).

pijų Pergalingųjų (*Ulpia Victrix*) prie Reno, Antrasis pagalbinis Dunojaus, Šešioliktasis Tvirtasis Flavijaus nuo Eufrato – o tai prie pat dabartinio Irako sienų.

Prie šių legionų reikėtų pridėti pagalbinius, kuriuose tarnavo kariai, surinkti iš provincijų gyventojų, o jie išties padvigubindavo žmonių skaičių: taigi galiausiai imperatoriaus įsakymams paklusdavo trys šimtai keturiasdešimt tūkstančių ginkluotų vyrų.

Visko širdis buvo Roma. Ir įsikūrusi ji tiksliai pačioje imperijos širdyje.

Žinoma, tai buvo galios centras, bet taip pat ir miestas, turtingas humanitarinės, teisinės, filosofinės kultūros. Ir pirmiausia kosmopolitinis miestas, kaip dabartiniai Niujorkas ar Londonas. Čia susitikdavo įvairiausių kultūrų žmonės. Gatvės minioje galėtumėte sutikti turtingų matronų neštuvuose, gydytojų graikų, galų kavalerijos karininkų, senatorių italikų, ispanų jūreivių, Egipto žynių, Kipro kekšių, Artimųjų Rytų prekiautojų, vergų germanų...

Roma buvo gausiausiai gyvenamas planetos miestas: beveik pusantro milijono gyventojų. Nieko panašaus nebuvo regėta nuo *Homo sapiens* atsiradimo... Kaip jie sugebėjo gyventi kartu? Šios knygos tikslas – atskleisti, koks galėjo būti kasdienis gyvenimas Romoje imperijos laikais, tuomet, kai jos valdžia senovės pasaulyje buvo didžiausia.

Dešimčių milijonų žmonių visoje imperijoje gyvenimas priklausė nuo sprendimų Romoje. Antra vertus, o nuo ko priklausė Romos gyvenimas? Jis buvo toks, kokiu jį pavertė painus, įvairialypis jos gyventojų tinklas. Stebinanti ir nepakartojama visata, kurią kasdien tirdami bandome pažinti. Ir todėl pratarkime: vieną antradienį prieš beveik 1900 metų...

Prieš saulei tekant

Jos žvilgsnis įsmeigtas į tolimiausią horizontą, ji, rodos, paskendusi giliose mintyse. Blyškūs mėnulio spinduliai apšviečia ramų sniego baltumo veidą su vos pastebima šypsena. Ant jos kaktos juosta, prilaikanti plaukus, bet viena kita sruoga šelmiškai krinta ant pečių. Staigus vėjo gūsis sukteli apie ją dulkių sūkurį, bet jos plaukai nė nekrusteli. Ir negalėtų – jie marmuriniai. Kaip ir jos nuogos rankos bei tūkstančiai drabužių klosčių. Ją kūręs skulptorius naudojo brangią marmuro rūšį, įkūnydamas akmenyje vieną iš labiausiai romėnų garbinamų dievybių. Tai *Mater Matuta*, „maloningoji motina", vaisingumo, pradžios ir aušros deivė... Dabar, po daugelio metų, statula ant įspūdingo marmurinio pjedestalo stovi matomiausioje kvartalo sankryžos vietoje. Ją supa tamsa, bet blyški mėnulio prieblanda priešais marmurines jos rankas atskleidžia besidriekiančią plačią gatvę su daugybe dirbtuvių ir parduotuvių. Šią nakties valandą jos uždarytos. Iki grindinio nuleistos medinės langinės, jos užkeltos

tvirtais skląsčiais. Tai pati žemiausia milžiniškų tamsių pastatų dalis. Visur aplinkui mus stūkso juodi siluetai, atrodo, tarsi būtume tarpeklyje, žvaigždėtas skliautas – aukštybėse. Tai prastuomenės pastatai – insulės, jie panašūs į mūsų daugiabučius, bet ne tokie patogūs.

Stebina, kad šie pastatai neapšviesti, kaip ir Romos gatvės. Bet galbūt mes pernelyg pripratę prie savo epochos. Per amžius, nusileidus saulei, visi pasaulio miestai nugrimzdavo į tamsą, šviesdavo tik retos aliejaus lempos užeigose ar prie šventųjų skulptūrėlių, budinčių strateginėse nakties keliautojų vietose – gatvių sankryžose, namų kampuose ir panašiai. Taip yra ir imperinėje Romoje. Tamsoje intuityviai gali justi vietos „geografiją“ padedamas šių mažų švieselių ar žibinto, palikto namų kieme.

Ir dar stulbina tyla. Einame pirmyn gatve, o ten – neįtikima tyla. Tyla, kurią trikdo tik kvartalo fontanėlio vandens čiurlenimas už kelių dešimčių metrų nuo mūsų. Jis atrodo paprastai: ant akmens užkeltos keturios storos tufo plokštės sudaro kvadratinį baseiną. Priešpilnio mėnulio šviesa, sunkiai besiskverbianti tarp dviejų pastatų, išryškina akmenyje iškaltą dievybės veidą. Tai Merkurijus, jo šalmo šonuose – sparnai, iš burnos srūva vandens gija. Dienomis čia vienas po kito su mediniais kibirėliais eina moterys, vaikai ir vergai prisisemti vandens. Bet dabar čia tuščia ir tik vandens čiurlenimas palaiko mums draugę.

Keista ši tyla. Be to, ji reta. Juk iš tiesų esame pačiame viduryje miesto, turinčio pusantro milijono gyventojų. Paprastai naktį į parduotuves pristatomos prekės, grindiniu barška geležimi kaustyti vežimų ratai, sklinda šauksmai, žvengimas, neišvengiami keiksmai... Būtent tokius garsus girdime tolumoje. Ataidi šuns lojimas. Roma jau nebemiega.

Priešais mus gatvė kiek praplatėja, atsiranda kažkas panašaus į šviesos oazę. Mėnuo pabrėžia gatvę dengiantį bazalto plokščių tinklą – tarsi suakmenėjusį milžiniško vėžlio šarvą.

Kiek toliau, gatvės gilumoje, kažkas juda. Svyruojanti žmogysta kiek paeina pirmyn, tuomet svirduliuodama atsiremia į sieną. Tikriausiai girtuoklis. Kažką nerišliai murma ir siūbuodamas pasuka į skersgatvį. Galbūt kada nors atkaks iki namų. Iš tikrųjų naktimis Romos gatvės baugina kaip nakties plėšrūnas: jose gausu plėšikų, nusikaltėlių ir vagių, kurie nedvejotų susmeigti durklą kam nors į pilvą, kad tik galėtų ką nugvelbti. Jei kas nors rytą tokiame chaotiškame ir tankiai gyvenamame mieste aptiks nudurtą ir apiplėštą lavoną, tiesą sakant, bus sunku susekti žudikus.

Prieš įsukdamas į skersgatvį, girtuoklis užgriūva ant ryšulio gatvės kampe, išveblena jam kelis keiksmus ir vėl tęsia savo vargingą kelionę. Ryšulys sujuda, jis gyvas. Tai vienas iš daugelio sostinės benamių. Prisiglaudė pernakvoti. Jau keletą dienų gyvena gatvėje, kai kuklaus kambario, kurį nuomojosi, savininkas jį išmetė. Jis ne vienišas, greta kaip gali bando prisiglausti visa šeima su visais savo rakandais. Kiekvieno pusmečio pabaigoje, kai atnaujinamos nuomos sutartys, Roma pilna panašių benamių. Daugybė žmonių pernakt atsiduria gatvėje ir ieško naujos vietos, kur gyventi.

Mūsų dėmesį patraukia ritmingas garsas. Iš pradžių tylus, paskui vis aiškesnis. Aidas nuo pastatų fasadų trukdo suprasti, iš kur tiksliai jis sklinda. Skląsčio žvangesys ir kelių žibintų šviesa viską atskleidžia: tai sargyba. *Vigiles* sargyba. Kaip juos apibūdinti? Teoriškai tai ugniagesiai, bet nuolat tikrina viską, kad būtų išvengta gaisrų, taigi jie ir viešosios tvarkos prižiūrėtojai.

Vigiles priklauso kariuomenei, ir tai matyti. Čia devyni ar aštuoni mokomi rekrūtai ir vadas. Greitai lipa laiptais žemyn iš portiko. Jie įgalioti įeiti beveik visur, kai reikia rasti, kur gali kilti gaisras, kur rizikinga padėtis, kur dėl nerūpestingumo gali įvykti tragedija. Jie ką tik tikrino pastatą, ir vadas jiems kažką sako. Laiko žibintą aukštai pakėlęs, kad matytų rekrūtus – jis kresno kūno ir šiurkščių bruožų, derančių prie kimaus balso. Baigti pamokymai, paskutinįkart tamsių akių žvilgsnio iš po odinio šalmo persmeigti kiti *vigiles*. Jis išloja įsakymą, ir visi pradeda žygiuoti. Žygiuoja pabrėžtinai ritmingai, kaip ir turėtų muštruojami naujokai. Vadas stebi, kaip jie žengia, papurto galvą ir patraukia iš paskos. Žingsnių aidas vis tolsta, kol pagaliau jį užgožia fontanėlio čiurlenimas.

Metame žvilgsnį aukštyn – dangus pasikeitė. Jis vis dar tamsus, bet žvaigždės nebespindi. Tarsi nematomas ir neapčiuopiamas šydas pamažu dengtų miestą – lyg norėdamas jį atskirti nuo žvaigždėto skliauto. Po poros valandų išauš nauja diena. Tačiau galingiausios senovės imperijos sostinėje rytas bus kitoks nei visi kiti.

ĮDOMU

Roma, Amžinasis miestas, skaičiai

Antrame amžiuje po Kristaus Roma buvo savo šlovės viršūnėje. Tai iš tikrųjų pats geriausias metas ją aplankyti. Žengdamas į koją su imperija miestas pasiekė savo didžiausią teritorijos plėtrą ir apėmė 1800 hektarų plotą, jo perimetras – 22 kilometrai. Tai ne viskas. Romoje gyveno nuo milijono iki pusantro milijono žmonių (anot kai kurių šaltinių, galbūt net du milijonai, ne ką mažiau nei šiais laikais!). Senovėje tai buvo gausiausiai apgyvendintas planetos miestas.

Iš tikrųjų šis demografijos ir statybų bumas neturėtų stebinti: Roma per kartų kartas nuolat augo. Kiekvienas imperatorius ją puošė naujais pastatais ir naujais paminklais, laipsniškai keisdamas miesto veidą. Kartais priešingai – jos veidas pakisdavo radikaliai, taip pat ir dėl labai dažnų gaisrų. Ši nuolatinė Romos kaita truko šimtmečius, o rezultatas – jau senovėje ji tapo gražiausiu meno ir architektūros „muziejumi" po atviru dangumi.

Įspūdinga peržvelgti imperatoriaus Konstantino laikais sudarytą pastatų ir paminklų sąrašą. Be abejo, necituosime jo ištisai, bet net ir apsiribojant pagrindiniais kūriniais žandikaulis atvimpa, turint galvoje, kad tų laikų miestas buvo gerokai mažesnis nei dabar...

40 triumfo arkų,
12 forumų,
28 bibliotekos,
12 bazilikų,

11 didžiųjų termų ir beveik 1000 viešųjų pirčių,
100 šventyklų,
3500 žymių žmonių bronzinių statulų, 160 auksinių ir dramblio kaulo dievybių statulų, prie kurių pridedame
25 raitąsias statulas,
15 egiptietiškų obeliskų,
46 viešnamiai,
11 akvedukų ir 1352 fontanai gatvėse,
2 cirkai vežimų lenktynėms (didžiausiame – *Circus Maximus* – galėjo tilpti 400 000 žiūrovų),
2 gladiatorių kovų amfiteatrai (didžiausiame – Koliziejuje – buvo nuo 50 000 iki 70 000 vietų),
4 teatrai (didžiausiame – Pompėjaus teatre – buvo 25 000 vietų),
2 didelės laivų kovų arenos (tai yra dirbtiniai ežerai, kuriuose buvo rengiamos laivų kautynės),
1 atletikos stadionas (Domiciano stadionas, 30 000 vietų).
Ir taip toliau.

O žaluma? Išties neįtikima suvokti, kad šitame mieste, pilname paminklų ir pastatų, žalumos netrūko. Augalija dengė apie ketvirtį Romos ploto – tai yra apie 450 hektarų, tai buvo vieši ir privatūs sodai, šventosios girios, patricijų namų peristiliai ir taip toliau.

Įdomu, kokia buvo tikroji Romos spalva? Koks atspalvis ryškėjo, žiūrint į ją iš toli? Tikriausiai vyraujančios spalvos buvo dvi: terakotinių čerpių stogų raudona ir gyvybinga namų fasadų ir šventyklų kolonadų marmuro balta. Šen bei ten šiame rausvame čerpių audinyje taip

pat pastebėtume saulėje žibančius žalsvo aukso spalvos stogus – tai šventyklų ir kai kurių imperijos statinių paauksuotos bronzinės čerpės. Su laiku jos oksidavosi ir pasidengė žalsvomis apnašomis. Žinoma, pastebėtume ir virš miesto – ant kolonų ar šventyklų stogų – švytinčias paauksuotas statulas. Balta, raudona, žalia ir auksinė – tokios buvo Romos spalvos.

6.00 val.

Domus, turtingųjų namai

Kur gyvena romėnai? Kaip atrodo jų namai? Esame pripratę filmuose ir įvairiose televizijos laidose matyti apšviestus namus su kolonomis, vidiniais sodais, freskomis puoštais kambariais, mažais fontanais ir triklinijais*. Tikrovė yra visai kitokia. Tik turtingieji ir kilmingieji gali leisti sau su vergais gyventi mažose vilose. Jų nedaug. Dauguma Romos gyventojų gyvena susigrūdę dideliuose daugiabučiuose, dažnai sunkiomis sąlygomis, kurios verčia prisiminti Mumbajaus vargšų kvartalus...

Tačiau eikime iš eilės. Pradėkime nuo būstų, kuriuose gyvena Romos elitas, turtingųjų namų, vadinamųjų *domus*. Romoje, valdant Konstantinui, valdžia jų buvo suskaičiavusi 1790, tikrai nemažai. Ne visi buvo vienodi: vieni dideli, kiti maži, reikia atsižvelgti į nuolatinį erdvės stygių Trajano laikų Romoje. Tačiau namai, kuriuos ketiname aplankyti, yra klasikinės, „antikinės" struktūros, tuo jų savininkas labai didžiuojasi.

---

* Valgomasis kambarys su pasagos forma sustatytais gultais.

Įspūdingiausia šių namų išorė: jie „uždaryti“ savyje, primena austrę. Iš esmės turite įsivaizduoti tipišką romėnišką *domus* kaip mažą legiono, esančio užsienyje, fortą: neturi langų, nebent nedaug ir mažus, visada pastatytas aukštumoje. Neturi balkonų, aklinai supanti siena jį atskiria nuo išorinio pasaulio. Iš tikrųjų visa tai atspindi lotynų ir romėnų kultūros aušros šeimos ūkio sodybos, kurią juosė ištisinė tvora, senovinę struktūrą.

Šis atsiribojimas nuo gatvių chaoso krinta į akis nuo pat niekuo neišsiskiriančių, į gatvę žvelgiančių vartų. Abipus vartus – daug parduotuvių, šią valandą dar uždarytų. Pagrindinis įėjimas – aukštos dvivėrės medinės durys, apkaltos didelėmis bronzinėmis vinimis. Kiekvienos durų pusės centre įtaisyta bronzinė vilko galva, nasruose laikanti didelį žiedą, kurį galima naudoti kaip belstuką.

Už durų – trumpas koridorius. Pirmuosius žingsnius žengiame mozaika, vaizduojančia grėsmingą šunį, prie kurio įrašas *Cave canem* – saugokis šuns. Daug kas turi tokį įrašą Romos imperijoje, nors mes apie juos žinome pirmiausia iš Pompėjų vilų. Išties, jau Romos imperijos laikais plėšikai ir kaulytojai buvo problema.

Dar keli žingsniai, ir koridoriaus šone pastebime kambarėlį, o jame – kėdėje knapsintį žmogų. Tai durininkas, vergas, prižiūrintis vartus. Šalia ant žemės kaip šuo miega berniukas, tikriausiai jo „padėjėjas“. Namuose dar niekas nepakirdo. Ir tai mums leidžia netrukdomiems patyrinėti pastatą.

Einame toliau, ir koridorius atsiveria į didžiulę erdvę – tai atrijus. Keturkampė, plati spalvinga salė, puošta ryškiomis freskomis, jau apšviestomis aušros spindulių. Bet iš kur ši šviesa, jei nėra langų? Pažvelkime į viršų ir pamatysime – lubų viduryje trūksta dalies stogo. Tai didžiulė kvadratinė anga, pro kurią

krinta šviesa – kaip kieme. Tikra šviesos kaskada, besileidžianti statmenai ir pasklindanti į šalis, į kitus kambarius.

Tačiau ši anga nebuvo sugalvota vien tam, kad praleistų šviesą. Ji praleidžia dar ir vandenį. Kai lyja, didžiulis stogo paviršius virš atrijaus tarsi piltuvas surenka lašus ir nukreipia juos angos link. Įspūdingai šoktelėjusios per erdvę vandens srovelės teka iš keleto pakraščiais išsidėsčiusių terakotinių figūrų burnų ir garsiai tyška į atriją. Kai kyla audra, triukšmas gali būti kurtinamas.

Šis vanduo nešvaistomas. Jis suteka tiksliai į didelį kvadratinį baseiną salės viduryje. Tai *impluvium*, sena ir labai racionali idėja – surinkti lietaus vandenį į požeminę cisterną. Namo vandens atsargos. Mažas marmurinis šulinys, iš kurio galima pasemti vandens kasdieniams poreikiams. Taip daro kartų kartos. Ir tikrai – jo kraštas visai nugludintas virvių.

Impluvium turi ir dekoratyvią paskirtį – tai vidinis namų „tvenkinys“, kuriame atsispindi žydras dangus ir debesys. Atrodo tarsi ant grindų padėtas paveikslas. Kad ir kokių svečių ar lankytojų užeitų į namus, pirmas vaizdas labai malonus.

Tačiau mūsų matomame *impluvium* yra dar šis tas – jo paviršiuje plūduriuoja žiedai. Jie liko po vakar vakare šiuose namuose vykusios puotos.

Baseino vanduo tarsi veidrodis visur meta ryto šviesos atspindžius. Lengvo vėjelio sukelti grakštūs raibuliai žeria atspindžius ant salės sienų, jie vaiko kits kitą freskose. Įsižiūrėję šioje salėje neišvysime bespalvės sienos. Visur vaizdai su mitologinėmis figūromis, maži fantastiniai gamtovaizdžiai ar ornamentai. Spalvos žėri – mėlyna, raudona, geltona ochra.

Galime padaryti svarbią išvadą: romėnų pasaulis labai spalvotas, gal net labiau nei mūsiškis. Spalvingi namų interjerai, paminklai, net žmonių drabužiai – svarbiomis progomis tai tikras

atspalvių siausmas. Tuotarp mes dažniausiai elegancijos viršūne laikome tamsų arba pilką drabužį... Nuodėmė, kad praradome visas šias spalvas, ypač savo namuose, kur vyrauja baltos sienos. Romėnai į juos žiūrėtų kaip į nenupieštą paveikslą, prie rėmų pritvirtintą baltą drobę.

Tęskime savo tyrinėjimus. Atrijaus šonuose atsiveria keletas kambarių. Tai miegamieji, *cubicula*. Palyginti su mūsiškiais, jie nepaprastai maži ir tamsūs, panašesni į celes negu į miegamuosius. Nė vienas iš mūsų noriai juose nemiegotume – čia nėra langų, blyškiai šviečia tik aliejinės lempos. Menkai įžvelgiami freskų ir mozaikų šedevrai, kurie dažnai puošia šiuos kambarius, mūsų laikais laikomi muziejuose, išryškinti išmoningai išdėliotų šviesų. Romėnai jų tokių nematė. Bet kai akys priprasdavo prie *cubiculum* prieblandos, lempų liepsnelės, išryškindamos kraštovaizdžius ir pavaizduotų veidų bruožus, paversdavo šiuos darbus labai įtaigiais.

Atrijaus kampe matome laiptus, vedančius į antrą aukštą, kur gyvena vergai ir šeimos moterys. Pirmas – „kilniųjų" aukštas, tai vyrų, pirmiausia *pater familias*, teritorija.

Einame toliau pro baseiną ir priartėjame prie kitos sienos. Ją beveik visą dengia kaip armonika sulankstytos medinės plokštės. Pastumiame jas. Tai *tablinum*, namų šeimininko „biuras". Čia jis priima savo klientus. Kambario viduryje – didelis stalas ir įspūdingas krėslas, o pakraščiuose surikiuota keletas taburečių. Visų kojos tekintos, išpuoštos kaulo inkrustacijomis, dramblio kaulu ir bronza. Ant aukštų kandeliabrų pastebime aliejines lempas, ant grindų – gorę (sušilti), ant stalo – brangius sidabrinius daiktus (neabejotinai „santaupas") ir rašymo priemones.

Kiek paėjėjame. Toliau kabo didelė užuolaida. Pakėlę ją, priartėjame prie intymiausios *domus* dalies. Iki šiol buvome repre-

zentacinėje dalyje, kurią gali pamatyti ir svetimi. Tačiau už šių užuolaidų įeinama į privačią erdvę. Čia peristilis, didelis vidinis *domus* sodas, maži žalieji namų plaučiai. Jis apsuptas nuostabių kolonų, o tarp jų nuo lubų kabo marmuriniai diskai. Juose išraižytos ir nuspalvintos mitologinės figūros. Diskų vardas keistas – *oscilla*, o kodėl jie čia kabo, gali nujausti – kai pučia vėjas, jie švelniai siūbuoja ir griežtai kolonadai suteikia judesio pojūtį.

Šią ryto valandą peristilyje labai maloni atmosfera. Mus supa sode puoselėjamų dekoratyvinių, aromatinių ir vaistinių augalų kvapai.

Šiuose soduose, kaip ir dera, galime rasti mirtų, buksmedžių, laurų, oleandrų, gebenių, akantų... Yra ir didesnių augalų – kiparisų ir platanų. O dar gėlių – našlaičių, narcizų, vilkdalgių arba lelijų, taip tinkamų darželiams. Dažnai išvystume ir pinučiais lipančių vynuogienojų. Tai iš tikrųjų *domus* ramybės oazė. Oazė, kurioje savi meno kūriniai – augalai – susodinti ne atsitiktinai, bet geometriškai tvarkingai – eilėmis, darželiuose, kartais mažais labirintais. Dažnai sodininkai suteikia augalams gyvūnų formas. Neretai tarp augalų galima išvysti ir tikrų gyvūnų – fazanų, balandžių, povų.

Aušros šviesoje pastebime dvi sustingusias žmogiškas figūras. Tai sodo kampus puošiančios mažos bronzinės statulos. Du angeliukai, rankose laikantys antis. Prieiname. Nuo vieno iš jų girdime sklindant keistą triukšmą, primena murmesį. Staiga po dviejų trumpų garsių tekštelėjimų iš ančių snapų trykšteli srovė. Tai statulos-fontanai. Jų srovė trykšta tiksliai į apskritą baseiną, vanduo krisdamas žiburiuoja. Tokių yra daugiau. Apsidairome – sode sruvena dar trys fontanėliai.

Akivaizdu, kad šiame *domus* vanduo gaunamas ne tik iš *impluvium*. Jau kuris laikas jis atkeliauja ir kitu būdu – akveduku.

Savininkui, dėkui pažintims ir intrigoms, pavyko įsirengti nuosavą vamzdyną. Taigi, jis yra tarp nedaugelio laimingųjų, turinčių namuose tekantį vandenį. Retas atvejis Romoje. Tai jam padeda visu šiuo mažų fontanų žaismu stebinti svečius.

Kaulėta ranka dabar uždaro čiaupą, paslėptą už augalų. Ranka vergo, kuris tikrino, ar gerai veikia vamzdynas. Jis aukštas, nerangus, tamsios odos, juodi plaukai garbanoti. Beveik neabejotinai kilęs iš Artimųjų Rytų arba Šiaurės Afrikos. Dabar jis renka lapus ir nudžiūvusius žiedus. Veikiausiai tai sodininkas.

Kiti garsai ataidi iš salelės už kolonados. Girdėti šluotražio brūžiai. Prisiartiname. Jie sklinda iš triklinijaus. Čia vakar vakare vyko puota. Svečių gultai jau sutvarkyti, dėmėtos paklodės pakeistos. Kitas vergas valo paskutines praėjusios nakties vaišių liekanas. Pakelia ir langusto žnyplę. Įprasta puotaujant mesti maisto likučius ant žemės, ne į indus.

Virtuvėje jau kažkas dirba. Tai dar viena vergė. Jos plaukai pridengti drobine skarele, bet galima suprasti, kad ji šviesiaplaukė – ant kaklo krinta kelios auksinės garbanos. Galbūt ji iš Germanijos, o gal iš Trajano neseniai nukariautos Dakijos (Rumunijos). Patalpa labai maža. Keista, bet romėnai, garsėjantys savo puotomis, nedaug reikšmės teteikdavo virtuvei ir laikė ją pagalbine patalpa. Jos paskirtis kaip mūsų kepsninės, todėl ji ir neturi nuolatinės vietos. Kartais ji yra mažo koridoriaus gilumoje, kartais – po laiptais. Iš tikrųjų keista, bet nėra ko stebėtis – turtuolių namuose nebuvo „namų šeimininkių“. Virtuvėje dirbo vergai, tai patalpa, skirta aptarnavimui, todėl ir nesirūpinama dekoracijomis, patogumu ar erdve. Kuklesniuose namuose, priešingai, yra moteris, kuri gamina, bet jos padėtis, vertinant šių dienų požiūriu, panašesnė į naminio gyvūno nei į žmonos.

Užtat labai dažnai romėnų virtuvėse į akis krinta variniai (arba bronziniai) rakandai – prikaistuviai ir puodai, iškabinti ant sienų, kad kuo geriau būtų matomi. Šen bei ten kabo sieteliai, taip tobulai išbadytomis skylutėmis, kad primena siuvinėjimą. O dar marmurinės grūstuvės, iešmai, terakotinės keptuvės... Ir žuvies ar triušio pavidalo kepimo formos, užpildomos pagal labai prašmatnius receptus paruoštais patiekalais. Stebėti visų šių daiktų formą yra tas pats kaip vartyti epochos valgiaraštį.

Maistas šildomas ant „kepimo plokštės" – įdubos mūre, kur išlyginamos žarijos, kaip kepant savaitgalio kepsnius. Kai žarijos karštos, ten sukeliamos kaitvietės – metaliniai trikojai, ant kurių dedami puodai ir katilai.

Neretai šie plytiniai suolai statomi su elegantiškomis arkomis, atliekančiomis mažų malkinių vaidmenį. Štai čia ir kaupiamos sausiausios ir kaitriausios malkos – tai senovinis dujų baliono atitikmuo...

Va dabar vergė dega ugnį. Kaip romėnai įžiebdavo ugnį? Prieiname, žvilgtelime per jos petį ir išsiaiškiname, kad naudoja skiltuvą. Jis mažos pasagos formos, laikomas rankoje tarsi taurės kojelė. Suduoda juo per kvarco gabalą, tvirtai laikomą kitoje rankoje. Žybteli kibirkštys, viena iš jų krinta į pintį – ploną brėžį grybe (jis priklauso prie *Fomes* genties, tai sumedėję grybai, augantys ant medžių). Mergina lengvai papučia ir grybas sužėruoja, dabar priglaudžia jį prie šiaudų, kad šie įsidegtų. Dar papučia – iš šiaudų pirmiausia pasirodo dūmelis, tada staiga žybteli liepsna. Ugnis uždegta. Dabar ruoš žarijas.

Stabtelėkime akimirką. Šis apsilankymas *domus* mums leido suprasti vieną kitą dalyką apie romėnų būstus – tai, aišku, gražūs namai, bet ne tokie patogūs kaip mūsiškiai. Žiemą šalta, visur traukia skersvėjai, ir reikia šildytis nešant gores į įvairius

kambarius (panašiai kaip mes nešame elektrinius šildytuvus). Be to, namai tamsūs, visuose kambariuose viešpatauja prieblanda. Retai kur yra langų, jie paprastai maži ir ne tokie perregimi kaip mūsų – naudojamos talko plokštės, gal kartais ir stiklas, o neturtėliai, kai neuždaro medinių langinių, langus dengia perregimomis odomis.

Pagaliau, kad pajustume gyvenimo romėnų namuose atmosferą, net ir turtuolių *domus*, užtenka prisiminti mūsų laikų kaimo namus, kur lovos didelės, antklodės storos, o virš durų pro tarpelius sklinda šviesa, jie kvepia degančiu medžiu, dulkėmis ir vorais...

6.15 val.
Romėniško skonio interjeras

O name kilo kasdienis bruzdesys. Kaip ir kiekvieną rytą, pirmiausia keliasi vergai. Jų yra apie vienuolika, jie visi kartu sudaro tai, kas buvo vadinama *familia*, tai yra vergai, kuriuos turi šeimininkas. Galbūt jų kiek per daug vieniems namams, bet tai norma. Kiekviena pasiturinti Romos šeima iš tikrųjų turi vidutiniškai nuo penkių iki dvylikos vergų!

Bet kurgi jie miega? Juk tai tas pats kaip į namus priimti visą futbolo komandą... Vergai neturėjo asmeninių kambarių: nakvodavo koridoriuose, virtuvėje arba susigūžę visi kartu kuriame nors kambarėlyje. O vienas, kuriuo labiausiai pasitikima, miega ant žemės prie *dominus* miegamojo. Lygiai kaip šuo prie šeimininko...

Turėsime progos vėliau šį rytmetį susipažinti su vergų pasauliu – kaip jie atsidūrė vergijoje, kaip su jais elgiasi šeimininkai. Taigi, tyrinėjame toliau bundančius namus.

Vergė atitraukia sunkų purpurinį audeklą ir prisiartina prie

didžiulio marmurinio stalo, jo kojos delfinų formos. Jis pastatytas prie *impluvium* krašto. Tai akivaizdžiai reprezentacinis stalas, ant jo stovi nuostabus sidabrinis ąsotis, vergė jį švelniai kilsteli valydama dulkes. Apsidairome. O kur kiti baldai?

Labiausiai romėnų namuose pritrenkia sienų (freskos) ar grindų (mozaika) puošybos ir baldų skurdo kontrastas. Visiškai priešingai nei mūsų šiuolaikiniuose būstuose.

Nėra sofų, fotelių, kilimų, lentynų, kurių pilni mūsų namai. Tarsi žvelgtume į tuščią erdvę, kurioje likę tik tai, kas būtiniausia.

Ir tam yra priežasčių. Romėnai apstato namus visiškai kitaip negu mes: užuot išryškinę kambarių architektūrą ir baldus, jie visa tai slepia ir maskuoja. Lovos ir foteliai dingsta po pagalvėlėmis ir užtiesalais. O freskos ant sienų dažnai vaizduoja netikras duris, užuolaidas, įsivaizduojamus gamtovaizdžius (jie gali eiti pramaišiui su tikromis ertmėmis sienoje, pro kurias galima išvysti sodą: šiuo požiūriu garsioji *Villa di Oplontis* Tore Anunciatoje, galbūt priklausiusi Popėjai, yra tikras šedevras).

Žodžiu, daugelyje *domus* viskas alsuoja šiuo keistu romėnų skoniu: žaisti slėpynių tarp tikrovės ir iliuzijos, pradanginti vienus objektus ir atkurti kitus, kartais net ant sienų nupiešti ištisus gamtovaizdžius. Įvertinus epochą, tai išskirtinai rafinuotas ir šiuolaikiškas skonis.

Baldų romėnų *domus* matome nedaug, bet vis dėlto jie itin vertingi. Daugiausia turbūt yra stalų. Jie įvairių tipų: mėgstamiausias yra apskritas su trimis kojomis, kurios baigiasi išdrožtomis katės letenomis, ožkos arba arklio kanopomis (trys kojos neatsitiktinai: tai pats paprasčiausias būdas, kad stalas neklibėtų...).

Nustebina, kad jau romėnų laikais būta „modernių" sprendimų – pavyzdžiui, sulankstomi ar pusiau apskriti stalai. Šiuos galima priglausti prie sienų.

Dabar išbandykime kėdes: jos visiškai nepatogios! Iš tikrųjų romėnai nemokėjo kimšimo technikos, kokia šiandien taikoma gaminant mūsų fotelius ir sofas. Tačiau šį trūkumą jie kompensuoja pagalvėmis. Jų yra tikrai visur – ant lovų, ant gultų triklinijuje, ant kėdžių...

Šiame *domus* kampe stovinti spinta gali mums pasirodyti įprasta, bet iš tikrųjų tai visai naujas senovės laikų „išradimas". Tiesą sakant, romėnai pirmieji pradėjo jas naudoti: šių baldų nežinojo nei graikai, nei etruskai. Bet įdomu tai, kad juos naudoja ne taip kaip mes – drabužiams susidėti. Ten pirmiausia laikomi trapūs ar vertingi daiktai – tokie kaip stiklinės taurės ar taurelės, tualeto reikmenys, rašalinės, svarstyklės...

O drabužiai ir patalynė dedami į tamtyč skirtus baldus, *arcae vestiariae*. Tai medinės skrynios, primenančios mūsiškes, jos ant mažyčių liūto kojų, atsidaro iš viršaus. Tokį baldą pamatysime naudojamą ištisus amžius – per visus viduramžius ir Renesansą.

Žinoma, turtuolių *domus*, be baldų, yra daug užuolaidų: nuo saulės, nuo vėjo, jos sukuria šilumos salas žiemą ar vėsos vasarą, saugo nuo dulkių, musių ir įkyrių žvilgsnių. Šiuo požiūriu labai įdomus yra radinys romėnų *domus* griuvėsiuose Turkijos Efeso mieste. Namus sugriovė ir amžiams palaidojo žemės drebėjimas. Kasinėdami archeologai rado nedidelių romėnų interjero įdomybių. Ant kolonados, kuri supo šių aristokratiškų namų sodą, peristilį, dar galima buvo pamatyti bronzinių strypų sistemos likučių, ant jų tarp kolonų buvo tvirtinamos užuolaidos. Taigi, kolonada buvo atitverta užuolaidomis, taip sukuriant vėsią ir pavėsingą arkadą, kur galima pasivaikščioti tvankiomis Efeso vasaromis. Kiti bronziniai strypai, įtaisyti ant durų staktos, patvirtina, kad užuolaidų būta ir čia – taip šiais laikais daroma prie baro ar parduotuvės įėjimo (ir negali atmesti galimy-

bės, kad kai kurios romėnų užuolaidos galėjo būti iš spalvotų audeklo juostų arba ilgų virvelių su mazgais...).

Verta pridurti, kad romėnų *domus* dažnai puošė itin prašmatnūs gobelenai, dembliai ant grindų ir net kilimai, aiškiai rytietiška mada.

Sidabras, saugyklos ir antikvariatas

Turtingųjų *domus* kai kurie interjero elementai turi statuso simbolio vertę. Tarp jų marmuriniai biustai, statulos ir, žinoma, sidabras, kuris visada gerai matomoje vietoje. Visi servizai, ąsočiai ir taurės sustatyti ant tam skirtų parodomųjų stalų, kapitelių viršaus, kad svečiai ir klientai galėtų jais žavėtis.

Kas negali leisti sau sidabro, pasitenkina bronziniais, stikliniais ar vertingais keraminiais gaminiais. Juk visuomet reikia ką nors parodyti, tai visuomeninė taisyklė. Iš esmės visa tai atkeliavo iki mūsų dienų, dar plačiai paplitęs paprotys laikyti „gerąjį servizą" įstiklintoje svetainės indaujoje.

Kitas gerai gyvenančios šeimos daiktas-simbolis yra saugykla. Mes linkstame seifą namuose paslėpti, romėnai elgiasi visiškai priešingai – saugykla dažnai yra ten, kur visi gali ja žavėtis, pavyzdžiui, atrijuje.

Tai akivaizdus prabangos ir turto ženklas. Suprantama, ji gerai pritvirtinta prie grindų arba prie sienos ir net yra vergas, *atriensis*, kuris stebi šioje patalpoje esančius žmones, ypač kai ateina nepažįstami pasikalbėti su namų šeimininku dėl darbo arba kai keliami pokyliai.

Saugykla nėra tikras seifas, labiau primena šarvuotą skrynią, apkaltą geležinėmis juostomis. Bet ji turi itin išradingą užrak-

tų sistemą, vertą Džeimso Bondo dėmesio: netikros bronzinės galvutės, kurias reikia pasukti, svertai su spygliais ar sukami žiedai... O ką matome viduje, kai pagaliau ją atidarome? Žinoma, vertingiausius šeimos auksinius ir sidabrinius dirbinius, taip pat svarbiausius dokumentus – paveldėjimo, nuosavybės, sutartis... Jie visi surašyti medinėse lentelėse ar papiruso ritinėliuose ir būtinai paženklinti antspaudu su savininko žiedo simboliu (šiandien pasakytume „logo“).

Įdomu šit kas. Jau romėnų laikais buvo mėgstamos senienos, tai yra senovės dirbiniai arba praeities šedevrai, rodomi namuose. Bet juk mes ir esame visiškoje senovėje, tad kokie daiktai gali būti laikomi „antikvariniais“? Atsakymą pateikė archeologai. Jų kasinėjimų vietose buvo rasta etruskų statulėlių, veidrodžių ir taurių, jau tuomet romėnų vertintų kaip senovinės ir vertingos. Taip pat rasta ir senovės Egipto dirbinių. Ir juk tikrai – Trajano epochos romėnui senovės Egipto civilizacija yra pati tikriausia „senovė“: pavyzdžiui, Ramzis II gyveno prieš tūkstantį keturis šimtus metų! Laiko tarpsnis visai toks pat, koks mus skiria nuo Romos, apie kurią pasakojame...

Mūsų kooperatinių butų kilmė

Paskutinė pastaba. *Domus*, kurį ką tik aplankėme, yra „klasikinio“ išplanavimo, panašiu turistai gali gėrėtis daugelyje archeologų kasinėjimų vietų, pradedant Pompėjais. Tačiau tokiame mieste kaip Roma, kur tankus užstatymas neleidžia turėti tiek daug vietos, ne visiems *domus* sekėsi turėti tokį pavidalą. Įdomių duomenų gauta kasinėjant ir tyrinėjant antikinę Ostiją – pavyzdžiui, pateiktų profesoriaus Carlo Pavolini. Čia iš tikrųjų

gyvenamieji būstai (Trajano epochos, kurią būtent ir tyrinėjame, perstatymo vaisius) dar gerai matomi, priešingai negu Romoje, kur viskas jau pradingo po šimtmečiais statytais naujais mūrais.

Galime pamatyti *domus*, iš kurio „išpjautas" atrijus, tai yra erdvi salė su lietaus vandens baseinu. Nuolatinis erdvės trūkumas ir tai, kad mieste buvo įrengti akvedukai (dėl to nebereikėjo šulinio namuose), pastūmėjo savininkus atsisakyti šios patalpos.

Kitur, pavyzdžiui, Pompėjuose, *domus* net matome atsirandant antrą aukštą su atskiru įėjimu: akivaizdu, kad pasiturinčioms šeimoms nepatiko susitikti nepažįstamų aukštesniuose aukštuose. Taip prarandama šiek tiek privatumo, bet mainais atsiranda galimybė naudingai išnuomoti...

Šie namai tam tikru metu liovėsi būti vien elito ir buvo apgyvendinti vidurinės klasės žemesniosios dalies atstovų. Trumpai tariant, gyvenimas mieste per kelias kartas paveikė namų raidą, ji atves prie vis augančių, turinčių daugiau aukštų, daugiau butų ir daugiau gyventojų pastatų – iki pat tikrų daugiabučių.

Šių dienų daugiabučiai, kuriuose daugelis mūsų gyvename, šaknimis siekia šią Romoje ir didžiausiuose imperijos miestuose maždaug prieš du tūkstančius metų nutikusią permainą.

6.30 val.
Pabunda *dominus*

Iš *dominus*, namų šeimininko, miegamojo, sklinda garsus knarkimas. Lėtai praveriame duris, šviesos ašmenys perkerta kambarį ir apšviečia lovą sienos nišoje. *Dominus* guli tenai susisupęs į antklodes, siuvinėtas purpurinėmis, mėlynomis ir geltonomis juostomis, vingiuotomis klostėmis krintančiomis iki pat žemės.

Mus nustebina lovos dydis: kaip liepia tradicija, ji labai aukšta, prie jos būtinai turi būti pakoja nulipti. Kyšo antklodėmis pusiau pridengti sandalai, kuriuos *dominus* nusispyrė prieš įsisupdamas į apklotus.

Tai trigulė senoviška lova. Ji primena sofą. Jos medinės tekintos kojos papuoštos dramblio kaulo intarpais ir paauksuotomis bronzinėmis plokštelėmis. Kampuose – kačių ir satyrų galvos, paryškintos įkypos šviesos. Spyruoklių nėra, čiužinys guli ant lovos tinklo, supinto iš juostų. Tai tikrai ne tokia patogi lova kaip mūsiškės...

Dominus apsiverčia kažką murmėdamas ir abiem kumščiais pasitaiso pagalvę. Jo galva joje beveik nuskęsta – pagalvė akivaizdžiai plunksnų.

O kuo romėnai kimšdavo čiužinius? Iš to, ką dabar žinome, kai kurie prikimšti šiaudų. Kiti – pavyzdžiui, šitas – vilnų.

Būta išimčių. Pavyzdys galėtų būti neįtikėtinai nepaliestas lopšys, rastas Herkulanėjuje, – po mirusio dėl Vezuvijaus išsiveržimo vaiko griaučiais aptiktas čiužinys, prikimštas lapų (negalime atmesti, kad tai buvo padaryta saugant naujagimio sveikatą ar gelbstint nuo parazitų).

Dominus kambaryje vienas. O kur jo žmona? Mūsų visuomenėje vyras su žmona tradiciškai miega toje pačioje lovoje. Romėnų laikais taip yra ne visada. Išties sutuoktiniai miega vedybinėse lovose, bet pasiturinčiai porai „pridera“ miegoti atskiruose kambariuose. Štai todėl *dominus* žmona (ji vadinama *domina*) miega savo asmeniniame *cubiculum*.

Metas keltis. Romėnai keldavosi anksti, su aušra, ir anksti eidavo gulti. Kai nėra elektros, laikomasi natūralaus saulės ritmo. Ir taip bus per amžius – juk galų gale tai mes esame išimtis.

Patikimiausias vergas labai švelniai žadina šeimininką. Po minutėlės *dominus*, dar kiek apsnūdęs, išeina iš savo kambario. Tai aukštas, stambus, šviesiaplaukis ir mėlynakis vyras. Stambi nosis pabrėžia veido kilnumą.

Apsigobęs elegantiškais mėlynais drabužiais jis lėtai žengia link mažos medinės konstrukcijos, priglaustos prie sienos. Ji primena mažą šventyklą su trikampiu stogu, kurį laiko dvi kolonos. Ir iš tikrųjų tai šventa namų vieta – larų buveinė. Čia garbinami larai, šeimą saugančios dievybės. Tai tos dvi statulėlės šventyklos viduryje, primenančios ilgaplaukius šokančius vaikinus. Šalia – dviejų kitų dievybių, Merkurijaus ir Veneros, sta-

tulos. Vergas ištiesia šeimininkui padėklą su aukomis. *Dominus* skanduodamas apeigines frazes iškilmingais judesiais sudeda aukas į larų buveinę, į priešais statulėles stovinčią taurę. Ir uždega smilkalus.

Kiekvieną rytą diena prasideda nuo šių apeigų. Tas pats vyksta ir tūkstančiuose kitų namų. Nereikia nuvertinti šių nedidelių dievų galios – tai jie sprendžia kasdienius romėnų namų rūpesčius. Kitaip tariant, apeigos yra tartum draudimas nuo vagysčių, gaisro ar šiaip nesėkmės, galinčios užklupti šeimos narius.

7.00 val.
Apsirengti romėniškai

Atėjo laikas apsirengti. Kaip romėnai rengiasi? Filmuose ir serialuose esame pratę juos matyti susisupusius į spalvotas togas, panašias į ilgas paklodes. Bet ar tikrai taip yra? Išties, pirmas įspūdis – šie drabužiai nepatogūs ir varžo judesius, trukdo bėgti, lipti laiptais ar tiesiog sėdėti neįsipainiojus į kurią nors jų dalį. Iš tikrųjų jie yra patogūs. Juk ir šiais laikais taip rengiamasi – jeigu nuvyksite į Indiją, Arabiją ir daugelį kitų Rytų kraštų, pamatysite tradicinę aprangą, iš esmės ne itin besiskiriančią nuo romėniškosios. Tai ilgi drabužiai, tunikos ir, žinoma, sandalai.

Pradėkime nuo apatinių. Ar romėnai dėvėjo kelnaites? Atsakymas – taip. Iš tikrųjų kalbame ne apie tikras kelnaites, bet apie savotišką lininę strėnjuostę, vadinamą *subligar*, kuri apvyniojama apie liemenį ir pridengia intymias kūno dalis.

Nustebsite sužinoję, kad jos ne visada yra pirmasis rytą apsivelkamas drabužis... Labai paplitęs paprotys einant miegoti nenusirengti, gulamasi pusiau apsirengus... Ant kėdės numetamas

apsiaustas (kartais jis panaudojamas kaip antklodė), pasiliekama tik su strėnjuoste ir tunika. Ir taip įsliuogiama į lovą: dieną vilkėta tunika atlieka ir „pižamos“ vaidmenį. Mums tai galėtų pasirodyti menkai higieniškas paprotys, bet pagaliau mūsų kaimuose taip buvo daroma iki pat praėjusio amžiaus pabaigos. Tik vienas skirtumas: romėnai daug švaresni, nes kasdien vaikšto į termas. Taigi eidami miegoti jie būna bent jau prieš kurį laiką iš esmės nusiprausę. Vienintelė problema – drabužiai lieka purvini...

Romėnų madoje pagrindinis ir dėvimiausias drabužis yra garsioji tunika. Pabandykime suprasti, kodėl ji tokia praktiška. Įsivaizduokite, kad apsivelkate ilgus, iki kelių marškinėlius (tarkim, XXL), kurie per liemenį sujuosiami diržu. Ir viskas – su šiokiais tokiais skirtumais tunika yra kažkas labai panašaus. Iš tikrųjų nuostabu matyti, kad mes iš esmės ir toliau naudojamės (daugiausia vasaromis) išradimu, gimusiu senovėje. Tik vadiname jį kitokiu vardu: marškinėliai.

Žinoma, medžiagos nebuvo tokios kaip mūsiškės. Mes dažniausiai dėvime medvilnę, romėnai paprastai rinkosi liną arba vilną. Nedažytą vilną, kurios spalva – sodri smėlio: tai tinkamas atspalvis dėmėms ir dulkėms paslėpti...

Linai auginami ir audžiami daugiausia Egipte, iš kur yra eksportuojami į visą imperiją. Taigi visi romėnai, beveik kaip mes, rengiasi drabužiais, pagamintais užsienyje – tai pirmosios didžiosios istorijos globalizacijos, kurią Viduržemio regione įvykdė Roma, rezultatas. Šį teiginį galėsime gerokai išplėtoti, kai apsilankysime imperijos sostinės turguose.

Tunika tinka kiekviena proga – ji dėvima kaip naktiniai marškiniai, kaip apatiniai po toga arba kaip kuklesnių luomų vienintelis drabužis. Iš tikrųjų neturtėlis, apsivilkęs ją, įsispiria į sandalus

ir išeina iš namų. Turtingas – ne. Kadangi dar turi apsivilkti patį svarbiausią Romos piliečių drabužį – togą.

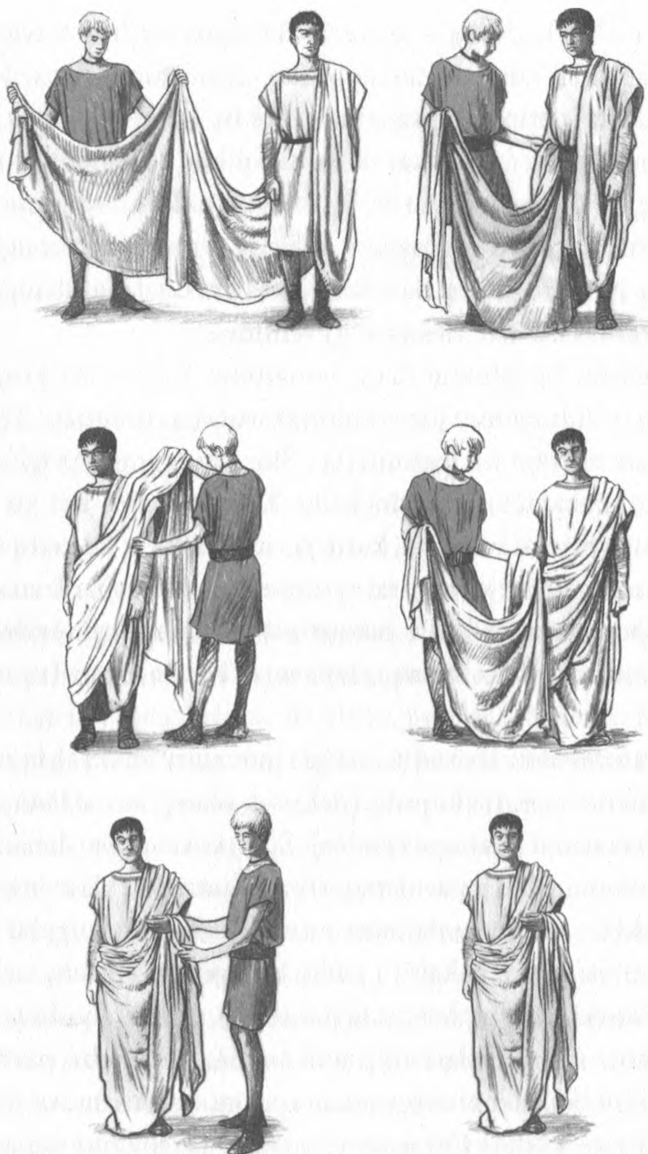
Ją galime apibūdinti kaip tų laikų „švarką ir kaklaraištį“, tai yra reprezentacinį drabužį pasirodyti viešumoje, pirmiausia svarbiomis progomis.

Ji dėvima nuo senų laikų ir visą laiką kito. Iš pradžių buvo gana nedidelių matmenų, vėliau vis didėjo – ištiesta ant žemės ji buvo šešių metrų skersmens pusapskritimio formos (vilnonė ar lininė).

Taigi nenuostabu, kad apsigobti toga dažnai prireikdavo vergo pagalbos. Kaip kad dabar prireikė mūsų *dominus*. Jis mums padės suprasti, kaip tai daroma.

Šeimininkas stovi nejudėdamas, žvelgia į tolį. Vergas uždeda togą jam ant pečių tarsi antklodę, bet pasirūpina, kad ji negultų simetriškai, vieną gerokai ilgesnį galą nuleidžia iki pat žemės. Delikačiai suima šį galą ir prakiša jį po pažastimi suformuodamas per liemenį juostą iki kaklo – panašiai kaip perpetę. Tada tarsi šaliką plačiu žiedu apsuka jį apie kaklą ir pritvirtina sege raktikaulio aukštyje. Dar ne viskas: galas vis dar toks ilgas, kad kūnas apjuosiamas dar vienu ratu, prakišant audinį po ankstesniais audeklo sluoksniais. Pagaliau vergas atsitraukia ir apžiūri savo darbą iš toliau. Jis patenkintas. Jo šeimininkas labai elegantiškas, pirmiausia dėl klosčių žaismo, suteikiančio jam prakilnumo. Viena ranka laisva, kita pusiau pridengta drapiruotės ir *dominus* turi laikyti ją pakeltą, kad toga nesivilktų žeme ir nesipurvintų. Tai truputį nepatogu, bet greitai priprantama.

Toga iš tikrųjų yra Romos kultūros ir civilizacijos simbolis. Ją dėvėti galėjo tik Romos piliečiai, antra vertus, užsieniečiams, vergams ir atleistiniams (vergams, kuriems šeimininkas suteikė laisvę) ji buvo uždrausta. Togos tarsi uniformos atitinka tam

Joks turtingas romėnas neišeidavo iš namų be togos – ji tokia ilga (iki šešių metrų), kad dažnai ją apsirengti prireikia vergo pagalbos. Iš esmės tam, kad atrodytų elegantiškai ir klostės būtų tvarkingos.

tikrą socialinį kodeksą – jos turi skirtingus vardus, nelygu, kas jas dėvi, kaip ir kur. Pavyzdžiui, baltą, apkraštuotą skaisčiai raudona juosta, turinčią apsauginę reikšmę (*toga praetexta*), dėvėjo senatoriai ir berniukai iki keturiolikos ar šešiolikos metų. Sulaukę tokio amžiaus jie su ja atsisveikindavo svarbioje ceremonijoje. Tai buvo permainos apeigos, žyminčios paauglystės pabaigą. Nuo šios akimirkos berniukas yra oficialiai suaugęs, tai yra tinkamas karui ir viešajam gyvenimui.

O kelnės? Jų aplinkui daug nematome. Kelnės iš tikrųjų yra romėnų ir Viduržemio jūros kultūrai svetimas drabužis. Trajano laikais jas mūvėjo tik legionieriai. Šios yra trumpų prigludusių modelių, siekiančių kiek virš kelių. Kelnių esama, bet jas mūvi tik Romos priešai barbarai, kurie jas ir „išrado" – tai keltų ir germanų tautos šiaurėje ir partai rytuose, ten, kur dabar Iranas. Tačiau taip bus ne visada. Po pusantro šimto metų kelnės dėl savo patogumo užkariaus Romą ir taps neatskiriama romėnų mados dalimi.

Dabar *dominus* atsisėdęs, vergas jam auna apavą. Įdomu tai, kad romėnai nemūvi kojinių (išskyrus šiaurę, kur atšiaurus klimatas reikalauja apsaugoti pėdas), taigi, vos nusiavę, lieka basi.

Esama įvairių rūšių avalynės: uždari batai iki kulkšnies, atviri kaip sandalai, su daugeliu odos juostelių arba su daugeliu mažų dyglių, tikrų vinių, sukaltų į padą, kad geriau sukibtų su žeme (tai garsiosios *caligae*, avėtos legionierių), ir daug kitokių.

Romoje *calcei*, uždari kaip mokasinai, – daugelio pasiturinčių romėnų kasdienis mėgstamas apavas, bet namuose jie neavimi. Žinote, kodėl? Geras tonas reikalauja įeinant į namus nusiauti gatvės avalynę: *domus* vaikštoma su paprastais sandalais odiniais ar kamštiniais padais. Kai eini aplankyti draugų, juos nešiesi kartu, nes juk ta pati taisyklė galioja ir jų namuose...

7.10 val.
Moterų mada

Priešingai negu mūsų laikais, vyriški ir moteriški drabužiai labai panašūs. Ir moterys dėvi panašius į tunikas drabužius (*stolae*), bet jie ilgesni, siekia pėdas. Be abejo, jie elegantiškesni: banguojantys, gana panašūs į graikų chitoną. Savita tai, kad jie suveržti ne vienu, bet dviem diržais: be juosiančio juosmenį, yra kitas – apie krūtinę, iškart po krūtimis. Taip išryškinama jų forma ir dydis.

Teoriškai ir romėnų moteris galėjo dėvėti togą, bet kažin ar tokią išvystumėte: iš tikrųjų tai nuteistosios dėl neištikimybės ženklas arba prostitutės drabužis. Taigi virš tunikos moteriška mada liepia dėvėti ilgą keturkampę skraistę, elegantiškomis klostėmis krintančią iki pat kelių. Ji vadinasi *palla* ir yra tokia didelė, kad dažnai moterys eidamos gatve ja prisidengia galvą. Tik pagalvokite – jūs tai matėte daugybę kartų neatkreipdami dėmesio: visuose Kristaus gyvenimo atpasakojimuose – nuo lopšio iki nukryžiavimo – Marija ir visos kitos moterys prisidengusios galvą tokia skraiste.

Pagal romėnų madą moterys dėvėjo didžiulę keturkampę „skraistę", vadinamą palla, *kuri iki pat kelių krisdavo meniškomis klostėmis. Dažnai gatvėje jomis būdavo pridengiama galva. Šukuosena, auksiniai papuošalai ir elegantiškos manieros rodo, kad ši ponia* (kairėje) *yra aristokratė.*
Visos romėnų moterys dėvėjo ilgą tuniką – ji subtili, spalvota, siekia žemę. Diržas krūtinės aukštyje išryškina kūno formas – kaip matome šiame liaudies moters (dešinėje) *atvaizde.*

Skirtingai negu vyrų, moterų drabužiai yra gerokai spalvingesni ir beveik visada siuvinėti. Spalvos ryškios, taigi gatvėje moteris greitai pastebima net ir minioje. Kartais jos pastebimos dėl savo avalynės – daug elegantiškesnės negu vyrų, dažnai baltos spalvos.

O dabar šis bei tas apie romėnų moterų intymius dalykus. Ką jos vilkėdavo po drabužiais? Tai buvo visai mažytės kelnaitės, panašios į vyrų strėnjuostę, bet elegantiškesnės. Be to, dėvėdavo „liemenėlę". Tai švelni audinio ar odos juosta, *strophium* (arba *mamilllare*). Pavadinimas gali kisti, bet paskirtis ta pati: pakelti ir prilaikyti krūtis. Ovidijus savo raštuose siūlė moterims juostą prikimšti, jeigu krūtinė nepakankamai įspūdinga...

Archeologai atrado daugybę tokių liemenėlių pavyzdžių. Tokių, kaip matome žinomuose Pompėjų viešnamių erotiniuose paveiksluose. Tačiau didžiausią įspūdį daro garsioji romėniškos *Villa Casale* Armerinos aikštėje, Sicilijoje, mozaika. Galima išvysti merginas, vilkinčias pačiais tikriausiais, stebėtinai šiuolaikiškais „dviejų dalių" kostiumėliais: taip rengiasi romėnės ketindamos maudytis baseine arba sportuoti. Nelieka jokių abejonių: bikinis yra romėnų išradimas... Moterys, eidamos į Romos gatves, rengdavosi tik lininiais ir vilnoniais drabužiais. Bet turtingos ponios gali turėti kitokių, retesnių audinių: ploniausios medvilnės ir – pirmiausia – šilko. Šie yra tikras statuso simbolis ir dėvimi tik išskirtinėmis progomis.

Kaip žinome, šilkas ilgai buvo Kinijos, kuri saugojo jo kilmės paslaptį – šilkverpių vikšrus, monopolis. Į Romą šilkas atkeliaudavo ilgiausiais karavanų keliais – per Mongolijos stepes, Azijos dykumas, kol galiausiai pasiekdavo Viduržemio jūros krantus. Taigi jis buvo brangiausias. Daugybė aristokratų iššvaistydavo didžiulius turtus, kad galėtų juo rengtis ar panaudoti jį puošda-

mi namus. Ir imperatorius vis bergždžiai stengėsi sukurti įstatymus, pažabojančius prekybą ir taip užgniaužiančius pinigų, tekančių į prisiekusių Romos priešų, partų, kapšus, kiekį. Karavanai turėjo pereiti jų teritorija, įskaitant Iraną ir Iraką. Bet viskas veltui. Iš tikrųjų šilko paslaptis vėliau romėnų buvo atrasta: šilkverpių buvo atvežta į Konstantinopolį. Per vėlu: Roma ir Vakarų Romos imperija jau buvo kritusi dėl barbarų invazijos. Viskuo pasinaudojo Rytų Romos imperija – tik gimusi Bizantija, kurią tuomet valdė imperatorius Justinianas.

7.15 val.
Vyrų higiena romėnų laikais

Dienai prasidedant atrandame dar vieną keistą faktą. Romėnų namuose beveik niekas rytais nesiprausia... Dažniausiai šiek tiek apsiplaunama, pasisėmus vandens iš vergo laikomo dubens, labiau tam, kad pabustų. O muilas dar nežinomas (itališkai muilas – *sapone,* o lotyniškas žodis *sapo* reiškia dažus!).

Besidairydami po romėnų namus, matome, kad juose ne tik kad nėra jokių dušų (jų kol kas dar niekas neišrado), bet ir vonios yra retenybė. O juk, kaip minėjome, Romos civilizacija buvo labiausiai linkusi į higieną iš visų senovės civilizacijų. Tik moderniais laikas pasiektas panašus vandens naudojimo maudymuisi lygis. Kaip tai įmanoma? Atsakymas į šį paradoksą tas, kad kiekvieno romėno vonia yra ne namuose, iki jos reikia kiek paeiti – tai didžiosios viešosios termos. Tai ten ilgai maudomasi, ten masažuojamas kūnas ir taip toliau. Bet visa tai paprastai vyksta po priešpiečių. Todėl rytais niekas nesiprausia.

Žinoma, kai kurie turtuoliai turi mažas nuosavas termas namuose, bet tai labai negausus elitas. Elitas, į kurį nepatenka mūsų stebimas *dominus*: jo namuose nėra privačios pirties ir, kaip pamatysime, jis turės vėliau eiti į termas.

Dabar jis sėdi patogiame fotelyje su pagalvėmis. Vergas aštriu skustuvu jį skuta. Tai namų kirpėjas, tokią retenybę tik turtuoliai gali sau leisti. Skauda: dar nėra purių skutimosi putų ar skustuvų su dvigubais ašmenimis. Naudojamas tik vanduo ir pusmėnulio formos skustuvas iš bronzos ar grūdintos geležies, pagaląstas į paprastas girnas... Bet tai tik pradžia, tuoj *dominus* patirs tikrą kankynę: po skutimosi vergas jam pincetu vieną po kito išpešios nereikalingus plaukus antakių pakraščiuose, ant kaklo ir sprando.

Gali stebinti, kad vyrai taip skrupulingai atsiduoda kosmetinėmis apeigoms. Tačiau iš tikrųjų romėnų pasaulyje labai rūpinamasi kūnu. Vaškas su natūraliais priedais vyrų gana plačiai naudojamas (taip pat ir skustis). Iš Svetonijaus žinome, jog Cezaris depiliavosi, o pats Augustas, norėdamas, kad jam ant kojų augtų švelnesni plaukai, turėjo įprotį trinti jas įkaitintais riešutų kiautais.

Jau tais laikais labiausiai neduodanti ramybės problema daugeliui vyrų buvo plaukai. Kai pražildavo, ne vienas juos dažydavo juodai. O paryškėjusi plikė kai kuriems buvo tikra tragedija. Sprendimų buvo ne vienas.

Viskas prasideda nuo mėginimo paslėpti plinkančius plotus trupučiu plaukų: pavyzdžiui, Julijus Cezaris plaukus šukavosi į priekį, kad paslėptų didėjančią plikę.

O kai galva nuplinka, ir tik kai kur lieka šiek tiek plaukų, ne vienas spalvina galvos odą suodžiais, kad iš tolo atrodytų, jog tai – tamsūs plaukai.

Kai plikė visiškai įveikia plaukus, nepalenkiamieji stveriasi perukų ir perukėlių, o jų yra pačių įvairiausių spalvų.

Neišvengiamai ir tais laikais yra stebuklingų losjonų plaukams atauginti. Be abejo, jie nepadeda.

7.30 val.

Gražios moters paslaptys prieš du tūkstančius metų

Iš *dominus* „kankinimų" kambario po kiekvieno išrauto plauko sklinda trumpi prislopinti riksmai. Vienas aiktelėjimas toks komiškas, kad dviejų vergų veidus nušviečia bėglios ir labai slepiamos šypsenos. Kad neišsiduotų, dar labiau pasilenkia ir dar kruopščiau gremžia grindis. Primena du jungas, prispirtus valyti burlaivio denį, bet iš tikrųjų jie gabalais pemzos grando nuostabiausią mozaiką. Tai pats geriausias būdas šiuos akmens šedevrus palaikyti švarius ir spindinčius.

Dabar jau ryto gyvenimas kaip reikiant įsisiūbavęs. Ypač iš vieno kambario sklinda tylus moterų bruzdesys, visos jos vergės – tai šeimininko žmonos, *domina*, kambarys. Vergė patraukia uždangą ir priešais mūsų akis atsiveria nepaprastas vaizdas: trys kambarinės puošia namų šeimininkę.

Ji sėdi pintame vytelių krėsle su aukšta atkalte. Mes atsidūrėme čia subtilią akimirką, vergė anglies pagaliuku ilgina *domina*

antakius. Patamsins juos be galo rūpestingai, naudodama šiek tiek pelenų. Iš priešakio kita vergė laiko bronzos veidrodį, kad *domina* galėtų žingsnis po žingsnio stebėti veiksmą. Įtampa beveik tokia pati kaip operuojant chirurgui.

Apsidairome aplinkui. Vienoje pusėje ant stalelio su liūto letenų formos kojomis atidaryta „grožio dėžė". Tai elegantiška medinė dėžutė, puošta drožinėto dramblio kaulo plokštėmis. Jos viduje galime nuspėti esant kremų, kvepalų ir tepalų stiklinėse, terakotinėse ar gipsinėse amforėlėse. Rasime taip pat subtilias kaulines šukas, drožinėtų dramblio kaulo plaukų smeigtukų, pincetų ir dar sidabrinių mentelių kremui tepti ar makiažui uždėti. Aplinkui dėželę pabirusios nedidelės atdaros vazelės su įvairiomis esencijomis.

Ir veiksmai, ir makiažo įrankiai iš esmės labai panašūs į mums žinomus šiandien: pailginamos blakstienos, vokai paryškinami šešėliais ir taip toliau. Šiek tiek mažiau ingredientų. Pavyzdžiui, naudojamų akių makiažui, kuriam skiriamas ypatingas dėmesys. Jau buvo žinomi mišiniai su švino sulfitu, bet akys paryškinamos taip pat ir aštuonkojo rašalu, stibiu ar pakepintų datulių suodžiais. Mūsų *domina* namuose matome kai ką kita, išties stulbinama. Ant stalo stovi kriauklė, naudojama kaip indas, jame yra šiek tiek tamsios pastos. Jos pagrindinė sudedamoji dalis... pakepintos skruzdėlės!

O dabar makiažo meistrė rengiasi paskutiniam prisilietimui: ji nuspalvins lūpas. Jeigu tikėtume Ovidijumi, Romos matronos galėjo rinktis iš visos spalvų gamos, bet dažniausiai renkamasi ryškiai raudona. Ji išgaunama iš raudonojo švino arba cinoberio (deja, nuodingų).

Domina suspaudžia lūpas ir tyrinėja save veidrodyje. Žvilgsnis skrodžiantis, oda švytinti. Darbas atliktas gerai – užtenka pažvelgti į vergę, kuri išsigandusi nulenkia galvą.

Iš tikrųjų mes dalyvavome tik paskutiniame rytinio makiažo etape. Jeigu būtume įėję pora minučių anksčiau, būtume galėję pamatyti, kaip ruošiamas ypatingas makiažo pagrindas.

Tikslas paprastas, bet subtilus: pajauninti *domina,* jau artėjančią prie keturiasdešimties (tais laikais tai garbus amžius). Kaip tai padaryti? Vergė parengė lengvą medaus su riebalais ir švino baltalais kaukę. Švino baltalai – baltas dažas, suteikiantis veidui skaistumo. Kad jam suteiktume jaunatviškų rausvų spalvų reikia pridėti raudonų dažalų. Kai visa tai delikačiai ištepama ant veido, skruostai sutepami hematito milteliais: taip oda įgauna ypatingo švytėjimo...

Turtingos romėnės rytinis makiažas, žinoma, labai sudėtingas ir kartais primena valgio ruošimą pagal išmoningus receptus. Bet kūnas ir šiaip paspalvinamas: pėdos ir delnai raudonai, speneliai – aukso dulkėmis. Žinoma, kai užtenka pinigų už tai susimokėti.

Galiausiai nustebina lipdomos muselės. Jau romėnų laikais moterys lipdėsi ant veido museles pagal tam tikras taisykles: jų padėtis (atstumas nuo lūpų, vieta ant skruosto) siuntė skirtingus pranešimus...

Grožio kaukė

Pagaliau reikia atskleisti veido kaukių ir odos kremų paslaptis. Visa tai labai madinga romėnų laikais ir rekomenduojama daugybės autorių – nuo Ovidijaus iki Galeno ir Plinijaus Senojo. Yra įvairių rūšių. Stebina sudedamosios dalys ir jų savybės, pirmiausia turintiems odos problemų. Pavyzdžiui, karvės placenta padeda nuo veido žaizdų, jaučio tulžis – nuo spuogų ant veido

(o lęšiai – nuo spuogų ant kūno), sviestas – nuo vočių, narcizo svogūnai minkština ir balina, soda gydo, melionų ir kuminų šaknys balina, odos uždegimą gydyti rekomenduojama veršelio genitalijomis...

Faraoniškos šukuosenos

Patikimiausia *domina* vergė suploja rankomis. Makiažo menininkė išeina iš kambario, įeina dvi kitos merginos. Jos užsiims šeimininkės plaukais. Viena iš jų, kirpėja, iš spintelės ištraukia tris perukus ir padeda juos ant stalelio. Jie trijų skirtingų spalvų: šviesus, rudas ir juodas.

Neturi stebinti, kad romėnų laikais būta perukų. Moterys juos dėvėjo kaip labai madingus. Perukai buvo gaminami iš tikrų plaukų: šviesūs ir rudi atkeliaudavo iš Germanijos, juodi iš Rytų kraštų, net iš Indijos. Tai – prabangos prekės, už kurias reikia mokėti nemažus mokesčius.

Domina pasirenka rudą: jį šįvakar dėvės pokylyje. Artimiausiomis valandomis vergės rūpestis bus jį sutvarkyti ir puikiai parengti vakarui. Didžiulis darbas, nes labai svarbu surikiuoti daugybę sruogų.

Dieną *domina* peruko nedėvės, ji rodys savo tikrus plaukus, kuriuos reikia tvarkingai sušukuoti. Todėl kviečiama antra mergina – šukuotoja. Ji nešasi daug dramblio kaulo šukų, segtukų, šukelių ir smeigių. Jai teks nemažai padirbėti: iš tikrųjų ji turės sugarbiniuoti *domina* plaukus, kurie iš prigimties kiek silpnoki. Taigi ji imsis technikos, kuri taikoma ir šiais laikais. Ji pakvies kitą vergą su žėruojančia gore: jos prireiks dviem įrankiams (*calamistra*), kuriais plaukai bus sugarbiniuoti, įkaitinti.

Reikia pasakyti, kad moterų šukuosenos po laipsniškos evoliucijos Trajano laikais tapo įspūdingai sudėtingos.

Įsivaizduokite kažką panašaus į mūsų laikų madą: laikui bėgant šukuosenos keitėsi iš esmės. Naujas šukuosenų madas dažnai įveda pirmoji ponia, tai yra imperatoriaus žmona arba jos šeimos moterys. Visos imperijos dailiosios lyties atstovės, stebėdamos šių valdžios moterų statulas viešose vietose arba jų atvaizdus monetose, bandė jas mėgdžioti. Trumpai tariant, romėnų pasaulio didieji „stilistai" iš tikrųjų buvo rūmuose gyvenančios moterys.

Taip keičiantis valdžios „dinastijoms", šukuosenos vis sudėtingėjo. Pavyzdžiui, Oktavija, Augusto sesuo, įvedė „Oktavijos šukuosenos" madą. Ji atrodė taip: garbiniuoti plaukai prie smilkinių ir nedidelis kuodas priekyje, nuo kurio per visą viršugalvį einanti kasa jungėsi su kuodu ant sprando (o šis irgi iš susuktų kasyčių).

Jeigu tokia šukuosena jums atrodo sudėtinga, pabandykite įsivaizduoti, kas nutiko vėliau – valdant Neronui ir ypač Flavijams (Vespasianui, Titui ir Domicianui).

Atsirado paprotys aprėminti veidą garbanų karūna. Ir vis puošnesne ir įmantresne. Kadangi tikrųjų plaukų nebepakako, buvo griebiamasi mažų perukų, išrikiuotų eilėmis lyg kėdės kino teatre. Šie perukai buvo pakeliami, kad šukuosena atrodytų tarsi aukšti garbanų fontanai. Tai buvo kiek neskoningos šukuosenos, panašios į renesansines ar barokines, besibaigiančios neišvengiamu susuktų kaselių kuodu ant sprando. Lengva įsivaizduoti, kaip ilgai užtrukdavo šukuosenomis besirūpinančios vergės, vadinamosios *ornatrices*. Panašiai kaip virėjas, kai ruošia vestuvių tortą...

Dažniausiai tokiomis didingomis šukuosenomis puošdavosi žemos moterys, kad labiau išsiskirtų. O romėnų laikais, kaip pamatysime, moterys nebuvo labai aukštos...

Mūsų apžvelgiamoje epochoje turtingų matronų šukuosenos pasiekė savo evoliucijos viršūnę, įgydamos neįtikėtiną aukštį ir formą: ant galvos buvo sukuriamas vertikalus plaukų krioklys, tekantis nuo ausies iki ausies ir besibaigiantis elegantiškomis garbanomis, primenančiomis auskarus. Vienos moterys atrodė ant galvos besinešiojančios kėdės atlošą, kitų šukuosenos buvo

Aprašomu laikotarpiu, Trajano laikais, šukuosenos pasiekdavo faraoniškų dydžių, kai kurios tikrai įspūdingos, pasmailintos ir primena popiežiaus tiarą (kairėje).
Matronų šukuosenos labai sudėtingos: susuktų kasų mazgas ir „skiauterė", pakylanti virš kaktos, visa tai sukurta iš svetimų plaukų peruko (dešinėje).
Naujas madas įvesdavo imperatorių žmonos.

tokios įspūdingos ir nusmailintos, kad priminė popiežiaus galvos apdangalą – tiarą. Už šią naują madą atsakinga buvo Plotina, Trajano žmona. Todėl ir šukuosena buvo apibūdinama kaip „alla Plotina".

Čia sustosime. Tačiau verta žinoti, kad tai buvo tik vienas iš romėnių šukuosenų raidos tarpsnių: būsimosios kartos atras naujų garsių šukuosenų, tokių kaip „melionas", „vėžlys", „šalmas" ir taip toliau.

Ir dar viena įdomybė. Romėnų moterys akivaizdžiai mėgdavo plaukus dažytis: tam tikri mišiniai leisdavo išgauti šviesią ar rusvą spalvą. Kad išgautum varno juodumą, reikia sumaišyti avies taukus ir stibį. Buvo dažoma ir mėlyna bei oranžine spalva, bet taip dažydavosi tik prostitutės ir menkos doros moterys... Žinoma, ilgai naudojami dažai žalodavo plaukus. Dar ir dėl to plačiai buvo paplitę spalvoti perukai, kurie vieną dieną leisdavo turėti vienokio atspalvio plaukus, kitą – kitokio.

8.00 val.
Romėniški pusryčiai

Ką ankstų rytą valgo romėnas? Jo pusryčiai yra gausūs ir maistingi, šiandien pasakytume „amerikietiški". Žinoma, ne į visus stalus buvo patiekiamas maistas, kurį aprašysime. Vargšas valgo tai, ką gali, o to ne visada pakanka. Aristokratas, priešingai, turi gerokai platesnį pasirinkimą. Romėnai pusryčius vadina *ientaculum*.

Ant stalo visuomet yra paplotėlių su žolelėmis, duonos, dubenėlių su medumi ir, žinoma, pienu. Pagaliau galime nustatyti raguolių ir skrudintos duonos, suteptos marmeladu ir mirkomos piene, protėvius. Tai ne viskas. Dar valgomi vaisiai, sūris, vyne mirkoma duona ir net mėsa. Iš tikrųjų dažnai per pusryčius sotinamasi vakar dienos likučiais. Taigi, romėnams tai vienas iš „rimtesnių" dienos maitinimųsi, priešpiečiai, priešingai, bus kuklūs.

Ankstų rytą padengtam stalui trūksta dviejų esminių mūsų pusryčių elementų: kavos ir šokolado... Jų romėnai nežino. Išties, laukinė kava dar auga Etiopijos platybėse ir bus atrasta tik po kokio amžiaus. Ją atrado, ko gero, „atsiskyrėliai", įvertinę jos

savybes palaikyti budrumą meldžiantis ir ilgai naktimis medituojant. Plačiausiai ji paplito viduramžiais ir Renesanso laikais, labiausiai – islamo pasaulyje. Ilgą laiką vienas iš uostų, iš kurių iškeliauja kavos maišai, bus Moka prie Raudonosios jūros. Šis vardas pagaliau atkeliavo ir į mūsų virtuves bei pusryčius...

Šokolado istorija visai kitokia. Romėnai jo nežino, kadangi kakavmedis auga Naujajame Pasaulyje, kuris Kristoforo Kolumbo bus atrastas po daugiau kaip tūkstančio trijų šimtų metų. Trajano laikais kakava žinoma Centrinės Amerikos gyventojams. Bet gėrimas, išgaunamas iš sėklų, toks kartus, kad sunkiai būtų patikęs romėnams (ir mums). Reikės palaukti daugelį amžių, kol kažkam ateis į galvą mintis sumaišyti kakavą su cukrumi (kartais pridedant įvairių kvapnių priedų), kad gautų tai, ką vadiname šokoladu.

Po pusryčių kiekvienas turtingas romėnas jau pradeda dieną. Tai bus kupina susitikimų ir pokalbių diena. Taip pat reikia pasirūpinti ir kitais svarbiais asmeniniais dalykais: dantimis ir kvapu iš burnos.

Burnos kvapui pagerinti jau buvo kvapiųjų pastilių, tikra palaima, jeigu iš vakaro buvo gerai pavalgyta. Su dantimis sudėtingiau.

Romėnai labai rūpinasi savo dantimis. Prie stalo naudoja dantų krapštukus. Patricijų pokyliuose dažnai matomi sidabriniai, šakutės dydžio. Vienas jų galas ilgas, plokščias ir iškreivintas, skirtas dantims valyti. Kitas dantų krapštuko galas yra šaukštelio pavidalo – ausims valyti (visiems matant)...

Jau romėnų epochoje naudojama „dantų pasta“, jos pagrindas – natrio bikarbonatas. Ja vergas ištepa šeimininko dantis. Yra ir tokių, kurie renkasi kitokį, kiek trikdantį būdą išlaikyti dantis švarius: plauti juos šlapimu. Šis būdas, regis, buvo labai paplitęs Ispanijoje ir Šiaurės Afrikoje.

8.30 val.
Atidarykite duris!

Patikimiausias *dominus* vergas apsidairo. Atrijus sutvarkytas, kambariai uždaryti, viskas savo vietoje. Linkteli vergui durininkui, tas linkteli atgal ir slysta į koridorių, kuris veda pagrindinių durų link. Lauke jau susirinkęs nedidelis tylus būrys. Daugelis sėdi ant dviejų mūrinių suolų abipus durų. Kiti laukia stačiomis. Kas jie? Iš drabužių galime spėti, kad tai neturtingi žmonės, gerokai žemesnio negu *dominus* luomo.

Visi šie žmonės yra vadinamieji *dominus* „klientai". Ne mums žinoma prasme. Lyginant su dabartiniais laikais – įsivaizduokite veidus ir žmones, kuriuos galime pamatyti politiko ar šiaip valdžios žmogaus biuro prieškambaryje.

Jie atėjo prašyti paslaugos, patarimo, darbo giminaičiui, malonės pažįstamam, rekomendacijos... Čia taip pat yra bendradarbių, smulkiųjų verslininkų. Du jaunuoliai elegantiškomis togomis, atrodo, yra atėję pasikalbėti apie reikalus ir laikosi nuošaliau. Bet šiame būrelyje taip pat yra labai kuklių žmonių,

atėjusių prašyti nedidelių pinigų sumų, kad galėtų išgyventi. Tai savotiška išmalda, kurią *dominus* jiems duoda kaskart apsilankius, kartais įteikia krepšį maisto. Tai vadinamoji *sportula*.

Ką gauna *dominus* priimdamas šiuos spręstinų problemų turinčius žmones? Žinoma, mainais pareikalaus, kad atliktų nedidelius pavedimus, kad pasirūpintų kokių nors reikalų gera baigtimi. Tačiau tikrasis jo tikslas yra kitas – valdžia. Iš tikrųjų tokiu būdu jis suburia palankiai nusiteikusius rėmėjus ir tampa atramos tašku tam tikriems apibrėžtos teritorijos žmonių sluoksniams, kurie už jį balsuos, kai jis kandidatuos į kokias nors pareigas.

Žodis „klientas“ gana gerai apibūdina *dominus* tikslą. Ir tankus klientų tinklas yra visur plačiai pasklidęs, jis iš tikrųjų sukuria Romos visuomenės metmenis ir ataudus. Mieste kiekvienas laisvas žmogus pagarbos ir kartais paklusnumo santykiais susijęs su kuo nors turtingesniu ar galingesniu. Šis galingesnis vadinamas *patronus*.

Tokie susitikimai kartojasi kiekvieną rytą. Tai vadinamoji rytinė *salutatio*, kai pagerbiamas galingesnis. Suvirpa durys, girdėti, kaip bronziniais žiedais slysta sunkus skląstis. Visi prityla ir prisiartina. Viena durų pusė prasiveria ir pasirodo vergo durininko veidas, jis tiriamai nužvelgia susirinkusiuosius. Visus pažįsta. Žingteli į šalį ir po kelių sekundžių nedidelę minią praryja koridoriaus tamsa.

Atrijaus viduje visi tvarkingai išsidėsto skirtinguose taškuose. Tuomet patikimiausias vergas klientus po vieną kviečia pas šeimininką, kuris juos priima savo kabinete, *tablinum*. Jūsų akims atsiveria įspūdinga scena. Kambario viduryje įsitaisęs *dominus*. Jis sėdi krėsle, primenančiame mažą sostą – aukšta atkaltė, raižytos kojos, viskas dekoruota. Dalį krėslo dengia pagalvės ir audek-

las. Šeimininko kojos ilsisi ant pakojo su liūto letenų formos kojomis... Įspūdis tarsi atsidūrus šventykloje, dievybės akivaizdoje. Ir iš esmės įspūdis teisingas: šis žmogus labai turtingas, įtakingas aristokratas, bet pirmiausia jis yra namų *pater familias*. O jūs esate jo „teritorijos" širdyje.

Štai *dominus*, jūs matote, pakėlęs smakrą, kad pabrėžtų savo pranašumą. Ir tai neleidžia jums atsipalaiduoti. Taip prasideda jo rytas. O jūsų turbūt prasideda prasivalant balsą ir bandant atsikratyti sumišimo.

Skrydis virš Romos pro ryto šydą

Lauke miestas ima busti nerealioje atmosferoje. Mat Roma yra susupta į tankesnį ir šaltesnį orą nei įprasta. O svarbiausia – drėgnesnis oras skverbiasi iki pat kiekvieno juo alsuojančio plaučių gelmės. Galbūt dėl šios priežasties galerijose pirmieji praeiviai, susisupę į sunkius drabužius, paspartina žingsnį. Miestas paniręs į tirštą ryto rūką, kaip kartais nutinka Romoje ir šiais laikais. Neįmanoma įžiūrėti didžiųjų alėjų galo nei pamatyti Forumo tolimesnių kolonadų: viskas atrodo paskendę rūke.

Dabar įsivaizduokite, kad atitrūkstate nuo žemės, pamažu kylate aukštyn, kol išsiveržiate iš šios antklodės. Aukštai, pakilus kelis šimtus metrų, oras gaivus, krištolinis, ir atsiveria nepaprastas Romos imperijos sostinės vaizdas.

Priešais jus padūmavusioje tolumoje tarsi salos audringoje jūroje išnyra septynios kalvos. Šen bei ten dygsta pavienės grupės aukštesnių namų ir paminklų. Kai nešviečia saulė, jų tamsūs ir griežti profiliai puikiai išsiskiria pasklidusio rūko akinamame

baltume. Ištisi Amžinojo miesto kvartalai kartu su visais savo gyventojais atrodo pradingę. Visiškai vienišas iš miglos išnyra milžiniškas Panteono kupolas, šiek tiek toliau – didingas faraono Psameticho II egiptietiškas obeliskas, atvežtas į Romą iš Heliopolio, jis buvo naudojamas valandoms nustatyti milžiniškame Augusto saulės laikrodyje.

Palyginti su šiandiena, Roma yra labiau „užteršta" drėgmės. Mat miestas buvo apsuptas gerokai gausesnės žalumos ir miškų. Be to, Tibras dažnai patvindavo. Pačioje Romos širdyje būta net pačių tikriausių pelkių – pavyzdžiui, ten, kur dabar stovi Koliziejus: net ir šiandien po beveik keturių milijonų kasmet šį paminklą aplankančių turistų kojomis yra tiek vandens, kad kai kuriuos gilius tunelius galima ištirti tik su deguonies balionais... Kitur padėtis nėra geresnė: Augusto forume, keli metrai nuo alėjos, kur vyksta birželio antrosios paradas, dirvos plyšiuose gyvena netgi visa kolonija krabų! Visa tai mums padeda suprasti, kad imperijos laikais Romos dirva ir oras žemesnėse Romos vietose buvo drėgnas, ir tai sukeldavo įvairių padarinių: nuo ryto rūko (kartais) iki uodų ir nešvaros (visada).

Ryto rūkas, atrodo, išpjauna tik svarbiausias Romos vietas, leisdamas mums greitai aplankyti imperijos sostinę „iš viršaus" – einant nuo vienos iš septynių kalvų prie kitos. Staiga pirmieji saulės spinduliai perskrodžia orą ir auksine šviesa nulieja išnyrančius iš miglos Romos paminklus. Tai trumpa akimirka, bet jos kerai neapsakomi. Per šią trumpą akimirką šviesoje pasirodo kai kurios simbolinės Amžinojo miesto vietos, sąvaržos, saugančios Romos prigimtį ir jos galią.

Vienas iš pirmųjų nušvinta Kapitolijus. Staiga tarsi švyturys virš miesto sužimba Jupiterio šventykla, savo forma primenanti Partenoną. Žėri jos baltų kolonų eilė, o frontonas su paauk-

suotomis bronzinėmis figūromis ima žaižaruoti, tarsi kas būtų užžiebęs liepsną. Tai neįtikimas reginys. Kiek toliau, ant antros Kapitolijaus kalvos viršūnės, nušvinta kita šventykla, mažesnė – Junonos Monetos. Šalia jos įsikūrusi Romos monetų kalykla, į kurią kelią paprastai nurodydavo pasakydami *ad Monetam*, tai yra „prie Monetos (Junonos šventyklos)". Iš čia kilo paprotys pinigus vadinti „monetomis". Šis terminas atkeliavo iki mūsų dienų ir pasklido daugelyje kalbų: *moneda* (ispanų), *money* (anglų), *monnaie* (prancūzų) ir taip toliau.

Šalia Kapitolijaus yra status skardis, rūke primenantis laivo pirmagalį. Ši iškyša amžiais atliko labai svarbų vaidmenį kasdieniame romėnų gyvenime: tai Tarpėjos uola. Nuo pat seniausių laikų čia į prarają buvo nustumiami piliečiai, nuteisti dėl tėvynės išdavimo. Tai Romos įstatymų simbolis, bet labiausiai jos senų tradicijų simbolis.

Tokioje nepaprastoje aušroje, vienas po kito apšviečiami saulės, kyla kiti Romos „kyšuliai". Štai garsioji Kvirinalio kalva. Šalia stūkso Viminalis, galbūt jo vardas kilęs iš žilvičio pavadinimo, senovėje jie ten augo.

Tarsi banginio ketera iš rūko pamažu išnyra dar viena kalva – Eskvilinas, jo stogai, gražiosios vilos su milžiniškais sodais ir peristiliais. Jos matė daugelį svarbių romėnų – vienas iš jų buvo Mecenatas. Šalia – Celijus, kitas garsus gyvenamųjų namų kvartalas.

Pagaliau, kiek atokiau ir piečiau – Aventinas, kitados „liaudies" kvartalas, ilgainiui pavirtęs aristokratišku ir išgarsėjęs, kai 494 metais prieš Kristų liaudis bandė „atsiskirti".

Trūksta Palatino. Visi esame girdėję, bet šiandien nedaugelis atsimena, kodėl jis svarbus. Kas tokio ypatingo yra Palatine?

Palatinas yra kalva, ant kurios gyvena imperatorius. Čia jis gyvena ir vadovauja iš savo didžiųjų rūmų. Romėnams, galima

būtų tarti, tai dabartinio italų Kvirinalio atitikmuo*. Ir ne tik. Romėnas jums pasakytų, kad šios kalvos papėdėje yra grota, kurioje vilkė išmaitino Romulą ir Remą.

Tai akivaizdžiai mitas. Tačiau archeologai rado senovinių trobesių pėdsakų, siekiančių geležies amžių, jie įrodo, kad kalva iš tikrųjų buvo viena iš pirmųjų apgyvendintų vietų Romos teritorijoje. Šių trobesių polių duobės vis dar yra matomos dirvoje tarp Romos imperijos epochos pastatų griuvėsių.

O ši kalva yra istorijos, tradicijų ir galios centras. Čia buvo priimami sprendimai, turintys įtakos Europos, Viduržemio jūros regiono ir dalies Azijos istorijai. Ir vis dėlto šiandien iš tikrųjų nedaugelis turistų suvokia jos svarbą, neaplanko nepaprastų jos rūmų griuvėsių. Pakanka užkopti laiptais šalia Romos forumo, kurį lanko didžiulės minios, ir atsidursime nuostabiausioje, tylioje, žalumoje panirusioje milžiniškoje erdvėje. Lygiai taip tai turėjo atrodyti tuomet, imperatorių laikais.

Lygiai taip tai atrodo dabar, kai lankome Trajano Romą. Išties Palatinas išnyra iš šio ryto rūko tarsi tvirtovė. Primena atskirą miestą: drovioje aušros šviesoje galima nuspėti dar miegančius pastatus su tamsiais, niūriais kiemais, daugialygėmis kolonadomis, ilgomis galerijomis... Įsivaizduokime dar vis tylos apgaubtus nuostabius koridorius, išklotus prašmatniausiu marmuru iš įvairiausių imperijos pakrančių, ir nepaprastas statulas, kurių niekada nebeišvysime, nes jos pražuvo amžiams bėgant. Kolonadose ataidi pretorionų žingsniai. Galbūt pakirdo ir rūmai.

Tai įdomu. Itališki žodžiai *palazzo* ir *palazzina* (ir jų atitikmenys kitose kalbose: *palace*, *palais* ir taip toliau) kilę iš šios kalvos lotyniško pavadinimo *Palatium*. Išties romėnams ši kalva

---

* Jame šiuolaikinėje Romoje įsikūrusios svarbiausios Italijos valdžios institucijos.

amžių amžius buvo prabangios imperatoriaus buveinės sinonimas. Nuo čia iki naujo žodžio, reiškiančio valdovo namus, nukalimo – nedidelis žingsnis. Iš *Palatium* kilo visi šie mūsų kalbų žodžiai.

Tačiau šioje Amžinojo miesto rytinėje uvertiūroje stinga garsiausio paminklo: Koliziejaus. Kur jis? Nematome jo. Jis pusiau paniręs migloje. Juk yra centrinėje, žemiausioje ir labai drėgnoje Romos dalyje. Iš rūko kyla tik aukščiausia jo dalis – atikas virš paskutinės eilės arkų, virš jo iškelta 240 milžiniškų karčių karūna, apibrėžianti tobulą ovalą. Šios kartys skirtos *velarium*, plačioms audeklo juostoms, apsaugančioms žiūrovus nuo saulės. Dešimtys vergų jau dirba ir rūpinasi paskutinėmis organizacinėmis spektaklio, kuris vyks dieną, smulkmenomis. Mes jį irgi pamatysime. Ten, be abejo, kovos ir gladiatoriai. Ir bus daug staigmenų.

Dabar saulės spinduliai driekiasi virš miesto, rūko tumulai nebedrįsta jų sulaikyti. Roma pamažu įgauna formą. Priešais mūsų akis materializuojasi ištisi kvartalai – su savo spalvomis, savo garsais ir savo gyvenimu. Rūkas sklaidosi, ir miestas palengva atsiveria, tarsi pakėlus užuolaidą – prasideda spektaklis, kuriame dalyvauja pusantro milijono aktorių ir statistų: viena diena Trajano Romoje. Dabar 115 metai po Kristaus.

Atleiskite, ar žinote, kiek valandų?

Kiek dabar Romoje valandų? Jeigu paklausite praeivių, kiekvienas jums atsakys skirtingai... Kaip teigė Seneka, Romoje neįmanoma žinoti tikslios valandos, daug lengviau tarpusavyje sutaikyti filosofus negu suderinti laikrodžius...

Išties romėnai neturi tikslių būdų skaičiuoti valandas. Labiausiai paplitę saulės laikrodžiai. Jų esti įvairių rūšių ir įvairių dydžių. Didžiausią Romos saulės laikrodį Marso lauke pastatė Augustas. Jis yra didelės aikštės dydžio (60 metrų pločio ir 160 metrų ilgio), o jo gnomonas, tai yra stiebas, metantis šešėlį, – tiesiog iš Egipto, iš Heliopolio, atgabentas obeliskas. Šį obeliską jūs, nors ir niekada nebuvote Romoje, daugelį kartų matėte televizijos žiniose: dabar jis yra priešais *Montecitorio* – deputatų rūmus – ir nuolat patenka į kameras vykstant parlamento posėdžiams. Prieš du tūkstančius metų obeliskas metė savo šešėlį į didelę aikštę, padengtą balčiausio travertino plokštėmis. Sužymėtos bronzinės linijos leisdavo sužinoti valandą ir

datą. Šio milžiniško saulės laikrodžio projektuotojas sugebėjo sukurti garsųjį *Ara Pacis,* taikos altorių, tiksliai ant rudens lygiadienio, rugsėjo 23-iosios, linijos – tuomet, kai diena ir naktis trunka vienodai. Rugsėjo 23-ioji yra ir imperatoriaus Augusto gimtadienis. Taigi tądien obelisko šešėlis nutįsdavo iki altoriaus, simboliškai sujungdamas imperatorių, saulės judėjimą ir *Pax Romana**...

Mūsų tyrinėjamoje Trajano laikų Romoje yra daug „normalių" saulės laikrodžių: jie įrengti ant daugelio visuomeninių pastatų, turtuolių namų vidiniuose kiemuose, jų turi net kai kurie praeiviai. Tai maži, vos trijų centimetrų skersmens kvadrantai, vadinami *solaria,* maždaug atitinkantys mūsų „kišeninius laikrodžius". Jie įdubę ir primena mažą kiaušinių puoduką: šone yra skylutė, pro kurią saulės spinduliai ant ženklų bei linijų įgaubimo viduje meta šviesos tašką, rodydami valandą. Keblumas tas, kad jie veikia tiktai Romoje: jų linijos ir atžymos įrėžtos tik Romos platumai. Taigi keičiantis platumai nustoja veikti, todėl nėra jokios prasmės jų imti į kelionę...

Nustatyti valandas dar galima padedant specialiems vandens laikrodžiams. Jie vadinasi klepsidros ir yra padaryti iš stiklinių talpų, į kurias iš aukščiau esančių indų laša vanduo. Kai vanduo pasiekia tam tikras žymas stikle, pasikeičia valanda. Šie laikrodžiai turi daug pranašumų, palyginti su saulės laikrodžiais: rodo valandas ir naktį bei apniukusiomis dienomis. Trajano laikais jie labai paplitę pasiturinčiųjų namuose – kaip jų turto įrodymas. Vieni iš jų gali „skambinti valandas", kaip tai daro mūsų laikrodžiai su gegute ar švytuokle. Vitruvijus, didysis Augusto epochos architektas, teigia, kad kai kuriuose įrengti plūdu-

---

* Romėnų taika (*lot.*).

rai, sujungti su tam tikrais mechanizmais, kurie skleidžia šaižų švilpesį, paleidžia į orą akmenį arba... kiaušinį. Antra vertus, Petronijus pasakoja, kad yra dar paprastesnė sistema: jo garsiame romane „Satyrikonas“ pagrindinis veikėjas Trimalchionas (neseniai praturtėjęs ir apdovanotas prastoku skoniu) namuose turi grojiką, kuris praneša, kad išmušė valanda, pūsdamas ragą...

Tačiau kiek valandų turi diena romėnų laikais? Dvylika dienos ir dvylika nakties valandų. *Hora prima* prasideda su aušra, tada *hora secunda, hora tertia* ir taip toliau – iki saulėlydžio, kai išmuša *hora duodecima*. Nuo šios akimirkos stoja naktis, dar dvylika *horae* iki aušros. Ir ciklas prasideda iš naujo...

Taigi valandos tokios pačios kaip mūsų. Bet ne visai, pirmiausia dėl to, kad Romos laikais nėra tikslių laikrodžių, taigi, nėra minučių ir sekundžių. Ir dar dėl to, kad valandos nėra visuomet vienodos, jų trukmė priklauso... nuo metų laikų!

Iš tikrųjų pagrindinis romėnų atskaitos taškas yra vidurdienis, kai saulė pakyla aukščiausiai. Šią akimirką – dienos vidurys: praėjo šešios valandos nuo aušros ir liko šešios iki saulėlydžio. Tačiau vasarą dienos akivaizdžiai ilgesnės, o žiemą trumpesnės... Taigi vasarinės valandos „trunka ilgiau“ negu žieminės. Ir nemažai. Pavyzdžiui, nuo vidurdienio iki pirmos valandos popiet vasarą praeina 75 minutės, o žiemą vos 44, beveik perpus mažiau!

Tas pats, tik atvirkščiai, nutinka ir nakties valandomis, bet jas dažniau negu valandomis vadina budėjimais, *vigiliae*, pažodžiui – „sargybos pamainomis“ (kalbant kariūnų terminais): taigi, kiekviena naktis yra padalyta į keturis budėjimus po tris valandas.

Suprantama, kai valandos yra tokios „lanksčios“, o tokių tikslių laikrodžių kaip mūsiškiai nėra, kasdienis gyvenimas yra ne

toks griežtas, jeigu kalbėsime apie sutartus susitikimus, o vėluojantieji yra šiek tiek toleruojami. Bet yra būdas būti punktualiam, pavyzdžiui, paskirti pasimatymą Forume, „kai jis yra pusiau pilnas"; jei patikrintume su laikrodžiu, pastebėtume, kad tai atsitinka kasdien daugiau ar mažiau tą pačią valandą... Tačiau tikrosios rodyklės, reguliuojančios romėnų laiką, iš tikrųjų buvo vienas po kito besikartojantys veiksmai.

Praktiškais sumetimais savo kelionėje po senovės Romą ir toliau naudosimės mums įprastesne šių laikų darbotvarke.

8.40 val.
Barzdaskučiai ir pirmieji darbai

Lauke gatvė pradeda atgyti. Nuolatinis ten ir šen einančiųjų srautas, pirmiausia – vyrų. O ne, vergų: tai galima suprasti iš jų šiurkščių, dažnai nudriskusių ir dėmėtų tunikų. Kai kurių dar ir galvos skustos. Jie ne vaikštinėja, visi žengia sparčiu žingsniu. Akivaizdu, kad turi sutvarkyti reikalus, atlikti pirmuosius dienos darbus. Trumpai tariant, šiuo metu yra nedidelė vergų „piko valanda“. Ir tikrai keista negirdėti kulnų kaukšėjimo, o tik sandalų, dažnai velkamų, čiūžinimą. Išties romėnų laikais avalynė neturi pakulnių, padas yra plokščias. Išimtis – legionieriai, kurių apavas, *caligae*, pakaltas geležinėmis vinimis, kad kibtų į žemę, panašiai kaip futbolo bateliai. Pakulnių iš tikrųjų esama, bet juos turi tik tam tikri batai, pirmiausia moteriški.

Pro šalį praeina vergas su didžiuliu į paklodę susuktų drabužių ryšuliu. Jis, be abejo, neša skalbti keletą togų arba staltiesių. O kaip romėnų laikais buvo skalbiama? Reikia skalbinius nunešti į „skalbyklą“, tai yra *fullonica*. Čia drabužiai bus apdoro-

jami įvairiais būdais, kai kurie iš jų mus priverstų užsiimti nosį. Ištiės, tunikos, togos, paklodės atsiduria bakuose, pripildytuose vandens, sumaišyto su šarminėmis medžiagomis – soda, moliu ar smektiku, kitaip tariant... žmogaus šlapimu! Įvairiuose gatvės kampuose, ypač šalia *fullonicae* stovi didelės amforos su anga šone, į kurias praeiviai gali atlikti spiriantį „reikalą". Vergai nuolat surenka šlapimą, kuris bus panaudotas *fullonicae*. Jei šis darbas jums atrodo nemalonus, pagalvokite apie vergus, kurie murkdo drabužius talpose su šlapimu ir paskendę šlykščiuose kvapuose atlieka mūsų skalbimo mašinų darbą... Tuomet drabužiai bus skalaujami, velėjami ir veikiami kitomis medžiagomis (pavyzdžiui, skalbiamuoju moliu), kad būtų suvelti ir įgytų geriausią tankumą. Išgręžti jie bus padžiauti kiemuose, kaip tai daroma mūsų daugiaaukščių balkonuose (Romos laikais tai buvo galima daryti net ir gatvėse), o tada lyginami specialiuose spaustuvuose.

Tai Įdomu. jau egzistuoja savotiškas balinimas. Balti skalbiniai ištiesiami ant šiek tiek žemesnės nei metras kupolo formos konstrukcijos iš medinių arkų. Šiuo kupolu uždengiamas žarijų indas, kuriame kaitinama siera. Sieros indas, romėnų žodžiais tariant, suteiks „baltumą tokį, kad balčiau nebūna"... Tada vergas parneš švarius ir išlygintus drabužius namo.

Vergas su drabužių ryšuliu skubriai žengia savo keliu, bet jo figūra staiga pasislepia už neštuvų, išsukusių iš šoninės gatvės. Ši „žmogiškoji karieta" akimirką uždengia gatvės vaizdą. Paskui beveik taip pat staigiai kaip atsiradę neštuvai pradingsta skersgatvyje. Jų priešakyje žengia vergas, paskirtas rodyti kelią...

Einame toliau gatve. Iš jau atdarų dirbtuvių mūsų ausis pasiekia juoko pliūpsnis. Dar du žingsniai ir atsiveria tipiška Romos ryto scena: darbuojasi barzdaskutys – arba *tonsor*, kaip jis va-

dinamas. Gera nuotaika ir plepėjimas, sklindantis iš šių dirbtuvių, yra taipogi būdingas pirmųjų sostinės, kaip ir kitų imperijos miestų, valandų požymis...

Išskyrus kelis laiminguosius, turinčius vergą, kuris juos skuta namie, kaip kad mūsų aplankytas *dominus*, visi kiti turi eiti į gatvę, į šias dirbtuves, nusiskusti smakro ar nusikirpti plaukų.

Taigi, *tonstrinae*, arba barzdaskučių, dirbtuvės yra susitikimų vieta, tikri maži salonai, kur liejasi pokštai, anekdotai, paskutinės naujienos ir – pirmiausia – paskalos bei apkalbos.

Galų gale šioje aplinkoje pastebime daugybę šiuolaikinėms kirpykloms būdingų dalykų. Laukiantys klientai sėdi ant suolų, sustatytų ratu prie sienų. Ant sienų kabo veidrodžiai. Aptarnaujamas klientas sėdi ant kėdės viduryje: plati skepeta dengia pečius ir krūtinės dalį.

Pasisekė, kad šitos epochos mada yra paprasta. Imperatorius Trajanas, itin mėgdžiojamas modelis, nešioja gana trumpai pakirptus ant kaktos plaukus.

Vyras veidrodyje apžiūri, kaip atrodo beveik nukirpti plaukai: kiekvienas žirklių čekštelėjimas paliko aiškių nelygumų... Kaltinti skubėjimą dėl laukiančių klientų ar žirkles, vis dar gerokai grubesnes nei mūsų laikais? Vis dėlto tai gana įprasta romėnams, atrodo, net Nerono plaukai buvo su „laipteliais“.

Prie gretimos kėdės padėjėjas skuta. Skutimosi putų nėra, vienintelis „losjonas“, kuriuo prieš paliečiant ašmenims drėkinamas veidas, yra... vanduo! Po pirmųjų klientų *tonsor* turi pasidarbuoti, kad atgaivintų skustuvo ašmenis. Tam naudojama girnapusė, sudrėkinta... seilėmis!

Atsargiai prisiartina prie kliento kaklo ir lengvai paliečia jį ašmenimis. Tikrasis pavojus yra įpjovos ir randai: pakanka virp-

telėjimo, netvirto judesio. Deja, tai tiek įprasta, kad Augusto valdymo laikų pabaigoje teisininkai įvedė baudas kirpėjams dėl įpjovimų. O jeigu jau įpjaunama, ką daryti?

Sustabdyti nedidelį kraujavimą Plinijus Vyresnysis siūlo voratinkliu, sumirkytu aliejuje ir acte.

Bet jeigu šitaip, ar nėra geriau augintis barzdą? Galiausiai juk taip darė praėjusių laikų graikai ir romėnai. Deja, išskyrus kareivius ir filosofus, skustis šiuo Romos laikotarpiu yra beveik privaloma. Tačiau tai netrukus baigsis. Niekas, žinoma, dar to nežino, bet su Trajano mirtimi po poros metų senovinė barzdų mada vėl sugrįš. Ją grąžins naujas imperatorius Hadrianas (gal kad pridengtų randą), ir visi jį ims mėgdžioti. Daugeliui palengvės, kad nebereikia kasdien atsiduoti skustuvo kankynėms, galbūt išskyrus *tonsor*, stebintį savo uždarbį, stačia galva besiritantį žemyn...

Dabar priartėjome prie aukščiausio gatvės taško, sankryžos su ilga alėja: ji žinoma kaip *Clivus Suburanus* ir yra netoli Trajano termų. Toliau gatvė šakojasi, o išsišakojimo centre įrengtas Orfėjo fontanas. Abipus alėjos daugybė gyvenamųjų kvartalų, jų nesuskaičiuojami langai atsiveria tarsi ložės į gyvenimo spektaklį. Gatvėje jau ima gausėti žmonių, girdėti kurtinamas triukšmas, pavyzdžiui, katilių plaktukų dūžiai.

Už kelių metrų nuo mūsų ant grindinio tykštelėjo vanduo: į gatvę ką tik kliūstelėjo kibiras šlapimo... Iš kur? Kas išpylė? Pažvelgę aukštyn matome aukštą pastatą visoje savo didybėje – su daugybe balkonų ir langų. Tai iš tikrųjų milžiniškas pastatas. Romėnai šiuos pastatus vadino *insulae*. Tai unikalus savotiškas pasaulis, kurį reikia ištirti...

Insulė, visiškai kitoks pasaulis

Insulės yra romėnų namai, tiksliau – daugiabučiai. Žodis *insula* kilęs iš mūsų dažnai vartojamo termino „izoliuotas". Ir jau tai gali suteikti įspūdį apie jų matmenis. Pagal čia gyvenančių žmonių kiekį jos galėtų būti laikomos mažais miesteliais ar kaimais, pastatytais vertikaliai. Tai iš tikrųjų senovės „dangoraižiai". Nelengva įvertinti virš mūsų kylančios insulės aukštį. Imperatorius Augustas nustatė, kad gyvenamieji būstai neturėtų pranokti 21 metro (šiais laikais tai reikštų ne aukštesnius negu septynių aukštų pastatus, tai jau įspūdinga). Trajano laikais, epochoje, kurioje esame, įstatymas dar griežtesnis: nustato maksimalią 18 metrų ribą. Tai reiškia šešių vidutinio dydžio aukštų pastatą su pastoge, tikra gyvenamąja „palėpe". Bet akivaizdu, kad šių apribojimų ne visuomet laikomasi, dėl to neišvengiami statinių trūkumai ir griuvimai. O insulė, kurią rengiamės tyrinėti, šį aukštį gerokai pranoksta. Iš pirmo žvilgsnio ji atrodo kaip kareivinės, kadangi yra kvadratinė, iki pat viršaus vienodais langais.

Tačiau pažvelgus atidžiau galima pastebėti daugelį netikėtai elegantiškų detalių. Pirmiausia – spalva. Pastatas plytinis, bet jis visiškai padengtas apsauginiu malonios kreminės spalvos tinku.

Romos gatvėse vyrauja labai aukšti daugiabučiai, insulės. Jų galima priskaičiuoti net keturiasdešimt šešis tūkstančius! Didžiuliai pastatai yra norma…

Ši spalva pasirinkta, kadangi yra naudinga – gerai atspindėdama šviesą apšviečia aplinkinius skersgatvius ir portikus.

Išilgai pastato pamatų – maždaug pusantro metro aukščio elegantiška Pompėjų raudonio juosta. Kam ji skirta? Sujungia estetiką ir praktiškumą. Jos paskirtis ne tiek dekoratyvi, kiek apsauginė: ji skirta purvo dėmėms, delnų atspaudams, dėmėms, paliktoms prekių ar kūnų, prisiglaudusių prie sienos, paslėpti... Tai ne vienintelis elegantiškas bruožas: virš kiekvieno lango, brėždama mažą arką, iš tinko išnyra plytų linija. Iš apačios atrodo tarsi langai turėtų raudonus antakius. Tai dar ne viskas. Išilgai viso antro insulės aukšto įrengtas siauras balkonas, jungiantis įvairius butus. Romėnai jį vadino *maenianum*, ir tai yra tikrai prašmatnus patogumas savininkams, nes gali atlikti sodelio ar terasos vaidmenį. Tokio patogumo kitų aukštų gyventojai neturi, jis leidžia išeiti įkvėpti oro, įleidžia truputį šviesos ir galbūt suteikia galimybę auginti puoduose šiek tiek augalų.

Išties romėnai, kaip ir mes, mėgo augalus namuose: išilgai insulių balkonų ir langų galima pamatyti daugybę puodų su gėlėmis, lygiai kaip ir mūsų daugiabučiuose. Kaip liudija Plinijus Vyresnysis, kai kurie aistruoliai ima auginti kabančius sodus.

Žalumos meilė labai suvienija senovės ir dabartinę Romą: nesuskaičiuojamos insulės uždengtos aukštyn tįstančiais vijokliais, besivejančiais apie balkonų turėklus ir įrėminančiais langus. Gatvėse auga daugybė medžių, kurie šliejasi į insulių sienas ir kartais tampa jų atrama. Imperinė Roma, žinoma, yra žalias miestas. Atrodo, kad visa tai išliko ir dabartiniame mieste, tarsi nebūtų prabėgę šiek tiek mažiau nei dvidešimt amžių. Tai smulkmenos, bet jos parodo, kiek mes panašūs į tų laikų romėnus (ir atvirkščiai). Pirmiausia kasdieniame gyvenime tam

tikru požiūriu rodome šiuolaikinę romėnų pasaulio evoliuciją, perkoštą per mus skiriančius istorijos šimtmečius.

Kaip pabrėžė Jérôme'as Carcopino, vienas iš didžiausių romėnų epochos tyrinėtojų, lygindamas namą Romos *Via dei Cappellari* ar namą Neapolio *Via dei Tribunali* su insule Ostijoje – atsiveria ne tik akivaizdūs panašumai, bet kartais išties tobuli sutapimai, net ir išplanavimo... Tikriausiai senovės romėnas, matydamas mūsų daugiabučius istoriniame centre, jaustųsi kaip namuose. Ilgas balkonas antrame aukšte nėra vienintelis. Mažesnių, medinių dar įrengta viršutiniuose aukštuose. Tai nedideli patogumai nedaugeliui, lygiai kaip drožinėtos medinės galerijos prie pastato. Romėnai jas vadina *pergulae*. Tokias esame pratę matyti viduramžiškuose Artimųjų Rytų miestuose ar tolimose vietovėse – Indijoje ar Katmandu skersgatviuose. Ir vis dėlto tai imperinės Romos „atvirukų" dalis. Jų paskirtis paprasta: erdvesnis butas ir šiek tiek daugiau šviesos. Ir dar galima žiūrėti į gatvę ir likti nematomam.

ĮDOMU

Romos „dangoraižiai“

Tais laikais insulės buvo aukščiausi planetos gyvenamieji pastatai, tegul jų aukštis ir nepadarytų mums įspūdžio: jis panašus į mūsų miestų daugiaaukščių. Būta išimčių. Tiksliai žinome, kad tarp 100 ir 200 metų po Kristaus buvo pastatytas tikras statinys „monstras“. Išties nežinome, kokio jis buvo aukščio, bet tais laikais savo dydžiu stulbino visus. Pasakojama, kad kilo virš Romos stogų kaip dangoraižis: įtaka sostinės vaizdui ir romėnų sąmonei turėjo būti išties pastebima, o jo pavadinimas, *Insula Felicles*, keliavo iš lūpų į lūpas, kol pasiekė visus imperijos pašalius. Bet tai vis dėlto buvo išskirtinis atvejis. Išskyrus šį mažą Romos *Empire State Building*, pastatai retai pranokdavo šešis aukštus.

Įspūdinga, kad ir dabar, prabėgus tiek amžių, yra įmanoma vis dar žavėtis išlikusiais kai kurių insulių likučiais. Kartais jie pasirodo kaip liekanos sostinės šurmulyje, bet nedaugelis sustoja jais pasigrožėti. Insulė, kaip visi žino, yra šalia milžiniško Viktoro Emanuelio paminklo Venecijos aikštėje (čia yra Tėvynės altorius): jo dešinėje pusėje, netoli *Ara Coeli* (Dangaus altoriaus) laiptų, yra menkai pastebimi mūriniai kelių aukštų namo likučiai.

Deja, jie nesusilaukia to dėmesio, kurio nusipelnė. Nuolat ten ir atgal zuja praeiviai, iš autobusų išlipa minios turistų, stabtelinčių vos akimirkai, išklausančių kelis gidų žodžius ir paskubomis nubėgančių pro neišvengiamus suvenyrų pardavėjus.

Bet jei jūs stabtelėsite ir atsiremsite į turėklus, priešais jus atgis imperinės Romos gabalėlis: dirbtuvės, kamba-

riai, langai... Šiek tiek fantazijos, ir jūsų protas sugebės apgyvendinti šias apleistas vietas: kokie žmonės čia gyveno? Kokius veidus, apšviestus aliejinių žibintų, pastebėjome viduje? Iš šio lango motina tikrai šaukėsi gatvėje žaidžiančio vaiko, gal tai buvo ir kampe įsikūrusios dirbtuvės šeimininko vaikas... O kas žino, kas vyksta dirbtuvėse ir parduotuvėse...

Archeologijoje esama magijos: akimirką leidžia pagyventi prarastuose pasauliuose, susitikti su nebesančiais ir suteikia galimybę pajusti prieš tiek amžių kunkuliavusį kasdienį gyvenimą. Nė vienas specialusis efektas negali sukelti tokių stiprių emocijų...

Galbūt dar įspūdingesnė insulė yra Trajano turguose, du žingsniai nuo *Via Nazionale* gaudesio: ją galite matyti išlikusią iki pat stogo, ir tai leis jums įsivaizduoti šių pastatų didingumą. Ostijoje, kur išliko įvairių insulių griuvėsių – pavyzdžiui, Dianos, – galima suprasti, ką reiškė gyventi šiuose būstuose. Juos galima iš dalies ištyrinėti ir jie iš tikrųjų sukelia emocijų, kai, pakilęs laiptais, atsiduri romėnų laikų laiptų aikštelėje, paskui įeini į kambarius antrame ar trečiame aukšte... Čia iš tikrųjų supranti, kaip romėnai gyveno. Žinoma, kadangi dauguma gyveno insulėse.

Tačiau kiek insulių buvo Romoje? Dėl to, kad žinome tikslų jų skaičių, turėtume būti dėkingi kruopštiems kadastro įrašams: antrame amžiuje po Kristaus, valdant imperatoriui Septimijui Severui, insulių buvo lygiai 46 602. Labai daug. Ypač jeigu įvertintume, kad *domus*, tai yra tipiškų ir elegantiškų romėniškų namų (tokių kaip Pompėjuose), buvo „vos“ 1797. Vadinasi, kiekvienam tradici-

niam namui teko dvidešimt šešerios liaudies kareivinės. Kodėl tokia disproporcija?

Carcopino yra įdomiai prasitaręs: jei Roma tuomet užėmė 1800–2000 hektarų ir jos didžiausios galios laikais joje gyveno apie 1,2 milijono gyventojų, akivaizdu, kad erdvės visiems trūko. Ypač jeigu skaičiuotume, kokio dydžio plote buvo uždrausta gyventi (ištisos kalvos, pavyzdžiui, Palatinas, kur gyveno imperatorius, dar 200 hektarų Marso laukų, kuriuose reikia priskaičiuoti šventyklas, portikus, palestras (sporto aikštes) ir kapines). Prie to reikia pridėti keturiasdešimt parkų ir sodų, dar didžiuosius visuomeninius pastatus, kurie užėmė didžiulį plotą, pavyzdžiui, cirkas (Koliziejus), teatrai, bazilikos, termos, forumai, įvairios šventyklos, visi administraciniai rūmai...

Sprendimas buvo paprastas ir veiksmingas: papildomos erdvės galima rasti žvelgiant aukštyn, tai yra statyti daugiaaukščius pastatus. Žodžiu, dauguma sostinės gyventojų būdami namuose negalėjo paliesti kojomis žemės, miegojo „ore“.

Daugiaaukščių skaičius visame mieste turėjo būti išties milžiniškas, tais laikais retorius Publijus Elijus Aristeidas sakė, kad jei visi namai būtų sumažinti iki pirmo aukšto, Roma iškart nusidriektų iki Adrijos jūros!

Šiandien niekas neapstulbsta matydamas daugiabučius ir aukštus rūmus, bet senovėje, pasaulyje, kuriame vyravo tūkstančiai mažų kaimelių ir buvo mažai miestų, kuriuose pastatai viršijo du ar tris aukštus, matyti miestą su „monstriškais“ statiniais (tokiais kaip insulės) buvo tikras šokas pirmąkart atvykstantiems į Romą. Atvykėlis

greičiausiai pasijusdavo panašiai kaip dabar vaikštinėjantis Niujorku, kamuojamas dviejų klausimų: „Kaip įmanoma pastatyti tokius aukštus pastatus?“ ir „Kaip žmonės išgyvena taip suvaryti į krūvą šiuose milžiniškuose pastatuose?“

8.50 val.
Žmogiškas insulės veidas

Jeigu einame kurio nors mūsų miesto centru, ką matome? Daugybę parduotuvių. Senovės Romoje taip pat. Pirmas insulių aukštas – ilga eilė dirbtuvių ir parduotuvių. Tarp jų atsiveria nepastebimi vartai į pačias insules su laiptinėmis, kurios veda į viršutinius aukštus. Būtent ten mes ir pasukame.

Mums besiartinant prie durų, iš tolo žvelgia žmogus – tai vienas iš durininkų. Jis mažas ir storas, su purvina tunika ir dviguba pasmakre, apžėlusia šiurkščiais neskustos barzdos plaukais. Jis sėdi ant paprastos taburetės ir lėtai suka rankose gruoblėtą alyvmedžio lazdą. Ši lazda išduoda ne tik jo vaidmenį, bet ir kilmę. Yra tokia pati, kokia naudojama ką nors įsakant legionuose. Aiškiai tai buvęs legionierius, galbūt į nemalonę patekęs centurionas, dabar užsiimantis šiuo amatu, kur reikalingi labai paprasti ir „ryžtingi" įgūdžiai – sutramdyti nuomininkų ginčus ir muštynes. Iš toli nužvelgęs, savo akis vėl nukreipia į gatvę ir praeivių veidus. Abejingas ir neper-

žvelgiamas. Netgi nekreipia dėmesio į mus, kai peržengiame slenkstį.

Pirmieji žingsniai – tamsiame koridoriuje, ir vienintelis dalykas, kurį suvokiame, yra vis garsėjantis riksmas. Mes dabar įžengiame išties į visiškai atskirą pasaulį, mažą visatą, kurioje sava logika, sava pusiausvyra ir savi gyventojai. Asmenų ir asmenybių zoologijos sodas.

Pirmas mums atsiveriantis vaizdas koridoriaus gilumoje – mergina su didžiuliu ąsočiu, *dolium*, pastatytu laiptų aikštelėje. Atsirėmusi koja į medinę taburetę, svyruodama pila vienų terakotinių indų turinį į kitų angas. Ką ji daro? Dar keli žingsniai, išeiname į atvirą vietą ir mums smogia pykinantis kvapas: tai šlapimas... Mergina, aišku, yra vergė ir tuština savo šeimininkų naktinius puodus. Neatrodo, kad ją erzintų gaižus kvapas: dabar jau per metų metus yra pripratusi prie vienos iš savo pirmųjų ryto užduočių. Vėliau kas nors ateis susirinkti šio skysčio, tokio „vertingo“ skalbykloms.

Apsidairę matome skurdą: sienos apsilaupiusios, padengtos drėgmės, riebalų dėmėmis, net plaštakų atspaudais. Yra ir įrašų. Ypač mus nustebina grafičiai. Štai vienas, vaizduojantis du kovojančius gladiatorius: *secutor*, ginkluotą šalmu, trumpu kardu ir stačiakampiu skydu, ir *retiarius* su tinklu ir tridančiu. Brėžiai negrabūs, piešė, aišku, vaikas. Įrašyti ir jų vardai: Sedulas ir Telonikas, akivaizdžiai du minios numylėtiniai, uždegę vaikų vaizduotę, kaip šiais laikais nutinka su futbolininkais arba komiksų herojais. Greta skaitome kitą įrašą, kiek mįslingą: „Daugelį merginų dažnai apgaudinėjo Restitutas“ (*Restitutus multas decepit saepe puellas*), aišku, tai perspėjimas, kurį visoms insulės moterims užrašė nuomininko suviliota ir palikta mergina. Netrūksta daugelio „drąsių“ grafičių, panašių į šiandien matomus

viešuosiuose tualetuose. Ir vis dėlto tarp daugelio nešvankybių išnyra paaugliškos meilės gėlė (*Marcus amat Domitiam*), greitai atsveriama skelbimo: „Rafinuotų manierų graikė Eutichė duoda už du asus“ (*Eutychis graeca assibus II moribus bellis*). Asas yra labai paplitusi moneta, ir kaina, tarkime, labai prieinama...

Seksas, meilė, įžeidimai, ginčai: visa tai įrėžta Romos mūruose atrado archeologai. Per beveik du tūkstančius metų niekas nepasikeitė!

Pavargusi mergina ima lipti laiptais. Seksime ją. Kažin, ar yra dvylikos–trylikos metų, jos labai šviesūs plaukai išduoda šiaurietišką kilmę. Veikiausiai ji iš kurio nors Germanijos kampo. Nors yra jauna, jos pečius tikrai slegia tragedija. Galbūt jos gentis pralaimėjo mūšį romėnų kariuomenei, ir visi kaimo gyventojai buvo išvesti vergijon. Tačiau labiau tikėtina, kad buvo pagauta kitų kaimyninės genties germanų ir parduota vergų turguje: siaubingas paprotys. Kad ir kaip būtų, per kelias sekundes jos gyvenimas pasikeitė visiems laikams.

Dabar ji antro aukšto laiptų aikštelėje ir traukia šeimininkų duris su dviem elegantiškais žibančiais bronziniais žiedais. Įeiname į butą. Jau iš pirmo žvilgsnio pajuntame, kad jis labai pasiturinčios šeimos.

Kaip atrodė imperinės Romos butas? Mūsų įsivaizduojamoji rekonstrukcija daugiausia remsis senosios Ostijos radiniais. Senojoje Ostijoje iš tikrųjų išliko tipiškų mūsų tyrinėjamos epochos urbanistinių ir architektoninių įspaudų, kurie leis atskleisti daug kasdienio gyvenimo detalių. Profesorius Carlo Pavolini metų metus tyrinėdamas iškasenas šioje išskirtinėje vietoje surinko ir išnagrinėjo daugybę įdomių dalykų.

Jeigu vartojate terminą „butas“, imperinėje Romoje niekas jūsų nesupras: romėnai juos vadino *cenacula*, bet, išskyrus šį

skirtumą, jie labai panašūs į mūsiškius, pirmiausia išplanavimu. Dabartinių butų „protėviai" iš esmės yra romėnų *cenacula*.

Pirmoji patalpa yra reprezentacinė. Jos viduryje stovi marmurinis apskritas stalas su katės kojomis, ant jo – maža Veneros statula. Vos pažvelgę, žinoma, suprantame, kad tai meno kūrinys, ženklas, jog savininkas yra išsilavinęs žmogus (arba nori, kad mes taip manytume). Butas nėra milžiniškas ir jį galima aprėpti žvilgsniu: dešinėje atsiveria svetainė (*tablinum*), kairėje – valgomasis (*triclinium*). Už mūsų nugaros – trijų miegamųjų durys. Stebina milžiniškas skirtumas, lyginant su turtingo romėno *domus*, kurį lankėme: ten namai buvo uždari kaip kriauklė, be langų, visos patalpos žvelgė į atrijų, kurio viduryje – baseinas su lietaus vandeniu. Čia visiškai priešingai: visos pagrindinės patalpos „bėga" iš namų centro, tarsi būtų veikiamos išcentrinės jėgos. Kodėl? Priežastis paprasta: ieškoma šviesos, ir jos išsidėsto išilgai pastato fasado, kur atsiveria platūs langai.

Akivaizdu, kad langų stiklas šiems butams yra būtinas: tai brangi ir vertinga medžiaga, bet vis dėlto pasiekiama turtingiems prašmatnių *cenacula* gyventojams. Viršutiniuose aukštuose, kaip pamatysime, visai kita kalba...

Baldų nedaug: kelios kėdės, skrynios, sulankstomos taburetės ir įvairių formų stalai. Eidami iš vieno kambario į kitą ant šių stalų pastebime kasdienio gyvenimo daiktų: šukas, kelias vaškuotas medines rašymo lenteles, terakotinę taupyklę (tokią pat kaip mūsų laikais!), bronzinę lempą, mažą brangenybių skrynutę, ryšulį raktų, tarp kurių išsiskiria keistas žiedas-raktas, tai yra mažytis žiedo formos raktas, pritaikytas mūvėti ant piršto...

Peržengiame slenkstį. Pastebime dvi didžiules vazas su gėlėmis, pastatytas aiškiai matomoje vietoje kambario viduryje: gėlės namuose nėra šiuolaikinis paprotys, jos buvo įprastos ro-

mėnų laikais. Ši gėlių kompozicija atrodo tarsi spalvotų žiedų triumfas. Ir neatsitiktinai ji ant gražiausio buto stalo: jis iš reto medžio su banguotomis rievėmis, kuriose žaidžia atspindžiai.

Tai ne vienintelės spalvos šiame būste. Kaip ir turtingųjų *domus*, čia sienos ryškių spalvų, ir tai įrodo, kad romėnai mėgsta spalvingus namus.

Ant sienų vyrauja oranžinė, mėlyna arba Pompėjų raudonio spalvos, klotos ant dar šviežio tinko. Visa kita, priešingai, buvo dažoma vėliau ant sausų sienų: nupieštos grakščios kolonos arba gracingos architektūrinės iliuzijos, kurios vaizduoja menamus „atvėrimus“ į išgalvotus gamtovaizdžius ir perspektyvas. Kartais centre yra figūrų: viename kambaryje pastebime garsiąsias devynias Apolono mūzas. Tai mūsų paveikslų atitikmuo.

Staiga dešinėje kojos pajunta šilumą. Tai gorė, žarijos dar žėruoja. Nepastebėjome, bet dabar suvokiame, kad visame bute nematėme nei židinio, nei krosnies. Vienintelis būdas šildytis šiais laikais yra gorės. O ši turi mažus ratukus, taigi yra judinama: galima ją pastumti ten, kur reikia, panašiai kaip mes darome su elektriniais šildytuvais.

Visuose namuose tvyro aitrus degančio medžio kvapas. Iš kur jis sklinda? Grįžkime per atrijų su Veneros statula. Praeidami pastebime dvi gražias sidabrines lėkštes ir graviruotą ąsotį – tai dar vienas šios šeimos statuso simbolis. Įeiname į triklinijų. Dabar dūmai net regimi, jie pasklidę po visą kambarį ir, regis, kyla iš kampo po langu. Ten mergina, kurią pastebėjome laiptinėje. Ji palinkusi virš kažko panašaus į didelę kvadratinę gorę ir ką tik įžiebė ugnį. Staiga suvokiame: šiuose namuose nematėme virtuvės. Štai ji – bronzinė keptuvė. Išties, šiame bute virtuvė sumažinta iki minimumo, beveik kaip stovyklavietėje! Ir – svarbiausia – ji yra „judri“: ją galima padėti ten, kur nori, bet dėl

dūmų praktiškumas siūlo ją statyti netoli lango. Vis dėlto neišvengiama, kad rytais ir tuomet, kai gaminamas valgis, visas butas prisipildo įvairiausių kvapų – degančio medžio, gaminamo maisto. Bet taip esti ne visur. Daugelis atsigabena maisto iš artimiausios smuklės, išvengdami problemų (ir pavojų), susijusių su šia „stovyklos" virtuve, ir praturtindami patiekalų įvairovę...

Tenka sugriauti mitą apie tai, kaip valgoma namuose: triklinijuje gulima tik tuomet, kai keliamos puotos, arba per šventes... Įprastai valgoma kaip ir mūsuose – susėdus prie stalo.

Pasukame link išėjimo. Pirmąkart mūsų žvilgsnis nukrypsta žemyn, ir išvystame mažą stebuklą. Grindys išklotos elegantiška balta ir juoda mozaika. Raštai paprasti: rombai, žvaigždės, kvadratai, įvairūs jų deriniai... Visokių galima aptikti antikos laikų kambariuose. Tačiau kodėl raštai juodi ir balti, o ne spalvoti? Paaiškinimas paprastas: taip taupiau. Šių mozaikų išties beveik visada rasi antruose insulių aukštuose, kur paprastai gyvena butus nuomojančios pasiturinčios šeimos. Tai turtingi žmonės, žinoma, bet ne turtingiausi. Buto apdaila poniška, bet ne tokia kaip faraono vasarnamyje.

Spalvotos mozaikos dažnai vaizduoja žmones ar gyvūnus ir reikalauja aukšto lygio meistriškumo. Insulių statytojams tai būtų išties pastebimos išlaidos. O juodos ir baltos mozaikos, priešingai, kuriamos paprastų dekoratorių, daug labiau prieinamų, nors jie ir tesugeba derinti geometrines figūras. Be to, reikalingų medžiagų – kalkakmenio (baltas) ir bazalto (juodas) – nesunku gauti ir jos nebrangios, priešingai negu spalvotas emalis ir įvairiaspalvis marmuras, naudojamas mozaikos plytelėms.

Trumpai tariant, pasirinkti juodą ir baltą mozaiką yra tas pats kaip mums sukloti namuose parketą: yra elegantiškas ir „padorus", o mokame ne tiek, kiek už marmurines grindis viloje. Bet

vis dėlto geriau nepersistengti: mozaikos išties aptinkamos tik šeimininkų patalpose. Pagalbinėse arba namiškiams skirtose erdvėse grindys išklotos paprastomis terakotinėmis plokštėmis (vadinamosiomis *bipedali* – maždaug dvi pėdos iš dviejų), įžambiai sudėtų plytų, molio dirbinių nuolaužų dangos, plytų nuoskilų mišinio, sutvirtinto kalkėmis (kai lankote archeologinių kasinėjimų vietas, šis skirtumas jums padės atskirti įvairias namų patalpas).

9.00 val.

Nežmoniškas insulės veidas

Mes vėl esame laiptų aikštelėje, kopiame aukštyn. Gerai pagalvojus, kažkas yra ne taip tame vaizdelyje, kurį ką tik matėme. Išties stebina, kad turtingesni renkasi gyventi antrą pastato aukštą, o ne aukščiau, kur daugiau privatumo, mažiau triukšmo ir – svarbiausia – nepaprastas vaizdas į Romos stogus.

Vis dėlto taip yra visoje imperijoje: viršutinių aukštų gyventojai yra vargšai, o antrame aukšte gyvena pasiturintieji. Visiškai priešingai negu šiandien. Kodėl?

Priežastys paprastos. Pirmiausia, žinoma, pastangos – nėra keltuvų, taigi kuo aukščiau gyveni, tuo daugiau pakopų tenka įveikti... Tačiau dar kyla saugumo problema. Pastatai yra menkai skrupulingų spekuliantų rankose: kuo aukščiau lipi, tuo labiau statinys sutrešęs ir yrantis (nekalbant apie skersvėjus ir lietų namuose). Pagaliau dėl paplitusių gorių ir aliejinių lempų dažnai kyla gaisrai, taigi žemutinių aukštų gyventojai gali išsigelbėti lengviau nei viršutinių. Nuomininkas, kuris gyvena po stogu

kartu su balandžiais, bus paskutinis, kuris pastebės liepsnas, jis mirs siaubingai. Kaip rašo Juvenalis: „Jau ketvirtas aukštas dega, tu nieko nežinai. Nuo pat pamatų – vien griuvenos, bet paskutinis bus iškeptas tas varguolis, kurį nuo lietaus saugo čerpės, po kuriomis įsimylėję balandžiai deda savo kiaušinius."

Net iki XIX a. pabaigos vis dar galiojo šis vertikalus gyvenamųjų patalpų dalijimas. Kilniajame aukšte gyveno aristokratai ir pasiturintieji. Bet kuo aukščiau, tuo labiau butai buvo užimti mažesnes pajamas turinčių šeimų. Socialinis skirtumas, kuris egzistavo „kvartaluose", matomas ir pastatų „aukštuose".

Kopiame toliau, laiptų tarpsnis po tarpsnio. Staiga keletą metrų aukščiau girdėti kažkokie riksmai – aiškiai kažkas ginčijasi. Triukšmas patraukia kitų nuomininkų dėmesį ir jie jau žvelgia į laiptinę. Laiptų aikštelės viduryje – kūninga moteriškė ant pečių pasklidusiais varno juodumo plaukais, užtvėrusi kelią trims vyrams. Jos juodos akys žybsi pykčiu. Viena ranka prilaiko kelių mėnesių sūnų, kita – plačiais mostais kapoja orą, palydėdama juos griausmingu balsu. Kaskart pajudėjus, po tunika siūbuoja jos didelės krūtys. Ji akivaizdžiai iš prastuomenės, pratusi elgtis paprastai ir tiesmukai.

Už pusiau uždarų durų, prieblandoje – kitų vaikų veidai, jie išsigandę, kad kivirčą stebi tiek daug akių. Trys vyrai apstulbę stovi. Pirmą „raundą" ji, be abejo, laimėjo. Du iš šių vyrų, suprantama, yra paprasti durininkai, savotiški asmens sargybiniai. Trečiasis – viduryje – turbūt yra visa ko priežastis. Jis aukštas, lieknas, erelio nosimi, išsišovusiais skruostikauliais, dėvi dukart apie pečius apsuptą tamsiai raudoną apsiaustą. Vyriškis kelia nerimą, nes jo žvilgsnis bejausmis, ledinis. Tai plėšrūno žvilgsnis, to, kuris žino, kad galiausiai jis bus vienintelis nugalėtojas. Šio aršaus ginčo priežastis labai „aktuali": nuomos pakėlimas...

Kaip pabrėžė profesorius Romolo Augusto Staccioli, namas Romoje kainuoja keturis kartus daugiau nei bet kur kitur Italijoje. Mes dar grįšime prie tuometinių miesto problemų.

Krinta į akis, kad turinčiųjų mažai pinigų padėtis dramatiška. Papročiai šiurkštūs. Įtikinti nuomininką galima netgi užmūrijant namų duris arba nuimant medinius laiptus, kuriais patenkama į būstą, taip įkalinant namuose, kol išdygs sestercijų... Tai, aišku, išskirtiniai atvejai, bet jie liudija, kad savininkai nėra itin subtilūs, kai reikia susirinkti pinigų. Tam tikromis dienomis, kai iš naujo aptariamos nuomos sutartys, Romos gatvės prisipildo iškeldintų šeimų, laukiančių naujos vietos apsigyventi. Tai tikra „nepaprastoji padėtis“ visuomenėje, ir joks imperatorius jos niekuomet nesugebėjo išspręsti.

Kodėl Romoje namai kainuoja tiek daug?

Subnuomininkų grandinė

Romoje kiekviena insulė turi savininką. Bet jį vargu pamatysite ateinant susirinkti nuomos mokesčių: „purviną“ darbą atlieka kitas asmuo. Tai profesionalus administratorius. Juodu sudarę sutartį: savininkas atiduota administratoriui penkeriems metams nuomoti visus viršutinius aukštus, o mainais pasilieka „tik“ pirmo aukšto buto, kuris dažnai ir atrodo, ir kainuoja kaip tikras patricijų *domus*, mokestį. Administratorius savo ruožtu turi prižiūrėti pastatą, rasti gyventojų, spręsti ginčus ir – galų gale – rinkti nuomos mokesčius.

Administratoriaus darbas, žinoma, nėra labai malonus, bet jo pajamos yra pastebimos. Sakykim, savininkas išnuomoja visą insulę už 30 000 sestercijų, o administratorius per subnuomi-

ninkų žiedą surenka mažiausiai 40 000... Tai paaiškina, kodėl Romoje butai tokie brangūs. Ir kodėl insulės statomos tokios didelės: kuo jos aukštesnės, tuo daugiau jose butų, taigi daugiau galima uždirbti.

Anot Jérôme'o Carcopino, Julijaus Cezario laikais, apie 170 metų prieš mūsų aprašomą epochą, paprastas būstas kainavo gerus 2000 sestercijų, už šią sumą Trajano laikais buvo galima nusipirkti visą sklypą su namu Frosinone.

Taigi lengva įsivaizduoti pelną: pavyzdžiui, Ciceronas kasmet gaudavo apie 80 000 sestercijų vien iš insulių nuomos mokesčių.

Tačiau visa tai sukuria Romoje monstrą. Nesugebėjimas sumokėti namų nuomos mokesčio, kaip komentuoja profesorius Carlo Pavolini, verčia daugelį nuomininkų savo ruožtu pernuomoti ne pačius būtiniausius savo buto kambarius... Ir taip daro beveik kiekvienas. Subnuomininkų grandinė kiekviename aukšte nuolat ilgėja.

Mūsų insulės atveju tai labai akivaizdu. Tas pats kambarys padalijamas paprastomis pertvaromis ir pernuomojamas skirtingoms šeimoms ar asmenims. Taip atsiranda iškreiptas mechanizmas: kuo aukščiau lipi, tuo daugiau skurdo, tuo daugiau būstų išnuomota papildomiems nuomininkams, tuo didesnė spūstis ir paleistuvystė, purvas, nešvara ir vabzdžiai... Galiausiai, pastogėje – vaizdas kaip viduramžių senamiestyje, o sugyvenimas tampa kova už būvį.

Palaikyti tvarką turi pats tikriausias priežiūros dalinys, sudarytas iš vergų ir durininkų, vadovaujamų vado vergo. Kai kuriuos iš jų mes sutinkame laiptuose. Jie skuba link laiptų aikštelės, kur ginčijamasi, ją mes jau palikome už nugaros, pora aukštų žemiau: moters riksmai jau susilieja su kitų nuomininkų

šūksniais. Protestas prieš nuomos padidinimą gresia peraugti į muštynes...

Trečiasis pasaulis viršutiniuose aukštuose

Kopiame toliau. Laiptai iš šiurkščių plytų, sudėtų į eilę kaip knygos: atrodo, lyg eitume per bibliotekos lentynas. Kuo aukščiau lipame, tuo pakopos aukštesnės, labiau nudrengtos ir smarkiau ištrupėjusios. Kažin, kiek laiko jos nemato remonto. Sienos vis purvinesnės, dėmėtos ir apipaišytos graficiais. Net ir oras, kuriuo kvėpuojame, pasikeitė – jis slogus, atsiduoda sudegusiomis malkomis, kažkada gamintu maistu, visa sumišę su nešvarumų dvọku. Beveik atrodo, kad esame įžengę į pragaro ratą.

Trūksta vietos, taigi gyvenama ir laiptų aikštelėje. Visą erdvę kerta eilės drabužių, sukabintų ant gegnių ir ištiestų virvių. Čia mėtosi mažos nedegančios gorės, sudužę ąsočiai, skudurai, sumindžiotos ir musių apsėstos vaisių lupenos. Šios laiptų aikštelės primena gyvenimo turgų: prieblandoje lempa apšviečia tyliai ant žemės sėdinčio nuogo vaiko siluetą, jis žiūri į tave juodžiausiomis akimis. Arba ji apšviečia po purvinos antklodės klostėmis miegančio senio veidą. Vos per kelis sprindžius susikerta vieno gyvenimo pradžia ir kito pabaiga, susijungusios šiame dvokiančiame skurde.

Kiekviename žingsnyje girdime įvairių balsų. Durys iš tokios prastos medienos, kad ji leidžia „išslysti“ didelei daliai patalpų viduje verdančio gyvenimo. Taigi poros metrų ratu girdėti ir vyro juokas, ir nepertraukiamas vaiko verksmas, dviejų moterų ginčas pakeltais balsais ir sekso intymumas: ritmingų atodūsių, kuriuos girdime už durų, nesupainiosi su niekuo. Ar tai vyras ir

jo žmona? Šeimininkas ir jo vergė? Šiuose aukštuose stulbina visiškas privatumo nebuvimas...

Praveriame duris. Jų girgždesys yra tikra garso „užuolaida“, kuri pamažu atveria tuščią ir kuklią patalpą be jokių puošmenų. Įprastos ochros spalvos sienos, stalas su keliomis taburetėmis aplinkui. Nieko panašaus į butą antrame aukšte: tai labiau primena lūšnos vidų. Čia stovi dvi skrynios, ant jų terakotiniai ąsočiai. Spinta atlieka indaujos vaidmenį, ten padėtas į audeklo atraižą suvyniotas gabalas duonos ir sūrio. Pirminis būsto išplanavimas pakeistas pertvaromis ir užuolaidomis – taip sukurta daug mažų patalpų subnuomininkams. Patraukę užuolaidą matome kambarį „vienutę“ su šiaudų guoliu ant žemės ir užgesusia lempa. „Spinta“ – kelios aprūdijusios į mūrą įkaltos vinys, ant kurių kabo šiaudinė kepurė, odinis „pončas“ nuo lietaus ir pora tunikų. Du ąsočiai ir audeklo maišas su maistu kabo ant kitų vinių, kad jų nepasiektų žiurkės ir vabzdžiai. Turbūt šį mažos erdvės kampą turėtume pavadinti „virtuve“...

Kitoje nišoje ant lovos sėdinti moteris maitina krūtimi vaiką. Šalia jos – aplūžęs iš vytelių pintas lopšys, kuriame įklotas sausų lapų čiužinys.

Čia languose nėra stiklo, tik antro aukšto nuomininkai gali jį sau leisti. Šiuose aukštuose vietoje jo naudojama peršviečiama oda, audeklas ar medinės langinės. Taigi, norint turėti šiek tiek šviesos, reikia atidaryti langines ir kentėti šaltį bei vėją. Bet blogiausios yra lietingos dienos, nes tuomet tenka viską uždaryti ir likti prieblandoje. Tada uždegamos nesuskaičiuojamos terakotinės lempos arba lajinės žvakės. Visos patalpos greitai prisipildo jų kvapo ir visur prasismelkiančių suodžių. Bėgant metams, sienos ir visi paviršiai pasidengia plona tamsia patina, kurios niekas nepasirūpina nuvalyti ir kuri prisideda prie prastos būsto higienos.

Kas gyvena viršutiniuose insulės aukštuose? Iš esmės Romos „raumenys“, tie, kurių dėka miestas kasdien veikia: tarnai, darbininkai, mūrininkai, vežėjai, parduotuvių ir turgų nešikai. Gyvena labai taupydami kartu su savo šeimomis. Be to, čia dar glaudžiasi mokytojai ir smulkūs amatininkai.

Kiek žemiau įsikūrę labiau pasiturintys romėnai, pavyzdžiui, Romos administracijos ar privačių įmonių darbuotojai.

O va antrame aukšte gyvena turintieji daug pinigų: turtuoliai, verslininkai, pralobę prekiautojai, statybininkai, savivaldos nariai arba dirbantieji pagal tiesioginę sutartį su imperijos ir senato valdžia. Maža miesto aristokratija, netvirtinanti, žinia, įstatymų, bet turinti tikrą galią savo sostinės gatvėse ir rūmuose.

Šiam „antro aukšto“ elitui dar priklauso parduotuvių savininkai, kurie dėl praktinių sumetimų dažnai gyvena mažuose butuose parduotuvės užnugaryje arba ankštuose pusaukščiuose.

Tokie būtų telegrafiškai trumpai apibūdinti Romos insulių socialiniai laiptai.

Bet dabar mes atkakome iki paskutinio laiptų tarpsnio, vedančio į palėpę. Čia viskas yra iš medžio, o laiptai kiekviename žingsnyje erzinamai girgžda. Pastebime visišką mus supančių statinių laikinumą. Šis insulės lygis architektų nebuvo suprojektuotas ir buvo laipsniškai pristatomas vėliau, ilgai diegiant „patobulinimus“, kurių tikslas, žinoma, yra padidinti patalpų skaičių ir paauginti pajamas. Šiuolaikiniais terminais tariant, galime sakyti, kad lipame į neteisėtą priestatą.

Sutinkame gal kokių dvidešimt penkerių metų vaikiną. Balansuodamas neša rankoje terakotinį puodą. Jis simpatiškas ir gyvo žvilgsnio, praeidamas nusišypso: pastebime, kad neturi daugelio dantų, greičiausiai dėl prasto maitinimosi. Viršutinių insulės aukštų nuomininkų gyvenimas nėra lengvas. Reikia būti

gudriems ir stverti pasitaikančias galimybes. Net ir pačias paprasčiausias. Vaikinas greitai nulipa tarpsnį, apsidairo ir įsmunka į dabar išėjusio nuomininko kambarį. Atidaro mažą stoglangį ir greitu mostu išpila puodą pro langelį... Tai buvo jo naktipuodis.

Plačiais žingsniais lipdamas laiptais, pamerkia akį. Jam pavyko išvengti leidimosi visais laiptais iki tarpuvartės, kur puodą reikėtų išpilti į didelį *dolium*. Jeigu kiltų triukšmas, būtų apkaltintas kitas nuomininkas... Pasekmės gali būti net labai nekokios. Išties Romoje specialūs įstatymai draudžia pilti šlapimą ir ekskrementus iš pastatų. Ir jie labai griežti. Baudos priklauso nuo šio „bombardavimo" iš aukštai padarinių – ar tik drabužiai sutepti, ar buvo padaryta fizinė žala (net netiesiogiai)... Visa tai leidžia suprasti, kad imperinėje Romoje pavojus būti apipiltam šlapimu ar ekskrementais yra visur ir nepasigaili nė vieno...

Viršutiniuose aukštuose nėra tualetų, pirmiausia dėl to, kad vanduo nepakyla iki tokio aukščio. Dažniausiai jis ateina iki pirmo ir antro aukšto ir paprastai jau kartą panaudotas (sodai, baseinai, valgio gaminimas ir t. t.) keliauja į tualetą. Mus glumina tai, kad dėl to virtuvė ir tualetas dažnai yra toje pačioje patalpoje – archeologai tai pastebėjo daugelyje radviečių. Kad ir kaip tai gali atrodyti nehigieniška, bet jie atlieka savo reikalus netoli nuo vietos, kur gamina valgius. Tačiau romėnų laikais niekas nežinojo apie bakterijas...

Vandens stygius viršutiniuose aukštuose paaiškina dar vieną šių pastatų bruožą: purvą. Kadangi vargas nešti vandenį iš kvartalo ar tiesiog kiemo fontano per visus šiuos laipsnių tarpsnius, tik nedaugelis jį „eikvoja" grindims mazgoti, todėl paskutiniai aukštai padengti dešimtmečių, o kartais amžių purvo pluta.

Vis dėlto vergai vandenį užtempia iki viršutinių aukštų. Apie tai skaitome Plauto komedijoje, vienoje vietoje jis pasakoja,

kaip savininkas tikrina, ar jo vergai atliko savo kasdienę pareigą pripildyti aštuonis didelius terakotinius ąsočius. Įstatymas reikalauja, kad namuose būtų vandens atsargų – po didžiojo Romos gaisro Nerono laikais visi privalo namuose turėti vandens gaisro židiniams gesinti, jeigu tokių atsirastų.

Insulėse, beje, yra vandens nešikai, *aquarii*. Teoriškai jie turėtų vandens pristatyti į visą namą, bet praktiškai aptarnauja tik turtingas arba vidutiniškai pasiturinčias šeimas. Socialiai šie nešikai yra patys menkiausi, tiesiog „paskutiniai iš vergų“. Jų darbas išties labai sunkus. Kartu su durininkais (*ostiarii*) ir šiukšlininkais (*scoparii*) jie laikomi taip susiję su imperinės Romos daugiabučiais, kad keičiantis nuosavybės savininkui parduodami kartu su pastatu.

Dabar atveriam paskutines duris pačioje insulės pastogėje. Viduje tamsu ir karšta, nors dar rytas, ir jau tvanku. Esame tiesiog po stogo čerpėmis, ir vaikščioti reikia prisilenkus. Čia tarp nevykusiai sujungtų čerpių yra mažų plyšelių, pro juos krinta įžambūs saulės spinduliai, sukuriantys patrauklią šviesos „kolonadą“. Bet kai lyja, šios šviesos kolonos užleidžia vietą vandens srovelėms... Čia gyvena tikrai pats skurdžiausias insulės nuomininkas. Ant žemės voliojasi tik keli skudurai, apdužusi lempa ir keli daiktai.

Staiga patalpoje pasigirsta balandžio sparnų plakimas. Paukštis prisijungia prie savo draugės lizde po įskilusiomis čerpėmis, ir abu ima burkuoti. Balandžiai – jau įprastas reginys imperinėje Romoje. Jų būriai sukasi virš šventyklų ir aikščių rodydami tuos pačius spektaklius kaip ir šiais laikais. Čia gyvenantis žmogus jų neišvaikė, gal jie palaiko jam draugiją.

Nežinome, ką dirba šios mažutėlės „mansardos“ gyventojas, galbūt jis darbininkas. Ir tikrai didžiausias namo skurdžius –

nors vis dėlto turi vieną dalyką, kurio niekas kitas pastate neturi: vieną iš gražiausių Romos vaizdų. Pro kiaurymę, kur glaudžiasi balandžiai, visa savo neaprėpiamybe atsiveria imperijos sostinė. Raudoni insulių stogai, iš ką tik pradėjusių veikti termų kylančių dūmų sruogos, tarp namų spindinčios paauksuotos bronzinės statulos, šventyklos su balčiausiomis kolonomis ir tamsi miestą juosianti miškų žalumo karūna pasiūlo akiai reginį, už kurį kokia nors nekilnojamojo turto agentūra turėtų sumokėti auksu. Miestas pilnas judėjimo, jis pulsuoja gyvastimi. Ir būtent ten mes dabar eisime, į jo gatves, įsilieti tarp žmonių.

ĮDOMU

Roma kaip didžiulė stovyklavietė

Patyrinėti imperijos laikų daugiabutį buvo labai pamokoma, nes dabar sugrįžus į gatves galime suprasti daug gyvenimiškų smulkmenų. Pavyzdžiui, kodėl gatvėje tokios minios ir kur eina visi šie žmonės.

Ištiės galbūt veiksmingas būdas suprasti Romos gyvenimą – palyginti ją su milžiniška stovyklaviete. Stovyklavietėje, kaip žinote, palapinė skirta tiktai miegoti ir persirengti: ji maža, erdvės yra tik guoliui (miegamajam maišui ar čiužinėliui) ir kampe gulinčiai kuprinei ar krepšiui su drabužiais. Čia nėra vonios, nėra dušo, nėra virtuvės. Nusiprausti reikia eiti į bendrus stovyklos dušus, kilus fiziologiniams poreikiams naudojamasi stovyklavietės patogumais, o norėdamas pavalgyti arba ką nors gaminiesi kepsninėje prie palapinės, arba ieškaisi aplinkui užeigos ar restorano. Teisybę pasakius, yra palapinių, kuriose esti dušų, vonių ir mažų virtuvių, bet tokios labai retos, didelės ir brangios. Dauguma žmonių stovykloje palapine naudojasi tik miegoti.

Na, taip, būtent taip ir elgiasi senovės romėnai su savo namais – jie maži, tamsūs, neturi higieninių patogumų, vandens ir virtuvės (o jei tokia yra, tai vos užuomazga, primenanti kepsninę). Tik nedaugelis turtingųjų *domus* arba antruose insulių aukštuose turi tokių patogumų, bet jų yra mažai – lygiai kaip ir didelių, patogių palapinių stovyklavietėje.

Taigi, didžioji Romos gyventojų dalis privalo išeiti iš namų, kad pasinaudotų bendromis viešosiomis paslau-

gomis – lygiai kaip stovyklavietėje. Praustis eina į termas, prispyrus reikalui naudojasi gatvės tualetais, pavalgyti prisėda *thermopolium* ar *popina* – abu panašūs į mūsų barą, juose patiekiami šaltieji užkandžiai. Nestebina, kad daugelis dairosi, kaip nudžiauti maisto už dyką, stengdamiesi įsisiūlyti į draugę.

Štai todėl Romos gatvėse tokios minios: visi dėl šių priežasčių išeina į gatves ir prisijungia prie tų, kurie privalo kasdien eiti į darbą, turi vykdyti pavedimus ar apsipirkti turguje.

Kad geriau suprastume gyvenimą imperijos sostinėje, pasitelkime kitą pavyzdį: galų gale Roma yra tarsi vienas didelis namas. Jūsų miegamasis yra insulė vienoje gatvėje, bendri tualetai – kitoje, vonia (termos) – net kitame kvartale, virtuvė (*thermopolium*) – dar kitoje pusėje ir taip toliau.

Šiame įsivaizduojamame name yra dar ir „svetainė" – Forumas, bet iš tikrųjų progų susitikti mieste yra tiek daug, kad galėtume pasakyti, jog svetainė yra po truputį visur.

Apskritai tie, kurie neturi ką veikti, sunkiai pasilieka uždaryti mažose ir tamsiose patalpose. Ir jie eina į gatvę, tad joje telkiasi minios – dėl to čia visuomet pilna nieko neveikiančių žmonių.

Taigi galima teigti, kad visi Romos piliečiai gyvena mieste taip, kaip mes gyvename savo namuose. Bet vėlgi, Roma yra jų namai... Ir tas pats vyksta visuose didžiuosiuose Romos imperijos miestuose. Tai būdas gyventi mieste, savita koncepcija, kurios mes jau nebepažįstame.

9.10 val.
Romos gatvės

Sugrįžtame į gatvę ir įsiliejame į minią, kuri, kol mūsų nebuvo, pastebimai išaugo. Vis dar esame apgaubti kvapų ir stiprių potyrių iš „prarasto“ šių milžiniškų pastatų viršutinių aukštų pasaulio: įspūdis toks, kad kvėpavome antikinio „Bėgančio skustuvo ašmenimis“ atmosfera... Vaikštant Romos gatvėmis nustebina kelių ir takelių įvairovė. Lygiai kaip gyva būtybė, Roma turi linijinę nedaugelio „arterijų“ sistemą, visos jos veda link Forumo, o į šalis nuo jų auga išsikerojęs „kapiliarų“ raizgynas. Todėl imperinės Romos gatvių tinklas primena mūsų miestų istorinius centrus: daug vingiuotų gatvelių ir skersgatvių. Priežastis paprasta: kad tik pastatai neužimtų per daug žemės.

Via vardas duodamas tik platesnėms (nuo 4,8 iki 6,5 metro) gatvėms, kuriose gali nesiliesdami prasilenkti arba apsilenkti du vežimai. Stebina tai, kad Romoje jos tik dvi. Likusią imperijos sostinę raizgo siaurų gatvelių (*vici*) arba dar siauresnių (*angiportus*), arba išvis miestelėnų išmintų takelių (*semitae*) tinklas.

Su šiokia tokia ironija senovės romėnai sako, kad du priešpriešiais per gatvę gyvenantys kaimynai gali net kits kitam paspausti rankas...

Dar vienas pritrenkiantis dalykas Romoje yra įkalnės. Mieste ant septynių kalvų neišvengiamai yra daugybė „pakopų", vingiuotų kaip mulų takeliai kalnuose. Romėnai jas vadina *clivi* vardu (*Clivus Suburanus, Clivus Capitolinus* ir t. t.). Julijus Cezaris įsakė juos išgrįsti, bet niekas to nepadarė. Todėl vasarą čia dulkės, žiemą – dumblas. Be to, daugybė šiukšlių ir, savaime suprantama, smarvės, lygiai kaip trečiojo pasaulio šalyse.

Šios vingiuotos gatvės ir susiglaudę pastatai atveria kelią gaisrams, labai lengvai peršokantiems nuo vieno namo prie kito. Neronas po siaubingo 64 metų po Kristaus gaisro bandė perstatyti Romą pagal naują miesto planą. Kad išvengtų gaisrų plitimo, praplatino gatves, atitolino pastatus, pastatydino arkadas, kurios leido gelbėtojams sparčiau judėti...

Nuo tų laikų išties daugelyje gatvių, anksčiau užtemdytų prisiglaudusių namų, vėl ėmė šviesti saulė. Tačiau padėtis buvo pagerinta tik iš dalies. Daugelyje vietų statiniai ir vėl puolė lipti vienas ant kito ir skrupulų neturinčių spekuliantų bei „nekilnojamojo turto ekspertų" rankose Roma per keturiasdešimtį metų grįžo į ankstesnę sumaištį.

Einame pro žmones gatve pirmyn. Kiekvienas, atsiduriantis Romoje pirmą kartą, kaip mes, būna nustebintas kontrastų. Išties imperijos sostinė nuolat keičia veidą. Štai priešais akis turime įrodymą: dabar esame tiesioje gatvėje, stebėtinai šiuolaikiškoje – aukšti, šviesūs pastatai, įrengti šaligatviai ir parduotuvės. Bet vos pasukę už kampo įžengtume į tamsių skersgatvių labirintą, pamatytume apgriuvusias, visiškai netvarkingai pastatytas insules.

Tarsi kas šiame mieste būtų sujungęs įspūdingus tiesių linijų Niujorko vaizdus su mažais ir vingiuotais viduramžių skersgatviais, jų tipišku turgumi. Tarsi paprasčiausiai pakreipęs galvą ar aplenkęs kampą persikeltum iš modernių laikų į viduramžius...

Sukame į skersgatvį. Tarp fasadų kabo džiūstantys drabužiai. Jie įvairių spalvų ir primena daugybę Tibeto vėliavų. Medinėje lodžijoje virš skersgatvio pasirodo kresna moteris, ji leidžia žemyn krepšį. Apačioje laukia vyras, gatvės pardavėjas, tuoj jis prikraus jį medaus korių, kuriuos nešiojasi krepšyje. Iš jo drabužių galime spręsti, kad atvyko iš kaimo ir mieste ketina parduoti savo sodo derlių. Akivaizdu, kad juodu kurį laiką vienas kitą pažįsta: galima spręsti iš to, kad pokštauja ir juokiasi.

Tai kasdienio gyvenimo scena, nepakitusi per šimtmečius. Iš esmės Roma yra būtent tai. Kasdienių apeigų tinklas, suvienijantis visus jos gyventojus. Aplenkiame gatvės prekiautoją, dabar besikalbantį su kita ponia, pasirodžiusia lange, ir einame toliau.

Tyrinėdamas šias gatveles jautiesi lyg atsidūręs Venecijoje, kur siauros gatvės pabaigoje staiga atsiveria tyli aikštė. Taigi, prasilenkiame su kūningu žmogumi, net nepasivarginusiu pasisveikinti, ir siaurutis skersgatvis, kuriuo einame, baigiasi nedidele „oaze“: maža aikšte, kurios viduryje įrengtas fontanas, aprėmintas dviejų medžių, jie išaugo šalia, nes kvartalo gyventojai nuolat iš savo kibirų čia laisto vandenį. Vienoje aikštės pusėje driekiasi šviesi balto marmuro kolonada. Tai šventykla, jos durys dar uždarytos. Ant laiptų, apsigobę purvinais neįspėjamos spalvos skurliais, sėdi du elgetos. Stabtelime akimirką, mėgaudamiesi šia netikėta ramybės sala, atgręždami veidą ryto spindulių šilumai.

Vienoje šventyklos pusėje atsiveria labai siauras ir tamsus skersgatvis, ten ir pasukame. Staiga užklupusi prietema verčia

toliau eiti apčiuopomis. Tikrai, trūksta ne tik šviesos, bet ir oro. Šiuo skersgatviu daugelis naudojasi kaip viešuoju tualetu... Užspaudę nosis paspartiname žingsnį – link išėjimo iš skersgatvio, šviesaus ir esančio čia pat. Vos keli metrai. Jau... Staiga ant kažko suklumpame. Kas tai galėtų būti? Kas čia numesta? Prispaudę tunikas prie nosių, kad neužuostume itin šleikštaus, salsvo kvapo, pasilenkiame išsiaiškinti.

Mūsų akys pradeda priprasti prie prietemos ir pamažu iš tamsos išnyra nenatūralios spalvos sustingęs veidas įdubusiomis akiduobėmis... Tai lavonas! Ir jis čia guli mažiausiai parą. Kas jis? Vienas iš daugelio elgetų? Kažin. Niekas iš jų nepasirinktų tokios purvinos vietos nakvynei. Dabar jau galime matyti geriau ir dar kartą pabandome paliesti jo ranką: tunika gero audinio, tai ženklas, kad žmogus buvo pasiturintis, galbūt ne turtuolis, bet pinigų turėjo. Pirštas nupjautas – matyt, mūvėjo auksinį žiedą. Tikriausiai viskas nutiko naktį. Šis vyriškis galbūt grįžo namo iš puotos ar pasimatymo, o gal buvo girtuoklis. Bet tai ne jo kaltė. Jo lemtinga klaida buvo eiti vienam. Gatvės tamsoje buvo užpultas, nudurtas ir atitemptas čia, kur ramiai, toli nuo smalsių akių žudikas jį pribaigė ir „nupuošė“ tai, ką turėjo. Atsitiesiame ir žingsniuojame link šviesos, kur matome šen bei ten pėdinančius praeivius. Greitai išnyrame iš skersgatvio, kad galėtume atsikvėpti visais plaučiais. Tik tuomet pastebime, kad esame pačiame plačios gatvės viduryje, apsupti žmonių minios, kuri mus neša nelyginant patvinusi upė. Per porą sekundžių skersgatvio tamsa, jo smarvė, prievartos ir mirties našta nusirita nuo mūsų pečių. Aplinkui mus dabar vėl gyvastis, spalvos, kvapai, žmonių veidai ir gaivus ryto oras. Per kelias sekundes iš vieno pasaulio patekome į kitą. Roma tokia.

9.20 val.
Parduotuvės ir dirbtuvės

Prekiautojai pradėjo naują dieną. Kai kurie jau parduoda, kiti dar nebaigė dėlioti savo parduodamų daiktų, o dar kiti, pavėlavę dėl to, kad prekės atvyko tik naktį, ne ką tenumigę, tik dabar atidaro sunkias duris, saugančias jų turtą.

Tebernae (taip romėnai vadina ir parduotuves, ir dirbtuves) uždarymo sistema sukurta pagal praktiškai universalią visoje imperijoje formulę, panašiai kaip šiais laikais užtraukiamos parduotuvių langinės. Pirkliai naudoja sunkias medines duris, siauras ir aukštas, sustatytas vienos prie kitų. Jas įleidžia į gilius griovelius marmuriniame slenkstyje (vis dar gerai matomus visose archeologinėse radvietėse, pirmiausia Pompėjuose). Vienos iš jų yra ir vartai, kurie gali būti atidaryti, kai visos kitos uždaros.

Visą konstrukciją sutvirtina ilgi geležiniai strypai, perkišti per žiedus ant durų ir sustumti į sieną. Jiems judėti neleidžia užraktas arba spyna, nepaprastai panaši į mūsiškes: tik bronziniai raktai yra kiek kitokie ir primena mažas sulenktas šakutes.

Moderniame mieste diena prasideda metaliniu parduotuvių ir barų atidaromų langinių barškesiu, o imperinėje Romoje girgžda spynos ir traukiami strypai, dusliai dunksi sunkios medinės durys, kraunamos pagalbinėse patalpose. Tokia sistema dar naudojama kai kuriuose Viduržemio jūros kraštuose, pavyzdžiui, Tunise (Sfakso mieste).

Tai ne vienintelis skirtumas. Dabar esame priešais atsidarančią parduotuvę: durų plokštės juda, ta šoninė, „vartų", atsidaro, ir pasirodo apsimiegojusio veido žmogus paburkusiais paakiais. Laiko žibintą, tai leidžia jam įžiūrėti ir atrakinti užraktą, nors dar tamsu. Akivaizdu, kad naktį praleido savo krautuvėlėje. Išeina ir vaikinas. Jo ereliška nosis tokia pati kaip ir vyro. Aišku, kad tai jo sūnus. Vyriškis nusikeikia: naktį ant vienos plokštės kažkas priraižė įžeidimų... Kol šiuodu nešioja medines duris, pro vartus įeina mažytė moteris šydu apgaubta galva. Tai šeimininko žmona. Perskaito įrašus, pasišlykštėjusi susiraukia ir nutoldama prataria galimo autoriaus vardą: kliento, kuriam dieną nebuvo duota skolon. Rankose laiko du didelius ąsočius, jos tikslas – netoliese trykštantis fontanas. Tačiau težengia vos keletą žingsnių. Sustoja, pakelia akis į dangų, atsigręžia: vartuose purvinu veidu ir dėmėta tunika pasirodo trejų metų vaikas. Jis bėga jos link...

Stebina tai, kad šioje mažoje parduotuvėje gyvena ir miega visa šeima. Tai – ne išimtis, taip yra daugelyje vietų Romoje ir imperijoje. Kas šie žmonės?

Kartais jie yra patys *taberna* savininkai, kartais – tik samdiniai. Bet kaip jiems pavyksta gyventi visiems kartu mažoje, 30–40 kvadratinių metrų parduotuvėje?

Dabar, kai *taberna* atverta, galime apžiūrėti vidų. Vitrinų nėra – stiklas, kaip sakėme, yra brangus, be to, tais laikais niekas dar nesugeba gaminti tokių didelių plokščių. Todėl parduotuvės

fasadas į gatvę visiškai atviras, visai kaip dabar jūrų gėrybių parduotuvėse ar vaisių bei daržovių krautuvėlėse. Yra tik mūriniai suolai abipus įėjimo, ant jų išdėliotos prekės. Viršuje, ant skersai visą įėjimo plotį įtaisyto strypo, raudonais antspaudais užantspauduotuose maišuose ir puoduose kabo įvairios regiono „rinktinės prekės“.

Tėvas su sūnumi pradeda dėlioti lauke krepšius, pilnus datulių, graikinių riešutų, slyvų, džiovintų figų. Šioje parduotuvėje parduodami įvairūs maisto produktai, pirmiausia sausi, lengviau saugomi ir nesugendantys visus metus.

Centre, tarp krepšių, kad kas nors nenuverstų ir nepavogtų, gražiai pastatytos mažos, kiek pailgos amforos su garsiuoju *garum*, žuvų padažu, patinkančiu daugybei romėnų. Šiose amforose nekokios kokybės gaminys, bet tai, kaip jis pateiktas, perdėtas dėmesys jam verčia manyti, kad padažas laukia kliento, sugebėsiančio „pasimėgauti“...

Žvilgsnis parduotuvės vidun mums atskleidžia, kad už mūrinio suolo, gilumoje už maišų, amforų ir prekių yra mediniai laiptai, vedantys į pusaukštį, kur gyvena visa šeima. Tai kelių kvadratinių metrų kambarėlis tiesiog virš klientų galvų. Vienintelis šviesos šaltinis – kvadratinis langelis virš parduotuvės vartų.

Pusaukštyje randame tą pačią netvarką, paleistuvystę ir skurdą kaip ir viduriniuose insulių aukštuose: lova porai, mažesnė – dviem sūnums, drabužiai kabo ant vinių, gorė valgiui gaminti ir nuo šalčio atsiginti, dėžutė, kurioje tikriausiai saugoma moters kosmetika. Po lova matyti dar viena dėželė, joje laikoma šis tas svarbesnio: parduotuvės kasa. Raktas kabo ant grandinėlės tarp moters, dabar esančios prie fontano, krūtų. Kaip beveik visose žmonių bendruomenėse (pradedant pusiau klajoklių

himba gentimis, baigiant keltais bei vikingais ir taip toliau), nors vyras ir vadovauja, moteris visuomet saugo šeimos turtų raktą.

Tai, ką matėme, kartojasi visose dirbtuvėse, visose parduotuvėse, visuose Romos sandėliuose: šiuose pusaukščiuose (o ir pagalbinėse patalpose) gyvena (kur kam priklauso) amatininkai, pardavėjai, apsauginiai, tarnai ir net... prostitutės – jeigu kalbame apie „barą". Su klientais deramasi apatiniame aukšte, „vartojama" aukščiau, pusaukštyje.

Prekiautojas dabar kerta gatvę, rankoje laikydamas lėkštę su savo pusryčiais: duona, džiovintos figos ir sūris, šį jis godžiai žiaumoja. Prieš baigiant pusryčiauti reikia šį bei tą atlikti. Priėjęs prie kampo, meta žvilgsnį į koplytėlę, dėžę ant sienos, kurioje milžiniškas žmogaus falas, nudažytas gyva rožine spalva. Kažką šnabždėdamas paliečia jį ranka. Kasryt jo diena prasideda šitaip, šiomis prietaringomis apeigomis.

Iš tikrųjų sustandėjusį penį romėnai laikė sėkmės simboliu. Taip buvo Romoje visur: jie išraižyti ant milžiniškų gatvių grindinio plokščių, ant sienų, prie parduotuvių durų. Būta net ir bronzinių penių kuokštų, „kybančių" kartu su varpeliais ant grandinėlių prie namų ir parduotuvių durų. Romėnai juos vadina *tintinnabula* (tai yra „barškučiai" ar „skambaliukai"), geras ženklas juos paliesti ir suskambinti kaskart, kai po jais praeini.

Daugelis ant kaklo kaip pakabuką nešioja mažus stačius penius (kartais kartu su peniais kybo ir špyga – ji simbolizuoja lytinį aktą).

Gali stebinti, bet šis sėkmę nešantis paprotys nešioti falą atkeliavo iki mūsų laikų, tegul ir „užmaskuotas": tam tikrą istorijos akimirką sustandėjęs penis pavirto garsiuoju raudonojo koralo ar dramblio kaulo ragu, kurį daugelis nešioja kišenėse, rankinėse, prikabintą prie apyrankės ar ant kaklo. Ką jau kalbė-

ti apie tuos milžiniškus ragus, kuriuos kartais matome kabant didžiulių sunkvežimių kabinose greitkeliuose. Tai tikra prietarų lauko „archeologinė iškasena“...

Iš gretimos parduotuvės atsklinda ritmiški dūžiai. Žvilgtelime ir matome, kad mūsų ką tik aplankyto prekiautojo kaimynas yra variakalys. Labai liesas, juodabarzdis, panašus į alyvuogę, tikras Viduržemio jūros gyventojas. Sėdi sukryžiavęs kojas ir kūjeliu plaka puodo dugną. Dirba stulbinamai tiksliai ir greitai: per sekundės dalį, skiriančią smūgį nuo smūgio, pasuka mažutį dirbinį ir vėl kala kitą pusę. Užburti stebime, kaip puodas pats savaime sukasi, tarsi būtų pakibęs vario meistro rankose.

Vyras kelias akimirkas pasižiūri, nusišypso ir grįžta prie kalimo. Žinia, šis triukšmas turėtų būti tikras prakeiksmas jo kaimynams... Išties iš senovės pasakojimų žinome, kad skardžių keliamas triukšmas buvo „spalvinga (ir „triukšminga“) nata“, tipiška Romos gatvėms.

Kas žino, galbūt elegantiškai išpuoštas daiktas, kurį meistras kaip tik baigia kurti, po aštuoniolikos amžių bus rastas archeologų ir įsikurs kokioje nors kolekcijoje... tai įprastas daiktas, iš tų, į kuriuos muziejų lankytojai žvilgteli tik probėgšmais, bet kai matai jį atsirandant ir gali žavėtis amatininko meistriškumu ir rūpestingumu, jis atrodo lyg mažas šedevras. Linkstame pamiršti, tačiau šis „žmogiškas“ matmuo yra būdingas visiems dalykams, rodomiems mūsų muziejuose, net ir patiems paprasčiausiems ir kukliausiems. Jei tik pamąstytume, kaip jie atsirado, su kokiu atsidavimu jie pagaminti, skirtume jiems gerokai daugiau dėmesio.

Už amatininko pečių, už eilių puodų, ąsočių, varinių formų saldumynams gaminti matome įprastinius į pusaukštį vedančius laiptus.

Į akis krinta viena detalė: pirmosios keturios penkios pakopos yra mūrinės, likusios – medinės: taip sutaupoma ir galbūt apsisaugoma nuo gaisro – nukritusios lempos liepsna negalės pasiekti aukščiau. Arba, kaip kažkas sakė, galbūt tai dirbtuvių savininkų sugalvotas triukas, kad galima būtų „nupjauti" laiptus vėluojantiems susimokėti mokesčius, visai kaip jau matėme insulėse.

Jeigu taip nutiktų, tuomet net ir šių amatininkų bei prekiautojų gyvenimas būtų labai nesaugus ir netvirtas. Šeima nuolat balansuoja tarp mažo uždarbio ir nesugebėjimo sumokėti nuomos... Netikrumas yra vienas iš labiausiai paplitusių jausmų Romos gatvėse.

Dabar jau esame ne gatvės viduryje, bet ilgoje galerijoje, labai primenančioje didžiųjų Šiaurės Italijos miestų galerijas, o jos dažnai statytos romėnų – po jų arkomis atsiveria ilga *tabernae* eilė. Stulbinamas reginys. Kas penkis metrus keičiasi parduodamos prekės ir *tabernae* spalvos – pagal tai, kas parduodama. Iš daiktų, aprėminančių *taberna* fasadą ir kabančių ant virvių skersai portiko, galima pasakyti, kas kuo užsiima: skirtingos amforos ir maišai – tai daugybė komercinių iškabų. Tarsi vartytum mažą Romos amatų sąrašą.

Pirmiausia čia įsikūręs lubinų pardavėjas (*lupinarius*), paskui bronzakalys ir jo dirbtuvės (*aerarius*), toliau – konditeris (*dulciarius*), audinių pardavėjas, siuvantis ir tunikas (*vestiarius*), čia įėjimas į mažas, Izidei skirtas religines patalpas pastato viduje, gėlininkas, besispecializuojantis daryti laidotuvių vainikus (*coronarius*), veidrodžių gamintojas (*specularius*), vaisių pardavėjas (*pomarius*), moterų avalynės batsiuvys (*baxearius*), perlų pardavėjas (*margaritarius*), šalia – jo brolio, dirbančio su dramblio kaulu, atgabentu iš tolimosios Afrikos, dirbtuvės. Galiausiai

čia įsikūręs neišvengiamas „baras“ (*popina*), kur daugelis valgo kuklius pusryčius.

Stebina nepaliaujamas žmonių judėjimas. Šiek tiek panašu į bites pievoje, be perstojo skraidančias nuo vieno žiedo prie kito, po galeriją pirmyn ir atgal zuja į dirbtuves įeinantys ir iš jų išeinantys klientai. Tipiška visų Romos rytmečių choreografija.

Tikras prakeiksmas (labai aktualus ir šiandien) imperijos sostinėje yra tai, kad prekiautojų suoliukai su visų rūšių prekėmis užima viešą žemę po galerijomis. Dažnai *taberna* „išsitiesia“ per visą šaligatvį ir taip sukelia praeivių priekaištus, kartais net ir imperatorių, antai Domicianas manė, kad Roma tampa viena didele parduotuve... Jis net pabandė įstatymais išvalyti gatves nuo šitos „barzdaskučių, užeigų savininkų, virėjų ir skerdikų...“ invazijos. Tačiau rezultatai buvo efemeriški.

Romoje nėra „amatų kvartalų“, išimtis – tik bendri sandėliai prie Tibro ir Aventine. Tačiau yra „specializuotų“ gatvių, pavyzdžiui, knygų Argileto rajone šalia Suburos. O dar yra parfumerių gatvė (*vicus unguentarius*), gatvė, kurioje galima nusipirkti avalynės ar ją susitaisyti (*vicus sandalarius*). Dar yra „bankininkų“ ir pinigų keitėjų gatvė (*vicus* ir *clivus argentarius*). Tačiau paprastai parduotuvės ir dirbtuvės yra pasklidusios po visą sostinę. Tikrai šiuolaikiškas bruožas.

Stebina dar šis tas. *Tabernae* eilė tęsiasi per visą pastato ilgį. Ji apima ir buvusius insulės pirmo aukšto ar *domus*, kur gyvena vienintelė turtingųjų šeima, kambarius. Nuo likusio namo savininkai juos atskyrė pertvara. Taigi, juos galima atidaryti į gatvę, išnuomoti pirkliams ir taip gauti gražių pajamų. Nenuostabu, „pelnas“ romėnų pasaulyje yra labai paplitusi sąvoka. Bet to niekas nesigėdija, visai natūralu, kad nuosavybė atneša pajamų.

Kartais, kaip atskleidė Ostijos griuvėsiai, „paaukojamas“ visas pirmas insulės aukštas – lauke įkuriamos parduotuvės, o viduje skiriama vietos kitokiai svarbiai veiklai (skalbyklai, biurui, kulto apeigoms...). Tokiu būdu savininkas įvairina (ir padidina) savo uždarbio šaltinius: ne tik butai viršutiniuose aukštuose, bet ir parduotuvės bei dirbtuvės gatvėje ir biurai viduje.

Kiek laiko dirbdavo šie prekiautojai ir amatininkai? Daugiau ar mažiau negu mes? Nuostabu, bet jie dirbo mažiau negu dirbame šiandien. Jérôme'as Carcopino sugretino antikinių tekstų duomenis ir apskaičiavęs priėjo prie išvados, kad darbo diena trunka apie šešias valandas. Iš esmės nuo aušros iki priešpiečių. Likusią dienos dalį nedirbama, einama į termas ar užsiimama dar kuo nors... Žinoma, yra daug išimčių: pavyzdžiui, barzdaskučiai ir antikvarai dažnai „dirba viršvalandžius“, kadangi nemaža dalis jų klientų ateina tik po darbo valandų.

9.40 val.
Susitinkame su dievybe

Kol esame panirę šiose mintyse, mus pasiekia keistas kvapas. Jis lengvas, bet prasismelkiantis, nei blogas, nei geras. Ir labai pažįstamas – tai smilkalai. Pastebime, kad atsidūrėme mažoje aikštėje: viduryje – marmurinis altorius, o iškart už jo – nedidelė šventykla su laipteliais. Kyla aukštyn prie gatvės krašto kaip tos parapijų bažnytėlės prie centro gatvių, kur gausu žmonių. Ant laiptelių nėra elgetų, graibančių už drabužių. Keista. Bet netrukus suprantame priežastį: apeigos jau atliktos. Išties, ant altoriaus (kruopščiai papuoštas marmuro luitas, ant jo kabo girliandos) matome ritualo pėdsakus: kraujo lašai, blėstančių žarijų gorė ir apskrudę aukų, žinoma, maisto, likučiai.

Patarnautojai valo laiptus. Gorę nuneša šalin, sutvarko altorių. Prieiname prie šventyklos ir kopiame laiptais – jos forma klasikinė, stogas dengia kolonadą, supančią celę, pačią švenčiausią patalpą, kur stovi dievybės statula. Dažnai ji yra auksinė, dramblio kaulo ar brangaus marmuro. Į šventyklos vidų gali įeiti

tik žyniai. Tikintieji turi likti lauke, viešos apeigos atliekamos prie išorinio altoriaus.

Dabar esame tarp kolonų šventyklos priekyje. Jos iš egiptietiško rausvojo granito. Dėl kažkokių keistų priežasčių ten, kur supa granitas, visada tvyro šviežumo pojūtis, bet galbūt toks pojūtis dėl ryto pavėsio. Valydami laiptus, kolonadą ir celę patarnautojai paliko pravirus bronzinius vartus. Tai proga žvilgtelėti į vidų. Prieiname. Smilkalų kvapas vis stiprėja, tai tarsi nematomas šventumo šydas, sklindantis pro praviras duris. Žvelgiame pro plyšį tarp dviejų vartų pusių. Mūsų akys stengiasi priprasti prie prietemos. Ant sienų pastebime kabančias lempas, taip pat visur aplinkui kandeliabrai (o ne deglai, kaip matome filmuose). Pamažu mūsų akys pripranta prie prieblandos, celės gilumoje išryškėja figūra. Tai turi būti dievas. Virpančioje lempų šviesoje pasirodo jo raumeningas kūnas, galėtum pasakyti, kad tvirtas kaip Herkulio. Jis paauksuotos bronzos. Bet pastebime šį tą keisto: ši statula turi du veidus! Ant jos pakaušio – kitas veidas. Tai Janas, dievas su dviem veidais. Ši dievybė globoja visų rūšių permainas, „perėjimus" ir apskritai kiekvieno dalyko „pradžią ir pabaigą".

Ši dievybė paliko pėdsaką ir mūsų šiuolaikiniame kasdieniame gyvenime. Nors nedaugelis apie tai pagalvoja, tam tikrą metų laikotarpį visi nuolat minime jo vardą...

Iš Jano vardo (itališkai – Giano) iš tikrųjų kilo sausio mėnesio (it. *gennaio*) pavadinimas. Sausis – mėnuo, kai vieni metai prieš akis, o seni jau likę už nugaros. Todėl jis buvo skirtas dievui su dviem veidais, Janui.

Įdomu, kad visi mūsų vartojami mėnesių pavadinimai yra „romėniški"*. Štai ką jie reiškia.

---

* Vakarų Europos kalbomis; daugelyje Vidurio Europos šalių ir Lietuvoje mėnesių pavadinimai likę „savi".

Sausis (it. *gennaio,* lot. *Ianuarius*) yra Jano mėnuo.

Vasaris (it. *febbraio,* lot. *Februarius*) yra apsivalymo (lot. *februare*) mėnuo.

Kovas (it. *marzo,* lot. *Martius*) yra Marsui skirtas mėnuo.

Balandis (it. a*prile,* lot. *Aprilis*) pavadintas Afroditės garbei (etruskai šią deivę vadino Apru).

Gegužė (it. *maggio,* lot. *Maius*) yra deivės Majos, Merkurijaus motinos, mėnuo, ji globoja gyvų būtybių augimą, įskaitant augalus soduose ir laukuose.

Birželis (it. *giugno,* lot. *Iunius*) yra Junonai skirtas mėnuo.

Liepa (it. *luglio,* lot. *Iulius*) pavadinta Julijaus Cezario garbei.

Rugpjūtis (it. *agosto,* lot. *Augustus*) taip pavadintas pagerbiant Augustą, pirmąjį Romos imperatorių.

Rugsėjis, spalis, lapkritis, gruodis (it. *settembre, ottobre, novembre, dicembre,* lot. *September, October, November, December* – pavadinimai liko nepakitę ir anglų kalboje), kaip galima atspėti, susiję su skaičiais, o ne dievybėmis. Išties buvo laikas – iki pat 153 m. prieš Kristų, kai metai prasidėdavo kovą, o ne sausį: taigi šie mėnesiai buvo atitinkamai metų septintas, aštuntas, devintas ir dešimtas. Ir buvo pavadinti pagal atitinkamus skaitvardžius didėjančia tvarka. Tradicija išlieka iki šiol.

Paskutinė romėnų kalendoriaus įdomybė yra švenčių dienos. Respublikos laikais per metus buvo 235 „dosnios dienos“, atitinkančios mūsų darbo dienas, kai visos viešosios įstaigos dirbo, ir 109 „blogos dienos“, kai viskas būdavo uždaryta, jos buvo mūsų išeiginių atitikmuo. II a. po Kristaus, epochoje, kurioje mes Romoje lankomės, pastarųjų tiek padaugėja, kad apytikriai viena diena iš dviejų yra „išeiginė“! Žinoma, romėnų laikais

kaip „išeiginė“ suprantama ne tiek poilsio diena, kiek „šventa“ diena, kai veikla vis dėlto nenutrūkdavo.

Galbūt mus labiausiai supurtanti šventė yra Saturnalijos: švenčiama sėjos laikotarpio pabaiga, ji vyksta antroje gruodžio pusėje. Šia proga ne tik nerūpestingai švenčiama, bet ir keletui dienų namuose apsikeičiama vaidmenimis: šeimininkai prie stalo patarnauja vergams, o pastarieji džiaugiasi trupinėliu laisvės. Kaip tai iš tikrųjų vykdavo ir ar reikšdavo „tikrą“ vergų veiksmų laisvę, nežinome...

Durys staiga uždaromos, stipriai dvelkteli smilkalais. Kodėl romėnai naudoja smilkalus, kaip ir mes bažnyčioje? Kodėl juos naudodavo amžiais iki pat mūsų dienų, ir ne tik Europoje? Priežastis įdomi ir nelabai žinoma.

Smilkalai, regis, turi nedidelį ligų sukėlėjus „sterilizuojantį“ poveikį. Todėl šimtmečius yra naudojami šventykloms „dezinfekuoti“. Iš karto už šventojo ploto, prieinamo tik žyniams, išties būriuojasi daugybė tikinčiųjų, daugelis iš jų serga ir atėjo dievybės akivaizdon prašyti pasveikimo malonės. Taigi šventyklos dažnai yra nešvarios, pilnos bakterijų, o oras jose „nesveikas“. Smilkyti – tai tas pats kaip apvalyti patalpas „dūmijant“.

Religija ir prietarai

Pasitraukiame nuo šventyklos. Kiek religijos yra Romos gyventojų kasdienybėje?

Romėnams dievai yra visur, nors ir nematomi, ir kiekvieną dieną kišasi į jų gyvenimą, padeda arba „suduoda smūgį“. Tai matmuo, kuris slepiasi nuo mūsų šioje kelionėje po senovės

Romą, nes esame „akli“ daugeliui ženklų, kurie romėnui, priešingai, yra akivaizdūs.

Pavyzdžiui, pelėda reiškia neišvengiamą nelaimę. Ją pasiuntė dievai persergėti nedaryti ko nors, ką ketinai. Analogiškai erelis reiškia, kad kils audra.

Pamatyti bitę, pavyzdžiui, mums yra normalu. O romėnui tai yra geras ženklas, nes bitės laikomos dievų pasiuntinėmis ir todėl neša laimę. Dar yra paukščių skrydžiai: jie atneša gera ar bloga, nelygu kurion pusėn sparnuotis skrenda. Jei į rytus, kur gimsta saulė, – geras ženklas, jei į vakarus, kur saulė miršta, – labai blogas ženklas. Gerai žinoma, kad romėnų karvedžiai prieš mūšį, po apeiginio aukojimo, būna labai atidūs tam, kas ir kur skrenda virš jų galvos.

Didysis ateities žynys yra pranašas (*haruspex*), tyrinėjantis aukojamų gyvūnų vidurius. Šios praktikos meistrai ilgai buvo etruskai. Ypač geru likimo „barometru“ yra laikomos kepenys. Tikima, kad per jų išvaizdą dievai išreiškia savo nuomonę. Žynys ištyrinėja jų formą, spalvą, pasitaikančius auglius – tai lyg ateities „geografija“. Tada praneša savo nuosprendį.

Tai gali atrodyti archajiška sistema, bet kai kurios tautos ją praktikuoja ir moderniais laikais. Tolimuosiuose Rytuose, Laose, norėdami suprasti, ar ryžių derlius bus geras, ar blogas, kaimiečiai aukoja jauną paršelį ir nagrinėja jo kepenis su tokia pat atida kaip ir romėnų *haruspex*...

Kuo romėnai tiki? Dievybių yra daug, per daug, kad visas prisimintume. Jos gali būti padalytos į dvi dideles grupes. Tos, kurios rūpinasi smulkiais namų dalykais, kaip larai (šeimos protėvių dvasios) ir penatai, prižiūrintys namų atsargas. Šioms yra skirtos mažos namų šventyklos, koplytėlės, prie kurių

atliekamos kasdienės apeigos, kaip matėme turtingo romėno *domus*.

O štai antrai grupei priklauso visi didieji iš romėnų panteono. Tai, taip sakant, „oficialios" dievybės, daugelis iš jų yra romėniškieji graikiškųjų atitikmenys.

Pats svarbiausias, aišku, Jupiteris (dangaus, žaibų ir griaustinio dievas, romėnų tautos, kurią jis paskyrė valdyti pasaulį, sergėtojas), Jupiterio žmona Junona (daugiausia moterų dievybė, globoja gimdymą) ir dar Minerva (menų, karo ir išminties deivė). Šios trys dievybės yra svarbiausios romėnams ir sudaro vadinamąją „Kapitolijaus trejybę", garbinamą visuose romėnų miestuose bendroje šventykloje (su trimis skirtingomis patalpomis), pastatytoje forumo centre (Romos Kapitolijus yra jų prototipas).

Tada rikiuojasi visos kitos dievybės: Marsas (karo dievas), Venera (meilės, sekso ir grožio deivė), Bakchas (vyno dievas), Merkurijus, Vulkanas ir taip toliau.

„Užsienietiški" kultai

Mūsų mintis nutraukia religinė giesmė, lydima muzikos instrumentų ritmo. Tai laidotuvių giesmė, primenanti tradicines kaimo procesijas. Atsigręžiame. Čia pat matome, kaip minią praskiria maža tikinčiųjų eisena. Moterų plaukai ilgi ir glotnūs, o vyrai visi nuskusti, kai kurie aplink galvą ryši juostą. Žmonės prasiskiria su neįprasta pagarba, niekas nesistumdo. Atrodo, lyg stebėtume vienuolių eiseną Tolimųjų Rytų turguje.

O ir jų drabužiai neįprasti: dėvi ilgais baltais, itin lengvais apdarais, surištais krūtinės aukštyje. Pagrindinis žynys eisenos

viduryje laiko rankose pilvotą amforą, aišku, susijusią su apeigomis. Matome dvi ponias, iš kurių viena eina eisenos priekyje, kita – gale: pastaroji turi terkšlę (*sistrum*), kilpos formos bronzinį instrumentą su strypeliais. Purtant strypeliai leidžia garsą, panašų į monetų krepšelio skambesį. Egipte, kur jis naudojamas šimtmečius, jo pavadinimas primena šį garsą: *še šeš*.

Šis instrumentas ir šiais laikais naudojamas Etiopijoje religinėse eitynėse – tai tikra šventųjų apeigų „gyva iškasena".

O moteris eisenos priekyje turi „gyvą" instrumentą. Eina ištiesusi ranką, tarsi norėtų ją paduoti žmonėms. Tačiau niekas nedrįsta jos paliesti: jos dilbį apsivijusi gyvatė. Kobra judina savo išlenktą kūną ir gąsdina žmones. Ji, be abejo, dalyvaus apeigose, bet dar ji labai naudinga, kai reikia praskirti minią. Matome, kaip kai kurie tik paskutinę akimirką pastebi gyvatę ir atšoka išplėtę akis...

Kokią religiją išpažįsta šioje eisenoje žengiantys tikintieji? Izidės, egiptietiškos dievybės, kultą. Išties romėnų tikėjimuose yra „importuotų" iš nukariautų teritorijų dievybių, štai kaip Izidė ir Serapidas, turintys daugybę šventyklų, žynių ir sekėjų tarp romėnų...

Izidė ne vienintelė „užsienietiška" dievybė. Pirmoji į Romą atkeliavo Kibelė (arba Didžioji Motina), kilusi iš dabartinės Turkijos. Šios dievybės garbei dažnai vykdomi kruvini jaučių aukojimai: įvesdinamasis paguldomas iškastame griovyje ir uždengiamas skylėta medine lenta. Virš jo aukojamas jautis. Ant tikinčiojo pliaupia kraujas, panašiai kaip vanduo ant krikštijamo krikščionio.

Ši apeiga, kurios tikslas senovėje buvo įgyti jaučio jėgą, Romoje, kurią dabar lankome, yra skirta tik apvalyti ir turi būti reguliariai kartojama.

Kita didi „importuota" dievybė yra Mitra. Jis atkeliavo į Romą

net iš Persijos, padedamas legionierių, kovojusių labiausiai į rytus nutolusiose teritorijose. Ir šioje religijoje buvo svarbūs jaučiai: dievas Mitra beveik visuomet vaizduojamas žudantis jautį, kurio kraujas davė visatai gyvybės syvų. Mitraizmas taip prigis romėnų visuomenėje, kad taps svarbiausiu krikščionių religijos „konkurentu".

Stebina faktas, kad Mitra ir Kristus turi bendrų bruožų. Abu skelbia visuotinę brolybę, abu gimė grotoje iš gruodžio 24-osios į 25-ąją.

O dar didesnę nuostabą kelia atradimas, kad tiksliai tą pačią metų akimirką gimė ir Horas, egiptiečių dievas-sakalas, ir graikų Dionisas, ir (Buda) Sidharta.

Kodėl toks daugelio svarbių dievybių „gimtadienių" susitelkimas?

Priežastis astronominė: gruodžio 21-ąją – žiemos saulėgrįža, tuomet yra trumpiausia metų diena, daugiausia tamsos. Vėliau dienos turi vis daugiau šviesos valandų.

Dievybės gimimo sutapatinimas su šviesos sugrįžimu turėjo didžiulę simbolinę reikšmę daugeliui religijų ir civilizacijų. Neatsitiktinai romėnams gruodžio 25-oji yra *dies Solis,* Saulės gimimo diena...

Trajano Romoje sutinkami ir krikščionys. Krikščionių bendruomenė dar maža, palyginti su tuo, kokia taps per ateinančias kartas, ir paplitusi daugiausia prastuomenės gyvenamuose miesto pakraščiuose.

Trajano laikais krikščionių religija, nors ir plintanti, yra mažumos tikėjimas – prisimenant vos prieš penkiasdešimt metų vykusius žiaurius Nerono persekiojimus. Žydų bendruomenė labiau klestinti. Ji jau turi kelias sinagogas – pavyzdžiui, Ostijoje. Žydų buvimas Romoje taip pat turi istorinį pagrindą.

Kai Titas 70 m. po Kristaus sugriovė Jeruzalę, žydų diaspora pritraukė daugelį tikinčiųjų į Romą, ir bendruomenė (kurios pradžia siekia II–I a. prieš Kristų) pagausėjo.

Krikščionys, žydai, Mitros, Izidės, Kibelės gerbėjai, Jupiterio, Junonos ir Minervos garbintojai... Visa tai rodo, kad mūsų lankomoje Romoje, kaip ir likusioje imperijoje, vyrauja religijos laisvė: niekas nediskriminuojamas dėl išpažįstamos religijos ar savo tikėjimo.

Žinoma, Romos imperijoje ne visuomet taip buvo. Ir nebus ateityje: Konstantino laikais krikščionių religija įgijo pirmenybę prieš visas kitas ir dažnai buvo netolerantiška, tai vedė prie kitų religinių tikėjimų marginalizavimo.

O mūsų lankomoje Romoje iš esmės nusistovėjusi religinė pusiausvyra. Kodėl?

Pirmiausia todėl, kad religijos laisvė yra svarbi imperijos stabilumo strategija. Kai leidžiama religijos laisvė, išvengiama pavojingos įtampos ir maištų. Taigi kiekvienas gali tikėti, ką nori, bet su viena sąlyga: aukoja taip pat ir imperatoriui. Tai reiškia, kad visi privalo reguliariai atlikti apeigas imperatoriaus garbei, pripažindami jį absoliučiu valdovu. Krikščionių persekiojimą ir lėmė jų atsisakymas pripažinti imperatorių dievu (ir praktikuoti imperatoriaus kultą).

Tai pirmiausia pasakytina apie nukariautas tautas, tai kaip ištikimybės Romai priesaika. Šiuo tikslu ir buvo įvestas imperatoriaus kultas, tai yra mirusių ir sudievintų imperatorių garbinimas, pirmiausia Augusto (prieš jį – Cezario). Imperatoriams daugybėje šventyklų atnašavo daugelis žynių.

Yra dar vienas, labiau „teorinis“ didelės Romos religinės tolerancijos paaiškinimas: romėnai, būdami pragmatiški, nenorėjo neparodydami svetingumo susipykti su dievybe...

Lieka paskutinis klausimas apie romėnų religiją.

Kodėl „užsienietiški“ kultai turėjo tarp romėnų tokį pasisekimą ir taip paplito daugelyje visuomenės sluoksnių? Paaiškinimas išties keistas ir primena kai kuriuos tipiškus šių laikų reiškinius.

Daugelis iš šių svetimų religijų leidžia įžvelgti anapusybę, laimingą ateitį. Poreikis tikėti geresne ateitimi, instinktyviai daugelio patirtas tamsiausiomis Romos istorijos akimirkomis, pavyzdžiui, respublikai priėjus galą, palengvino šių naujų religijų plitimą.

Be to, kai patiriama beveik „slapta“ iniciacija, naujieji tikintieji pamato visai kitokius žynius nei tie, prie kurių yra pratę: visą savo gyvenimą skyrusius dievybei, tiesiogiai bendraujančius su tikinčiaisiais, jų išklausančius ir juos vedančius. Tai visiškai priešinga oficialiai Romos religijai, pernelyg griežtai, šaltai ir nesusijusiai su dvasiniais atskirų žmonių poreikiais, be to, jos žyniai labiau primena valdininkus nei tikėjimo žmones.

Pagaliau dar vienas tūzas rankovėje – kiekviena iš šių religijų atvira moterims, ir tai taip pat prisidėjo prie jų sėkmės: oficiali Romos religija, išskyrus kelias išimtis, praktiškai pirmiausia vyriška, ir moterų stengiamasi neprileisti.

Taigi naujos religijos atrado visą visuomenės grupę, kurią galima pritraukti, bet – galbūt dar svarbesnis faktas – dėl moterų švietėjiško vaidmens įėjo į šeimas, kur buvo išgirstos ir rado naujų pašauktųjų.

9.50 val.

Kodėl romėnai turėjo tokius ilgus vardus

Kol apie visa tai galvojome, žmogus priešais susimąstęs pasisuka ir pirštais išsišnypščia nosį. Kaip kai kurie futbolininkai per rungtynes. Kad nuvalytų pirštus, tiesiog kresteli juos ore ir lyg niekur nieko eina toliau. Romėnų laikais nėra nosinių...

Priešais, minios viduryje, matome lėtai artėjantį raitelį. Rankoje jis spaudžia ietį. Dėvi trumpą labai šviesią tuniką ir raudoną apsiaustą, tvirtai susegtą žibančia bronzine sąsaga. Jis tikrai kareivis, tai galima suprasti iš kariškai trumpų plaukų ir savimi pasitikinčio žvilgsnio.

Tai *eques speculator*. Prieš dvi dešimtis metų, Domiciano laikais, šie kareiviai sudarė specialų raitosios sargybos dalinį. Galima tarti, buvo „kirasirai", paklūstantys imperatoriaus įsakymams. Dabar, pasikeitus vadovavimo grandinei, jie įtraukti į Trajano pretorionų kohortas.

Taigi, galime jį vadinti tikru pretorionu. Dabar, kai jis arčiau

mūsų, galime jį geriau apžiūrėti. Jam maždaug dvidešimt penkeri metai, bruožai labiau keltiški nei Viduržemio jūros pakrančių gyventojų – jo akys šviesios, plaukai šviesiai kaštoniniai. Ilgas randas ant kaklo primena dramatišką kovą. Tikriausiai savo karjeros pradžioje šis raitelis buvo legionierius, paskui jį perkėlė į kitą dalinį.

Girdime riksmą: „Peregrinai! Peregrinai!" Tada aiškiau: „Publijau Sulpicijau Peregrinai!" Jaunuolis ant žirgo pasisuka į mus ir įsižiūri... Nesuprantame. Jį šaukiantis vyras yra čia pat, už mūsų, ir būtent į jį žvelgia raitelis. Mus stumtelėjęs šonan, tasai vyriškis žengia šypsodamasis, ištiesęs į raitelį rankas. Pastarasis jį atpažįsta, lengvai nušoka ant žemės (pastebime, kad romėnai neturi balnakilpių: jos Europoje bus pradėtos naudoti tik viduramžiais). Apsikabina ir ilgai taip stovi. Jie – kurį laiką nesimatę broliai. Toliau eina pėsčiomis, vesdami žirgą už pavadžio. Aišku, eis į kokią mažą užeigą išgerti vyno. Va – viena ten toliau paėjėjus gatve. Kas žingsnį raudonas pretoriono apsiaustas elegantiškai banguoja apie jo blauzdas. Po kelių sekundžių juodu pradingsta minioje.

Likimas pretorionui nebus maloningas, po trejų metų jį pasitiks mirtis. Nežinome tiksliai, kaip. Bet žinome, kad jo brolis ir tėvas palaikus sudegino ant didelio laužo. Ant antkapio jie užrašys, kad Publijus Sulpicijus Peregrinas kilęs iš Milano (*Mediolanum*) miesto ir mirties akimirką turėjo vos dvidešimt aštuonerius metus, iš kurių devynerius praleido tarnyboje. Jie dar iškaldins jo figūrą – už pavadžio laiko žirgą, besiveržiantį mūšin. Antkapį archeologai ras 1979 m. Ancijuje, taip pat urną su šio jaunuolio pelenais, ji dabar rodoma Romoje, Nacionalinio Romos muziejaus kolekcijų salėje Diokleciano termose. Labiausiai mus šioje scenoje stebina romėnų vardai: Publijus Sulpicijus Peregrinas. Kodėl jie visada tokie ilgi? Priežastis ta, kad jie sudaryti iš trijų dalių: *praenomen, nomen gentilicium, cognomen.*

ĮDOMU

Romėnų vardai

Praenomen atitinka mūsų vardus: *Marcus, Caius, Lucius* ir taip toliau.

Nomen gentilicium nurodo „klaną", kuriam žmogus priklauso; galima tarti, kad atitinka pavardę, bet labai „praplėstą", bendrą daugeliui šeimų ir kartais apimančią tūkstančius žmonių (*gens*).

Pagaliau *cognomen* yra epitetas, pažyminys, nurodantis asmens moralinį ar fizinį bruožą. *Rufus* (rudas), *Cincinnatus* (garbanotas), *Brutus* (kvailas), *Calvus* (plikas), *Caecus* (aklas), *Cicero* (avinžirnis), *Nasica* (nosytasis), *Dentatus* (dantytasis)...

„Trijų vardų" formulės taikymas labiausiai išplito Sulos laikais. Problema, kad nuo tos akimirkos visi palikuonys privalėjo turėti savo ilgą vardų eilę (įskaitant protėvio bruožų, kurių pats jau galbūt neturėjo – plikės, ilgos nosies ir taip toliau). O kartais *cognomen* dar pridedamas prie jau ir taip ilgo sąrašo. Taip Publijus Kornelijus Scipionas tapo dar ir Afrikietis dėl savo didelės pergalės prieš kartaginiečius.

Įdomus faktas – romėnai bėgant amžiams ir keičiantis kartoms laipsniškai keitė būdą vadinti vienas kitą viešai.

Respublikos laikais pakako pasakyti pirmąjį ir trečiąjį vardą (panašiai kaip mes, kai apibūdiname asmenį vardu ir pavarde: Gajus Cezaris), vėliau madingi tampa visi trys kreipiniai. Imperijos laikais nuspręsta, kad pakanka tik trečiojo: tai todėl dabar kalbame paprasčiausiai apie Trajaną (o ne Marką Ulpijų Trajaną, koks buvo jo visas vardas) arba Hadrianą (Publijus Elijus Hadrianas).

9.55 val.
Romėnų žaidimai

Vaikų žaidimai

Po portiku tarp dviejų kolonų matome du žaidžiančius vaikus. Ką galėtų žaisti romėnų vaikai? Rutuliukais! Aišku, jie nežaidžia stikliniais ar keraminiais rutuliukais, tokie būtų per brangūs. Žaidimo priemones pateikia gamta – tai graikiniai riešutai. Žaidimas, kurį stebime, yra gana paprastas. Berniukai turi iš toli paeiliui mesti riešutą į mažas riešutų „piramides“. Štai, gerai nusitaikyta! Kiekvienas metimas susilaukia gatvės padaužų, pavertusių šią gatvę savo žaidimų parku, riksmo. Kiti vaikai čia žaidžia „aklą vištą“, žaidimas nuolat ką nors pralinksmina gatvės minioje ir sukelia draugų juoko bangą, kai vaikas užrištomis akimis per klaidą sugriebia praeivį. Kiek toliau du berniukai jodami ant lazdų žaidžia kareivius...

Visa tai patvirtina, ką pats Horacijus sakė apie vaikų žaidimus: šuoliuoti ant lazdos yra vienas iš labiausiai paplitusių žai-

dimų, kaip ir pakinkyti mažus gyvūnus (pavyzdžiui, peles ar vištas) į mažyčius vežimus arba statyti mažus namus.

Tačiau suprantame, kad tarp romėnų vaikų žaidimų netrūksta ir virve sukamo vilkelio, šuolių per ožį, sūpuoklių, slėpynių. Nieko netrūksta? Galbūt taip. Iš antro aukšto insulės balkono, pakibusio virš gatvės, mergaitė stebi berniukus gatvėje. Norėtų nulipti, bet mama nenori jos leisti į žmonių pilną gatvę. Taigi lieka žaisti viena su savo... lėle.

Lėlės yra labai senas išradimas, siekia priešistorę. Bet šita lėlės rūšis ypatinga: ji iš terakotos, jos kojos ir rankos juda. Nuostabu sužinoti, kad jau romėnų laikais būta pačių tikriausių „Barbių" (*pupae*).

Tokie žaislai archeologų dažnai randami, pirmiausia mergaičių kapuose. Kartais jie būna iš dramblio kaulo, kartais iš medžio, kai kurie sudėtingesni – panašūs į Pinokį. Bet visuomet jų šukuosena išdrožinėta pagal madą, jau iš pirmo žvilgsnio tai leidžia spręsti apie amžių ir epochą, kuriai jie priklauso.

Suaugusiųjų žaidimai

Žingsniuojame toliau ir prieiname užeigą, kur du seniokai veikia kažką keista. Atrodo, ginčijasi gyvai mostaguodami. Prisiartinę pastebime, kad aplink visi labai atsipalaidavę. Tai galima suprasti iš juos supančių besišypsančių lankytojų. Du seniokai žaidžia... *morra* (šio žaidimo tikrasis pavadinimas yra *micatio*). Pakelia ranką ir staiga nuleidžia ją žemyn šaukdami skaičių ir atlenkdami kelis pirštus. Tikslas, kaip žinome, iš anksto atspėti pirštų, parodytų abiejų žaidėjų, sumą. Keista yra matyti tokį „pažįstamą" žaidimą tokioje tolimoje epochoje. Tai tikras arche-

ologinis radinys, toks pat senas, kaip kad matome muziejų stenduose. Ir jis ne vienintelis. Romos gatvėse lažinamasi žaidžiant „galvą ir kryžių“*. Iš tikrųjų sakoma – laivą ar galvą, tai yra *navia aut capita*, nes monetų vienoje pusėje yra Jano dviveidė galva, o kitoje – galeros pirmagalis. Ilgainiui atvaizdai keitėsi, nes bėgant amžiams į apyvartą buvo paleista milijardai monetų, bet ne posakis, jis pasiekė mūsų dienas.

Kitas mus pasiekęs tipiškas Romos gatvių žaidimas yra „lyginis ar nelyginis“ (jie vadino jį *par impar*). Iš tikrųjų tai kiek kitoks žaidimas, nes reikia atspėti priešininko delne slepiamų akmenėlių skaičių.

Įžengiame į užeigą, praeiname pro du tebežaidžiančius senukus. Žemesnis iš jų, praplikęs ir bedantis, labai raiškia nosimi, yra iš tikrųjų susijaudinęs: kiekvieną skaičių išrėkia baisiai spjaudydamasis. O kitas bejausmis, jo kaip iš medžio drožtame veide tūkstančiai raukšlelių, plaukai sušukuoti. Jis kiek primerkęs akis ir kaskart ištardamas skaičių ritmiškai judina ranką. Yra toks posakis – labai gražus šio žaidimo palikuonis. Trajano Romoje jums pasakys, kad „žmogus toks garbingas, kad su juo *morra* galima žaisti patamsyje...“.

Užeigos viduje, ten, kur turėtų būti pagalbinės patalpos, matome palapinę. Kodėl iš ten sklinda tiek riksmų, girdėti susijaudinę balsai? Pabandome prisiartinti ir, patraukę audeklą, įeiname į salytę. Čia lošimų landynė! Viduryje stovi stalas, prie kurio vyrai lošia kauliukais. Tai turbūt svarbi partija. Kiekvieną žaidimą šeimininkas paskelbia nugalėtoją netgi palikdamas rėžį sienos kampe.

---

* Lietuviškas atitikmuo būtų „herbas ar skaičius“.

Bet ar azartiniai žaidimai neuždrausti? Taip, uždrausti. Lygiai kaip ir lažybos (išskyrus *Circus Maximus* ir Koliziejų). Įstatymas aiškus: bauda keturis kartus didesnė už statymą. Be to, romėnų teisė nepripažįsta lošimo skolų, taigi joks teisininkas nepadės jums atgauti lošiant prarastų pinigų.

Vis dėlto visi lošia... Išties, nors įstatymas smerkia lažybas ir azartinius žaidimus, valdžia užsimerkia ir nieko netikrina. Pakanka nelįsti į dienos šviesą – kaip čia, šiose pagalbinėse patalpose. Vieta visiškai panaši į tas, kokiose lošiamas pokeris filmuose. Žinoma, kortų lošimai pasirodys tik po daugelio amžių. Kauliukai (*tesserae*) jas puikiai pavaduoja.

Šiame žaidime iššvaistomi milžiniški turtai. Daugelis pasitiko mirtį. Net yra padirbtų kauliukų. Vienas kaip perspėjimas prikaltas prie sienos. Tarsi sako: čia neapgaudinėjama. Susidomėję prieiname arčiau, kad galėtume geriau įsižiūrėti: viduje jis tuščias, tuštumą slepia du dangteliai. Iš išorės turėjo atrodyti tobulai. Tačiau prie vienos plokštumos iš vidaus pritvirtintas švino „svarelis", tad kauliukas dažniau sustoja ant vieno šono. Savininkas ir jo draugai turėjo būti atsargūs. Kažin, kas nutiko sukčiui. Kelios ne visai gerai nuvalytos mažos rudos dėmės ir brėžiai kambario kampe leidžia spėti, kaip tai turėjo baigtis...

Tyliai prisiartiname prie stalo. Prieš kiekvieną metimą vyrai rėkia ir keikiasi. Priklausomai nuo partijos kauliukai metami po du, tris ar keturis keistos formos terakotiniais puodukais (*fritillus*) – primena taurę su nulaužta kojele. Taigi jis sunkiai stovi ir krinta vos paliestas. Galbūt tai būdas apsisaugoti, kad kas slapčia neįdėtų padirbto kauliuko...

Taisyklės universalios. Sudedami į viršų atsivertusių kauliukų sienelių taškai. Keičiasi įvairių metimų rūšių pavadinimai. Jei ant visų kauliukų iškrinta vienetas, tai tikrai nesėkmingas meti-

mas, sakoma, kad išmesti „šuns taškai“. O štai jeigu visi kauliukai išrita didžiausią skaičių, šešetą, rezultatas vadinamas „Veneros taškais“.

Prie stalo krašto sudėliotos bronzinių sestercijų ir sidabrinių dinarų krūvelės. Žaidžiama rimtai. Matyti, kad romėnus apėmusi lošimo karštligė. Tai tikrai nuostabu, Romoje visi lošia arba lažinasi. Ir ne tik paprasti žmonės. Žinoma, kad Augustas vos per vieną dieną sugebėjo pralošti net 200 000 sestercijų (400 000 eurų). Jei būtų gyvenęs šiais laikais, Romos imperatorius būtų gydomas. O jis tikrai sirgo – kai kviesdavo į namus svečių, kiekvienam įteikdavo kapšelį su 25 sidabriniais dinarais, kad galėtų lošti (ir dažnai išdalydavo savo laimėjimą, kad galėtų tęsti!)...

Paliekame šią salę. Riksmai ir įtampa pasiekė viršūnę, viskas gali pernelyg įkaisti.

Išeidami randame du senukus, vis dar garsiai žaidžiančius *morra*. Kiek toliau du kareiviai, susėdę prie stalo, pradėjo dvylikos įrašų žaidimą (*duodecim scripta*, labai panašus į nardus). Tai dar viena romėnų mėgstama pramoga.

10.00 val.
Romos gatvių lotynų kalba

Ar galėtume Trajano Romos gatvėse išsiversti su lotynų kalba, išmokta mokykloje? Prasidedant dienai mums tai įdomu. Taigi atliekame eksperimentą ir priartėjame galerijoje prie poros moterų, kurios aiškinasi vienos parduotuvės siūlomo šilko kokybę. Tai pasiturinčios ponios, neturėtų pačios apsipirkinėti žmonių kupinose gatvėse. Bet mes jaučiame, kad jos čia dėl ypatingų priežasčių – renkasi medžiagą vestuvėms. Tai motina ir dukra. Štai ką jos kalba:

Placetne tibi, mater, pannus hic, ut meam nuptialem pallam conficiam? (Mama, ar tau patinka šita medžiaga mano vestuviniam apsiaustui?)

Paulum nimium speciosus est. Tamquam meretrix ornata nubere non potes, filia. (Truputį per daug rėžia akį. Negali tuoktis atrodydama kaip prostitutė, mano dukra.)

Certe, matrimonium hoc primum tibi non erit, sed maiorum mores servandi sunt. (Žinoma, tai nebus tavo pirmos vedybos, bet privalome gerbti papročius.)

Mater, festina. Nam cena parandest, musici conducendi, eligendique nuptiarum testes... (Mama, paskubėk. Dar turime nuspręsti, kaip vyks puota, pasamdyti muzikantus, pasirinkti vestuvių liudytojus...)

Dvi moterys vis tebeplepėdamos įeina į parduotuvę. Tačiau sekti paskui jas negalime – priešais mus išdygsta aukštas, stambus, skustas, grėsmingai žvelgiantis vergas. Viskas aišku, turime pasitraukti. Bet jų žodžiai vis dėlto buvo labai naudingi, sužinojome, kad dukra tuokiasi iš naujo, tai nėra skandalas (romėnų visuomenėje skirtis yra įprasta, lygiai kaip ir mūsų laikais).

Kitas įdomus dalykas yra kalba. Kai kurie žodžiai panašūs į itališkus. Pavyzdžiui, *cena* su minkšta „c". Tai svarbi detalė. Nes nuo Romos istorijos pradžios ir turbūt iki Julijaus Cezario, anot daugelio tyrinėtojų, lotynių kalba buvo kitokia nei ta, kurios mokėmės mokykloje.

Žodis *ancillae,* kurį dabar perskaitome kaip „ancile", buvo tariamas „ankila-e". Žodžiu, „c" buvo kieta, be to, „a" ir „e" buvo tariama atskirai. Galbūt Julijus Cezaris (Caesar) savo vardą tardavo ne „Cezar", bet „Kaezar".

Taigi ką tik girdėtas dviejų moterų pašnekesys vos prieš pusantro šimto metų skambėtų visai kitaip.

Žodžiu, lotynų kalba keičiantis kartoms kito ir švelnėjo, kol galiausiai suteikė gyvybės tam tarimui, kuris vienija daugelį Europos kalbų, nuo italų iki ispanų, portugalų, prancūzų, rumunų, anglų...

Mūsų tyrinėjamoje Romoje permainos labai pažengusios, todėl galime atpažinti daugelį žodžių. Tai tęsis per visą romėnų epochą ir viduramžiais (kurie paliks savo svarbų įspaudą gimstant dabartinėms Europos kalboms). Tai, kas Romos gatvių kalbą paverčia kitokia negu ta, kurios mokėmės mokykloje, yra

kalbėjimo būdas. Frazių intonacijos ritmingos, žodžiai neiškraipomi. Dažnai jų nesuprantame.

Tai matome ir šiais laikais: pakanka pajudėti iš vieno miesto ar iš vieno regiono į kitą, kad išgirstume tą pačią šnekamąją kalbą skirtingai. Galite įsivaizduoti turisto, mokančio tik italų kalbos pagrindus, sunkumus susidūrus su venecijietiška, florentietiška ar neapolietiška kalbėsena...

Romos gatvėse sutinkame tą patį – be to, minioje nuolat girdime labai įvairią tartį, susijusią ne tik su tuo, iš kurio pusiasalio regiono atvykęs asmuo, bet ir iš kurio imperijos kampo kilęs.

Taigi, pro šalį einančių dviejų aukštų šviesiaplaukių kareivių kieta lotynų kalba išduoda, kad jie iš Šiaurės Europos, visai kaip šiais laikais...

10.10 val.
Į mokyklą... gatve

Stabtelime: mūsų ausis pasiekia vaikiškų balsų choras. Girdėti, kaip jis iš toli bando prasiskverbti pro prekiautojų riksmus ir amatininkų dirbtuvių keliamą triukšmą.

Dairomės, iš kur jis sklinda. Pasukame į skersgatvį, choras laipsniškai garsėja. Paspartiname žingsnį, prasilenkiame su dviem vergais, ant galvų nešančiais griozdiškus krepšius.

Skersgatvis veda į šalutinę, ne tokią judrią gatvę, joje – ilga galerija. Iš čia ir atsklinda choras. Toje vietoje, kur galerija pasuka už kampo, ant paprastų taburečių sėdi trys dešimtys vaikų ir iš atminties garsiai deklamuoja tekstą. Įžambūs saulės spinduliai glamonėja jų mažas galvas, paversdami jų plaukus šviesos aureolėmis. Spinduliuose skraido musės, ore šoka dulkės. Saulė apšviečia ir ritmiškai ore siūbuojančią lazdą, šiam chorui diktuojančią ritmą. Ji yra mokytojo, brandaus, lieso, pliko ir barzdoto vyro. Šalia turi primityvią rašomąją lentą. Praeiviai nekreipia dėmesio į pamoką, išskyrus vieną kitą, kuris sustoja

ir atsirėmęs į koloną bando ką ne ką „nusiklausyti“ klasės pakraštyje.

Vaikai baigė skanduoti dvidešimt tris abėcėlės raides ir dabar visi choru deklamuoja XII lentelių įstatymus, pirmuosius Romoje užrašytus įstatymus. Ne visi susikaupę. Lazda staiga nusileidžia ant nugaros. Atrodo, lyg žaibas garsiai būtų perskrodęs orą. Net musės išsislapsto. Prikimęs riksmas vos akimirkai pertraukia chorą. Tęsia, lyg nieko nebūtų atsitikę...

Romos laikais mokslai susiję su kūno bausmėmis. Prisimename Juvenalį ir Horacijų: pastarasis visada su savimi nešiojosi seno mokytojo paveikslą, kurį vadino *plagosus* (tas, kuris mušė)... Taip atrodė pagrindinės Romos mokyklos visoje imperijos teritorijoje. Kartais pamokos vykdavo apgriuvusiose patalpose, buvusiose *tabernae*, bet dažniau atvirame ore, galerijose.

Dauguma romėnų nežengia toliau negu šis lygis: išmoksta skaityti, rašyti ir skaičiuoti. Po šių „pradinės“ mokyklos rudimentų pradeda dirbti: vaikų darbas romėnų visuomenėje nėra nusikaltimas.

Turtuolių šeimų vaikai, kuriems nereikia dirbti, tęsia mokslus, nes jų tėvai puikiai žino, jog geras išsilavinimas yra labai svarbus jų karjerai ir socialiniam statusui. Taigi šie paaugliai nuo dvylikos metų lanko „privačias mokyklas“, kad išmoktų lotynų ir graikų gramatiką bei literatūrą. Aristokratų šeimose graikų kalba yra kilmingo socialinio statuso simbolis.

Ko mokomasi šiose pamokose? *Grammaticus*, tai yra mokytojas, pradeda nuo senųjų poetinių tekstų – mes sakytume „klasikų“. Aiškindamas šiuos tekstus turi taip pat sugebėti paliesti astronomijos, muzikos kūrimo, geografijos temas... Tokiu būdu *grammaticus* pateikia savo mokiniams bendrosios kultūros nuotrupas.

„Vidutiniai" romėnai dažniausiai gauna „klasikinį", kaip šiandien pasakytume, išsilavinimą, palikdami nuošaliau technines ar mokslines žinias. Ir jiems prieinama tai, ko jau nebėra: mitologija.

Įdomu tai, kad mokytis parenkami tekstai visiškai sutampa su leidinių rinka: leidėjai savo dirbtuvėse sutelkę dėmesį į kai kuriuos „klasikus" (Homero, Enijaus darbus, taip pat vėlesnius – Vergilijaus, Cicerono, Horacijaus ir taip toliau), o daugelis kitų autorių baigia išnykti iš apyvartos. Greičiausiai būtent dėl šių nepažįstamų mokytojų pasirinkimo iki šios dienos išliko kūriniai, kuriuos antraip būtų sunaikinęs laikas. Peržengę „vidutinį" amžių, apie 15–16 metų, pasiturinčių šeimų jaunuoliai keičia mokytoją, dabar tai – *rhetor:* jis moko juos auksinių iškalbos taisyklių, kad parengtų visuomeninio gyvenimo karjerai.

Todėl studentai lavinasi ir raštu, ir žodžiu. Ypač dažnai privalo sakyti monologus, kuriuose nagrinėja argumentus „už" ir „prieš" tam tikra tema, palaikydami iškilaus praeities veikėjo požiūrio tašką. Tai labai naudingas pratimas, kadangi gludina oratoriaus gebėjimus kertinėje romėnų visuomeninio gyvenimo srityje – politikoje. Kitas pratimas suveda du mokinius, kurie turi pramaišiui palaikyti priešingas tezes. Tokia praktika pasirodys pamatinė teisės srityje. Romėnai šiuos pratimus vadina atitinkamai *suasoriae* ir *controversiae.*

Akivaizdu, kad „vidurinė" ir „aukštesnioji" mokyklos jau įsikūrusios ne gatvių dulkėse, bet studentų namuose ar specialiose klasėse, kaip toji, kurią įkūrė Trajanas savo dideliame forume, Romos širdyje.

Nei *grammaticus,* nei *rhetor,* nors nuolat bendrauja su romėnų visuomenės grietinėle, nesidžiaugia ypatingomis privilegijomis; išskyrus retas išimtis, jie yra vertinami panašiai kaip biblio-

teka ar kompiuteris. Tačiau iš tikrųjų sunkiai gyvena pradinukų mokytojas. Vyras, kurį matėme mosuojant lazda ir diriguojant vaikų chorui, yra labai žemai romėnų visuomenės pakopose. Pradinės „gatvės" mokyklos mokytojus romėnai vadino *ludimagistri* arba *litteratores* ir tikrai menkai juos gerbė. Juos tiesiogiai išlaiko mokinių tėvai, bet mokytojai uždirba tiek mažai, kad norėdami išgyventi turi susirasti kitų „darbelių". Daugelis tampa raštininkais. Kaip tas prie kolonos kitoje gatvės pusėje sėdintis vyras. Jis rašo – o laišką jam diktuoja vyriškis jau metuose. Šis gerai apsirengęs, greičiausiai tai buvęs vergas, susikrovęs turtus prekiaudamas, bet niekada nemokėjęs rašyti. Tai vaizdas, neišnykęs ir mūsų laikais Indijoje ar Pietryčių Azijos kraštuose, kur gatvės raštininkai dažni.

Kiek žmonių moka rašyti ir skaityti?

Tik dabar pastebime, kad vaikų choras nutilo. Pakyla tuščia: mokytojas žingsniuoja tarp mokinių, palinkusių prie vaškuotų lentelių. Prasidėjo, galima tarti, rašybos pamoka. Lentoje ir pirmoje lentelių eilutėje mokytojas užrašė pirmąsias dešimt abėcėlės raidžių, ir vaikai jas labai rūpestingai stengiasi pakartoti.

Vieni persistengia ir nusmailintą lazdelę įspaudžia į vašką tiek, kad pasiekia medinės lentelės dugną, o kitiems niekaip nepavyksta išbrėžti vienodo dydžio raidžių. Žiūrėdami į eile susėdusius vaikus matome sutelktus žvilgsnius, liežuviai iškišti, veidai beveik prigludę prie lentelių (akinių dar nėra), bet va vienas nosį iškėlęs į viršų kažkur skrajoja mintimis. Sausas lazdos smūgis per nugarą grąžina svajoklį į tikrovę.

Vienam vaikui, regis, sunkiau negu kitiems: jo raidės labiau

iškraipytos, netvarkingos. Jis kairiarankis. Bet niekas į tai nekreipia dėmesio. Romėnų laikais visi turėjo rašyti dešine... Eidamas tarp „suolų" mokytojas tikrina savo mokinių darbą, dažnai sustoja, uždeda savo ranką ant kurio nors vaiko plaštakos ir padeda vedžioti raides.

Pastebime, kad viena eilė vaikų neturi vaškuotų lentelių, tik paprastas medines lentutes, kuriose išrėžtos abėcėlės raidės. Vaikai kantriai medine lazdele kartoja jų kontūrus: tai pratimas, padedantis išmokti reikalingus judesius ir įsidėmėti raidžių formą. Tarsi mokytojas vedžiotų jų ranką. Žodžiu, ta medinė lentutė yra savotiškas „robotas", pavaduojantis mokytoją: technologijų mokykloje pirmtakas.

Paskutinė įdomybė yra skaitymo būdas – romėnų laikais skaitoma garsiai, net ir vienumoje. Geriausiu atveju tai šnabždesys judinant lūpas. Tyliai skaityti bus pradėta vienuolynuose – kad šventas tekstas būtų „nukreiptas į vidų" ir kad nebūtų trukdoma besimeldžiantiesiems.

Galerijomis toldami nuo šios klasės atsitiktinai ant sienos pastebime užrašą. Tai skelbimas apie būsimas vežimų lenktynes *Circus Maximus*. Raudonos raidės nupieštos labai rūpestingai – tai išties tikras meno kūrinys, patikėtas rašyti įgudusiems menininkams.

Tačiau kiek yra galinčių perskaityti šiuos užrašus? Ir kiek žmonių apskritai moka skaityti ir rašyti romėnų laikais? Žinoma, daug mažiau negu šiandien, bet gana daug, palyginti su nesena praeitimi. Iš tikrųjų, romėnų civilizacija buvo pirmoji, „demokratizavusi" abėcėlę: niekada senovėje nebuvo tiek daug žmonių, priklausančių įvairiems visuomenės sluoksniams, mokančių skaityti, rašyti ir skaičiuoti – vyrų ir moterų, senų ir jaunų, turtingų ir vargšų...

Pavyzdžiui, Egipte tik raštininkai mokėjo skaityti ir rašyti. Viduramžiais tai sugebės tik vienuoliai. Kiti žmonės liks neišsilavinę. Įskaitant valdančiąją klasę: Karolis Didysis mokėjo skaityti, bet ne rašyti. Jeigu stebitės, kaip tai gali būti įmanoma, prisiminkite tapybą: visi galime įvertinti paveikslą, bet nedaugelis gali jį nupiešti. Skaitymui ir rašymui galioja kažkas panašaus...

Neraštingumas plito per amžius: Italijoje 1875 metais dar 66 procentai gyventojų buvo neraštingi, tai yra du italai iš trijų... Dauguma neraštingųjų gyvena kaime, o mieste visuomet buvo daugiau žmonių, gebančių skaityti ir rašyti. Tai galioja ir mūsų lankomoje Trajano laikų Romoje.

Tai paaiškintų ir romėnų miestuose labai paplitusius užrašus: nuo įrašų ant šventyklų iki kainynų užeigose, nuo vardų vergų antkakliuose iki amforų „etikečių“, nuo antkapių (netgi vergų kapinėse) iki užrašų ant sienų ir viešnamiuose. Tikrai susidūrėme ne su neraštinga tauta...

Net ir valdančioji klasė skiriasi nuo kitų epochų: tarp aristokratų paplitusi dvikalbystė, jie kalba ir lotyniškai, ir graikiškai – ir tais laikais, reikia prisiminti, kai pakanka mokėti tik vieną iš dviejų kalbų...

Šitaip bemąstydami mes praėjome ilgą eilę galerijų, besibaigiančių labai svarbioje ryto Romos vietoje: turguje.

10.20 val.
Forum Boarium – gyvulių turgus

Romoje nuo amžių yra du garsūs turgūs – *Forum Holitorium* (daržovių, žalumynų) ir *Forum Boarium* (gyvulių). Jie glaudžiai susiję su Romos pradžia. Roma išties radosi strateginiame taške – šalia pirmos brastos, kur buvo galima pereiti Tibrą, *Insula Tiberina* slėnyje. Žinoma, tuomet dar nebuvo kalbos nei apie Amžinąjį miestą, nei apie legionus: tai buvo tik primityvios gyvenvietės, užsiropštusios ant Palatino kalvos, čia gyveno įvairūs žmonės, „lotynai", kurie tokiu būdu kontroliavo visą prekių ir asmenų judėjimą iš šiaurės į pietus ir atvirkščiai. Panašiai kaip šiais laikais kontroliuojamas Sueco kanalas. Neturėtų stebinti, kad šioje vietoje, tikrame prekybos ir transporto piltuve, radosi didieji turgūs, kur buvo parduodami žemės ūkio produktai. Taip ir atsirado *Forum Holitorium* ir *Forum Boarium*.

Mes dabar einame per tą antrąjį, gyvulių turgų. Jis tikrai milžiniškas. Priešais atsiveria didžiulė aikštė, apribota kolonadų. Pastebime ir pastoges su kolonomis bei čerpių stogais pardavė-

jams bei gyvūnams apsaugoti. Bet šiaip jau turgus yra išlaikęs savo tradicinį pavidalą – kiek akys aprėpia, aikštė pilna prekystalių, tvorelių, pašiūrių ir palapinių. Viduryje stovi bronzinė jaučio statula, kur daugelis skiria pasimatymus, jeigu pasiklysta prekystalių labirintuose. Taip padarysime ir mes...

Pabandome įeiti. Pirmiausia apima beveik baugulys: šiame beprotnamyje tikrai pasimesime, būsime apstumdyti, apdaužyti, galbūt ir apiplėšti... Žmonės jį pereina labai atsargiai, kaip skruzdėlės skruzdėlyno takeliais.

Didžiausią įspūdį daro triukšmas: jau nuo pirmųjų žingsnių mus užklumpa gausmas, kuriame girdėti ne tik riksmai, juokas, garsūs ginčai, bet ir maurojimas, kriuksėjimas... Nesustokime! Kažkas mus stumteli: reikia pasitraukti ir leisti praeiti žmogui, laikančiam už pavadžio arklį, ir dar vienam, kuris suėmęs už kojų neša du vištų „ryšulius“ – jų galvos kybo, akys plačiai atmerktos, jos beviltiškai plaka sparnais.

Čia kvepia arklidėmis arba vištide, priklausomai nuo to, kur einame. Taip, turgus turi „specializuotas“ sritis. Dabar mes sukame ten, kur parduodamos avys. Už tvorų, kurtinamai bliaunančios bandos viduryje, pastebime ožių ragų pynę. Jų akys su tipiškais horizontaliais vyzdžiais nuolat seka praeivių tunikų judėjimą. Šiose akyse tvyro sumaištis ir baimė. Taip, nuo kito prekystalio prasideda mėsininkų zona.

Pirmas įspūdis stiprus: ant prekystalio sustingusiomis akimis ir iškištais liežuviais guli eilė nupjautų ožkų galvų. Virš šių makabriškų trofėjų suka spiečius musių, jos atrodo neapsisprendusios – tūpti ant galvos ar ant likusio kūno, nudirta oda siūbuojančio čia pat ant aštrių kablių.

Štai tyso du elniai. Na, taip, priešingai negu šiais laikais, romėnų turguose gausybė medžiotojų nudobtų laukinių gy-

vūnų: šernų, kiškių, elnių ir beveik visų rūšių tinklais sugautų paukščių.

Mūsų dėmesį patraukia duslus smūgis. Sunkus kirvis kapoja dar vieną kūną. Čia ne ožka, tai gerokai didesnis gyvulys – jautis. Kiekvienas kirvio smūgis atidalija dar vieną slankstelį – tarsi trauktų didelį užtrauktuką. Mėsą kapojančio vergo rankos raumeningos, jo pusnuogį kūną dengia kraujo šlakai. Dar du prilaiko atsiskiriančius mėsos ketvirčius. Žingsniuojame toliau.

Dabar aplink kiti prekystaliai, surištomis kojomis kabo nupeštos vištos. Apačioje, po suolu – mediniai narvai, kuriuose matyti tamsūs daugybės triušių snukiai. Šio prekystalio šeimininkė yra moteris į kuodą susuktais plaukais. Tai neįprasta. Juk tikrai, apsidairę matome tik vyrus. Priešingai negu šiais laikais, turgūs (o ir parduotuvės) yra „vyriškos" vietos. Pardavėjai yra vyrai, jie ir klientai. Moterys pasitaiko retai – jos praeina pakraštėliais susisukusios į savo drapanas, galbūt stumdamos priešais save paaugusį sūnų. Pirkiniai ir išlaidos yra vyrų darbas: neišvysite besiderančios ar perkančios moters. Visuomet tai daro arba sutuoktinis, arba tarnas, arba vergas. Geriausiu atveju moteris yra šalia ir leidžia veikti vyriškiui. Šiuo požiūriu Romos imperijos turgaus atmosfera yra tokia pati kaip islamo šalių turguose ir skersgatviuose.

Moterų emancipacija yra tipiškas aukštesniųjų klasių reiškinys – tos moterys atsiduoda muzikai, literatūrai, sportui, kartais net teisei ir verslui. Bet gatvėje moterys, priklausančios liaudžiai, turi laikytis tradicinių taisyklių.

Žinoma, gyvenimas pareikalauja išimčių. Moteris už prekystalio tikriausiai yra našlė ar pavaduoja susirgusį sutuoktinį. Tačiau ne šiaip sau šalia jos – gerai sudėtas barzdotas vergas, turintis būti prekyvietės vyriškąja puse ir sustiprinti moters vaidmenį.

Šią akimirką ji derasi dėl kiaušinių krepšio. Atrodo taip, lyg niekad nenusilestų priešais stovinčiam žmogui. Stebėdami sandorį pastebime kai ką keista – kaip romėnai skaičiuoja. Visai kitaip negu mes.

Skaičiavimo sistema

Moteris parodo „ragus“. Bet klientas nesutrinka, regis, tai nėra įžeidimas. Ką šis ženklas reiškia? Susidomėję prieiname. „Keturi!“ – sako ji. Šis gestas reiškia skaičių „keturi“. Moteris ramiai pradeda skaičiuoti klientui, neabejotinai užsieniečiui – mums tai gera proga suprasti, kaip romėnai skaičiavo. Moteris rodo klientui delną – visi pirštai ištiesti – tada sulenkia mažylį ir sako „vienas“. Po užlenkia dar ir bevardį ir sako „du“. Tuomet sulenkia didįjį ir taria „trys“. Mes lauktume, kad „keturi“ bus tada, kai užlenks smilių. Tačiau ji parodo „ragus“ – vėl ištiesia mažylį. „Penki“, – ištiesia bevardį ir taip toliau.

Nesigilinsime į skaičiavimo smulkmenas – tik pasakysime, kad „pistoletas“ reiškia „devynis“, kitas gestas, labai panašus į mūsiškį „okay“, bet smiliumi liečiant nykštį per vidurį, reiškia „dešimt“ ir taip toliau. Žodžiu, egzistuoja pats tikriausias skaičių kodas – pagal pirštų padėtį.

Mažesni už šimtą skaičiai rodomi viena ranka, o šimtai ir tūkstančiai – kita. Taigi, tie patys „ragai“ reikš „keturis“, parodyti viena ranka, bet „keturis šimtus“, parodyti kita. Tokiu būdu, derinant kairę ir dešinę rankas, galima pavaizduoti skaičius iki dešimties tūkstančių! To šiais laikais nesugebame padaryti... Anot Plinijaus Vyresniojo, net statulos mokėjo skaičiuoti – Jano Dviveidžio statula dviejų rankų pirštais rodė metų dienų skaičių – 365...

Deja, statula dingo, ir dėl to tikrai gaila: ji mums galėtų padėti suprasti, kas rodoma dešine, o kas kaire. Anot Juvenalio, kaire buvo skaičiuojama nuo nulio iki šimto, o dešine buvo rodomi šimtai ir tūkstančiai. Visiškai priešingai rašė garbusis Beda, viduramžių pradžios vienuolis benediktinas, kuris mums perteikė neįkainojamą romėniškų ženklų sąrašą, nukopijuotą iš antikinių tekstų.

Beda, be kita ko, atskleidžia, kad peržengus 10 000 (rodoma atviru delnu, tarsi sakant „pakaks") skaičiavimui naudotos kitos kūno dalys: liečiama širdis (300 000), pilvas (500 000), klubas (600 000), šlaunis (500 000), juosmuo (900 000)... Pagaliau milijonas parodomas sujungiant pirštus virš galvos – kaip tai daro balerina. Šios praktiškos romėnų skaičiavimo sistemos pėdsakai išliko dar ir šiandien – pavyzdžiui, panašiai skaičiuojama kai kuriuose arabų pasaulio turguose.

Moteris prie skerdyklos prekystalio dabar jau iš tikrųjų praranda kantrybę: „Imkime akmenukus." Paliepia savo vergui atnešti *abacus*, romėnų skaičiavimo prietaisą. Tai kišeniniai skaitliukai, padaryti iš bronzinės plokštės su vienodomis įpjovomis, kuriose įtaisyti virbai su apvaliais karoliukais. Šie rutuliukai vadinami *calculi*, tai yra akmenukai (nes būtent su akmenukais vaikai išmoksta skaičiuoti), štai todėl ir dabar sakome – kalkuliatorius*... Labai staigiais judesiais pardavėja perstumdo rutuliukus ir pakiša *abacus* per du centimetrus nuo kliento nosies. „Kad ir kaip suktume, tu man vis tiek skolingas keturis sestercijus!"

Žingsniuojame toliau po *Forum Boarium* palapinėmis. Dabar esame svarbiausioje turgaus dalyje – čia parduodami galvijai.

---

* Itališkai „skaičiuoti" – *calcolare*.

1 10 100 1000

2 20 200 2000

3 30 300 3000

4 40 400 4000

5 50 500 5000

6 60 600 6000

7 70 700 7000

8 80 800 8000

9 90 900 9000

Taip skaičiuoja romėnai. Egzistuoja pats tikriausias „kodas“ – pagal pirštų padėtį. Skaičiai iki šimto rodomi viena ranka. Šimtams ir tūkstančiams naudojama kita. Tokiu būdu, derinant kairę ir dešinę, galima suskaičiuoti net iki dešimties tūkstančių!

Nebėra palapinių, tai tarsi aikštė aikštėje. Priešais – baubianti jūra ragų. Einame pagrindine „gatve" įsimaišę į perkančių ir parduodančių vyrų bei vergų minią. Ore tvyro gaižus šių gyvulių kvapas, dažnai aplanko nemalonus pojūtis, kad įmynei į kažką minkšta (išmatų yra beveik visur). Prisiglaudžiame prie tvoros: mūsų matomi jaučiai ir karvės nėra visai tokie patys kaip šiais laikais. Visi žemesni, mažesni. Ir taip yra beveik visoje imperijoje. Jei senovės romėnas galėtų aplankyti mūsų fermą, būtų nustebintas gyvulių dydžio. Karvės jam atrodytų milžiniškos, kaip ir kiaulės (kurios šiuolaikinės maisto pramonės pastangomis turi netgi daugiau spenelių – taip gali vienu metu išmaitinti daugiau mažylių, taigi, didėja pelnas). Romėnai išties jodinėdavo gerokai mažesniais negu mūsiškiai gyvūnais – jie mums primintų didelius ponius: jie atsparesni ir idealiai tinka nelygiose vietovėse, kur mūsų „dideli" arkliai greičiau pavargtų ir lengviau susižalotų.

Tačiau jie laiko gyvulius, kuriuos mes iš karto įvertintume. Pavyzdžiui, kiaulės dažnai išleidžiamos pusiau laisvai ganytis netoli girių, kad galėtų poruotis su šernais. Šių mišrūnų labai skani mėsa.

Mūsų dėmesį patraukia sunerimęs balsas. Įtampa tiesiog apčiuopiama. Parduodant gyvulius tradiciškai nirtulingai deramasi dėl kainos. Aplink pardavėją ir pirkėją neišvengiamai susiburia nedidelė minia smalsuolių ir žinovų. Tačiau susispietusi čia yra ypatinga. Šią akimirką iš tikrųjų baigiasi derybos dėl įspūdingo (romėnų mastais) buliaus. Jį vietoje laiko du vergai, tvirtai įsikibę į nosies žiedą. Dabar mes stebime sandorį, kurio šiandien daugiau nebegalėsime išvysti – šis gyvulys bus auka dievybės garbei. Rytų dievybės – Mitros.

Jį perka svarbus patricijus, jo žemėse stovi urvo pavidalo Mitros šventykla, kur nuolat susirenka visi tikintieji. Buliaus

aukojimas yra ypatingos apeigos, kurias galima išvysti tiktai imperijos ir „valstybinėse“ ceremonijose, bet buliaus žudymas yra taip pat ir vienas iš mitraizmo pagrindų ir tam tikromis aplinkybėmis turbūt gali kelti įtarimų.

Dėl aiškių priežasčių patricijus nenori dalyvauti perkant gyvulį. Jo atleistinis derasi dėl pirkinio ir visi žino, koks jis gabus šioje srityje. Tai dėl to aplinkui susibūrė nedidelė minia smalsuolių. Pardavėjas giria savo buliaus kokybę, jo išskirtinumą, pasakoja, koks jis puikus reproduktorius, kaip jiems ilgai teko čia keliauti. Bet priešais jį stovi tikras iškalbos meno ekspertas, anot daugelio, tikra gyvatė, sugebantis atrasti spragą priešininko rikiuotėje ir priversti oponentą prieštarauti sau. Ir jam tai sekasi. Balsai vis garsėja, pokalbio mimika tradiciškai tampa beveik teatrališka. Galiausiai pardavėjas atsitraukia, nes žino, kad priešais jį – galingajam atstovaujantis žmogus. Bet vis dėlto jis labai gerai suvokia, kad ateityje šis dosnumas jam atsipirks – kai eis į patricijaus namus kaip klientas prašyti paslaugos. Viskas baigiasi rankos paspaudimu ir šypsena. Abu laimėjo...

Smalsuoliai skirstosi, mes irgi patraukiame toliau. Minia mus neša į priešingą turgaus galą. Pakeliui matome ant prekystalių tysančius gyvūnus, kurių niekaip negalėjome tikėtis čia rasti. Dygliakiaulės, povai, kikiliai, vėžliai, papūgos, flamingai.

Mūsų dėmesį patraukia kitoks negu visi kiti prekystalis: čia nekabo kūnų ketvirčiai, nėra narvų su gyvūnais – tik keli išrikiuoti terakotiniai puodai. O kas juose? Pardavėjas mums mosteli vieną atidaryti: atsargiai pakeliame dangtį. Viduje tamsu, atrodo, kad tuščia. Paskui pastebime dugne kažką judant, panašu į peles. Tai miegapelės. Romėnai jas augino ir šėrė šiose specialiose amforose su skylėmis kvėpuoti ir keistu mažu vamzdžiu ant vidinės sienelės, kylančiu aukštyn spirale. Jis yra tam, kad

gyvūnai galėtų judėti (kažkas panašaus į ratą žiurkėnų narvuose). Dabar miegapelė užlipo iki viršaus ir trūkčiodama nosimi apžiūrinėja mus savo juodomis spindinčiomis akimis. Ir vis dėlto romėnai jas laiko tikru delikatesu.

Tačiau tai ne vienintelė staigmena šiame turguje. Ant gretimo prekystalio pastebime dvi beždžiones. Jos atvyko net iš Afrikos. Ant jų kaklų pavadėliai, jos nervingai vaikščioja pirmyn ir atgal prekystaliu, bandydamos įkąsti keliems jas erzinantiems berniukams. Galiausiai jos atsidurs turtingo žmogaus, norinčio nustebinti savo svečius, *domus*. Bet gali būti ir taip, kad juos nustebins kitaip – puotoje patiekdamas jas keptas...

Roma, sutraukianti gausybę gėrybių

Išėjus iš turgaus mūsų žvilgsnį patraukia spalvų ir kvapų sūkurys. Tai prieskonių parduotuvė, labai panaši į šiandienines Jemeno ar Pakistano. Parduotuvės viduje nėra vietos pajudėti: visur terakotinės taurės ir krepšeliai, pilni įvairiausių rūšių prieskonių. Viduryje kyla kalnas vazelių ir lėkščių, pilnų spalvotų miltelių, supiltų į geltonus, juodus, raudonus kūgius... Tikrai nuostabu, kad jau tais laikais įmanoma rasti visų rūšių prieskonių, taip pat ir atvežtų iš labai toli, parduotuvę.

Štai alavijo mediena. Ji atkeliavo iš Malaizijos ir Pietryčių Azijos, praverčia farmacijoje ir kosmetikoje. Iš tų pačių vietų pristatomas kamparas. Šios taurės su cinamonu pasakoja mums apie ilgą kelią nuo pat Kinijos. O gvazdikėliai atgabenti net iš Molukų. Iš Indijos vežami pipirai ir imbierai, muskatų riešutai. Iš Pietryčių Azijos pristatoma ciberžolė, puikiai tinkama maistui aromatizuoti ir paspalvinti.

Kaip jie čia atkeliavo? Atsakymas – vos už kelių metrų nuo mūsų. Apsilankymas turguje atvedė mus prie tilto. Prie Probo tilto, labiausiai į pietus nutolusio iš aštuonių Romos tiltų (devintas, garsusis Milvijaus tiltas, dabar dunksantis miesto viduryje, romėnų laikais buvo tikroje kaimo vietovėje). Pasiekę aukščiausią šio lenkto tilto tašką pasilenkiame. Priešais mūsų akis atsiveria Tibras. Šviesusis Tibras, kaip jį vadina romėnai: iš tikrųjų jis geltonas dėl nuosėdų, kurios jį pasiekia iš Anjenės upės, tekančios netoli nuo Romos. Žvilgsnis į horizontą – upės krantuose žvejoja žmonės, nardo vaikai, švartuojasi valtininkai. Raudoni sostinės stogai iš šio kampo prasčiau matomi: taigi Roma atrodo visai balta – baltos šventyklos, kolonados ir insulės.

Žemyn upe abudu krantai užstatyti savotiškos formos pastatais – tai ne namai ir ne šventyklos, bet ilgi ir žemi statiniai. Primena pramoninius pastatus. Tai *horrea*, didieji sostinės sandėliai. Tai jos „riebalų sluoksnis“, kur kaupiamos atsargos: vyno, aliejaus amforos, grūdai, marmuras... Visos žaliavos atkeliauja į šiuos šimtų metrų ilgio ir kelių aukštų (taip pat ir požeminių) pastatus. Už šių sandėlių kyla nedidelė aukštuma, primenanti vos kyšančią kalvos užuomazgą. Per artimiausius amžius ji gerokai ūgtelės ir pranoks stogus. Šiandien ji vadinama Testačo kalnu. Tai nėra aštuntoji Romos kalva. Iš tikrųjų tai... sąvartynas! Šiais laikais ji atrodo įspūdingai – jos aukštis 35 metrai (50 m virš jūros lygio), plotas – 20 000 kvadratinių metrų. Ją visą sudaro amforų šukės (*testaceus*, iš kurio kilęs šiuolaikinis Testačo vardas, iš tikrųjų jis reiškia „padarytas iš šukių“). Manoma, kad čia yra daugiau negu 40 milijonų amforų nuolaužų!

Beveik visos amforos naudojamos alyvuogių aliejui pervežti. Kadangi aliejus susigeria į terakotą, amforų negalima panaudoti dar kartą. Be to, jos labai sunkios – šiose amforose galima ga-

benti 70 kilogramų aliejaus, bet ištuštintos jos vis dar sveria 30! Tai tų laikų „negrąžinama tara". Taigi kiekviena amfora sudaužoma, o jos šukės tvarkingai sudedamos kaip čerpės. Kad nesklistų blogas aliejaus atliekų kvapas, vergai jas apibarsto negesintomis kalkėmis, kurios „sucementuoja" gabalėlius tarpusavyje, taip suteikdamos stabilumo visam kalnui. Archeologai atrado, kad Testačo kalno viduje visai nėra žemės – kiekviename kubiniame metre yra ne mažiau kaip 600 kilogramų amforų nuolaužų...

Trajano laikais sąvartynas dar labai nedidelis, beveik nematomas. Bet per kelias kartas jis įspūdingai padidėjo. Kol galiausiai, kaip jau minėjome, iš toli regisi panašus į kalvą. Tačiau iš arti jo šlaitai atrodo „kampuoti" ir labiau primena laiptuotą majų piramidę, o pakopas sudaro duženų krūvos. Beveik visos Testačo kalno aliejaus amforos atkeliauja iš Ispanijos, tiksliau – iš Andalūzijos. Pakanka pagalvoti, kad kasmet Romos gyventojas suvartoja daugiau negu 22 kilogramus aliejaus (ne tik maistui, bet ir apšvietimui, kosmetikai, farmacijai, religinėse apeigose ir taip toliau), ir tai mums leis suprasti ciklopiškas šios prekybos apimtis.

Testačo kalnas yra tikras paminklas Romos vežėjams, milžiniško kiekio produktų, atvykstančių į Amžinąjį miestą romėnų laikais, netiesioginis liudytojas.

Išties stebime sudėtingą imperijos sostinės aprūpinimo mechanizmą. Pakrantėse priešais *horrea* prišvartuotos ilgos eilės valčių ir baržų. Kitos laukia savo eilės. Knechtai, prie kurių švartuojamasi, yra gyvūnų galvų pavidalo. Prekės iškraunamos naudojant medinius tiltelius ir lentas, padėtas ant krantinėse sumūrytų rampų. Vergai ir prekės juda be perstojo, kiekvieną dienos valandą. Taip pat ir naktį, pasišviečiant ilgomis žibintų eilėmis – kai stoja grūdų atplukdymo metas.

Baržos ir valtys neperplaukė jūros. Didieji kroviniai laivai nesiryžta įplaukti į Tibrą, nes jų per didelė grimzlė. Patys didžiausi (pajėgūs gabenti 10 000 amforų) iškrauna prekes atviroje jūroje, vidutinio didumo išdrįsta plaukti iki kranto ir apsistoti nepaprastai dideliame Trajano statytame šešiakampio formos uoste. Iš ten prekės, laikomos dideliuose sandėliuose, perkaunamos į valtis ir baržas, traukiamas krantu einančios poros jaučių, ir kyla Tibru iki Romos. Tai nuolatinis judėjimas (jam antikos pasaulyje nėra lygių), suorganizuotas našių laivybos bendrovių.

Kaip didelės smegenys, Roma vadovauja, bet jos maistas priklauso nuo likusio „kūno", provincijų.

Tai tarsi alkanas monstras. Roma tikrai iš provincijų susiurbia ir praryja viską. Nuo Britanijos iki Egipto nuolat atplaukia laivai, pilni grūdų, aliejaus, vyno, marmuro, alavo, aukso, švino, arklių, medienos, odos, sidabro, lino, šilko, vergų... ir net laukinių žvėrių amfiteatrams. Senovėje nebuvo tokio naudojamo produkto, kuris nebūtų perėjęs Romos uosto. Visai kaip šiuolaikiniame megapolyje.

Skaičiai svaigina. Gana pagalvoti, kad kasmet į Romą laivais atgabenama 200–270 tūkstančių tonų grūdų. Stulbina sužinojus, kad vienas iš penkių Romon grūdus plukdančių laivų nuskęsta arba praranda krovinį jūroje. Tai strateginiai kroviniai ir iš politinio žiūros taško: kad būtų išvengta bado dėl miltų ir duonos trūkumo, taigi, ir protestų bei liaudies sukilimų imperijos širdyje – Romoje, buvo sukurta viešoji struktūra, kurios užduotis – laiduoti, kad gyventojai gautų pagrindinių maisto produktų. Šitai vadinama *annona*. Kartą per metus grūdai dalijami už dyką. Bet ne visai visiems gyventojams – į eilę gali stoti tik Romos piliečiai, vyrai, gyvenantys mieste.

Sistema primena produktų davinių skirstymą per karą. Viena iš dalijimo vietų yra *Minucia Frumentaria* – tai didelė portiko juosiama aikštė. Atsakingi asmenys dalija grūdų davinius nuo prekystalių, esančių ant pakylos, naudodami savotišką standartinę matavimo talpą – *modius*, ji primena mažą statinaitę su geležiniu kryžiumi, kuris jungia keturis krašto taškus (taip laiduojama, kad bus paskirstytas „oficialus" kiekis). Modijus buvo naudojamas kaimuose – kartais kitu vardu, priklausomai nuo regiono – dar vos prieš porą kartų, ir jį vis dar lengva rasti blusų turguose, tai tikros žemės ūkio istorijos „archeologinės iškasenos", nors nedaug kas tai suvokia. Išlyginti grūdus sulig kraštu naudojamas įrankis savotišku pavadinimu: *rutellum*.

Reikia pasakyti, kad romėnų valstybė padeda daugeliui žmonių, ypač labiausiai pagalbos reikalingiems, nemokamai (arba už mažą kainą) paskirstydama svarbiausius maisto produktus: duoną, miltus, aliejų, daržoves, mėsą... Ši parama tekdavo net 150–170 tūkstančių šeimų, tai yra maždaug trečdaliui visų imperijos sostinės gyventojų!

10.30 val.
Indiškos nuotaikos senovės Romos gatvėse

Šiais laikais dar yra šalių, kur galime pajusti senovės Romos gatvių atmosferą, pakanka pagalvoti, pavyzdžiui, apie Indiją: ir čia sutiksime žmonių, apsigobusių klostėtomis drobėmis, apsiavusių sandalus ar basų.

Kaip ir Indijoje, Romos gatvės dažnai negrįstos, visur laksto spiečiai vaikų, o gatvių kampuose kartais pastebime mažų altorių su aukomis dievybėms. Ten taip pat stebina ryškios drabužių ir parduodamų prekių spalvos.

Imperijos laikų Romoje, kaip ir Indijoje, per keletą metrų pereiname nuo vieno kraštutinumo prie kito: nuo egzotiškų moterų kvepalų iki gaižių ir persmelkiančių skersgatvių ar gaminamo riebaus maisto kvapų. Kiti nuolat besikaitaliojantys kontrastai – prašmatnūs ornamentai ir auksas, apsupti nepaprasto skurdo. Žodžiu, daugelis kasdienio Romos gyvenimo akimirksnių egzistuoja ir moderniais laikais, jie pasklidę dau-

gelyje įvairių šalių – Artimųjų Rytų turguose, kai kuriuose Šiaurės Afrikos papročiuose, pagaliau jų galima rasti Indijos kvartaluose arba Azijos kaimeliuose. Būtų labai įdomu vieną dieną išeiti „medžioti" šių akimirksnių, dabar jau beišnykstančių, juos dokumentuoti ir panaudoti senovės studijoms.

Tačiau tęskime savo kelionę.

Pro šalį einanti moteris iš po šydo meta į mus žvilgsnį, jos akys tamsios tamsios, paryškintos juodais dažais, žvilgsnis gilus ir rimtas. Vos akimirksnis. Dar pastebime, kaip žybteli mažyčiai auksiniai auskarai, ant kurių kabo perlai. Tada ji dingsta minioje, ir lieka tik stingdantis aromato pėdsakas. Pritrenkti stabtelime.

Tačiau neturime laiko dairytis. Aplinkui vis keičiasi žmonės, mainosi veidai. Mus įtraukia nepaprasta veidų įvairovė. Marcialis tiksliai aprašė Romos gatvių žavesį. Čia išties galima sutikti žmonių iš visų senovės pasaulio sričių: savo arklių kraują papratę gerti sarmatai iš stepių, šafranu prakvipę Kilikijos (dabartinė Turkija) gyventojai, Trakijos (daugiau ar mažiau dabartinė Bulgarija ir Turkija) valstiečiai, Nile besimaudantys egiptiečiai, arabai, sikambrai (iš germanų žemių) surinktais į kuodą ant šono plaukais, tamsiaodžiai etiopai su daugybe kaselių...

Kai kuriose gatvės atkarpose minia tokia tanki, kad sunku prasibrauti. Galime atrasti vienintelį palyginimą su dabartiniais laikais – kaip išeinant iš kino teatro arba metro tunelio piko valandomis. Įsivaizduokime, kad toks pats scenarijus kartojasi aplink mus beveik visose gatvėse. Trajano laikų Roma neliauja stulbinti. Iš tikrųjų neįtikima, kad visa šita minia kiekvieną dieną valgo, miega, tenkina savo poreikius ir norus. Eiti tiesiai beveik neįmanoma. Reikia aplenkti staiga viduryje minios išdygs-

tančias būdeles, visą laiką susiduriame su kitais praeiviais. Kaip kad šiandien Azijoje ir Rytuose, atstumo tarp žmonių sąvokos nėra. Atvykėlis iš Vakarų šalių nuolat jaučiasi taip, tarsi visi būtų jį „užgulę".

Staiga minia prasiskiria, matome praeivius linksminantį žonglierių. Stabtelėkime keletą akimirkų. Kiek toliau mūsų dėmesį patraukia monotoniška melodija. Prasibrauname pro minią ir prie sienos išvystame gyvačių kerėtoją. Iš krepšio lenda kobra, ji siūbuoja ir taiko į jo ilgos fleitos galą, ant kurio kabo kuokštas spalvotų plunksnų. Kaip žinoma, tai ne muzika „hipnotizuoja" roplį, bet judantis muzikos instrumentas – tam ir reikalingos tos plunksnos. Keista, kad stovintieji aplink to nežino ir kartkartėmis vis meta monetų, nustebinti kerėtojo muzikinių gebėjimų.

Staiga visi šasteli į šalis, kad praleistų besikeikiantį ir garsiai reikalaujantį duoti kelią raitelį. Kanopos teškena per didelę dvokiančią balą, kurią visi stengėsi aplenkti, purvinas vanduo užtykšta ant dviejų togas dėvinčių vyrų – šie sustabdo raitelį. Kyla įnirtingas ginčas. Geriau pasitraukti.

Kad būtų ramiau, pasitraukiame ant šaligatvio, bet greitai nuo jo nulipame. Priešais žingsniuoja legionierių patrulis, akivaizdžiai gavęs laisvų valandų Romoje. Žengia arogantiškai ir mina ant nespėjusiųjų pasitraukti kojų. Skauda – jų sandalai, *caligae*, kaip jau minėjome, pakalti metalinėmis vinimis (kaip seniau mūsų batai), kad tvirčiau laikytų mūšio lauke...

Mus iš nugaros už tunikos sulaiko ranka. Atsisukame. Elgeta iškrypusiomis kojomis prašo išmaldos. Pora monetų, ir jo veidas nušvinta.

Tai ne pabaiga. Paėjus toliau, kelią užtveria vaikščiojantis prekiautojas: nori bet kokia kaina parduoti savo lempas. Jis sim-

patiško veido, rudaplaukis ir užkrečiamai šypsosi. Bandome atsikratyti nekreipdami dėmesio į nuolatinius tikinimus, kad tai „retos lempos, atvežtos iš Rytų“ ir „jos laiko ilgiau negu kitos“...

Pavargę kovoti su minia, žvelgdami į praeivius priglundame prie sienos. Netrukus pastebime, kad ne visi eina pėsti. Kai kurie joja ant mulų. Ir galima atpažinti tuos, kurie gyvulį išsinuo-

Romos gatvių minioje moteris galima greitai pastebėti pagal spalvingus drabužius arba jas lydintį kvepalų dvelksmą...

mojo: kartu su mulu jiems buvo parūpintas ir „vairuotojas“ – jį už pavadžio vedantis vergas numidas.

Tačiau yra ir kitų būdų judėti gatvėmis niekuomet nenuleidžiant kojų ant žemės. Kaip žinia, dieną Romoje uždrausta važinėti vežimais, išskyrus retas išimtis (mūsų „limuzinų“ atitikmuo): tai žynių vestalių ir vos kelių „išrinktųjų“ vežimai. Taigi atsirado alternatyvių priemonių. Tam tikro lygio romėnų moterims lankant drauges yra įprasta naudotis sėdimaisiais neštuvais (*sella*). Vienus dabar matome banguojančioje minioje – jie tokie, kaip aprašė Juvenalis. Juose šyduota moteris įnikusi skaito arba tiesiog besipuikuodama apsimeta skaitanti, turint omeny nuolatinį blaškymą žmonių sraute.

Visai kitaip juda didieji neštuvai (*lectica*) – štai jie didingai plaukia virš minios, nešami ant pečių aštuonių vergų sirų. Primena trijerą, skrodžiančią jūros bangas. Jie balti, papuošti skulptūromis, piešiniais ir spalvingiausių gėlių girliandomis. Ir labai daug šydų. Tai tikras Romos gatvių „Rolls-Royce“. Kaip ir visi, mes sužavėti stebime, kaip jie slenka. Minią praskiria du raumeningi vergai, šiukščiai stumdantys žmones į šalis ir mosuojantys lazdomis. Tai tikras žmogiškas ledlaužis... Neštuvai lėtai praslenka pro mus. Nešėjai žengia ilgais ritmingais žingsniais, lyg kareiviai, kai keičiasi sargyba. Tai tik padidina akimirkos iškilmingumą. Pabandome įžiūrėti, kas yra neštuvų viduje. Deja, tai neįmanoma. Be šydų, čia dar įrengta veidrodžių konstrukcija, leidžianti esantiems viduje išlikti nematomiems ir stebėti tai, kas vyksta išorėje. Kažkas panašaus į mūsų automobilių tamsintus langus.

Praslinkus šiai miesto „jachtai“, matome dar vieną keliavimo priemonę, sekančią nedideliu atstumu ir bandančią išnaudoti minioje praskirtą taką. Tai *chiramaxium*, rankinis karutis (sa-

votiškas rikša), kuriame sėdi žilas veikėjas. Scena labai linksma, ne tiek dėl dviejų transporto priemonių kontrasto, kiek dėl šio labai rimto personažo, kurio ereliška nosis aukštai pakelta, jis puikuojasi labiau nei tie, sėdintys neštuvuose. Jį stumia liesas ir nusikamavęs vergas, atrodo, kad tai jo, kaip žmogiškojo variklio, karjeros paskutiniai metrai... Ritmingai girgždant ratui abu pradingsta tarp žmonių. Kiek vėliau minios viduryje girdime vandens pliuškesį, netgi tiesiog pūkštelėjimą. Įvertinus atstumą, turėjo įvažiuoti į tą pačią didelę dvokiančio vandens balą. Nujaučiame rezultatą – transporto priemonė virto, šeimininkas skriejo, matyt, įspūdingai: girdime garsaus kvatojimo sprogimą. Net gyvačių kerėtojas liovėsi groti...

Roma kaip Niujorkas arba Londonas

Galime pabandyti apibendrinti tai, ką iki šiol matėme. Stulbina Romos unikalumas imperijoje ir antikos pasaulyje. Iš karto norisi palyginti ją su Niujorku ar Londonu. Atvykusieji čia pirmą kartą būna pritrenkti rūmų dydžio, tirštos žmonių minios, parduotuvių, kuriose yra visų rūšių prekių iš visų imperijos kampelių. Tai neįsivaizduojama mažesniuose Italijos miestuose, kur produktų pasirinkimas, palyginti, yra gerokai menkesnis (o kai kurių ir nėra) ir kur prekės atkeliauja lėčiau.

Tai daugelio galimybių miestas, čia yra tiek susimaišiusių tautybių ir religijų (tai pirmas tikras „lydymo katilas“, kaip dabar dažnai apibūdinamas Niujorkas), tiek madų ir ekscentriškų drabužių, įkyrių ritmų, didelių išlaidų. Tai bruožai, nežinomi tingiuose likusios Italijos arba provincijų miesteliuose, nekalbant jau apie kaimus.

Pripratusieji prie pratybų laukų ir griežtų tradicijų taisyklių Romos gatvėse dažnai pasijusdavo atsidūrę vietose, kur pradingusios vertybės, tarp žmonių, kurių gyvenimas paviršutiniškas, vienadienis, nesugebančių išgyventi kitur ar tiesiog paprasčiausiai sąžiningai dirbti. Jausmas toks, lyg viskas aplinkui suktųsi apie pelną ir išnaudojimą: reikia būti greito ir aštraus proto, sugebėti megzti draugystes ir kliento santykius, kadangi vagystės ir apgavystės – čia pat, už kampo, kaip ir prievarta.

Tačiau ilgai gyvenantis Romoje arba čia gimęs (na, kaip klasikinis „niujorkietis") šį korumpuotą ir triukšmingą pasaulį mato visai kitaip. Patirties metai jame sukūrė „antikūnus", tinkamus vaikščioti jos gatvėmis ir įeiti į jos *tabernae*. Pasak Marcialio, šiems žmonėms miestas ir jo pasaulis atrodo „pulsuojantis džiaugsmu ir gyvybingumu".

10.45 val.
Trumpas stabtelėjimas ramybės ir šedevrų oazėje

Kur galima pabėgti nuo Romos minios ir spūsties? Ar yra ramesnių erdvių? Atsakymas – taip. Yra ramybės oazių, kur romėnai eina pasivaikščioti, – tai imperiniai sodai, Marso laukai ir jų apylinkės, kur yra aikščių, šventyklų, šventviečių ir nėra parduotuvių bei insulių, taigi idealu žengti kelis žingsnius toliau nuo chaoso.

Viena vieta yra tokio nepaprasto grožio, kad ją paminėjo net Plinijus Senasis. Tai Oktavijos portikas. Ten mes dabar ir sukame. Įėjimas yra iš tikrųjų didingas, primena didelę šventyklą. Keli žingsniai ir sustojame nustebę: priešais mus atsiveria didžiulis daugiau kaip šimtą metrų į visas puses besidriekiantis kiemas su labai gražiu jį ratu supančiu portiku. Viduryje stovi dvynės šventyklos, skirtos Jupiteriui ir Junonai.

Viešpatauja nepaprasta atmosfera. Tarsi vienuolyno kiemeliuose viską gaubia ramybė. Žinoma, čia yra kalbančių ir besijuokiančių žmonių, lakstančių vaikų. Bet vien tai, kad jų žings-

niai aidi didelėje aikštėje ir nėra praryjami minios triukšmo, yra stebuklas. Mus supa daugiau kaip milijonas labai aktyvių žmonių, bet viskas atrodo likę anapus, per kelis metrus nuo mūsų.

Įeiname į portiką su spalvotomis freskomis ir lipdiniais. Ir staiga suprantame, kodėl Plinijus laikė šią vietą stebuklų vieta: už kolonų nišose ar net mažose salėse išvystame statulas. Tai ne bet kokios statulos.

Tai didieji graikų skulptorių – tokių kaip Polikleitas ar jo mokinys Dionisijas – darbai. Statulos vaizduoja brangiausias romėnų dievybes – Jupiterį ir Junoną. Tokios vietos (o jų Romoje yra daugiau) yra tikri meno muziejai, čia esama šedevrų, prieš kuriuos galėtų nublankti didieji pasaulio klasikinio meno muziejai. Priblokšti einame toliau. Vėl stabtelime, šįkart priešais nepaprastą statulų grupę – trisdešimt keturis bronzinius raitelius. Centre Aleksandras Didysis – jaunas, jo plaukus draiko vėjas. Jį supa karininkai, žuvę mūšyje prie Graniko upės.

Raiteliai skrieja amžiname šuolyje į šlovę... Tai didžiojo Lisipo kūrinys...

Stebėdami šiuos šedevrus suprantame, kad Roma sutraukia ne tik prekes, bet ir meno kūrinius. Visos šios puikiausios statulos yra iš Graikijos, kurią romėnai užkariavo per savo pirmąją užkariavimų bangą, tai grobis iš apiplėštų šventyklų bei rūmų.

Taip, galime kalbėti apie plėšikavimą ir grobį, bet tik iš dalies. Senovėje grobis buvo normali užkariavimo dalis, nugalėtojo pelnytai paimama. Tačiau, skirtingai negu daugelis kitų tautų, romėnai sistemingai nenaikino visų pagrobtų šedevrų kaip, pavyzdžiui, konkistadorai. Atvirkščiai, dažnai juos veždavo į Romą ir jais žavėdavosi, beveik dievindavo, nes laikė Graikiją tikrąja antikos pasaulio kultūros tėvyne. Jie patys jautėsi šios didžios civilizacijos vaikai ir paveldėtojai.

Dėl šios priežasties šiandien iš jūrų gelmių dažnai išnyra nepaprastų statulų – tokių kaip bronziniai kariai iš Riačės, Poseidono (arba Dzeuso) statula, dabar saugoma Atėnuose, ar šokantis satyras, neseniai atrastas vandenyse prie Sicilijos. Tai buvo kūriniai, gabenti iš Graikijos į Italiją, bet pakeliui nuskendę. O kas žino, kiek kitų šedevrų dar slypi Viduržemio jūros gelmėse.

Visai kitaip elgėsi Napoleonas. Jis grobė anachronistiškai, paprastai ir šiurkščiai, visiškai paneigdamas „laisvės, lygybės ir brolybės“ principus, nubrėžtus kultūros, iš kurios jis kilęs, ir nelabai ką turėdamas bendra su Žmogaus teisių deklaracijos, paskelbtos prieš keletą metų, dvasia. Daugybė kūrinių, pagrobtų daugiausia Italijoje ir iki šiol negrąžintų, dabar eksponuojami Luvro muziejuje, tarsi nieko nebūtų nutikę.

Kolonų šešėlyje sutinkame daugybę vaikštinėjančių ir mažomis grupelėmis besišnekučiuojančių žmonių. Čia ateinama ne tik dėl sandorių ir pirkinių. Daugelis akies kampu stebi aplinkinius. Atmosfera kiek primena šeštadienio popietę mūsų miestų alėjose. Iš esmės imperinės Romos pasižmonėjimai pirmiausia vyksta tokiose vietose kaip ši. O jų daug: be Oktavijos portiko, dar yra Argonautų, Livijos, Pompėjaus, Šimto kolonų portikai... Žodžiu, milžiniškas pasirinkimas.

Keli vaikai linksminasi laipiodami ant gaištančio elnio statulos. Visas smagumas yra užkopti iki pat ragų ir įkišti ranką į pravirą burną. Šis žaidimas mėgstamas daugelio: bronzinės statulos nugara visa žiba. Berniukas laukia savo eilės. Kaip ir visi paaugliai, jis ant kaklo turi amuletą, kuriame yra mažučiai laimę nešantys talismanai. Bet jau belipantį berniuką motina sulaiko už rankos ir apibara. Ne tiek iš pagarbos kūriniui, kiek susirūpinusi, kad kaišios rankas kur pakliuvo. O štai ir jo tėvas šalia, jis pasa-

koja istoriją apie berniuką, vardu Hilas, kuris (kaip pavaizduota Šimto kolonų portike) žaidė ir kišo ranką į bronzinės lokės pravertus nasrus. Gerklės gelmėje tūnojo gyvatė. Ji kirto ir berniukas mirė... Mes nežinome, ar taip tikrai atsitiko, bet šis nutikimas buvo kartojamas dažnai ir paveikė daugelį, įskaitant Marcialį, kuris papasakojo apie tai aprašydamas Romos portikus...

Medicininis romėnų fotorobotas: Roma kaip trečiasis pasaulis?

Tarp žmonių, vaikščiojančių Oktavijos portike, pastebime liepsningai raudoną skėtį, siūbuojantį sulig kiekvienu jo savininkės žingsniu – jis toks pat kaip XIX a. ponių. Ar tai įmanoma? Stumtelėję kelis praeivius šalin prisiartiname. Esame tiesiog už moters, kuri su dviem draugėmis, galbūt „kompanionėmis", elegantiškai žengia pirmyn. Skėčio audeklas iš šilko, rėmas iš kaulo, tai toks pat mechanizmas, kokį žinome ir šiandien – su judančiais ir įsitempiančiais virbais... Tai nenuostabu, juk skėtis yra labai senovinis išradimas – jau etruskai naudojo jį prieš 2600 metų. Tačiau jis naudojamas kitaip.

Jis skirtas apsiginti ne nuo lietaus, bet nuo saulės – lygiai kaip damos darė XVII ir XVIII a. Romėnų imperijoje juos renkasi pirmiausia ponios, priklausančios vidurinės klasės aukštesnei daliai, itin besistengiančios nenudegti. Visai priešingai nei dabar...

Iš tikrųjų romėnų požiūris į grožį skiriasi nuo mūsiškio. Žvilgtelėkime į freskas ir pastebėsime, kad vyrai visuomet vaizduojami „nudegę", tamsiai rausvo kūno, o moterys piešiamos labai šviesios – beveik baltos. Žinia akivaizdi: vyras yra tamsesnis, nes

daug laiko praleidžia atvirame ore, daug ką veikdamas (darbas, kelionės, susitikimai, medžioklė, karas...). O štai moteris ne – jos odos baltumas yra gyvenimo, praleisto namuose atsidėjus „moteriškiems“ darbams, sinonimas: prižiūrėti vaikus, rūpintis namais, maisto gaminimu ar pasiruošimu šventėms ir puotoms. Tai vis veikla, kai nereikia eiti į lauką. Taigi, šviesi odos spalva yra romėnių žavesio dalis, panašiai kaip plaukai ir makiažas. Ypač aukšto socialinio statuso moterų atveju tai įrodymas, kad joms nereikia eiti gatvėn ir susidurti su minia atliekant kasdienius darbus, aiškus priklausymo aukštuomenei ženklas... Žodžiu, šviesi oda yra statuso simbolis. Todėl ir reikalingas skėtis...

Žvelgdami į tris ponias pastebime dar šį tą: jų visų skirtingi veidai, skirtingų spalvų akys, net skirtingas kūno sudėjimas, bet visos trys yra daugiau ar mažiau panašaus ūgio. Vos siekia mums iki peties...

Tikrai, šiandienos mastais romėnai yra labai žemi. Einant gatve galima tai pastebėti. Vieninteliai „kyšantys“ iš minios yra tik vergai keltai, germanai ar Romos piliečiai iš Galijos. Bet kai kas dar krinta į akis: aplinkui daug vaikų ir mažai senių.

Mažaūgiai žmonės ir daug jaunimo... Lygiai tą patį šiandien galima matyti trečiojo pasaulio šalyse. Taigi Trajano laikų Roma priklauso trečiajam pasauliui?

Roma – „pašaliečių“ miestas?

Kokie buvo Romos gyventojų veidai? Ar jų veidai buvo tokie, kokius sutinkame šiandien Italijos sostinėje, ar kitokie? Žinoma, kadangi tai daugiau negu milijono gyventojų miestas, gatvėse gali išvysti visko po truputį: šviesių, juodų, rudų... bet daž-

nai, kaip pastebėjote, dirbtuvėse, skersgatviuose ar tarp *domus* vergų sutinkame žmonių su Viduržemio jūros srities ar Artimųjų Rytų veido bruožais.

Išties, dauguma imperinės Romos gyventojų šiandien būtų apibūdinami kaip „nepriklausantys bendruomenei“, kadangi jie atvykę pirmiausia iš imperijos rytinių provincijų – iš tų, kurios yra dabartinėje Turkijoje, bet romėnų buvo laikomos „graikiškomis“ (Azija, Galatija, Kilikija, Kapadokija, Bitinija) – arba iš Artimųjų Rytų, pirmiausia Sirijos.

Prie šių reikia pridėti gyventojus, kilusius iš Šiaurės Afrikos, tai šeimos, kilusios iš Egipto arba derlingų Kirenaikos provincijų, arba iš prokonsulinės Afrikos (Libijos ir Tuniso). Nekalbant apie imigrantus iš Mauritanijos (Alžyras, Marokas).

Nereikia manyti, kad tai vien prekiautojai, įsikūrę Romoje dirbti, ar minios, primasintos sostinės dėl įvairesnių motyvų, panašiai kaip šiuolaikiniuose didžiuosiuose miestuose. Iš tikrųjų dauguma jų buvo atgabenti į Romą jėga – kaip vergai. Kai kurie vis dar vergauja, kiti buvo paleisti (ir tapo atleistiniais), dar kiti yra kilę iš vergų, paleistų laisvėn prieš kelias kartas, ir ramiai užsiima kokia nors veikla.

Statistinis tyrimas parodė, kad 60 procentų Romos gyventojų vardų buvo graikų, o ne lotynų kilmės! Kai kurie mokslininkai mini net didesnį kiekį – galbūt net iki 80 procentų. Ne, visi šie žmonės iš tikrųjų nėra kilę iš Graikijos: juoba kad, kaip jau minėjome, romėnams Graikija geografiškai apėmė net ir Artimuosius Rytus, be to, labai paplitęs buvo paprotys graikiškus vardus suteikti vergams, kad ir kokia būtų jų kilmės šalis. Tačiau šie duomenys sako, kad bent šeši iš dešimties sostinės gyventojų (jei ne daugiau) nėra kilę nei iš Romos, nei iš Apeninų pusiasalio, ir tai stulbina.

Tai visiškai patvirtina faktą, kad Roma buvo ir liks per amžius milžiniškas genetinis katilas, kuris vienija ir sumaišo pačios įvairiausios kilmės tautas ir genus, taip ligi tol niekada senovėje nebuvo. Taigi, apibūdinti „tikrą romėną“, kaip kartais girdime tariant šiandien, nėra jokios prasmės, kadangi nuo seniausių laikų mieste buvo tokia pat įvairovė žmonių kaip šiandienos oro uoste...

ĮDOMU

Senovės Romos gyventojai

Ką sako apie Romos gyventojus medicinos, antropologijos ir demografijos duomenys? Akimirką paliekame 115 metų po Kristaus Romą ir einame į laboratorijas, kur antropologai ir archeologai tyrinėja tą tokį tolimą laikotarpį.

Iš pažiūros tai sudėtinga užduotis, prabėgo devyniolika šimtmečių, ir vis dėlto įvairių technologijų padedami mokslininkai gana tiksliai gali atkurti asmenis, kuriuos iki šiol sutikome romėnų imperijos sostinės gatvėse.

Įsivaizduokite, kad atsidūrėte nusikaltimo vietoje ir stebite dirbančius ekspertus. Technologijos, taikomos studijuoti senovės romėnus, yra labai panašios. Iš kapuose rastų kaulų ir griaučių galima gauti labai daug informacijos, kartais ir stebinančios.

Vidutinis mūsų tyrinėjamo laikotarpio, tai yra I ir II a. po Kristaus, gyventojų ūgis yra 1,65 metro vyro ir 1,55 metro moters! Vidutinis įvairiais metodais apskaičiuotas svoris yra: vyro – 65 kilogramai, moters – 49 kilogramai.

Gali atrodyti mažai... Tačiau toks buvo vidutinis Europos gyventojų ūgis per šimtmečius. 1930 m. jis buvo 1,67 m ir tik pokario metais (tiksliau, septintajame–aštuntajame dešimtmetyje) pranoko 1,70 m dėl geresnių gyvenimo ir maitinimosi sąlygų. Šiandien vidutinis Europos gyventojų ūgis yra 1,76 m vyrų ir 1,64 m moterų, italų šiek tiek mažesnis, atitinkamai 1,75 ir 1,62 m.

Griaučiai slepia kitų staigmenų. Antropologai rentgenu tyrė daug ilgųjų kaulų, pavyzdžiui, blauzdikaulių – ne ieškodami lūžių, bet nagrinėdami romėnų vaikystę. Taip buvo

pastebėtos plonos baltos linijos kaulo gelmėje (Harris linijos), atskleidžiančios skurdų augimą pirmaisiais gyvenimo metais ar paauglystėje – dėl ligos, bado ar tiesiog prasto maitinimosi. Tai akivaizdūs nelengvos vaikystės požymiai.

Kažkas panašaus randama dantyse. Stebint jų paviršių buvo pastebėti lygiagretūs dantenoms grioveliai emalyje. Tai taip pat rodo, kad dantų augimas kurį laiką buvo pristabdytas.

Priešingai negu galima būtų pagalvoti, labiau kentė ne vargingi kaimo gyventojai, bet miesto romėnai. Net ir pasiturintys. O tai atskleidžia senovės Romos gyvenimo bruožą, kuris nedažnai aptariamas.

Panašiai kaip karo metais, kaime maisto netrūko. O mieste dažnai stigo vienų ar kitų pagrindinių produktų. Net ir geriausiais laikais maistas nebuvo visavertis ir gerai subalansuotas: vargingesni sluoksniai nesunkiai nuslysdavo iki nepakankamo maitinimosi, jeigu ne iki paties tikriausio bado. Be to, didelių miestų gyventojų nuolat tykojo įvairiausios ligos ir infekcijos. Visa tai paaiškina „kentėjimo pėdsakus", kuriuos matome ant griaučių, ir mažą romėnų ūgį.

Bet tai dar ne viskas. Romėnai gyveno trumpai: įveikus vaikiškas ligas, vyro gyvenimo trukmė buvo 41 metai, moters – 29! Maža moterų gyvenimo trukmė yra nulemta mirčių gimdant. Žinoma, kalbame apie vidutinę statistiką: nėra taip, kad sulaukęs keturiasdešimt vienų romėnas staiga susmuktų į jūsų rankas, yra ir sulaukusių solidaus amžiaus, bet tokių buvo tikrai mažai.

Tiek mažai, kad jie ir šiandien dar būtų naujiena. Įrašas ant antkapio, neseniai iškelto į šviesą vergų ir atleistinių

Vatikano *Santa Rosa* nekropolyje, byloja apie atleistinį Lucijų Sutorijų Abaskantą, mirusį net 90 metų: ...*qui vixit annis LXXXX*... (*lot.* kurs gyveno metų 90), rašoma epigrafe, kuris nustebino net ir jo atradėjus. Kaip tiems laikams, jis atrodė tikras Matuzalis!

Šiuo požiūriu įdomus yra kitų – Ostijos gyventojų – antkapių tyrimas. Romėnai turėjo paprotį beveik visada rašyti mirusiojo amžių, kartais net ir perdėtai: rašė gyvenimo metus, mėnesius ir dienas... Kartais net ir valandas! Žinoma, šie antkapiai turi grynai pažintinę vertę, kadangi turime ne visus Ostijos gyventojų antkapius, o tik dalį. Be to, pagyvenusio žmogaus amžius nebebuvo rašomas (išskyrus retus atvejus, kaip jau matėme), kadangi mirtis atrodė natūralus įvykis.

Ištyrus šešis šimtus antkapių aiškėja įdomių duomenų. Žinome, kad vaikų mirtingumas, kaip ir visose neturtingose arba ikitechnologinėse visuomenėse, buvo labai didelis. Stebina tai, kad jis nebuvo vienodas visiems: iki dešimties metų mirdavo pastebimai daugiau berniukų (42 procentai) negu mergaičių (34 procentai). Galbūt dėl didesnės berniukų judėjimo laisvės (ir iš to kylančių pavojų), palyginti su mergaitėmis. Įdomu, bet tarp dvidešimties ir trisdešimties metų viskas pasikeičia: mirė daugiau moterų (25 procentai) negu vyrų (18 procentų). Šiuo atveju skirtumas susidaro dėl mirčių per gimdymą, tai tikras žudikas.

Nors galutinai dar neištirta, griaučių tyrimai atskleidė dar vieną įdomų faktą: tam tikromis aplinkybėmis šeimininkų ir vergų dantų būklė skiriasi. Tai matyti kaimo vilose, naudojamose kaip žemės ūkio fermos: šeimininkų

dantys labiau pažeisti negu vergų. Šis paradoksas paaiškinamas tuo, kad vienų dieta buvo turtingesnė cukraus negu kitų. Vienas iš pasiturimo gyvenimo trūkumų...

Aštuonios didžiosios senovės Romos problemos (tokios pat kaip ir šiuolaikinės)

Kaip taikliai pabrėžė profesorius Romolo Augusto Staccioli, problemos, kamavusios romėnus imperatorių laikais, yra neįtikėtinai panašios į varginančias šiandieninės Romos (ir visų kitų didelių miestų) gyventojus. Per šiek tiek mažiau nei du tūkstančius metų padėtis nė kiek nepasikeitė. Peržiūrėję sąrašą neaptinkame jokių staigmenų:

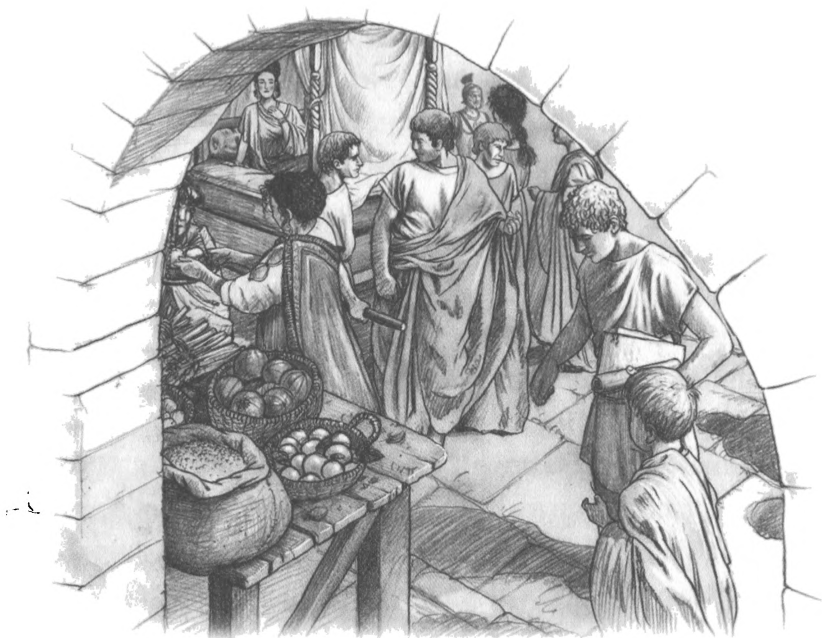
- eismas;
- triukšmas ir chaosas gatvėse ir skersgatviuose;
- laikas, užtrunkamas kelionėje;
- miesto šiukšlės ir purvas;
- nekilnojamojo turto krizė ir beprotiškos kainos;
- griūvantys ir nesaugūs pastatai;
- laukinė imigracija;
- nesaugumas naktimis.

Taigi, kaip ir šiandien, keliauti po Romą buvo keblu. Ir tai nepaisant garsaus Cezario 45 m. prieš Kristų paskelbto įstatymo, kuris leido judėti tik transporto priemonėms, atliekančioms darbus visuomenės poreikiams patenkinti (apie tai jau kalbėta), ir draudė privačių transporto priemonių judėjimą nuo aušros iki saulėlydžio. Bet, kaip ir šiais laikais, taip ir romėnų epochoje, kai kurie pareigūnai ir tam tikri „privilegijuotieji" galėjo naudotis savo priemonėmis. Žodžiu, jau tuomet būta VIP limuzinų... O triukšmas gatvėse ir skersgatviuose buvo kita problema. Paklausykite, ką Marcialis sako apie dienos chaosą: „Romoje nėra vietos, kur vargšas galėtų susikaupti ar pailsėti. Ryte tau neleidžia gyventi mokytojai mokykloje, naktį – kepėjai, visą dieną – variakalių kūjai. Štai pinigų keitėjas purto savo purviną stalą, ant kurio – Nerono monetų krūvelės... Ten auksakalys spindinčiu kūjeliu kala Ispanijos auksą... Neliauja šaukti Belonos (karo deivė) kulto fanatikai; laivo sudužėlis laikosi įsikibęs medžio gabalo, padedančio papasakoti savo istoriją; žydukas, motinos išmokytas prašyti išmaldos; bedantis šaukiantis degtukų perpardavėjas..." Jam pritaria Juvenalis, klausdamas: „Kokiame nuomojamame name Romoje galima išsimiegoti? Išsimiegoti gali tik jei turi daug pinigų."

Šiandien keliauti Romoje net ir mažais atstumais reiškia prarasti daug laiko; išties automobilių eismas perkrauna ir paralyžiuoja miestą. Tas pats buvo ir cezarių laikų Romoje, nors gatvėse judėjo tik žmonės, ne mašinos. Kai kurie autoriai skundžiasi, kad negali nueiti į du susitikimus tą patį rytą, kadangi atstumai, kuriuos reikia nukakti, yra dideli ir kelionės užima per daug laiko.

Taigi, „nepriklausantieji bendrijai" buvo tikra problema. Juvenalis praneša, kad miestas yra tiesiog jų rankose ir kad siriška upė Orontas kuris laikas plukdo savo vandenis į Tibrą „atneš-

dama su savimi kalbą ir aprangą, fleitininkus, styginius instrumentus, egzotiškus būgnelius ir merginas, priverstas verstis prostitucija prie Cirko". Negalima nenubrėžti atstumiančio palyginimo su dabartine slavių prostitucija. Kaip šiandien stotys yra vieta, kur lengviausiai susitinka imigrantai ir svetimtaučiai, panašiai tuomet tokia buvo Romos zona link Apijaus ir Ostijos kelio. Tai buvo tikrai tie keliai, kuriais visi užsieniečiai, atvykę iš rytinės Viduržemio jūros pusės ir Afrikos, kakdavo sostinėn: jie išlipdavo iš laivų Brindizio, Pocuolio ar Ostijos uostuose ir paskui pasiekdavo sostinę. Žinoma, daugybės užsieniečių atvykimas (taip pat ir Romos piliečių, traukiamų didžiojo miesto)

Minios vaizdas gatvėje. Romoje jau žinoma daugelis „šiuolaikinių" problemų: chaotiškas eismas (pėsčiųjų), prekystaliai, lipantys ant šaligatvių...

negalėjo niekaip kitaip paveikti nekilnojamojo turto kainų, kaip tik jas pakelti, jos, kaip jau minėjome, buvo keturis kartus didesnės negu likusioje pusiasalio dalyje. To rezultatas – laukinis spekuliavimas nekilnojamuoju turtu, tarsi grybus auginantis aukštas „kareivines", statomas greitai ir iš prastos kokybės medžiagų. Padarinys – ganėtinai dažnos griūtys. Juvenalis apie tai labai aiškiai kalba, aprašydamas miestą, kuris „daugiausia laikosi ant silpnų gegnių", ir skundžiasi, kad „administratorius uždengia seną žiojinčią skylę ir mums liepia miegoti ramiai, bet irimas ir toliau kabo virš mūsų galvos". Purvu ir šiukšlėmis kai kurie Romos kampai ir skersgatviai primena Artimųjų Rytų miestų gatves, kur dažnai vaikščiojama ant visų rūšių šiukšlių – nuo butelių iki išmestų daržovių – sluoksnių: „Vienam kampe kalė nušašus sprunka, kitam voliojas kiaulė purvina", – sakė Horacijus. Ir pagaliau naktinis nesaugumas, kuris ir šiandien yra problema: gerai, kad jis nepasiekia imperinės Romos lygio, jeigu teisybė tai, ką teigia Juvenalis: „Tave gali palaikyti nerūpestingu [...], jei eini į pokylį neparašęs testamento!"

11.00 val.
Vergų turgus

Beklaidžiodami po miestą, atėjome į aikštę. Ji plyti gatvės pabaigoje. Aikštė nėra didžiulė, bet turi kažką ypatinga, kadangi iš judėjimo aplink galima spręsti apie neįprastai kunkuliuojantį joje gyvenimą. Mums vėl tenka spraustis pro žmones, kaip turgaus minioje. Staiga sutinkame gerai apsirengusį vyrą, įnirtingai stumdantį visus sutiktuosius. Jis žemo ūgio, apkūnus, šiurkštus ir arogantiškas. Spėjame, kad tai neturėtų būti patricijus, greičiausiai buvęs vergas, dabar atleistinis, tapęs dar agresyvesnis negu jo buvęs šeimininkas. Nustebę pastebime, kad paskui save tempia kitą žmogų – vos prisidengusį strėnjuoste: tai aukštas, raumeningas, šviesiaplaukis jaunuolis. Žemaūgis apsisuka ir anam šaukia paskubėti grasindamas lazda, panašia į botkotį. Jaunuolis galėtų jį suplėšyti į gabalus per sekundę, abiejų fizinis skirtumas įspūdingas. Bet jis nereaguoja, jo rankos surištos, o žvilgsnis nudelbtas. Tylomis paspartina žingsnį, praeina pro šalį, jo akyse tik nuolankus savo likimo laukimas. Tai aiškiai bar-

baras europietis, tačiau sunku pasakyti, iš kurių kraštų atvykęs: gal iš už Reno, gal iš kitos pusės Dunojaus, o galbūt net iš neseniai užkariautos Dakijos. Tikra viena – supratome, kas vyksta šioje aikštėje: tai vergų turgus.

Ketiname tyrinėti mūsų kultūrai svetimą pasaulį, bet per istorijos tūkstantmečius jis visuomet egzistavo visose civilizacijose. Nuo Kinijos iki actekų (kurių turguose buvo specialūs skyriai, skirti priešams, tapsiantiems aukomis, parduoti...). Europoje vergija gyvavo prieš Romos epochą ir truko amžius po Romos žlugimo, iki pat Renesanso ir dar ilgiau. Tam tikru metu buvo uždrausta krikščionių atžvilgiu, bet ir toliau buvo taikoma ne krikščionims, pavyzdžiui, musulmonams.

Žingsnis po žingsnio priešais mūsų akis atsiveria žadą gniaužiantis vaizdas. Ant eilės medinių pakylų, tarsi daugybės stendų, išrikiuoti parduodami vergai, tikra žmogiškoji prekė: čia yra vyrų, moterų, vaikų. Visi ant kaklo turi pakabintą kortelę su apibūdinimais, lyg būtų vyno ar aliejaus buteliai prekybos centre. Keliais baisiai primityviais žodžiais vergų pirkliai, *mangones*, skelbia kilmę, kokybę ir galbūt kokį nors trūkumą. Skaitome: „Iš Nubijos, labai stiprus, valgo mažai, nemaištingas“, „Galija, kepėjas ir konditeris, bet gali dirbti visus darbus, aklas viena akim“ arba „Išmintingas, kalba graikiškai, Rytuose tarnavo kilmingai šeimai, idealus mokyti filosofijos ir deklamuoti eiles pokyliuose“ ir net „Dakijos kunigaikščio dukra, nekalta, patarnauja namuose, puikiai tinka lovai šildyti“. Kiek šiais užrašais galima pasikliauti? Romėnai žino, kad *mangones* nereikia pasitikėti, nes jie padarys viską, kad uždirbtų, pridengdami trūkumus ir paslėpdami „savais triukais viską, ką nėra malonu matyti“, kaip sakė Seneka...

Vergai, regis, neišduoda emocijų. Šiose akyse, įrėmintose rudų ar juodų garbanotų plaukų, – jokio maišto, pykčio ar nevilties.

Vis dėlto kiekvienas jų slepia savyje skausmingą tragediją, kurią atsinešė čia. Dabar laukia, susitaikę su likimu. Žino, kad jų ankstesnis gyvenimas baigtas amžinai ir per keleto minučių tarpsnį įgis kitą kryptį, galbūt galutinę. Kuo jie taps? Atsidurs patricijaus namuose tarp jo tarnų? Tai būtų neblogai, kadangi, jeigu nekreiptume dėmesio į galimą seksualinį išnaudojimą, yra viltis, kad vieną dieną bus paleisti ir dar gerokai paremti, jei šeimininkas svarbus Romėnų visuomenėje. Visai kitaip nutiks, jei atsidurs parduotuvėje ir turės nešioti sunkius ryšulius, o jo kankintojas šeimininkas bus buvęs vergas. Tačiau būna ir blogiau. Baigti viešnamyje: gimei ir augai kilmingoje aplinkoje, gyvenai pagal visuomenės priimtas taisykles ir staiga tampi paprastu seksualiniu objektu, naudojamu, kol „sulūši" ar „susidėvėsi" (išsekimas, ligos ar pirminio grožio netekimas). Bet gali būti dar blogiau. Dirbti karjeruose arba tapti turtingo patricijaus ūkio nuosavybe. Kaimo vergai, kaip žinoma, gyvena blogiausiomis sąlygomis, gauna mažai maisto, dažnai mušami ir išnaudojami iki galo...

Tarsi tai būtų gyvenimo loterija, stebime, kaip iš rankų į rankas eina šie gyvenimai. Keliaudami nuo vienos pakylos prie kitos, mes matome žiaurius, nežmoniškus vaizdus, kokius gali išvysti tiktai gyvulių turguje: ant lentų pakylos pardavėjas pražiodo vergą, kad parodytų dantis ir pademonstruotų klientui jo burnos kvapą. Kitas maigo moters krūtis ir glosto jos pilvą priešais šlykštų storo ir prakaituoto kliento žvilgsnį. O dar vienas, kad parodytų, koks stiprus ir tvirtas parduodamas vergas, daužo milžiniško germano pečius ir krūtinę, glosto šlaunis ir blauzdas.

Tai, ką girdime, irgi stebina.

„Pažiūrėk, koks gražus jaunuolis, laikys visą gyvenimą."

„Jo akys apkrėstos, nenoriu."

„Apsuk ją! Parodyk man sėdmenis!"

„Neštuvų vergui pakeisti šitas labai tiks: žiūrėk, jis gero ūgio ir šviesiaplaukis, kaip ir kiti."

„Noriu tamsios, sakiau tau. Nukeipusios šviesiaplaukės nepatinka mano šeimininkui."

„Nebrangus, atiduodu kaip draugui: dabar nubiai pasidarė labai reti."

„Šitas su trečia amfora man sugrius: ar nematai, koks liesas?"

„Ne, ne šitas, tas šalia man labiau patinka: kiek kainuoja?"

„Nuimk juostą nuo kaktos. Va, matai, mano teisybė: jam „F" įrėžta! Sakiau tau – tai bėglys!" (Romėnų laikais sugautam pabėgėliui vergui kaktoje buvo išdeginama *fug* (tai yra bėglys) arba *fur*, jeigu jis būdavo vagis.)

Toliau tyrinėjame aikštę pirkėjų, pardavėjų ir ką tik įsigytų vergų minioje. Vergų prekyba yra vieša, ji vyksta įvairiose vietose: ne tik forume, bet ir parduotuvėse. Taisyklės aiškios: reikia pamatyti prekę, įvertinti kokybę ir derėtis – kaip ir kiekviename turguje.

Dažnai vergų turgūs parduoda skirtingų rūšių vergus pagal dienas: „stipriųjų" sunkiems darbams diena, paskui ateina „amatų" eilė, tai yra kepėjų, šokėjų, masažuotojų ir taip toliau. Dar kita skirta berniukams ir mergaitėms, tinkantiems namams ir puotoms (bei kitiems pasilinksminimams). Tada ateina iškrypėlių diena, arba jiems būna skirtas sektorius: tai nykštukai, milžinai, vergai su kokiais nors fiziniais trūkumais, kuriuos galima panaudoti įvairiais būdais...

Vergų pasaulis

Vergų turgūs yra vieta, kur Romos kosmopolitiškumas atsiskleidžia ypač akivaizdžiai. Išties, vergai atvyksta iš pačių tolimiausių imperijos sričių, net iš už jos ribų, ir priklauso pačioms įvairiausioms tautoms. Įdomu tai, kad imperijoje nėra rasizmo, niekas nediskriminuojamas dėl savo odos spalvos. Skirtingas yra statusas: esi Romos pilietis, užsienietis (*peregrinus*) arba vergas.

Vergų turgus turi griežtas taisykles: prekiautojas turi sumokėti už „importo ir eksporto teisę" ir dar pardavimo mokestį. Šie prekiautojai paprastai romėnų niekinami ir dažnai yra rytietiškos kilmės. Bet kur jie randa vergų parduoti? O ypač – kaip tampama vergu? Įvairiai. Kai kurie jau gimsta vergais – pakanka, kad jūsų motinos šeimininkas pasinaudotų ja, ir automatiškai jūs tapsite jo nuosavybe. Gali jus pasilaikyti ar parduoti ir šiek tiek užsidirbti. Tuo požiūriu romėnai, įsigiję daug vergų, turėjo pačius tikriausius „veislynus", maitinančius turgų.

Tačiau dauguma vergų gimė laisvi, imperijoje ar už jos ribų, ir tik vėliau pateko į vergiją: tai karo belaisviai, kuriuos Romos valstybė parduoda atskiriems žmonėms (net taikos laikotarpiais visuomet kur nors vyksta kovos ir netrūksta paskui žygiuojančius legionus keliaujančių prekiautojų, norinčių įsigyti belaisvių). Daug vergų nuperkama už Rytų Europos, Azijos ar Afrikos sienų (kaip ir vėlesniais šimtmečiais, turtinguose Arabijos ar Europos rūmuose arba pasiturinčių žemvaldžių amerikiečių dvaruose, kur atvykdavo vergai iš juodosios Afrikos). Be to, dar yra nuteistų nusikaltėlių, nenorimų vaikų, paliktų gatvėje ir auginamų ne itin išrankių žmonių, juos paverčiančių vergais (panašus likimas laukia nusikaltėlių ar piratų pagrobtų vaikų).

Pagaliau yra paprastų prasiskolinusių žmonių, savo kreditorių parduotų vergų prekiautojui... Nors įstatymai juos skiria nuo tikrųjų vergų. Pagaliau stebina ir kraštutinė vergijos forma, kurią galėtume apibūdinti kaip „autovergiją". Kalba apie laisvus gimusius žmones, bet tokius vargšus, kad norėdami išgyventi jie parsidavė kitiems...

Kaip minėjome, labai didelis skirtumas tarp miesto (*familia urbana*) ir kaimo vergų (*familia rustica*). Su pirmaisiais paprastai elgiamasi geriau, kad nesumažėtų jų vertė, jeigu prireiktų parduoti. Tačiau kaimo vergams tai negalioja. Jų gyvenimas yra šiurpus: jie paklūsta buvusio vergo, kuris vadovauja nuosavybės ar ūkio savininko vardu, įsakymams. Anot jo, nedirbantis vergas yra nenaudingas. Taigi, visas jo laikas turi būti skirtas darbui, jokio laiko nelieka pailsėti, patingėti arba asmeniniam gyvenimui.

Šiuose pačiuose tikriausiuose „lageriuose" (vilos yra tarsi priverstinių darbų stovyklos: apstulbsti pagalvojęs, kad vieta, kur laikomi vergai, vadinama *ergastulum**!) vedybos irgi nėra vergo priimamas sprendimas: ūkininkas nusprendžia, ar jis gali „poruotis" ir su kokiu partneriu. Šiuo požiūriu vergas labai primena karvę arba šunį. Išties, skirtumas minimalus ir trumpai nusakomas keliais žodžiais: darbinis gyvulys apibūdinamas kaip *instrumentum semivocalis***, o vergas – *instrumentum vocalis****... Vienintelis skirtumas yra kalba!

Turėti daug vergų yra turto ženklas. Privačiuose namuose paprastai jų sutinkame nuo penkių iki dvylikos, niekada daugiau negu dvidešimt. Vis dėlto kai kurie patricijai jų turi net iki

---

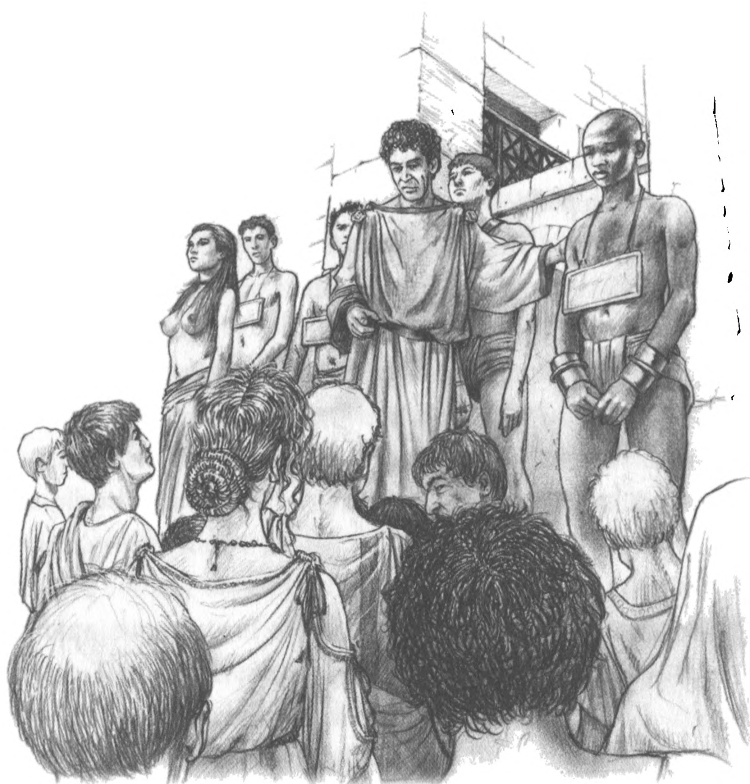
* Mažas kalėjimas (*lot.*).

** Pusiau kalbantis įrankis (*lot.*).

*** Kalbantis įrankis (*lot.*).

penkiasdešimties mieste ir galbūt du tris tūkstančius už Romos savo ūkiuose.

Aišku, yra ir „visuomeniniai" vergai, priklausantys miestui arba valstybei bei imperatoriui. Pastarieji dirba viešuosius darbus, pavyzdžiui, didžiosiose termose, ugniagesių būriuose, maisto sandėliuose ir jį skirstydami, kiti įdarbinti gatvių, tiltų ir pan. statybose.

Vienu kitu dažnai šiurkščiu žodžiu vergų prekiautojai, mangones, *paskelbia tautybę, kokybę ir dar kokį nors trūkumą. Per keletą akimirkų vergų likimas pasikeis amžinai.*

Dauguma šių vergų vis dėlto įdarbinta „biuruose": tai jie užsiima administravimu ir finansais. Taigi kalbama apie žmones, kurie moka skaityti bei rašyti ir neretai yra išsilavinę. Dėl to su jais elgiamasi geriau nei su jų kolegomis kaimuose ar uostuose.

Visi šie vergai leidžia romėnų ekonomikai tvirtai stovėti ant kojų. Pagal įstatymą jie yra negyvos būtybės, „daiktai". Šeimininkas gali su jais daryti, ką tik nori, net užmušti. Jų mirtis yra žaibiška mažų mažiausiai vienu atveju, pagal senovinį, vėliau panaikintą įstatymą: jeigu šeimininkas užmušamas vergo, visi kiti jam priklausantys vergai nužudomi automatiškai, kadangi pasirodė nesugebantys jo apginti, tegul ir paprasčiausiai įspėdami. Galima įsivaizduoti, kokia atmosfera viešpatauja vergų *familiae* kiekviename *domus*...

Išskyrus porą kitų atvejų, valstybė visiškai nesikiša į šeimininko ir vergo santykius. Tai uždaras pasaulis – šeimininkas nuspręs, ar tai bus draugiški santykiai, ar neįtikėtinas išnaudojimas. Įstatymas nesikiš. Kad lengviau būtų suprasti – tai tarsi dabar valstybė kištųsi, jeigu būtų blogai elgiamasi su plaktuvu ar žoliapjove... Šeimininkas gali nuspręsti, ar kankinti, žaloti ir net nužudyti savo vergus.

Bet ar tikrai niekas neprotestuoja? Daugelis protestuoja, pavyzdžiui, Seneka arba stoikai, vergus laikantys žmogiškomis būtybėmis, o ne daiktais. Taigi, su jais reikia atitinkamai elgtis. Tik vergų svarba imperijos ekonomikoje tokia didelė, kad nė vienas nė nemano išsiversti be jų. Tačiau vis dėlto ilgainiui jų padėtis pamažu gerėja.

Respublikos laikais jų gyvenimo sąlygos išties buvo siaubingos, o imperijoje amžiams bėgant vergai ima įgyti jeigu ne „teisių", tai bent jau „leidimų": pavyzdžiui, pasilaikyti pinigus, kuriuos patys uždirbo, kad galėtų išsipirkti laisvę, ir net tuoktis pagal savotiš-

kas vergų vedybų taisykles (tačiau vaikai visada bus šeimininkui priklausantys vergai). Mažėja kankinimų, šeimininkams uždrausta žudyti. Bet maži įpročiai nesikeičia – pavyzdžiui, „išnuomoti" savo vergą parduotuvei, kepėjui ar kitokiam miesto verslui ir paskui priglausti atlyginimą. Tai uždarbio forma, kuri leidžia net ir neturtingiems žmonėms išgyventi Romoje. Pakanka paprasčiausiai turėti vieną ar daugiau vergų.

Pagaliau turtingi šeimininkai turi specialų vergų investavimo būdą: duoti pinigų sumą (*peculium*) kokiam nors itin talentingam vergui, galbūt nupirkti jam dirbtuves ir taip pastūmėti jį užsiimti amatu, iš kurio tikrai gaus pelno. Vergas, aišku, yra suinteresuotas, kad verslas sektųsi, nes gyvens geriau negu jo kolegos, bus šeimininko gerbiamas ir, jei pavyks, gaus laisvę (tai labai įmanoma, jei *dominus* jį gerbia), dirbs sau ir susikurs padėtį visuomenėje.

Kaip Romos gatvėse atpažinti vergą? Kad tai nelengva, patvirtina ir graikų istorikas Apianas. Išoriškai jis labai primena laisvą žmogų. Kūno sudėjimas, veido bruožai ir priklausymas etninei grupei nepadės jo atpažinti. Dar ir dėl to, kad daugelis Romos piliečių yra atleistiniai arba buvusių vergų palikuonys... Taigi reikia atkreipti dėmesį į drabužius, paprastai kuklesnius. Ir dar paieškoti detalių: dažnai ant kaklo turi pakabintą lentelę (ar net užsegtą „antkaklį"), kaip šiandien mes kabiname šunims ar katėms. Ant jos užrašytas vardas, kartais atlygis tam, kas praneš šeimininkui... Vienoje Ostijos dirbtuvėje (netoli Dianos gatvės) rastas antkaklis, parengtas suvirinti ant vergo kaklo. Antkaklyje įrašyta: „Laikyk mane, kad nepabėgčiau: bėgu" (*Tene me ne fugiam, fugio*).

Ant medalio, prikabinto prie kito bronzinio antkaklio, kuris dabar yra Romos nacionalinio muziejaus Diokleciano termose

kolekcijos dalis, galime perskaityti, kad sugrąžinusiam pabėgusį nuo šeimininko Zonino vergą bus išmokėtas solidas (Konstantino įvesta aukso moneta, iš kurios kilęs italų žodis „soldo“ – pinigai): *Fugi, tene me cum revocaveris me domino meo Zonino accipis solidum.* Šis vergas gyveno gerokai vėliau nei epocha, kurioje lankomės (tarp 300 ir 500 po Kristaus), bet paprotys gyvavo toks pat per visą imperijos laikotarpį.

Išeidami iš vergų turgaus susiduriame su pilnomis ašarų rudaplaukės mergaitės akimis, ją vedasi vyriškis – likimas jai palankus, tik ji to dar nežino, jos nepardavinės po keturis soldus viešnamyje, ji atsidurs pasiturinčioje šeimoje, kur bus gerbiama tiek, kiek tai leidžia jos padėtis... Stebėdami jos veidą, susivėlusius plaukus ir beveik vaikišką kūną, taip žiauriai rodomą ant pakylos, klausiame savęs: ar ji kada atgaus laisvę? Jei pasiseks, galbūt.

Daugelis vergų atgauna laisvę *manumissio*, tai yra išlaisvinimo, būdu. Tai gali būti padaryta įvairiais būdais. Šeimininkas gali įteisinti išlaisvinimą laišku ar testamentu (labai paplitęs atvejis). Arba einama, pavyzdžiui, į Trajano forumą, į Ulpijų baziliką, kur buvo perkeltas senovinis *Atrium libertatis* (pažodžiui – „laisvės namas“), ir vergas įrašomas į cenzorių sąrašus kaip Romos pilietis. Tą akimirką vergas tampa atleistiniu, įgyja Romos pilietybę ir kiekvieno Romos piliečio pilietines teises, tai yra tokias pačias kaip kad turi jo šeimininkas, tačiau pastarajam pagal įstatymą jis kasmet turi atidirbti tam tikrą skaičių dienų. Jis dabar pas sau „šeimininkas“, todėl turi pareigų – pavyzdžiui, atidirbti.

Nėra abejonės, kad Romoje ir visoje imperijoje lengviau gyventi atleistiniam vergui negu laisvam ne piliečiui. Išlaisvinimas yra tikroji romėnų visuomenės „limfa“, kadangi taip

ji nuolat pasipildo naujomis piliečių (labai motyvuotų kopti aukštyn) miniomis. Įstatymai skatina išlaisvinimą, bet riboja masinį vergų atleidimą. Augusto laikų įstatymas įvedė „rankų uždėjimo“ ribas testamente, buvo nustatytas santykis tarp turimų ir atleidžiamų vergų, kad atleidžiamųjų skaičius neperkoptų daugiau nei šimtą. Išties žinome, kad Plinijus Jaunesnysis, beveik tūkstančio vergų savininkas, testamentu išlaisvino šimtą.

Nuo šios akimirkos buvusių vergų gyvenimas radikaliai keičiasi. Dažnai jie susikrauna turtus ir jų gyvenimas atkartoja serialo „Dinastija“ scenarijų. Žinome iš antkapiuose įrašytų vardų, kad kai kurios senosios romėnų šeimos, turinčios ekonominių sunkumų, santuokomis jungiasi su turtingais iškilėliais: pirmieji iš to gauna finansinį stabilumą, taigi, valdžią, antrieji – kilmingos šeimos paramą, būtiną jų visuomeniniam kopimui...

Kaip tik tuomet, kai mes vaikštinėjame po Trajano laikų Romą, už kelių kilometrų, Ostijoje, galima stebėti akį rėžiantį tokios sąjungos pavyzdį. Sena Lucilijų Gamalų šeima, kurios turtas visada rėmėsi žemės ūkio nuosavybe ir renta, matė, kaip nuosekliai trupa ir nyksta jos paveldas. Išties, miesto ekonomika staiga pasikeitė, kai Trajano valia buvo pastatytas antras uostas: iškilo naujos, labai agresyvios klasės, susijusios su prekyba.

Taigi, Publijus Lucilijus Gamala nusprendė žengti „didįjį žingsnį“, galime įsivaizduoti, kaip priešinosi konservatyviausi šeimos nariai. Tai sąjunga su „priešu“. Išties tai reiškė įsūnyti tokį Knėjų Sencijų Felicijų, iš toli atvykusį atleistinių vergų palikuonį. Tai iškilėlis, tikras vietos „oligarchas“, susitelkęs į politiką ir verslą, puikią karjerą. Dabar abu tapo stipresni.

Bandymas suprasti vergovę Romoje

Kaip gali būti, kad rafinuota, išsivysčiusi ir pažangi romėnų civilizacija, teisės mylėtoja, jautri filosofijai, meno grožiui, palikusi šedevrų visose žmonijos genijaus srityse, galėjo sugalvoti ir priimti vergiją, tokią nežmonišką žmonių santykių formą? Viena vertus, kaip jau minėjome, romėnai puikiausiai žino, kad be vergų jų pasaulis per akimirką sugriūtų. Romėnų visuomenė galų gale yra „technologiška", bet vis dar „ikipramoninė", kadangi vienintelis energijos šaltinis yra žmonių raumenys, nėra išrasta mašinų, galinčių pakeisti žmogų. Taigi, reikia vergų. O tikrai, kam atsisakyti vergų? Jų darbas nekainuoja beveik nieko (arba labai mažai, palyginti su jų duodama nauda) ir tai teoriškai neišsemiamas šaltinis...

Būti vergu imperinėje Romoje yra tikrai blogiau negu galime įsivaizduoti. Šitos tikrovės savo pasaulyje nepažįstame. Žinoma, yra sekso vergų, kaip slavės arba nigerietės, elgetaujantys ar pedofilų išnaudojami vaikai. Bet tai išimtys, ir tai neteisėta.

O visame senovės pasaulyje, ne tik romėniškame, vergai yra taisyklė. Kad tiksliai suprastume, koks buvo vergo vaidmuo Trajano laikų Romoje, reikia pamėginti įsikūnyti į tų laikų romėno sąmonę. Jau pagalvoję apie naminį gyvūną, tarkim, šunį ar katę, gerokai priartėjame prie suvokimo. Ne dėl to, kad jiems taip pat kabiname ant kaklo lenteles, bet kadangi turime visišką valdžią jų gyvenime. Perkame juos, parduodame, kastruojame... Parduodame jų mažylius (lygiai kaip romėnai darė su vergų vaikais). Tiesa, visuomet yra vis stiprėjantis judėjimas prieš blogą elgesį, net apibrėžiant „blogo elgesio su gyvūnais" nusikaltimo sąvoką ir įvedant griežtas bausmes. Tačiau tai atsirado visai neseniai ir pirmiausia yra gerovės visuomenės (kuri pasirūpina maistu ir vis gudresniais bei brangesniais prietaisais) vaisius.

Bet galbūt yra geresnis pavyzdys. Tai elektriniai buitiniai prietaisai ir visi technologijų sukurti patogumai, palengvinantys mūsų gyvenimą. Tie, kurių turime namie, išties atlieka tuos pačius darbus, kurie praeityje buvo atliekami tarnų ar vergų. Tam tikru požiūriu, technologijos juos pakeitė „robotais“:

- skalbimo mašinos pakeitė skalbėjus;
- dujų viryklė, mikrobangų krosnelė, skrudintuvas, plaktuvai ir virtuvės kombainai pakeitė virėjus ir vergus, kurie prie krosnių gamina šeimininkams maistą;
- čiaupas pavertė nereikalingu vergą, kuris eina prie fontano pasemti kibirais vandens;
- tualetas, kuriame nuleidžiamas vanduo, pakeitė vergą, priskirtą tik šiam darbui;
- šaldytuvas pakeitė ledo nešėjus;
- indaplovė ir dulkių siurblys pakeitė vergus, kurie rūpinasi namų švara;
- vandens katilas užėmė vietą vergo, šildančio vandenį namuose ar termose;
- elektros lempos pavertė nereikalingais vergus, besirūpinančius apšvietimu;
- centrinis šildymas pakeitė vergus prie gorių;
- televizija, radijas, kompaktinių ir vaizdo kompaktinių plokštelių skaitytuvai pakeitė pramogai skirtus vergus (skambinančius lyromis ir tamburinais, mimus, šokėjus, deklamuotojus ir skaitovus...);
- rašomosios mašinėlės ir kompiuteris užėmė vietą raštininkų ir sekretorių, kokių turėjo, pavyzdžiui, Plinijus Senasis, jis diktuodavo jiems laiškus, raštus ir klausydavosi jų skaitomų tekstų;
- automobilis pakeitė neštuvus ir lektikas (kartu su neši-

kais), o automobilių žibintai – *lantenarius* (vergą, kurio pareiga – apšviesti gatvę priešais *dominus*);

- elektrinis skustuvas užėmė vergo barzdaskučio vietą (ir ačiū Dievui!);
- elektrinis plaukų džiovintuvas ir depiliatorius padėjo atlikti daugelį darbų, kuriuos atlikdavo kirpėjos (*ornatrices*).

Ir taip toliau.

Akivaizdu, kad daugelis anksčiau išvardytų darbų iš tikrųjų buvo atliekami atitinkamų vergų. Tik pagalvokite, kiek mechaninių ir elektrinių „vergų" kiekvienas iš mūsų turi namuose! Jeigu manote, kad penki ar dvylika vergų yra per daug vidutiniškai pasiturinčios šeimos *domus*, apsidairykite ir pamatysite, kad visai atitinkate šį vidurkį. Buitinė technika yra būtent tai, dirbtiniai „vergai". Tai daiktai, kuriuos išsirenkame ir perkame parduotuvėje („vergų turguje"), kuriuos naudojame nesusimąstydami, su kuriais kartais elgiamės blogai, jei jie neveikia, nesuteikdami jiems per daug reikšmės. Ir pagaliau, jei sulūžta ar yra per seni – išmetame ir perkame naujus (ir piktinamės dėl kainų)... Ir nė vienas iš mūsų dėl to nesapnuoja blogų sapnų...

Išties senovėje buvo tas pats: tiesiog vietoj varžtų ir mikroschemų tie vergai buvo iš mėsos ir kaulų!

Manau, tai geriausias būdas įsigauti į romėno galvą. Ne dėl to, kad pateisintume šią praktiką, o kad suprastume. Kai kurie žengė toliau ir apskaičiavo vergų darbo naftos ekvivalentą. Paaiškėjo, kad butelis benzino duoda tiek energijos, kiek duotų penkiasdešimt vergų, traukiančių nedidelį automobilį (tokį kaip „Fiat 500") dvi valandas...

Ir tai dar ne viskas. Panašūs skaičiavimai parodė, kad elektriniai namų prietaisai atstoja mums tokį patį energijos kiekį kaip

trisdešimt vergų. Žodžiu, šie įvairiose mūsų namų vietose esantys nematomi vergai kaip niekada anksčiau pertvarkė mūsų gyvenimo būdą. Ir viskas iš esmės atsitiko per dvi kartas. Mes net nebepastebime, nes esame gimę patalpose, kur jau dega elektros lemputė. Šiandien sulaukusieji 75 metų yra dukros ir sūnūs kartos, užaugusios aplinkoje, nelabai besiskiriančioje nuo prabėgusių amžių gyvenimo (įskaitant romėnų laikus): aliejinės lempos, karietos, vandens kubilai vietoj dušų bei vonių ir taip toliau.

Visa tai rodo, kaip mūsų visuomenė buvo perkeista technologijų: gerovė, laisvas laikas, šviesa, muzika ir taip toliau – visa tai yra tiesioginiai technologinės pažangos vaisiai.

Daugelis mūsų gyvenimo sričių, kurias laikome savaime suprantamomis arba ilgų socialinių kovų rezultatu, iš tikrųjų yra energijos šaltinių įsisavinimo šalutinis produktas. Įskaitant moterų išsilaisvinimą. Be energijos ir technologijų moteris gyventų tokiomis pat sąlygomis kaip jų prosenelės, o jos beveik visos buvo beraštės, kiekvieną dieną priverstos plušti laukuose, skalbti rankomis, semti vandenį iš šulinio, plauti indus, gaminti valgį ant gyvos ugnies, prižiūrėti aliejinės lempos liepsną, gimdyti daugelį sūnų (nes mirtingumas labai didelis) ir taip toliau.

Ir dar šis tas. Ar galėtų romėnų sistema, pagrįsta vergija, veikti dabar? Atsakymas – ne. Ne tiek dėl įstatymų ar pilietinės visuomenės taisyklių, kiek dėl praktinių dalykų. Tokioje socialinėje sistemoje kaip mūsų iš vergijos būtų maža naudos, jeigu išvis ji nebūtų nuostolinga... Kodėl?

Pirmiausia, jeigu verslininkas norėtų naudoti vergus, kaip darė romėnai, turėtų pagalvoti apie tai, kad juos reikės maitinti, suteikti jiems pastogę, lovą ir tinkamą globą. Kai viskas pagrįsta lankstumu ir pelnu, joks verslininkas nebūtų pajėgus užsikrauti ant pečių tokį verslo svorį. Vergija veiksminga tik tuomet, kai

turime vienu metu dvi galiojančias aplinkybes: nežmoniškas vergų gyvenimo sąlygas ir jų savininkų didžiulius turtus ir galią. Tai dvi savybės, atrandamos praeities visuomenėje (iki pat nesenų laikų, užtenka prisiminti vergiją Amerikoje) arba šiuolaikinėse visuomenėse, kuriose vyrauja senovinė kultūra arba išskirtinis skurdas ir neviltis.

Antras motyvas, dėl kurio vergija šiandien negalėtų veikti, – ji pašalintų iš žaidimo daug galimų gaminamų prekių pirkėjų. Nė viena pramoninė sistema negali išlikti esant menkam vartotojų kiekiui. Jeigu nesukuriama rinka, perskirstanti augantį pelną, sistema stoja. Pramonės plėtra kiekvienu atveju reikalauja, kad vergija baigtųsi.

Taigi galime tarti, kad vienas iš didžiųjų skirtumų tarp mūsų ir romėniškojo pasaulio yra susijęs su gamybos būdu – pirmasis pagrįstas technologijomis, antrasis – vergija. Pirmasis yra sudėtingas ir lankstus, antrasis – archajiškas ir griežtas. Šios dvi sistemos nesuderinamos – egzistuoja viena arba kita. Tarp jų yra skirtumas, kurį aiškiai suvokiame netgi mes šiose gatvėse, kuriomis einame. Praėję pro parduotuvę sustojame, išgirdę kažkokio žmogaus riksmą. Priešais mūsų akis – buvęs vergas, dabar atleistinis, daužo ir muša savo vergą berniuką. Nežinome, kuo jis prasikalto. Liekame nesupratę, kodėl jis taip keikiamas ir žiauriai spardomas. Bet vis dėlto labiausiai stulbina praeivių abejingumas. Žinoma, yra tokių, kurie nieko nedaro, nes nenori veltis (taip nutinka ir šiais laikais), bet gali būti ir taip, kad nugali įprotis. Pažeminimas ir prievarta prieš vergus yra įprasti ir kasdieniai dalykai. Galbūt visi aplinkiniai panašiai elgiasi ir savo namuose...

Probėgšmais sutinkame naujokę vestalę

Kurį laiką žingsniuojame pro portikus, arkas, mažas aikštes su statulomis, praskiriame žmonių prie fontano eilę, aplenkiame nedideles religines eisenas. Žmonės, atrodo, juda ta pačia kryptimi. Taigi traukiame su srautu. Dabar eisame miesto dalyje tarp Palatino ir Kapitolijaus ir žinome, kad kelias veda Forumo link: tai paaiškina, kodėl čia taip judru.

Minia įsilieja į ilgą gatvę, suspaustą tarp labai aukštų rūmų tarsi tarpeklyje – tai *Vicus Tuscus,* taip pavadintas prisiminti senuosius šių vietų gyventojus*. Šios gatvės pavadinimas yra žinomas ir visi ją gali parodyti. Keista, bet jis nėra niekur užrašytas. Išties, priešingai negu šiais laikais, gatvėse nėra užrašytų jų pavadinimų, nėra ir namų numerių. Gyventojai žino, kaip kur

* Turimi omeny etruskai.

nors nueiti, kadangi labai gerai pažįsta „vietos geografiją“, bet svetimšalis turėtų didžiulių sunkumų rasti draugą ar gatvę be pagalbos ar be nurodymų, kur eiti („Kad surastum savo draugą, turi eiti iki galo tos aikštės su ta statula, ten bus skersgatvis, vedantis iki to fontano, priešais kurį yra įėjimas į insulę. Įeik ir lipk į penktą aukštą: ten jis ir gyvena...“). Gali atrodyti keista, bet kažkas panašaus ir šiandien vyksta pačiuose moderniausiuose miestuose – pavyzdžiui, Japonijoje...

Beje, matome priešais ateinantį *tabellarius*, tai yra „paštininką“, privalantį pristatyti „laiškus“ ir dokumentus (tai iš tikrųjų yra užantspauduoti ritiniai arba lentelės, susuktos į audeklą), kurių pilnas jo krepšys. Neatrodo, kad jam būtų sunku orientuotis. Romos paštininkai tikrai puikiai orientavosi mieste ir žinojo žmonių adresus! Jo vardas Primas. Jis atleistinis ir, atrodo, labai didžiuojasi savo profesija – juk tai tikrai socialinis šuolis, palyginti su vergu, kuriuo jis buvo anksčiau. Tai bus įrašyta ir ant jo antkapio, rasto dabartiniame Vatikane, *Santa Rosa* vergų ir atleistinių nekropolyje.

Gatvė vis siaurėja, minioje pradedame dusti. Visą laiką kas nors lipa mums ant kojų ar pastumia. Taigi nusprendžiame pasukti dešinėn, į skersgatvį, vedantį į gretimą gatvę, akivaizdžiai ne tokią sausakimšą. Tenai įsukę netikėtai tampame savotiškų eitynių dalimi. Daugelis gieda religines giesmes. Kol žmonių „įkalinti“ slenkame, pastebime, kad minia juda pro didelę šventyklą, kyšančią aukštai į mėlyną dangų. Tai ženklas, kad Forumas jau labai arti.

Priešais mus vežimas – vienas iš nedaugelio važinėjančių Romoje dieną. Akivaizdžiai turi turėti leidimą. Matydami, kaip žmonės gatvėse skiriasi jį praleisdami, galime nujausti, kad jame turi būti kažkas svarbus. Priešais vežimą eina nedidelė palyda –

griežikai, nešami ženklai: matyti net ir liktoriai*. Viskas atrodo tarsi kokia iškilminga eisena. Kas tai galėtų būti? Neįmanoma pasakyti, langai uždengti sunkiomis užuolaidomis. Tai dengtas vežimas, panašus į diližanus ar karietas, kurias pamatysime po kelių amžių. Tik jis skirtas ne paprastų žmonių kelionėms: jo spalvos, jį puošiančios paauksuotos skulptūros, gėlių girliandos rodo, kad jis naudojamas kaip kokio nors vieno iš pačių svarbiausių miesto gyventojų iškilminga transporto priemonė.

Vežimas atrieda į erdvesnę aikštę. Visai šalia, už aukštos gynybinės sienos, išnyra labai elegantiškos apskritos šventyklos siluetas, virš jos srovena dūmų gija. Erdvę tarp kolonų užpildo stiklinių plokščių dėlionė. Ji primena švyturio viršų, dar ir dėl to, kad viduje matyti tamsoje žibančios ugnies atšvaitai. Kad tai svarbi Romos vieta, galima suprasti ir iš sargybinių, stovinčių netoliese.

Dabar vežimas sustoja. Prie jo durelių sargybiniai ir patarnautojai išsirikiuoja sudarydami koridorių, savo kūnais pastūmėdami į šalį praeivius. Durelės atsiveria, ant jų stiklo (vežimo durelės su stiklu yra labai reta) probėgšmais blyksteli saulės atspindys. Iš jo pirma išlipa šydu apsigobusi vyresnė moteris. Tada aplinkiniai padeda išlipti mažai, jaunesnei negu dešimties metų mergaitei, nevikriai dėl plačių drabužių.

Staiga viskas paaiškėja: apskritoji šventykla yra vestalių, o simboliai ir paauksuotos skulptūros ant vežimo ženklina žynes. Ši mergaitė, padedama pagyvenusios moters iš žynių kolegijos, yra novicė. Ji iš įtakingos patricijų šeimos ir buvo išrinkta po

* Atleistiniai, turėję konsulams ir kitiems aukštiems pareigūnams praskinti kelią per minią.

kruopščios *pontifex maximus**, paties Trajano, atrankos. Pasirinkimas buvo įtvirtintas iškilmingoje ceremonijoje prieš keletą dienų. Šį rytą mergaitė paskutinį kartą išeina iš namų ir įeina į „vienuolyną", įsikūrusį prie šventyklos, kad pradėtų labiausiai Romoje gerbiamą dvasinį ir religinį kelią – taptų vestale.

Minia, sekanti paskui vežimą, pagarbiai prasiskiria ir stebi mergaitę, kai kurie rodo religinius ženklus. Išties, ji, nors itin jauno amžiaus, yra tarp nedaugelio išrinktųjų, saugosiančių Romos šventąją ugnį. Ugnį, nuo kurios simboliškai priklauso miesto (ir imperijos) likimas ir kuri niekuomet negesdama dega apskritoje šventykloje.

Jos laukiantis gyvenimas primins vienuolės gyvenimą. Vestalėmis buvo išrenkamos jaunesnės nei dešimties metų mergaitės: jų laukė dešimt metų noviciato, dar dešimt vykdant pareigas ir dešimt mokant naujas novices. Apsuptos pagarbos ir visų globojamos (jos netgi turėjo rezervuotas vietas spektakliuose), jos turėjo vadovauti svarbiausioms Romos ceremonijoms, aukojimams ir apeigoms. Taip pat jų užduotis buvo saugoti šventus milžiniškos svarbos objektus – pavyzdžiui, paladiją, tai yra iš Trojos kilusį Paladės medinį atvaizdą, kurį, romėnų manymu, atgabeno pats Enėjas ir kuris saugo imperiją.

Bet, kaip žinoma, svarbiausia vestalių užduotis yra prižiūrėti šventąją ugnį, ją maitinti ir neleisti jai užgesti. Be to, visą savo tarnystės laiką jos turi likti skaisčios (kai šis baigiasi, joms sukakus apie keturiasdešimt metų, gali tekėti, jeigu nori).

Jeigu ugnis užgestų arba vestalė prarastų nekaltybę, bausmė bus pamokoma: meilužis iki mirties nuplaktas Forume, o ji nužudyta, bet nepraliejant nė lašo kraujo, taip reikalauja įstatymas.

---

* Vyriausiasis žynys (*lot.*).

Taigi bus palaidota gyva požeminėje celėje, turėdama duonos kepalą ir lempą. Tai pats tikriausias kapas tokioje vietoje, kurios pavadinimas viską ir pasako: *Campus Sceleratus**.

Ši mergaitė, dabar pradingstanti už vestalių namų durų, „aukojasi" Romai. Už šių durų pastate-vienuolyne su dideliu vidiniu kiemu jos laukia vienuoliškas gyvenimas. Portikas ir jį supančios kolonų eilės nustatytos gerbiamiausių vestalių statulomis ir išties primena didelį viduramžių vienuolyną. Artimiausius trisdešimt metų tai bus jos pasaulis. Durys užsidaro.

---

* Nuodėmių laukas (*lot.*).

ĮDOMU

Trumpa Romos forumų istorija

Stebėdamas puikų forumų marmurą, negali likti nesužavėtas jų grožio ir didingumo. Visi žino apie Romos forumą ir imperijos forumus, mažiau žinoma jų istorija, nors ji yra daugiau nei tūkstančio metų, ilgesnė nei romėnų epocha. Kad geriau suprastume vietą, kurią ketiname tyrinėti, verta trumpai ją peržvelgti.

Iš pradžių, tarp X ir IX a. prieš Kristų, tai buvo tik pelkėta ir nesveika, pilna uodų ir menkų upelių vieta, Velabras. Tuo metu ji buvo naudojama pirmųjų Romos gyventojų, kurių trobelės stovėjo ant Kapitolijaus ir Palatino viršūnių, mirusiesiems laidoti. Niekas negalėjo įsivaizduoti, kaip ji pasikeis. Praėjo keletas amžių ir genialus *Cloaca Maxima* statinys nusausino visą vietovę, nukreipdamas nuolat šiame slėnyje besikaupiančius vandenis. Tuomet tapo įmanoma išdžiūvusį purvą išgrįsti – taip prasidėjo nepaprasta šių vietų istorija. Miestas atrado savo politinio ir religinio gyvenimo centrą, taip pat ir ekonomikos atramos tašką – čia kūrėsi turgūs ir parduotuvės. Šimtmečius čia kilo nauji statiniai, namai, jie buvo perstatomi ar griaunami. Po pergalės prieš Kartaginą 202 m. prieš Kristų Roma tapo pagrindiniu Viduržemio jūros „švyturiu", tuomet buvo pastatytos keturios bazilikos ir restauruotos jau esančios šventyklos.

Žlugus respublikai, Forumas turėjo atrodyti nepakankamas miestui, kuris tuomet turėjo pusę milijono gyventojų ir valdė imperiją, besidriekiančią milijonus kilometrų. Taigi Julijus Cezaris nusprendė šalia pastatyti naują. Tai

buvo tik pradžia. Augustas ir kiti imperatoriai per kiek mažiau nei pusantro šimto metų pastatė dar penkis prie senojo prisišliejusius forumus: šiandien juos vadiname imperijos forumais, kad atskirtume nuo to tikrojo Romos forumo. Tai Cezario, Augusto, Taikos (statydintas Vespasiano), Nervos ir pats gražiausias – Trajano forumas.

Viskas buvo įgyvendinta laipsniškai – paskirti devyni miesto hektarai, įsigyti ir nugriauti juose esantys pastatai, buvo net nukastas gūbrys, jungiantis dvi kalvas (Kvirinalį ir Kapitolijų). Tai milžiniška užduotis: įsivaizduokite penkis naujus forumus, su atitinkamais pastatais, aikštėmis ir eilėmis išrikiuotomis statulomis; pro elegantiškus portikus ir juos skiriančias kolonadas galima buvo pereiti iš vieno į kitą. Taigi tai buvo vienas nepaprastas kompleksas, pilnas lipdinių, marmuro ir paauksuotų statulų... Iš čia buvo valdoma imperija, įgyvendinamas jos teisingumas. Čia buvo įsikūrusi Romos dvasia.

Forumai buvo naudojami visą romėnų epochą – iki 608 metų, kai imperatoriaus Fokos garbei buvo iškelta kolona: tai buvo paskutinis statinys juose. Vėliau atėjo viduramžiai ir visa ši vieta ėmė lėtai dingti po žeme ir augalija kaip lėtai grimztančios į jūrą laivo duženos. Nors ir keista, bet dabartinė jos išvaizda – griuvėsiais nusėtos erdvės – yra tokia ne dėl viduramžių, bet pirmiausia dėl Renesanso laikų niokojimo. XVI a. popiežius Julijus II įsakė elgtis su forumais kaip su marmuro ir tufo kasyklomis ir panaudoti esamą medžiagą visuose statiniuose, kurių reikalavo jo sumanyta Romos pertvarka. Anot tuometinių liudijimų, iki tol šventyklos ir paminklai buvo visai nepaliesti! Tačiau per akies mirksnį jie buvo nugriauti ir sunaikinti: vos per

kelias dešimtis dienų pastatai, buvę imperinės Romos širdimi, pradingo tiesiog akyse.

Daugelis protestavo, įskaitant Mikelandželą ir Rafaelį, bet nieko iš to. Kolonos, kapiteliai ir marmurinės statulos, kultūros ir istorijos amžių simboliai, nukeliavo į krosnis, kad taptų kalkėmis, iš kurių buvo gaminamos naujų pastatų plytos, arba jas sujungsiančiu skiediniu. Galiausiai, kaip po „kultūrinės atominės bombos" sprogimo, pasiliko tik pastatų griuvėsiai ir fragmentai, tie patys, kuriuos šiandien fotografuoja milijonai turistų. Vieta ir vėl buvo naudojama taip, kaip anksčiau, iki klestėjimo laikotarpio – čia vaikščiojo žmonės ir ganėsi galvijai, ši vieta visiems žinoma kaip *Campo Vaccino**.

* Karvių laukas (*it*).

11.10 val.
Atvykstame į Romos forumą

Mūsų kelyje ir vėl nedideli būreliai žmonių. Grupelės, einančios priešais, susilieja į vieną po monumentalia Augusto pastatydinta arka su trimis angomis. Primena didžiules burnas, kurios viena po kitos praryja žmonių grupeles... Mūsų eilė. Minia užstoja, tad nesuprantame, kas yra už arkos. Tik su kiekvienu žingsniu suvokiame, kad vis daugiau šviesos. Staiga priešais mus atsiveria didžioji Romos forumo erdvė. Tai nepaprastas vaizdas.

Jis akinamai baltas ir nuostabiai dera su dangaus mėliu. Tokios didybės akivaizdoje pasijuntame sutrikę. Pabandome akimis aprėpti visas aikštės detales, bet tai neįmanoma dėl besigrūdančių žmonių, kai kurie iš jų dėl kažko ginčijasi. Taigi, tai yra Romos forumas.

Kaip jį aprašyti? Pirmasis į galvą ateinantis pavyzdys yra Šv. Morkaus aikštė Venecijoje, jos ilgi portikai, formuojantys rėmus, aikštės viduryje – kolonos su statulomis viršuje, dideli pastatai, pro šalį einantys žmonės...

Tačiau skirtumų daug. Pirmiausia, nėra kupolų (kaip Šv. Morkaus bazilikos). Vietoj jų aikštės pakraščiuose sugrūsta daug šventyklų. Panašu į daugybės balto marmuro „fontanų" eilę.

Pažvelgus į priešingą Forumo aikštės galą, vaizdas dar didingesnis.

Įspūdis toks, lyg žiūrėtume į didžiulį kelių pakopų suakmenėjusį krioklį. Šventyklos ir pastatai lipa vienas ant kito, lipa į Kapitolijaus kalvos šlaitą, tarsi visi kartu bandytų įkopti į jį. Atrodo lyg sušalę Igvasu kriokliai, dėl keisto (ir reikšmingo) perspektyvos žaismo prasidedantys prie dviejų simbolinių Romos šventyklų Kapitolijaus viršūnėje: Junonos dešinėje ir Jupiterio kairėje.

Mūsų kairėje ant plačių šventyklos laiptų netvarkingai juda žmonės. Tai Dioskūrų šventykla. Nenuostabu: tai vieta, kur nustatomas valiutų kursas, ir tai paaiškina, kodėl pirmyn atgal zuja pinigų keitėjai ir „bankininkai". Bet dar yra ir daug „naujųjų tėvelių" – juk čia ateinama registruoti naujagimių.

Prisiartina guvios išvaizdos vaikinas. Supranta, kad mes nesame vietiniai, ir klausia, ar mums nereikia pagalbos. Jis mums gali šio bei to pasiūlyti, gerai pažįsta tinkamus bylinėtis teisininkus, žino vietas, kur galima pernakvoti ir pavalgyti, taip pat už gerą kainą gali rasti „draugiją". Nieko tokio mums nereikia. Paprašome jo pabūti gidu Forume. Greitai sutinka.

Einame į aikštę – žingsniuojame puikiu balto tufo grindiniu, žibančiu nuo nuolatinio trypimo. Berniukas sustoja, kad parodytų bronzinį įrašą, pro kurį daugelis praeina nekreipdami dėmesio: jame vardas – *L. Naevius Surdinus*, miesto pretorius, kuris valdant Augustui suklojo šį nuostabų grindinį. Nedaugelis atsimena, sako jis, kad visu respublikos laikotarpiu čia kovojo gladiatoriai. Tuomet Koliziejaus dar nebuvo. Buvo statomos laikinos medinės tribūnos, jose įsitaisę žiūrovai stebėjo kovas.

Kartais net buvo ištempiami didžiuliai audeklai nuo karščio apsisaugoti. Vaikinas teisus, Plinijus Senasis papasakojo mums apie vieną iš tokių įvykių Cezario laikas, į istoriją jis pakliuvo beveik vien dėl dusinamo karščio... Tačiau šis berniukas nežino, kad vietoje po mūsų kojomis, prabėgus šešiolikai amžių, archeologai ras požeminių koridorių ir net medinių keltuvų, reikalingų, kad žaidynės vyktų sklandžiai, liekanų...

Kol jis pasakoja, pastebime, kad už mūsų nugarų, Forumo viduryje, auga trys medžiai: vynmedis, figmedis ir alyvmedis. Tai šventi medžiai, sako jis, kaip simboliai pasodinti aikštėje, nors kai kurie teigia, kad išaugo savaime.

Gidas lydi mus toliau. Praeiname pro labai gražias raitų imperatorių statulas ant aukštų marmurinių pjedestalų: miniai, kertančiai aikštę, visas šis grožis įprastas. Romos laikais išties niekas nevaikšto tiesiog kaip turistas: išsiruošiama dėl darbo reikalų, piligrimystės ar šeimos rūpesčių. Niekas nevyksta apžiūrėti piramidžių, Partenono, Koliziejaus ar Romos forumo dėl malonumo. Ir vis dėlto šiose vietose visuomet galima sutikti ką nors, pasirengusį už kelias monetas jums pabūti gidu.

Pasiekę Forumo gilumą, atsiduriame priešais daugybę kitų šventyklų, stovinčių įvairiuose lygiuose, berniukas rūpestingai jas mums rodo. Bet mes nesigilinsime į detales.

Kol vedlys kalba, mus stulbina kiti stebuklai. Berniukas beveik atsainiai parodo plačią, į aikštę žvelgiančią terasą: tai didžiulė pakyla, papuošta sučiuptų priešų laivų pirmagaliais. Tai *rostra vetera*, ir mes suprantame, kad būtent iš čia, atsirėmęs į turėklus, Markas Antonijus sakė savo įžymiąją laidotuvių kalbą Cezariui atminti (tai rodė daugybė filmų). Istorija ir architektūra Forume susipina.

Už imperijos rostrų kyšo keistas objektas – didelė paauksuota kolona. Ji kaip brangenybė žiba Saturno šventyklos pakojyje.

Tai „nulinis taškas“ visų kelių, kurie driekiasi iš Romos: *Miliarium Aureum*. Ant jos paauksuoto bronzinio paviršiaus įrašyti visi atstumai nuo Romos iki pagrindinių imperijos miestų. Nėra geresnio būdo parodyti, kad iš tikrųjų visi keliai veda į Romą (arba atvirkščiai – iš Romos)...

Tai dar ne viskas. Kiek toliau dar simboliškesnė vieta: berniukas pirštu mums rodo mažą pastatą. *Umbiculus urbis,* – sako, tai yra miesto bamba – Romos centras. O kadangi Roma yra imperijos centras, šis taškas yra viso romėnų pasaulio centras...

Tačiau jis turi ir grėsmingesnį prasmę. Pastatas susideda iš dviejų dalių. Viršutinė yra Romos bamba, apatinė – *Mundus,* tai yra vieta, kurioje gyvųjų pasaulis pro įgriovą žemėje susisiekia su mirusiųjų pasauliu. Berniukas nenori artintis. Pagal romėnų kalendorių, tokie „vartai“ į požeminį pasaulį turi būti atdari tik tris kartus per metus. Šios akimirkos laikomos nešančiomis nelaimę. Ir štai tik vakar „vartai“ buvo simboliškai uždaryti. Bet berniukas netiki, bijo, kad aplinkui vis dar šlaistosi kokios nors požemių būtybės.

Davę porą asų paleidžiame jį, ir jis patenkintas nueina (dabar jau patikėjęs, kad nesėkmingos dienos iš tikrųjų baigėsi). Atsigręžiame į Forumo aikštę. Tai, kad esame kiek aukštėliau, mums dovanoja nuostabų reginį. Dar kartą apmetame akimis visus paminklus ir tik dabar geriau įsižiūrime į du milžiniškus pastatus, kurie rėmina ilgąsias Forumo puses. Kas tai galėtų būti?

Tai Emilijų ir Julijų bazilikos. Terminas „bazilika“ neturėtų klaidinti. Tai ne šventyklos, ne garbinimo vieta, jų paskirtis visiškai civilinė: jose įsikūrę teismai (kartais gali vykti dar kokie nors ekonominiai ar politiniai renginiai). O kas dabar vyksta bazilikos viduje?

Eime išsiaiškinti.

Forumo minios viduryje priešais baziliką

Grįžę į Forumo aikštę pastebime, kad į ją vis dar plūsta žmonės. Tai gyvas nuolat judantis kaleidoskopas. Išties viena iš gyvybinių miesto vietų. Taip pat ir socialinis „laikrodis". Anot Marcialio, Forumas labiausiai prisipildo apie penktą valandą (mūsų skaičiavimu, apytiksliai apie vienuoliktą ryto). Taigi dažnai pasimatymai skiriami, kai Forumas yra pusiau pilnas ar užpildytas trimis ketvirčiais. Papročiai tokie tvirti, kad tai beveik tiksliai atitinka vieną valandą (aišku, labai tolerantiškai žvelgiant į minutes...).

Forumas yra ir romėnų laikų laikraštis – čia sužinomos naujienos. Čia rasite tuos, kurie kalba apie politiką, apie naujausius mokesčius, dalijasi konfidencialia informacija apie artimiausius konkursus Kapitolijuje. Be to, čia bus kas nors, kurio brolis tarnauja legionuose, todėl jis vaizdingai pasakoja apie paskutinę kampaniją, o gal net sutiksite kareivį, dėstantį, kaip vyko mūšis. Nekalbant jau apie artimiausias gladiatorių kovas, vežimų lenktynes arba paskalas apie iškiliausias šeimas. Žodžiu, pereiti Forumą – tai tas pats kaip versti laikraštį: štai ekonomikos puslapis, štai sporto, štai politikos, paskalų...

Ar buvo romėnų laikais laikraščių? Taip, bet ne tokių, kokių turime mes. Buvo vadinamieji *acta diurna*, bet tai praktiškai „oficialūs leidiniai", saugomi valstybės archyvuose. Įdomesnes ar „skanesnes" naujienas buvo galima išgirsti aikštėje...

Ir dar šis tas stulbina – statulos ir bareljefai yra spalvoti! Dabar muziejuose esame pratę juos matyti natūralios marmuro spalvos, tai yra baltus. Tiesa yra ta, kad spalvos per amžius išnyko. Jeigu romėnai galėtų juos išvysti mūsų muziejuose, būtų nustebinti, kad jie išblukę kaip nudrengti marškinėliai. Romėnai

išties dažė statulas, ir jos buvo labai spalvotos: lūpos raudonos, veidas rausvas, drabužiai mėlyni, raudoni ir taip toliau. Kalbant visai nuoširdžiai, mes nesame pratę matyti visos šitos spalvų šventės ir todėl jaustumės priblokšti: tai, kaip tai atrodo, šiek tiek primena primityvaus stiliaus paveikslus...

Gyvai nuspalvintas nuostabus reljefas, puošiantis tribūnos šonus. Tačiau sužavėti spalvų nesuprantame jo reikšmės. Jis ženklina prieš kelerius metus šioje pačioje aikštėje nutikusį įvykį: atleidimą nuo mokesčių! Dalyvaujant Trajanui keli patarnautojai neša krūvas įrašų, kuriuose sužymėtos Romos piliečių mokesčių skolos. Jie sudeginami aikštėje... Galima įsivaizduoti, kaip palengvėjo visiems susijusiems asmenims. Bet dėl to, kad šis atleidimas taptų galimas, vyko karas – didžiulė kampanija, kai per du bandymus buvo nukariauta nauja Dakijos provincija, paimtas milžiniškas aukso ir sidabro grobis, toks, kad buvo galima panaikinti mokesčių mokėtojų skolas... Tokia yra Roma imperijos užkariavimų viršūnėje.

Pro šalį eina patys įvairiausi žmonės: čia esama ir tiesiog dykinėtojų, ir tokių, kurie ieško pakvietimo vakarienės. Gal ir atrodys keista, bet cezarių Romoje labai paplitęs paprotys „triukšmauti“ žymesnėse vietose ir taip susimedžioti turtuolį, kuris tave pakviečia vakarienės.

Tikrai, turtingam piliečiui Romos forumo aikštė yra viena iš tinkamiausių scenų pasirodyti ir pasipuikuoti savo turtais. Va dabar praslenka dveji neštuvai. Iš vienų nukarusi vyro ranka, papuošta blizgiais auksiniais žiedais. Tikras pranešimas apie prabangą. Kituose – visai kitas vaizdas. Užuolaidos atvertos, juose keliauja elegantiškai apsirengęs, aristokratiškos išvaizdos vyriškis aukštai pakelta galva ir lenktais antakiais. Šalia jo eina pėsčias sekretorius ir tyliai kažką kalba. Tai aiškiai *nomenclator*,

tai yra išsilavinęs vergas, gebantis prisiminti vardus, pareigas ir paskalas apie sutinkamus žmones. Žodžiu, tai – „gyva užrašų knygutė", turinti ir gabumų aprašyti asmenis, kurių niekuomet nesutikote, bet kurie yra kuo nors svarbūs imperijos ar intrigų Romoje. Išgirdęs aikštę kertančio veikėjo vardą žmogus neštuvuose kiek krusteli ir paliepia nešikams eiti šiam priešpriešiais. Neštuvai staiga pasisuka ir atgręžia „pirmagalį" link nieko neįtariančio personažo – susitikimas-susidūrimas neišvengiamas... Po kelių metrų vyras neštuvuose pašaukia praeivį vardu, o šis nustebęs sustoja. Bando atsiminti, kas yra jį užkalbinęs žmogus neštuvuose. Ne, tikrai neatsimena. Ir tai natūralu, juodu niekad nėra matęsi. Tačiau jo naujos pareigos – *aquarius* (tai yra vandentiekio inžinierius), jis atsakingas už akvedukus dabartinio Kvirinalio papėdėje, ir tai neišvengiamai jį privers geriau pažinti jį pašaukusį: dovanomis, pakvietimais į puotas ir visokius renginius vyriškis neštuvuose stengsis sugundyti inžinierių tarpininkauti, kad imperatorius leistų nutiesti tiek ilgai lauktą atšaką nuo vamzdyno, taip namuose atsirastų tekančio vandens...

11.30 val.

Julijų bazilika, Romos teismų katedra

Einame link *Basilica Iulia*. Daugybė balčiausių pilonų ir arkų paverčia ją kažkuo panašiu į milžiniško dinozauro griaučius. Čia nuolat zuja žmonės – jie lipa ir leidžiasi plačiausiais laiptais. Pakopos tik septynios, bet jos tokios plačios, kad primena marmurines stadiono tribūnas.

Šie laiptai yra klasikinė pasimatymų ir susitikimų vieta prieš klausymus. Išties visur būriuojasi žmonės: iš šiek tiek „aristokratiškų" veidų išraiškų atpažįstame advokatus ir jų padėjėjus su „aplankais" po pažastimis. Paprastai klientai yra lengvai atpažįstami iš įdėmių žvilgsnių ir susirūpinusių veidų... Labiau primena turgavietę negu Forumą. Vieni žmonės guli ant laiptų, apatiškai stebėdami minią, trypiančią Forumo grindinį – jie yra „liudytojai pagal pareikalavimą", mainais į dosnų atlygį paliudys, ką tik reikia... Kiti susibūrę ir labai susikaupę stebi kažką ant laiptų: spėjame iš gestų, kad vieni patarinėja esantiems viduryje, o kai kas net ir lažinasi. Susidomėję prieiname. Pro stebėtojų galvas

matome du priešininkus, žaidžiančius kažką, primenantį šaškes arba „malūną“. Žaidimo lenta, arba *tabulae lusoriae,* išraižyta tiesiog ant pakopų (nedidelis vandalizmas, bet toleruojamas, nes praverčia pramogai). Tai tokia pat scena, kokią galima matyti daugelyje šiuolaikinių miestų aikščių ir parkų, kai žmonės susiremia prie šachmatų lentos.

Kopiame toliau. Sutinkame laiptais besileidžiantį žmogų, susisupusį į neįprastą akį patraukiančios ametisto spalvos togą. Kažin, kur ją susiveikė – akivaizdžiai jam per didelė. Jis liesas, veidas įdubęs, plaukai prastai nudažyti juoda spalva: mažos ir gyvos akys šviečia gudrumu, padedančiu jam išgyventi iš menkų triukų. Paskui jį eina (tiksliau, jį seka) grupė žmonių. Užduoda jam klausimus, tampo už togos, pagaliau jį sustabdo. Taip suprantame, kad tai advokatas, o visi kiti yra jo klientai, ką tik pralaimėję bylą... Gyvai reikalauja paaiškinimų. Iš jo atsakymų ir iš to, kaip stengiasi išvengti klausimų, klientai supranta, kad padarė klaidą patikėdami jam bylą. Jis visiškai nekompetentingas!

Atmosfera kaista. Sustojame pažiūrėti: čia yra ir daugiau smalsuolių. „Na ir nupešti viščiukai“, – sako žemas balsas šalia mūsų. „Jie iš kaimo, pasitikėjo pirmu sutiktu advokatu... O dabar pažiūrėk į juos, vargšeliai“, – sumurma kitas. Advokatas išsivaduoja ir paspartina žingsnį, stengdamasis pasimesti tarp žmonių. Bet jo persekiotojai nepasiduoda ir visa grupė pradingsta aikštės minioje...

Tai vienas iš daugelio „šunadvokačių“, kurių, laukiančių klientų ir bylų, Forumo aikštėje gausu nuo pirmųjų ryto valandų. Romėnai juos vadina *causidici,* Roma juos gerai pažinodama niekina, kadangi jie tikri miesto kraštovaizdžio „rykliai“. Jie gali sužvejoti klientų, gal net moka gražiai pakalbėti, bet laimėti bylą jiems sekasi labai prastai. Geriausiai jie sugeba įtikinti nepasitu-

rinčius, paprastus ir neišsilavinusius žmones. Anot Kvintiliano, suvedus balansą „reikia sumokėti tik už balsą". Po pirmojo susitikimo Forumo aikštėje jie pakviečia aukas į savo namus pasikalbėti apie bylą. Norėdami padaryti įspūdį klientams ir parodyti, kad yra aukšto lygio advokatai, taiko įvairias gudrybes. Išliko atsiminimai apie bylą, kai toks advokatas net pastatė namo kieme bronzinę statulą, vaizduojančią jį ant žirgo, tarsi būtų konsulas, kad sudarytų įspūdį apie neegzistuojantį prestižą...

Kopiame toliau. Tuoj įžengsime į Romos bylų ir įstatymų pasaulį.

Patalpos milžiniškos, pilnos balsų gaudesio ir šūksnių, palydinčių chaotišką žmonių zujimą. Pasijunti sutrikęs ir pirmiausia nesupranti, kur eiti.

Atrodo, kad įžengei į katedrą: vidus iš tikrųjų masyviais pilonais sudalytas į penkias ilgas navas. Vidurinė yra didžiausia, jos lubos aukščiausios, maždaug trijų aukštų, stoge – milžiniški langai salei apšviesti. Dėl išmoningo šviesaus marmuro panaudojimo sienoms ir pilonams visur atsispindi saulės spinduliai, nava nušviesta gražia išsklaidyta šviesa.

Visoje aplinkoje yra pačių garsiausių Romos istorijos veikėjų „parašas": bazilika buvo pastatydinta Julijaus Cezario ir baigta Augusto. O po mūsų kojomis – Scipiono Afrikiečio namo liekanos.

Milžiniškoje centrinėje salėje, kurios matmenys yra 82 ir 18 metrų, nuo pat ryto vietą užėmė garsieji *centumviri*, Julijų bazilikoje posėdžiaujantys teisėjai. Jie atstovauja civilines bylas nagrinėjančiam teismui ir jų nėra šimtas, kaip galėtum pagalvoti iš pavadinimo, bet šimtas aštuoniasdešimt.

Čia kitados vyko garsūs procesai, kurie paversdavo didžiąją bazilikos aulą didžiule teisingumo scena. Bet dabar svarstomos

nelabai svarbios bylos, todėl jų eiga optimizuota ir jos nagrinėjamos lygiagrečiai. Tam nuo grindų iki lubų pastatytos milžiniškos palapinės, medinėmis pertvaromis paskirstančios erdvią centrinę navą į keturias teismų sales. *Centumviri* taip pat padalyti į keturias grupes. Kaip senovės Romoje sprendžiamos bylos? Pabandysime žvilgtelėti į vieną iš „salių".

Du teismo procesai senovės Romoje

Salės gilumoje stovi pakyla, kur vietą užima klausymams pirmininkaujantis teisėjas. Aplink jį sėdi keturiasdešimt penki *centumviri*. Priešais juos ant medinių suolų kartu su draugais, šeimos nariais ir advokatais įsikūrusios bylos šalys. Mes vos galime įžiūrėti dabar kalbantį advokatą. Išties, mus ir teisminių ginčų vietą skiria žmonių minia: tai tie, kurie mėgsta stebėti debatus teismų salėse, tarsi tai būtų spektaklis, kurio negalima praleisti. Tai paprasti žmonės, vyrai, moterys, senoliai. Žmonių yra ir už mūsų, jie įsispraudę kur tik gali, net už salės, tarp mažesnių bazilikos navų pilonų. Ir net virš mūsų – pusaukštyje. Kodėl visi šie žmonės susirinko?

Dabar Romoje einama į teismą dėl kiekvieno smulkaus ginčo. Pavyzdžiui, šiandien šioje salėje ginčijamasi dėl kažkokių ožkų likimo.

Čia, kaip nutinka ir šiandieninėje Italijoje, teisingumui trukdo vis didėjantis atidedamų bylų skaičius. Jau valdant Vespasianui Svetonijus atkreipė dėmesį, kad „bylų sąrašas peržengė visas ribas, kadangi prie jau nagrinėjamų vis pridedamos naujos". Be priemonių, kurių ėmėsi pats Vespasianas, kaip teigė Svetonijus, „viso besibylinėjančiųjų gyvenimo vos užtektų teismams".

Kitas cezarių Romos šiuolaikinis bruožas yra būtent spektaklis. Kaip mūsų laikais juodosios kronikos įvykiai gauna daug vietos laikraščiuose ir televizijos laidose, taip imperinėje Romoje viešo proceso „klausomasi". Ir sprendžiant iš minios šioje salėje „reitingai" yra dideli... Galbūt net būtų tiksliau kalbėti ne apie stebėtojus, bet apie žiūrovus tikrąja to žodžio prasme.

Bazilikoje – dusinamas karštis. Beveik visi aplinkui gausiai prakaituoja. Bet niekas nenori išeiti, visi „prisiklijavę" prie šio proceso. Advokatas dėsto nukentėjusios šalies argumentus. Jis stovi teatrališka poza ir įnirtingai gestikuliuoja. Iš pažiūros primena nebyliojo kino aktorių... Tačiau neatrodo, kad jo mimika darytų įspūdį *centumviri*. Vienas žvelgia į tuštumą, kiti tyliai šnabždasi, dar vienas pešioja plaukus iš nosies, kitas pavojingai svyruoja, matyt, tuoj užmigs, kaip jau padarė jo triukšmingai knarkiantis kaimynas. Teisėjas, prisimerkęs, kad geriau įžiūrėtų, stebi, kaip pro didelius langus slenka debesys.

Ir publika sutaria, kad advokatas visiškai netikęs. Daugelis net ima juoktis. Vienintelis, kuriam nejuokinga, yra ieškovas, griežtų veido bruožų vyras ne iš Romos, pripratęs dirbti laukuose ir kalbėti tiesiai. Kai vienas iš *centumviri* užmigęs priglaudžia galvą prie kaimyno, jis supranta, kad reikia šitą reikalą baigti. Nukamuotas advokato, vis cituojančio istorijos didžiavyrius, kalbos, staiga jį nutraukia: „Kokia prievarta, kokios žudynės, kokie nuodai – mano byla yra dėl trijų ožkų! Aš sakau, kad mano kaimynas jas pavogė. Teisėjas nori įrodymų, o tu pasakoji apie Kanų mūšį ir Mitridatą, apie priesaiką sulaužiusių pūnų nirtulį... Mostaguoji ir griausmingu balsu pasakoji apie Sulą, Marijų ir Mucijų. Žodžiu, Postumai, kalbėk apie mano tris ožkas!!!" Visa salė sprogsta juoku. Advokatas lieka bežadis. Teisėjai juokiasi, senolis staiga pabunda, debesys pamiršti. Galbūt žmogus savo prakalba dabar

išgelbėjo visą procesą. Kampe kažkoks vyras užsirašinėja... Dėkui jam, prabėgus šimtmečiams šios paprasto ūkininko frazės pasiekė mus ir vis dar priverčia šyptelėti.

Staiga visus salėje nustebina riaumojimas. Netrukus – ilgi aplodismentai, švilpimas. Gretimoje salėje už sunkių užuolaidų ir medinių pertvarų advokatas įmušė rimtą „įvartį". Visi tyli. Net ir *centumviri* bei teisėjas. Gretimoje salėje ir vėl pasigirsta advokato baritonas. Jis galingas ir įtikinamas kaip teatro aktoriaus, nesunkiai įveikia pertvaras, todėl bylą dėl trijų ožkų pasidaro sudėtinga stebėti.

Žmonės dairosi vienas į kitą. Kas jis? Niekas nežino. Kiek vėliau pasigirsta vardas. Tai tikras Forumo kunigaikštis, gebantis pasakyti įsimenamas kalbas. Žmonės nebeabejoja – greta prasidėjo gerokai įdomesnis procesas. Tarsi būtų įjungta gaisro signalizacija, minia subanguoja ir esantieji paskutinėse eilėse paskubomis bando įsisprausti į gretimą salę. Auditorija „perjungė kanalą"...

Mes sekame paskui minią. Gretima salė iš tikrųjų prisigrūdusi. Advokatas – išvaizdus vyriškis žilstančiais plaukais ir atviru žvilgsniu. Stabtelėjo atsigerti šilto vandens. Meta griežtą žvilgsnį į *centumviri*, tarsi norėtų juos teisti, paskui – į klepsidrą ant stalo. Kiekvienam advokatui skirtas tam tikras kalbėjimo laikas. Šiam gali prireikti šešių klepsidrų: kiekviena laša dvidešimt minučių, taigi visas turimas laikas yra dvi valandos. Žinoma, skirtinguose procesuose viskas gali būti kitaip, dažnai teisėjai yra atlaidūs ir duoda daugiau laiko, nelygu byla, jos sudėtingumas arba įdomumas. Reikia pasakyti, kad sesijos, prasidėjusios ankstų rytą, dažnai baigiasi saulei leidžiantis.

Advokatas beda pirštu į porą, iš kurios buvo neteisingai atimtas svarbus palikimas. Jo pirmieji žodžiai veria visus kaip kul-

kos. Sustoja, lengvai nusišypso ir ima susimąstęs vaikščioti, lyg ieškotų tinkamų žodžių. Radęs jų akimirksniu atsisuka ir iš jo burnos pasipila sakinių upė. Jo iškalba išties neįtikėtina. Žvilgsnis, mestas į vieną iš bendradarbių, atskleidžia nedidelį triuką: sekretorius jo klausosi su vaškuotomis lentelėmis rankoje ir po kiekvieno sakinio brūkšteli ženklą, tarsi žymėtųsi pirkinių sąrašą.

Advokatas visai neimprovizuoja – jis kalba pagal anksčiau parengtą ir taikant mnemotechniką įsimintą planą. Tokia išties yra daugelio didžiųjų Romos forumo advokatų strategija: prieš procesą gerai pasiruošti.

Kai kurie senovės autoriai mini generalines repeticijas, primenančias pačius tikriausius teismo debatus, po kurių advokatai iš savo biurų išeidavo itin susijaudinę ir žibančiomis akimis, palikdami nualintus bendradarbius. Per šias pratybas, vadinamas *meditationes*, daug dėmesio buvo skiriama frazėms, žodžiams, intonacijai ir balso moduliacijai. Pratybų partneriai paprastai būdavo išsilavinę vergai. Anot Cicerono, galbūt didžiausio Forumo oratoriaus ir mnemotechnikos meistro, pagrindinis debatų kelias, kuriuo reikia eiti, susideda iš trijų dėmenų: judėti, teikti malonumą, įtikinti. Ir kurti siužeto posūkius. Vienas iš jų dabar priešais mūsų akis.

Dvi kalbos valandos jau seniai pasibaigusios. Advokatas šią akimirką bėga prie savo ginamos poros, praeina pro ją, kažko ieško minioje... Teisėjai ir publika suglumę. Net ir jo bendradarbiai vaizduoja nuostabą (bet viskas yra numatyta „scenarijuje“). Pagaliau – štai advokatas vėl pasirodo su dviem išsigandusiais vaikais, berniuku ir mergaite. Vedasi juos su savimi, parodo teisėjams, tada meiliai apkabina. Tai poros vaikai, išmintingai kol kas nerodyti. Pradeda ilgą prakalbą apie jų ateitį, kas jų laukia tuomet, kai tėvo ir motinos nebebus... ir kaip tie palikimo pini-

gai būtų naudingi ne šių vaikų, bet, pabrėžia, šių dviejų Romos piliečių (ši nuoroda nelieka nepastebėta teisėjo ir *centumviri*, tai susiję su Romos vertybėmis) ateičiai.

Tai nėra nauja strategija, advokatas gudriai pritaikė atradimą, panaudotą prieš šimtmetį savo labai garsaus kolegos Sulpicijaus Galbos, Cicerono bendraamžio. Tačiau šito publika nei žino, nei gali prisiminti. Ir tai į ją dabar du vaikai kreipiasi šiuo teatrališku veiksmu, kuriuo tikimasi sudaužyti tuometinių romėnų teismų didžiojo veikėjo – liaudies – širdį. Advokatas peržvelgia veidus, ištaria paskutinius žodžius ir baigia apkabindamas vaikus... Minia pratrūksta ovacijomis. Net iš kaimyninių „salių" atsklinda plojimai. Primena teatro pjesės finalą (iš esmės taip ir yra). Ir teisėjai nustebinti jo sėkmės. Jie jau atsižvelgė į tai, kad visa publika pirmose eilėse yra sirgaliai, tai yra advokato pasamdyti plojikai (šiose salėse tai įprasta), tačiau tokios didelės sėkmės jie nesitikėjo. Dabar nuosprendyje turės būti atsižvelgta į publikos reakciją. Tai „psichologinis spaudimas", tikrai paveiksiantis nuosprendį. Ir advokatas tai žino: suvaidinta ašara, dabar riedanti jo skruostu, slepia šypseną...

Romos senatas

Vėl esame Romos forumo aikštėje ir nusprendžiame išeiti iš čia, judėdami link kitos, priešais stovinčios bazilikos. Emilijų bazilikos portikas yra platesnis negu šimtas metrų. Ir čia verda visuomeninis gyvenimas ir vyksta teismo procesai. Seniau jos portikuose buvo įsikūrusios parduotuvės ir dirbtuvės, dabar ten tuščia, mus patraukia mažytė paveikslų ir piešinių paroda-pardavimas, užimanti dvi arkas. Stulbina kokybės skirtumas tarp freskų, kurias matėme *domus*, ir šių darbų, iš tikrųjų paprastų, beveik vaikiškų. Temos įvairios – čia piemuo, čia mitologinė scena, Julijaus Cezario veidas (visiškai nepanašus), labai apytikris Romos vaizdas... O va jaunuolio veidas, labai realistiškas ir gražus. Akivaizdžiai tai užsakytas portretas. Nelabai žinoma, bet Romos namuose kartais gali pamatyti kabančių paveikslų, vaizduojančių savininkus ar kitus šeimynykščius. Nė vienas iš jų nepasiekė mūsų, bet kitur, pavyzdžiui, Egipte, šie portretai buvo uždedami ant mumijų kaip kaukės. Šiandien tai nepapras-

tos momentinės imperijos gyventojų nuotraukos. Kažin, kaip atsidūrė čia: galbūt jaunuolis mirė neturėdamas paveldėtojų ar tėvų, kurie norėtų išsaugoti portretą, kaip daugelis saugo garsių protėvių biustus. Ir tai paaiškintų, kaip jis atsidūrė prekiautojo rankose...

Išeiname iš *Basilica Emilia* portiko ir pasukame į šiaurinę Forumo pusę, kur praeityje buvo dalijamos Romos galios kortos ir kur per amžius rinkosi senatoriai – tai kurija. Štai pasirodo didelis plytinis pastatas su mažu portiku priekyje. Tai senatas.

Jį pastatydino Julijus Cezaris: nugriovė iki pamatų ankstesnę kuriją, sunaikino Komicijų aikštę ir pastatė šį naują, įspūdingą pastatą, naudotą per visą Romos istoriją.

Senato durys atdaros, netrukus salėje prasidės debatai. Žvilgtelime į vidų. Puikios grindys su elegantiškomis iš visos imperijos atvežto prabangaus marmuro inkrustacijomis. Čia – tiesiog pažodžiui – vaikštai po imperiją. Senatas yra labai gilus, jo šonuose – platūs laiptai, ant kurių daugeliu eilių sustatyti senatorių suolai. Jie iš medžio, gražiai drožinėti. Tai, ką matome, yra kažkas tarp *schola cantorum** ir karaliaus priėmimų salės... Aplinkui ant sienų didelės marmurinės plokštės, apšviečiančios visą patalpą. Kas žino, kiek iškilmingų kalbų čia buvo pasakyta, visų neįmanoma atsiminti. Čia, šiuose keliuose kvadratiniuose metruose, buvo priimta daugelis sprendimų, dabar aptariamų mūsų istorinėse knygose... Nedaugelis vietų planetoje galėjo taip paveikti žmonijos istoriją.

Daug senatorių sėdi ir kalbasi su jau atėjusiais kolegomis. Kai kurie šnabždasi, kiti juokiasi. Gali pastebėti grupes, kurios

* Dainavimo mokykla (*lot.*) – taip nuo viduramžių iki šiol vadinamas kamerinis religinis choras.

tyliai diskutuoja. Netrukus prasidės debatai. Šiomis dienomis aptariamos įvairios temos, vakar, pavyzdžiui, buvo kalbama apie bebaigiamą didžiąją triumfo arką, nuo kurios prasideda *Via Traiana*. Bet šiandien darbotvarkėje rimta tema. Trajanas yra labai toli nuo Romos: sausio mėnesį su didžiuliu triukšmu įžengė į Antiochijos miestą, dabar kariauja Mesopotamijoje. Į Romą atsiunčiami pranešimai yra kuo geriausi, jis užkariavo svarbius miestus: Batną, Nisibę, Ktesifoną. Ir legionai jį pagerbė *Parthicus* (tai yra partų nugalėtojo) titulu. Taigi senatas turi nuspręsti, kaip įteisinti šį titulą... Iš tikrųjų, kadangi nebėra respublikos ir vienas imperatorius keičia kitą, senato vaidmuo labai sumažėjęs: baigėsi didžiųjų kovų ir debatų laikai, dabar priimami kuklesni sprendimai, labiau susiję su paprasčiausiu valdymu negu tais šlovingais laikais iki Julijaus Cezario...

Senatorius įeina pro atvertus vartus ir mosteli sustingusiems jo kelyje sargybiniams. Vartai bronziniai ir labai aukšti (paskutiniai Romos senato vartai buvo Renesanso laikais išardyti ir perkelti į Šv. Jono baziliką Laterane, kur jais ir dabar galima žavėtis).

Garbaus amžiaus senatorius žingteli kelis žingsnius ir jį iš karto sveikina kiti, jaunesni kolegos, einantys jo pasitikti, tikriausiai norėdami pasiklausti jo patarimų ir išklausyti „strateginių“ pasiūlymų, kurių reikėtų laikytis šios dienos diskusijoje...

Patarnautojai uždaro sunkius vartus. Mums senato salė pamažu pradingsta, tarsi leistųsi uždanga. Paskutinis vaizdas, kurį matome – senatorius sėdasi, susitvarko togos klostes ir griežtai iš po tankių žilų antakių apžvelgia savo oponentus... Sargybiniai išsirikiuoja prie vartų, vienoje rankoje laiko skydą, kitoje – *pilum*, ietį.

Tuo metu Koliziejuje...

Jo labai šviesios akys, rodos, giliai įsodintos nudegusiame veide. Nė akimirkos neatitraukia žvilgsnio nuo raumeningo priešininko kūno. Ir dabar, kai abu sukasi ratu, tyrinėdami kits kitą... Į juos įsmeigti tūkstančių žmonių, kurie nuo ryto juos stebi, skatina ir rėkauja iš tribūnų, žvilgsniai. Juk Koliziejuje išties prasidėjo žaidynės. Pirmasis reginys, pradedantis dieną, yra *venationes,* tai yra medžioklė. Taigi, kautynės ne tarp gladiatorių, bet tarp žmonių ir žvėrių. Iš tikrųjų Koliziejus ir visi imperijos amfiteatrai visada turėjo tokias renginių pakopas: iš pradžių *venationes,* paskui viešos nusikaltėlių egzekucijos ir pagaliau – popiet – laukiami gladiatoriai. Koliziejus atlieka didžiulį vaidmenį miesto gyvenime: dėl amfiteatro talpumo (nuo 50 iki 70 tūkstančių žiūrovų), bet pirmiausia dėl žiaurių kovų, verdančių jo viduje. Kaip ši, ką tik prasidėjusi.

Žmonės tribūnose puikiai suvokia, kad po kelių sekundžių viskas baigsis. Tarp šviesių medžiotojo garbanų žybsi prakaito

lašai. Jo vardas Spitara, bet minia nustojo jį šaukti, tokia tvyro įtampa. Priešais jį stovi vienas iš didžiųjų arenos valdovų, galingas ir pasitikintis savimi Viktoras. Tai ne žmogus, bet galėtų būti pagal savo protą, kurį demonstruoja kovose. Jis labiau gudrumu ir klasta negu savo letenų galia ar aštriais nagais įveikė daugybę medžiotojų. Viktoras, tai yra „nugalėtojas" – nepaprasto dydžio leopardas, po daugelio kovų tapęs minios numylėtiniu: kartą stumtelėjo savo priešininką į kitą prieš kelias sekundes nugriuvusį ant žemės medžiotoją, taip privertė jį suklupti, tada staiga užšoko ir perkando jam gerklę. Viktoras, kaip ir visi žvėrys Koliziejuje, nėra gyvūnas, puolantis, kai išalksta, kaip paprastai manoma: buvo sugautas mažas, užaugintas specialioje fermoje ir išmokytas pulti kaip kovinis šuo. Leopardai yra išmokyti, kur smogti ir kaip. Jie visa tai itin gerai išmano: kai puola žmogų – o tai vis dar atsitinka ir šiais laikais – taikosi tiesiai į gerklę, suleidžia galingų letenų nagus į krūtinę ir ją perplėšia. Man teko kalbėtis su gydytoju Afrikoje, kai ten buvau paleontologijos kasinėjimuose, ir jis man patvirtino, kad kai jam atnešdavo liūtų auką (kuri būdavo „tik" sukandžiota), kartais ją pavykdavo išgelbėti. O kai atnešdavo leopardo auką, ji jau būdavo mirusi...

Šis žvėris nekaltas, jis tik plėšrūnas – daro tai, ko jį išmokė gamta... Tačiau jo prigimtinis agresyvumas buvo dresuotojų iš esmės pakeistas ir pritaikytas spektakliui kurti, taigi gyvūnas tapo tikra mirties mašina. Už Viktoro nugaros – ne tik mirtys arenoje, bet ir daugelio vergų, naudotų kaip „lėlytės" jį dresuojant, nužudymas.

Spitara yra geras arenos medžiotojas, labai mėgstamas moterų dėl dailios išvaizdos, bet jis nėra toks garsus kaip Viktoras. „Bukmeikeriai" stato už jo pralaimėjimą tris prieš vieną. Spitara tai žino, bet taip pat žino, kad tai galbūt yra jo stiprybė – nustebinti visus, kartu ir leopardą, žaibišku judesiu.

Spaudžia rankoje storą ir aštrią ietį. Daugiau nieko neturi – nei šarvų, nei šalmo, nei kardo. Vienintelė apsauga – sutvirtinti medžiaginiai antblauzdžiai.

Riaumojimas arenoje – pro vartus ką tik pasirodė liūtas kovoti su kitu medžiotoju. To Spitara laukė ir tikėjosi. Viktoras gerai dresuotas nekreipti dėmesio į minios staugimą ar savo priešininkų riksmus. Tačiau netikėtas liūto riaumojimas pažadina jo pagrindinius instinktus. Išties, gamtoje suaugę liūtai žudo leopardus. Akimirksnio išsiblaškymas. Leopardas žaibiškai pasuka galvą į liūtą. Vos spėja sutelkti žvilgsnį į kitos katės siluetą ir staiga pajunta smūgį po kaklu, kur prasideda krūtinė. Per sekundės dalį nepaprastai aiškiai jaučia, kaip platūs ašmenys persmeigia krūtinės ląstą, pajunta veriantį skausmą. Jis net negirdėjo, ką iš visų plaučių rėkė Spitara. Žmogus puolė pasilenkdamas ir žengdamas ilgą žingsnį, kad smūgis įgautų daugiau jėgos, taip fechtuotojai daro įtūpstą.

Žvėries reakcija nirti. Leopardas riečia milžinišką sprandą ir bando sukąsti ietį, bet jam nesiseka. Tuomet smarkiai smogia letena per ieties kotą, beveik išplėšdamas jį iš kūno. Dabar įstengia ją sukąsti ir perlaužti dantimis. Bet jau per vėlu, jaučiasi vis silpnesnis: mato stovinčio ir „nuosprendžio“ laukiančio Spitaros siluetą. Jei gyvūnas atsigaus, medžiotojui, neturinčiam ieties, bus blogai. Gal jam ir duos kitą, o gal ir ne. Tačiau jos nebereikės. Gelsvose ir neišraiškingose leopardo akyse Spitaros siluetas vis labiau migloja. Kraujas pliūpsniais teka iš žaizdos ant arenos, tarp jo letenų jau telkšo bala. Smūgis buvo tobulas. Paskutinis suriaumojimas, atodūsis ir gargaliavimas, kadangi kraujas jau pasiekė gerklę ir plaučius. Žvėris virsta ir išsitiesia pravertais nasrais.

Minia sprogsta. Šauksmas pakyla virš tribūnų – kartojamas medžiotojo vardas: „Spitara, Spitara.“ Koliziejus turi naują didvyrį.

Tuo metu Koliziejuje...

ĮDOMU

Žvėrys Koliziejuje

Koliziejuje ir kituose po imperiją išsibarsčiusiuose amfiteatruose buvo nužudyta didžiulė daugybė gyvūnų. Kartais buvo galima matyti medžiotojus, su lankais ir strėlėmis guldančius elnius arba gazeles. Kartais buvo žudomi egzotiški gyvūnai – tokie kaip stručiai (žinome, kad imperatorius Komodas linksminosi kardu kapodamas jiems galvas). Kai kuriais atvejais kovos buvo „beveik" lygios: žmonės gladiatorių apranga – su šalmu, skydu ir kardu, turėjo pabandyti išgyventi ir įveikti liūtus, leopardus ar lokius. Iš bareljefų atrodo, kad kovos nebūtinai baigdavosi žmonių pergale. Galiausiai buvo galima stebėti ir kovas tarp gyvūnų: pavyzdžiui, grandinėmis vieną prie kito prirakindavo bulių ir dramblį ar kitokius didelius gyvūnus, o patarnautojai ilgais pagaliais juos badydavo versdami kautis. Dažnas egzotiškų gyvūnų, tokių kaip tigrai, naudojimas visuose pagrindiniuose imperijos amfiteatruose ilgainiui privedė prie laukinių gyvūnų nykimo Europoje, Šiaurės Afrikoje ir Artimuosiuose Rytuose. Nemažai rūšių išnyko iš dalies dėl to, kad iš daugelio pagautų egzempliorių (įskaitant krokodilus ir raganosius) tik mažuma pasiekdavo paskirties tašką po ilgų kelionių vežimuose ar laivų triumuose.

11.40 val.
Imperijos forumai, pasivaikščiojimas tarp marmuro

Minios kaukimas pasiekia ir mus Forume. Kai kurie atsigręžia į Koliziejų. Jo milžiniškas siluetas stūkso *Via Sacra* gilumoje, už Tito arkos, už kolonadų ir šventyklų. Minios skanduojamas nugalėtojo vardas atskrieja iki čia, bet iškraipytas ir neatpažįstamas. Skamba tik galingas ritmiškas žiūrovų riksmas.

Netrukus stabtelėjusieji pažiūrėti Romos arenos link grįžta prie savo reikalų, tarsi nieko nebūtų atsitikę... O ir mes tolstame nuo senato vartų. Sargybinių nė kiek nesujaudino iš Koliziejaus sklindantis riksmas, ir dabar, mums einant iš čia, jie stebi sustingusiais, neperprantamais žvilgsniais.

Netrukus ir mes aplankysime Koliziejų, bet pirma nelabai toli nuo čia, Taikos šventykloje, norime pamatyti šį tą unikalaus.

Kelias minutes pėsčiomis iki tos vietos mes eisime per dar vieną Romos stebuklą. Tai imperijos forumai.

Išties Romoje yra ne tik Romos forumas. Julijus Cezaris,

manydamas, kad jo nebepakanka, pastatė kitą. Žinoma, jis buvo pavadintas imperatoriaus vardu: Julijaus Cezario forumas. Aiškus galios demonstravimas...

Jo pavyzdžiu pasekė kiti imperatoriai: Augustas, Vespasianas, Nerva ir Trajanas... Taip buvo sukurti pilni nuolat judančių žmonių forumų „kvartalai", kiekvienas susisiekiantis su kitu. Tai prabangos, marmuro, kolonų pasaulis, suteikęs romėnams didesnių erdvių prekybai, verslui ir teismų procesams.

Tarsi įvairių miestų viešos aikštės būtų sujungtos. Tik moderniais laikais, pradėjus statyti prekybos centrus, galima pamatyti kažką panašaus...

Iš smalsumo sekame paskui tris gyvai ir garsiai diskutuojančius vyrus. Vieno iš jų ilga ereliška nosis ir jis visokiais būdais bando kitus du įtikinti savo tiesa... Eina link Taikos šventyklos, esančios Vespasiano forume. Įėjęs į šį didžiulį pastatą sustingsti: po pirmosios salės, primenančios sekvojų mišką – tokios aukštos jos kolonos, patenki į didžiulę salę, kurios visą sieną užima milžiniškas miesto žemėlapis.

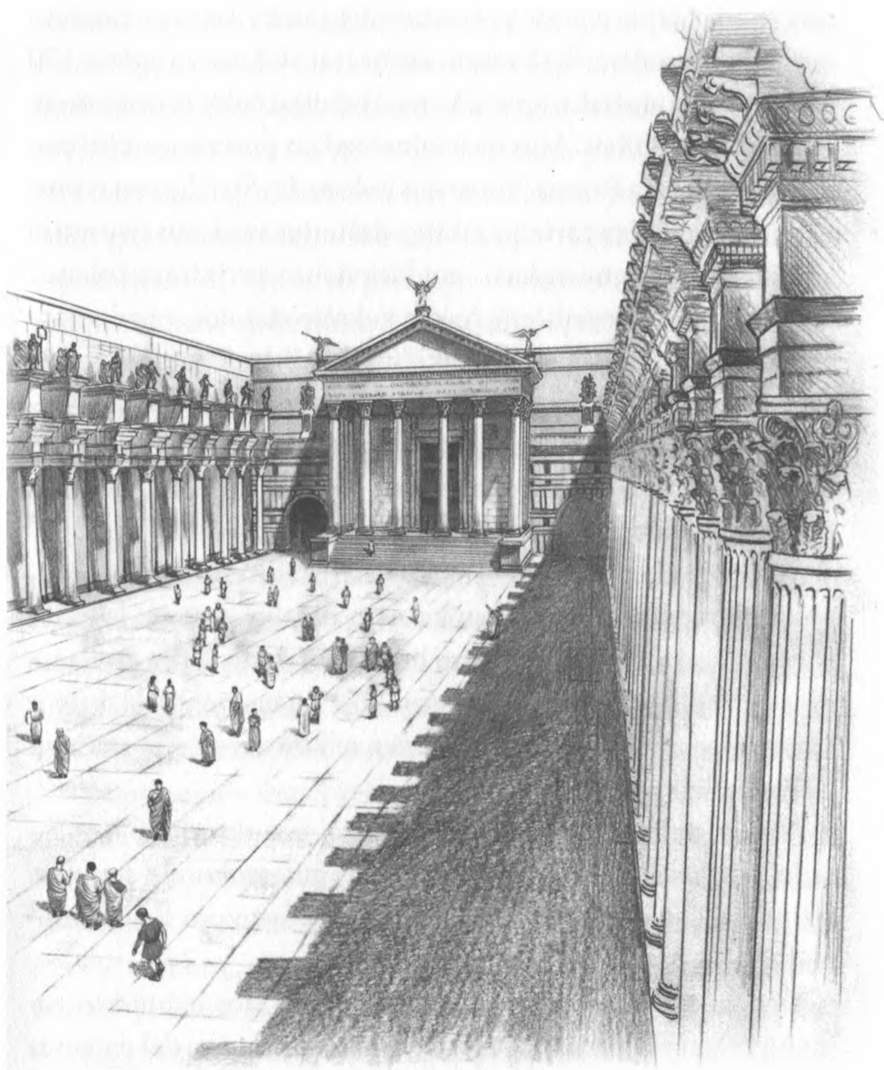
Tai garsioji *forma Urbis*, Romos žemės valdų planas, apie kurį pakalbėsime kiek vėliau (tas variantas, kurį žinome šiandien ir kurio fragmentai saugomi Kapitolijaus muziejuose, yra iš vėlesnių epochų negu mūsų tyrinėjamoji, bet panašu, kad Trajano laikais jau buvo analogiškas planas, vėliau prarastas). Jis iš tikrųjų dengia visą sieną. Tai puikus 1 : 240 mastelio planas, su visomis namų sienomis, kolonomis ir fontanais, išraižytas ir nuspalvintas raudonai. Prieiti arčiau negalime. Prie tam tikro taško visus sustabdo ilga baliustrada. Tik priskirti atsakingi pareigūnai, apsiginklavę ilgais stiebais ir kartais ilgomis kopėčiomis ant ratukų, gali prieiti, rodyti ką nors ar liesti *forma Urbis*.

Trys vyrai, kuriuos matėme gyvai lauke diskutuojant prie pastato, prisiartina prie žemėlapio ir parodo tikslų tašką, tada kreipiasi į prie stalo sėdintį valdininką. Dabar suprantame, kad jie diskutuoja dėl parduodamos tavernos sklypo ribų arba dėl jos dydžio. Valdininkas ramiai jiems duoda kaulinę plokštelę su įrėžtu skaičiumi ir nurodo kitą patalpą, kur jie gali paprašyti pasitikrinti norimo sklypo dydį pergamento kopijoje. Neliaudami ginčytis visi trys pradingsta koridoriuje.

Vienas iš Romos imperijos stebuklų – Trajano forumas

Reikia pasakyti, kad Taikos šventykloje buvo saugoma Vespasiano rūpesčiu surinkta biblioteka. Ir ne tiktai, čia buvo laikomi nepaprasti meno kūriniai, kuriuos imperatoriai rinko visoje imperijoje, ypač helenistiniame pasaulyje. Šiame sostinės Luvre taip pat buvo daug puikių, mūsų nepasiekusių tapybos šedevrų. Romėnai labai vertino šią meno rūšį, buvo labai daug tikrų žinovų, kaip ir šiais laikais. Taikos šventyklos širdis yra salė, kur saugoma didžioji dalis karo grobio, atgabento iš Jeruzalės: čia eksponuojamas ir simbolinis objektas – garsioji septynšakė žvakidė.

Dabar esame lauke priešais Taikos šventyklą ir per įvairius imperijos forumus einame priešinga kryptimi. Lieka vienas, kurio dar nematėme ir kurį Romos gyventojai, be abejonės, laiko vienu iš imperijos stebuklų. Jis buvo pastatytas paskutinis – baigtas vos prieš dvejus metus. Tai Trajano forumas. Įspūdis kvapą gniaužiantis. Pirmiausia išvystame plačią sieną su arkomis, jos centre yra triumfo arka, virš kurios – šešių žirgų traukiamas vežimas. Tai įėjimas į Trajano forumą.

Imperijos forumai yra tikras vienas su kitu susisiekiančių ir pilnas nuolat judančių žmonių forumų „kvartalas“. Tai prabangos, marmuro ir kolonų pasaulis.

Tarsi pabrėždami vietos svarbą stovi keli ginkluoti ir budrūs sargybiniai. Įėjus pro arką priešais mūsų akis visu savo didingumu atsiveria milžiniška forumo aikštė: tai 300 metrų ilgio ir 190 metrų pločio stačiakampis, išklotas dideliais balto ir įvairiaspalvio marmuro luitais. Mes tiesiogine žodžio prasme apsupti vienos iš gražiausių Romos imperijos kolonadų. Štai ilgiausias portikas aplinkui visą forumo aikštę: dešimtys raštuoto marmuro kolonų. Ir tai dar ne viskas – ant kiekvienos korintinės kolonos stovi figūra. Tai beveik trijų metrų aukščio statulos, vaizduojančios belaisvius barbarų kunigaikščius. Jos išskaptuotos iš įvairių rūšių marmuro, pozos įvairios – kartais plaukai ir barzdos suvelti vėjo: tai nugalėti kunigaikščiai. Iš tikrųjų visa, ką matome, buvo sukurta pargabenus milžinišką grobį iš ką tik nukariautos Dakijos (dabartinė Rumunija).

Aikštės viduryje – raito Trajano statula iš paauksuotos bronzos. Einame link gilumoje stūksančio didelio statinio. Įspūdis, lyg artėtum prie Šventojo Petro bazilikos fasado. Išties artėjame prie didžiulio statinio: Ulpijų bazilikos. Tai ne šventykla, kaip ir kituose forumuose, bet visuomenės reikmėms skirtas statinys. Tačiau koks statinys!

Viskas aplinkui milžiniška, didinga, paauksuota... Ant fasado – kitos belaisvių barbarų surištomis rankomis statulos: rikiuojasi ilga eile, panašia į šventųjų eilę Šventojo Petro kolonadoje.

Įeiname. Žengiame į didžiausios iki pat šios akimirkos romėnų pastatytos bazilikos vidų... Jaučiamės sutrikę dėl patalpos proporcijų ir aukščio. Keista, bet ji tuščia: kažkodėl šiandien nenumatyta klausymų ar kitokios veiklos. Vaikšto tik darbuotojai ir smalsuoliai kaip mes, žingsniai ir balsai ataidi, lyg norėtų per orą išmatuoti milžinišką baziliką.

Ji tikrai įspūdinga: 170 metrų ilgio, gilumoje du dideli pusapvaliai kupolai. Bet suakmenėti mus priverčia supančių kolonų miškas – atrodo, tarsi būtume girioje. Neįmanoma visų suskaičiuoti, jų dešimtys, jos labai aukštos, o korintiniai kapiteliai nedidelio automobilio dydžio. Jos atskiria penkias navas ir yra skirtingų spalvų! Centrinės navos kolonos yra iš egiptietiško pilko granito, šoninių, mažesnių navų – iš žalio marmuro. Čia viskas išpuošta. Grindys padengtos marmuriniais šachmatais, geometriniame apskritimų ir keturkampių rašte vyrauja antikos geltona ir raštuotas marmuras... Centrinėje navoje įspūdingas marmurinis frizas vaizduoja sparnuotąsias pergalių deives. Virš mūsų galvos – galerijos ir langai, pro kuriuos veržiasi ryški saulės šviesa.

Salės gilumoje – grupelė žmonių ir pretorionai, sudarantys apsaugines užtvaras. Kas yra šios grupelės centre? Pretorionų buvimas reikštų tik viena: tai kažkas labai svarbus iš imperatoriaus aplinkos. Bet kas? Grupė žiūri aukštyn į tinkuotų kasetinių lubų fragmentą: vienas rodo drėgną dėmę, kuri jau pakeitė spalvas. Matyt, vertina, kiek pavojingi yra lietaus sukelti protėkiai.

Grupė pajuda mūsų kryptimi. Vis artėja pretorionų pakaltų sandalų aidas. Girdėti ir kiti metalo garsai. Tai kardai ir durklai žvanga į kareivių šarvus. Grupė praeina pro šalį. Viduryje tarp sekretorių ir bendradarbių – mažo ūgio žmogus, trumpom kojom ir rankom, pliku viršugalviu, kurį supa tankūs garbanoti tamsūs plaukai. Jo veido bruožai neginčytinai „viduržemiški“, o balsas ramus ir labai švelnus. Tai Apolodoras iš Damasko, jo protas sukūrė *Basilica Ulpia* (pagal Trajano šeimos vardą – Ulpijus) ir šį nepaprastą forumą. Jis genialus architektas, jo kūriniai paženklino savąją epochą kaip kitą – Bruneleskio ir Mikelandželo darbai. Pastatyti šį milžinišką forumą užtruko „tik“

penkerius metus (nuo 107 iki 112 metų). Bet jis projektavo ir kitus statinius, pavyzdžiui, Trajano turgus ir Trajano termas. Gaila, pagalvojus, kad jo santykiai su Trajano įpėdiniu Hadrianu nebebus tokie idiliški. Priešingai, Hadrianas jį išsiuntė į tremtį ir galiausiai įvykdė mirties bausmę... Grupė pradingsta už kolonų, pretorionų uniformų žvangesį pamažu nustelbia po baziliką vaikštančių žmonių žingsniai.

Išeiname į laiptų aikštelę. Jie veda į bibliotekas. Viršuje zuja žmonės su papirusais rankose ir vergai, stumiantys karučius, pilnus segtuvų. Primena mūsų ministerijos koridorių... Už durų matome ilgą salę su daugeliu eilių lentynų ir spintų, panašių į komodas: jose tūkstančiai lentelių ir papirusų ritinėlių. Lentynos kitokios negu esame pratę – jos ne kvadrato formos, bet rombo, kad papirusai nepasklistų į šalis ir gultųsi vienas ant kito kaip apelsinai turguje...

Atidarę duris, pastebime visą vidinį kiemą juosiantį balkoną. Atsirėmę į turėklus, suprantame, kodėl Apolodoras Damaskietis pastatė tokį keistą statinį. Kiemo viduryje kyla viso imperatoriaus pastatydinto forumo brangakmenis – Trajano kolona.

Ji yra 100 romėnų pėdų aukščio (kiek mažiau nei 30 metrų), jos viršuje paauksuota bronzinė Trajano statula (Renesanso laikais pakeista šventojo Petro statula, o tai visiškai iškrinta iš konteksto). Kolona buvo pastatyta keliant vieną ant kitos 19 Kararos marmuro luitų, kiekvienas iš jų sveria 32 tonas! Ji tuščiavidurė, viduje įrengti įviji laiptai.

Tačiau didžiausią įspūdį daro išorė: čia išraižytas vientisas frizas, besisukantis spirale per visą koloną nuo apačios iki pat viršaus. Iš viso 200 metrų ilgio ir tarsi „komiksas" vaizduoja pagrindinių dviejų karinių kampanijų (101 m. ir 105 m. po Kristaus), kurios atvedė iki Dakijos prijungimo prie Romos provin-

cijų, svarbiausius įvykius. „Kadrų“ eilėje vaizduojami mūšiai, per upes besikeliantys legionai, apsiaustys, dievams aukojantis Trajanas ir taip toliau. Iš viso čia tūkstančiai kruopščiai išraižytų ir nuspalvintų figūrų (daugiausia legionierių), su tikros bronzos ginklais rankose. Šie ginklai ir šios tokios gyvos spalvos bėgant amžiams pradingo ir mes šiais laikais galime matyti tik natūralaus marmuro spalvos koloną su jos nuostabiais bareljefais.

Paliekame Trajano forumą ir vėl leidžiamės į miestą. Prieš pat mums išeinant iš milžiniškos aikštės, stebime jaudinančią sceną: senyvas žmogus spaudžia ranką jaunuoliui ir merginai, ši apkabina vyriškį ir jis kiek sutrinka. Tada du jaunuoliai apsikabina ir ilgai stovi, atrodo jaudinančiai laimingi, o senolis atjaučiamai juos stebi. Jie ką tik išėjo iš specialaus biuro, įsikūrusio čia, Trajano forume, kur vyksta *manumissio*, tai yra vergų išlaisvinimas. Pilietis čia atėjo oficialiai įrašyti, kad šių dviejų tarnų vergija baigėsi: nuo šiol jie bus laisvi ir, kaip šiuo atveju, galės susituokti, o tai buvo neįsivaizduojama, kol priklausė šeimininkui, kuris sprendė, ar jie gali ir su kuo gali poruotis... Mūsų akyse dviejų jaunuolių gyvenimas pasikeitė amžinai.

ĮDOMU

Forma Urbis, marmurinis Romos kadastro žemėlapis

Žinome, kad Augusto laikais Roma buvo padalyta į 14 rajonų, atitinkančių dabartines sostinės apygardas, nors jų dydis ir ribos skiriasi. Kiekvienas iš šių rajonų turėjo savo administraciją. Juk nebuvo lengva vienu metu valdyti milijono ar pusantro milijono žmonių gyvenimą. Nežinome šio valdymo detalių, bet lengvai galime įsivaizduoti visus sunkumus. Ir taip buvo per amžius. Pavyzdžiui, prabėgus daugiau kaip dviem šimtams metų, imperatoriaus Konstantino laikais Romoje buvo 423 gatvės, 49 didieji keliai, 322 didelės sankryžos. Pabandykite įsivaizduoti milžinišką kasdienę užduotį palaikyti šiose gatvėse tvarką, prižiūrėti, kad gerai veiktų fontanai, aprūpinantys vandeniu visus gyventojus, atrasti nelegalias statybas ir nubausti jų organizatorius, išspręsti prekiautojų ginčus dėl sklypų ribų ir taip toliau. Ir visa tai ne tik be telefonų, kompiuterių, duomenų bazių, bet ir be popieriaus, plunksnakočio ir rašalo.

Romėnų administratoriai turėjo vertingą darbo įrankį. Tai kažkas panašaus į kadastrą. Kai kūrėme vieną iš „Odisėjaus“ serijų, nufilmavome kai kuriuos tuometinio „kadastro“ žemėlapio, garsiosios *forma Urbis*, atkartojančios visą Amžinojo miesto planą, fragmentus. Galima matyti parduotuvių formą ir matmenis, kolonadų gylį, vingiuotas gatves ir net fontanų padėtį. Žinomos kelios šio žemėlapio versijos, sukurtos skirtingais imperinės Romos laikais. Žinome, kad buvo išraižytos balto marmuro plokštėse. Deja, šiandien mums liko tik kelios dalys ir fragmentai, galbūt

tinkami mažai miesto daliai atkurti. Visa kita buvo sunaikinta viduramžių krosnyse ar panaudota mūrijant sienas...

Tačiau jau stebėdamas kai kurias plokštes supranti visą imperinės Romos kasdienio gyvenimo turtingumą. Kai kuriose šios knygos dalyse atvaizduodamas kelionių maršrutus ir kurdamas aprašymus aš taip pat rėmiausi žemėlapio fragmentais. Žodžiu, daugelis aprašomų gyvenimo Romos gatvėse vaizdų remiasi tikromis *forma Urbis* pavaizduotomis gatvėmis, įvertinant atstumą tarp pastatų, stovinčias kolonas, parduotuvių ir net galimų tuometinių „barų“ išsidėstymą. Ypač pačioje pasakojimo pradžioje, kur gatvės tamsoje išnyra statula – ten atkuriamas tikras Romos centro vaizdas. Man tereikėjo įsivaizduoti šios statulos bruožus.

Žinoma, kai kurie urbanistiniai pokyčiai laikui bėgant neišvengiami, tačiau bendras gatvių ir kvartalų vaizdas liko toks, kokį bandžiau aprašyti.

Kai stebi šį žemėlapį, stulbina tikslumas – tai didžiulio kiekvienos parduotuvės, šventyklos ir pastatų planus dariusiųjų meistriškumo vaisius. Buvo rastos net plokštės, atmestos dėl mažų neatitikimų. Visa tai leidžia suprasti, kokio lygio pasiekdavo Romos valdžios tikslumas ir priekabumas duomenų archyvavimo srityje, o tai akivaizdžiai leisdavo geriau kontroliuoti ir apskritai rūpestingiau valdyti teritoriją.

11.50 val.
WC senovės Romoje

Imperinėje Romoje vienu metu buvo 144 viešieji tualetai. Ir vieną iš jų mes tuoj aplankysime. Tualetus lengva pastebėti, paprastai aplinkui juos zuja žmonės, kaip stotyse ar pakelės restoranuose. Ir paprastai įeinantieji žengia greitai, o išeinantieji atrodo gerokai labiau atsipalaidavę... Prie įėjimo – dviejų žmonių eilutė priešais medinį stovą, už kurio stovi vergas: ant jo pastebime terakotinę lėkštę ir beveik iš karto girdime, kaip sukasi į ją įkritusi moneta. Aišku, reikia mokėti. Nedaug, kelis grašius. Visi šiek tiek laiko sugaištame krapštydamiesi odiniuose krepšeliuose, kabančiuose prie diržo (romėnų laikų piniginė).

Viešieji tualetai mokami ir valdomi mokesčių rinkėjų-rangovų, vadinamų *conductores foricarum*. Įdomu tai, kad dėl šių viešųjų tualetų atsirado lotyniškas posakis, dažnai vartojamas dar ir mūsų laikais: *pecunia non olet,* tai yra „pinigai nekvepia". Išties, Vespasianas įvedė mokestį skalbėjams, kurie rinkdavo šlapimą viešuosiuose tualetuose ir naudodavo jį savo skalbyklose. Titas,

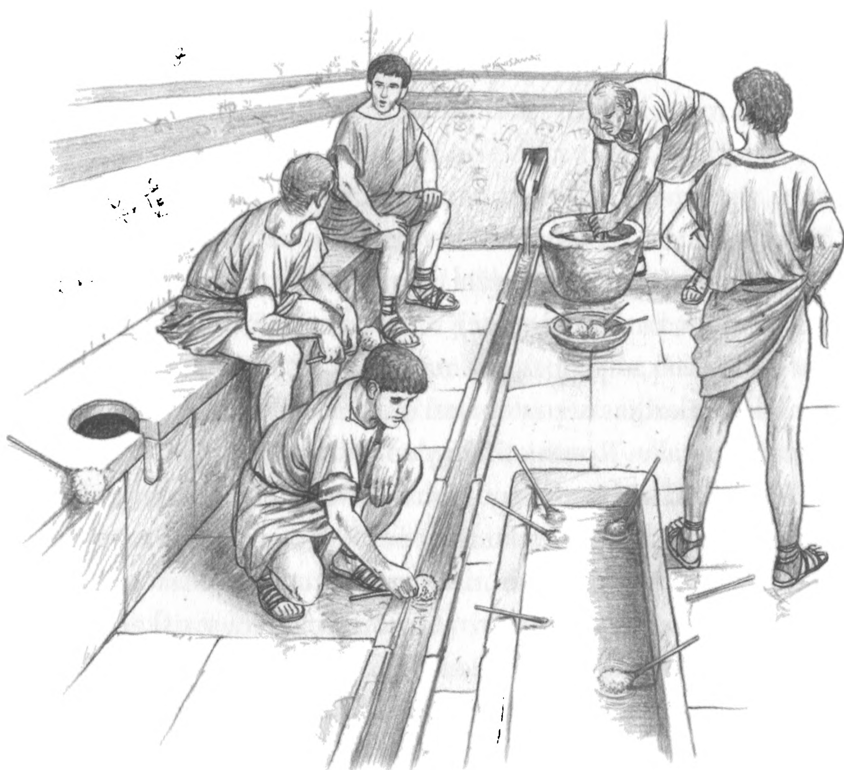
Vespasiano sūnus, protestavo prieš šitą mokestį, nes jis atrodė jam perteklinis ir abejotino skonio. *Pecunia non olet,* – toks buvo tėvo atsakymas.

Praėjus siaurą laiptinę atsiveria plati puošni salė. Čia net yra nišų su dievybių statulomis. Siena srovena krioklys, virš jo – deivės Fortūnos, nuo kurios priklauso sveikata ir laimė, statula... Lipdiniai ir spalvos kaip rafinuotoje patalpoje, beveik prabangioje. Tačiau pakanka nuleisti žvilgsnį ir vaizdas staiga pasikeičia: dešimtis visų amžių ir luomų individų susėdę ketina atlikti „būtinus reikalus". Kvapas nemalonus kaip viešajame tualete, bet neatrodo, kad tai jaudintų šiuos žmones, susėdusius, tarsi čia būtų laukiamoji salė. Taip atrandame, kad tai viena iš Romos „visuomeninių" vietų, panašiai kaip Forumas: čia plepama, čia užkalbinama, čia papasakotas pokštas patraukia visų dėmesį. Čia netgi, jeigu nespaudžia fiziologiniai poreikiai, prisėdama prie ko nors, kurio drabužiai jį rodo esant pasiturintį, ir mėginama gudriai iškaulyti pakvietimą pietauti... Visi kalba, pasakoja anekdotus, kažkas nepastebimai nupaišo kokį grafitį. Tačiau visi galvoja, ką sako: Romoje visur slepiasi šnipai...

Labiausiai stebina, netgi glumina, visiškas privatumo nebuvimas. Nėra širmų, užuolaidų ar pertvarų, už kurių žmogus atsiskirtų. Visi sėdi ant ilgo marmurinio suolo, vienas šalia kito, tarsi autobuse... Romoje privatumo sąvoka yra visiškai kitokia negu mūsiškė ir liečia daugiausia tik turtinguosius: tuos, kurie turi pinigų atsiskirti ir gyventi toli nuo paprastų žmonių. Žodžiu, turėti tualetą yra statuso simbolis.

Niekam iš mūsų natūraliai nepavyktų jaustis atsipalaidavusiam tokiose vietose... Bet reikia pasakyti, kad tunikos labai padeda paslėpti intymias kūno dalis. Tikrai, įspūdis toks, kad visi tiesiog sėdi... Taip, bet ant ko? Nebuvo nei unitazo, nei spe-

cialių sėdynių. Suolas yra plokščias ir sėdima atitinkamai ant rakto formos angų. Po ilgu suolu yra gilus kanalas, kur tekantis vanduo viską nuplauna šalin... Šių angų paskirtis aiški. Ne tokia akivaizdi paskirtis kitos angos marmure, esančios tarp kojų: ji tokia pati kaip primoji ir kelių lygyje su ja susijungia. Kam ji reikalinga?

Romos tualetas. Vietoj tualetinio popieriaus naudojamos vandenyje pamirkytos kempinės. Stulbina visiškas privatumo nebuvimas: čia plepama, užkalbinama, pasakojami anekdotai. Tai viena iš Romos „visuomeninių“ vietų, tokių kaip Forumas ir termos.

Vos spėjome savęs paklausti, o vyriškis neprašytas mums parodo... Salės viduryje – pilni vandens trys marmuriniai baseinai, iš kurių kyšo mediniai pagaliai. Žmogus siekteli ir vieną pagriebia. Tuomet pastebime, kad prie pagalio galo pritvirtinta kempinė: primena deglą. Vyriškis įkiša „deglą“ tarp kojų ir naudoja kempinę kaip... tualetinį popierių. Nepatenkintas vėl jį panardina į grindyse išrausto mažo kanalo vandenį. Jo dar nebuvome pastebėję, atrodo kaip dirbtinis upelis, tekantis palei visų kojas. Vyras ir toliau tokiu būdu švarinasi, panašiai taip naudojama bidė... Paskui, braukdamas pagaliu per vidinį skylės kraštą, nukrapšto kempinę, ir ji nukrinta į kanalizaciją. Pagaliau jis vėl padeda pagalį į vietą, į marmurinį baseiną. Per visą šią procedūrą nenustojo plepėti su savo kaimynu.

Taigi dauguma Romos gyventojų savo fiziologinius poreikius tenkina taip, kaip papasakojome, tik nedaugelis turi tualetą namuose. Nenorintieji mokėti arba neturintieji reikalingų smulkiųjų gali pasinaudoti – bent jau mažesniam reikalui – dideliais ąsočiais, stovinčiais gatvėse ar prie namų kampų (kaip matyti Pompėjuose), jų turinys vėliau panaudojamas skalbyklose...

Tokių tualetų yra visame mieste. Nuo Pompėjaus portiko iki Balbo teatro „fojė“. Tikrai keista, kai po portikais, tiesiog priešais praeivius, galima pamatyti savo fiziologinius reikalus atliekantį turtingą pirklį, ten toliau – pretorioną, dar tolėliau – atleistinį, jauną advokatą ir taip toliau – visiems tai visiškai natūralu.

Kai kurie tualetai žiemą net šildomi hipokausto sistema, panaši naudojama termose. Tai galima pasakyti apie tą, kuris įrengtas pačioje miesto širdyje, tarp Romos forumo ir Julijaus Cezario forumo. Šaltomis dienomis jis labai lankomas...

O kur teka visos nuotekos? Srutos teka sudėtinga požeminės kanalizacijos sistema, sudarančia patį tikriausią nuotekų tinklą

po Romos gatvėmis ir pastatais. Jo statybos prasidėjo net VI a. prieš Kristų. Anot kai kurių senovės autorių, kai kuriose vietose požeminiai surinkimo kanalai yra tokie dideli, kad juose gali prasilenkti du šieno vežimai. Vis dar garsi Agripos inspekcija, kuri gerokai pagerino nuotekų tinklą Augusto laikais. Atrodo, kad kai kur buvo judama net valtimi.

Visiškas šio stulbinamo hidraulinės inžinerijos paminklo šedevras yra *Cloaca Maxima*, pagrindinis Romos nuotekų kolektorius (dar ir šiais laikais iš dalies veikiantis). Iš pradžių tai buvo kanalas po atviru dangumi, respublikos laikais uždengtas. Jis kiek mažiau nei kilometro ilgio ir nėra tiesus dėl viršuje esančių pastatų.

Jo matmenys įspūdingi: kai kur primena tikrą penkių metrų skersmens tunelį. Jo paskirtis yra ne tik surinkti srutas, bet ir akvedukų vandens perteklių, nuotekas, taip pat termų, fontanų ir, žinoma, lietaus vandenį.

Ta proga reikia paminėti, jog gatvės turi būdingą „asilo nugaros" formą, kad lietaus vanduo, „nuplovęs" gatves, nubėgtų į kraštus, vėliau jį praryja šuliniai (taigi, tai gana išmoninga gatvių valymo sistema, egzistuojanti ir šiandien, nustebsite, Paryžiuje). Šulinių yra visur, dažnai jų dangčiai yra upės dievo su praverta burna, kuri „ryja" lietaus vandenį, pavidalo. Vienas iš šių šulinių dangčių tapo įžymus visame pasaulyje, jis tikrai yra dažniausiai fotografuojamas istorijoje: tai „Tiesos burna", įamžinta garsiame filme „Atostogos Romoje" su Gregory Pecku ir Audrey Hepburn.

Cloaca Maxima neša visą savo turinį į Tibrą prie pat Tibro salos slėnio. Ir čia galime nustatyti vienintelę šios nuotekų sistemos problemą: kai Tibras patvinęs, vandens lygis kyla, užtvenkia *Cloaca Maxima* ir sustabdo nuotekų srautą, net jį apgręžia.

Tuomet nuotekos gali būti nuneštos iki šulinių ir kanalizacijos angų arba iki tualetų, iš kurių tekėjo... Aišku, nuotekų sistema negali aptarnauti viso milijono ar pusantro milijono gyventojų miesto, todėl daugelis srutų pilamos tiesiog į duobes (septinius griovius). Šios duobės reguliariai valomos (mes nenorime įsivaizduoti darbo sąlygų), o jų turinys panaudojamas kaip trąšos.

Ši įspūdinga Romos nuotekų sistema, kurią galima palyginti su gyvos būtybės inkstais, yra neįtikėtinai šiuolaikiška. Romėnai, visuomet labai pragmatiški, nuo pat pradžių suprato, kad joks didelis žmonių susibūrimas negali egzistuoti be veiksmingos kanalizacijos. Ir tai daug sako apie civilizaciją, kuri dar nežinojo apie bakterijas, bet jau suprato didžiulę higienos ir švaros svarbą tiesiog naudojant vandenį (tas suvokimas nepasiekė viduramžių, o dar ir šiandien – didžiosios dalies trečiojo pasaulio).

12.00 val.
Gimti Romoje

Kakta nužerta prakaito perlų. Su kiekvienu sąrėmiu ji primerkia akis, nuo įstangų vena ant kaklo atrodo beveik sprogstanti. Sėdi vytelių krėsle su aukštu atlošu, rankomis tarsi žvėries nagais įsikibusi į ranktūrius. Per visą namą sklinda riksmas, nutraukdamas įtampą, jau ištisas valandas kaustančią bet kokią veiklą. Vergai sustingę tyloje įvairiose *domus* vietose. Vienas iš jų, neseniai įsigytas spalvotasis, išpučia juodas akis ir stebeilijasi į kolegą iš Viduržemio jūros regiono. Tasai šypsosi ir pusiau prisimerkdamas nuramina jį. Ne pirmas kartas, kai namų šeimininkė gimdo: ir vis dėlto šito buvo labai laukta. Po trijų mergaičių visi šeimynykščiai tikisi, kad šį kartą gims berniukas. Namų šeimininkas turi turėti savo nuosavybės ir verslo paveldėtoją...

Gimdymui skirtame kambaryje, be kelių patikimų vergų, dar yra moteris. Ji suimtais plaukais, pritūpusi tarp šeimininkės praskėstų kojų, pataria jai, kaip kvėpuoti. Jos padėjėja, galbūt dukra, apkabina gimdyvę iš nugaros, kas sąrėmis spausdama pilvą že-

myn. Ant stalo parengti įrankiai ir tvarsčiai, jeigu moteris imtų kraujuoti. Pribuvėja turi vardą, ji Skribonija Atika ir tyčia atkeliavo iš Ostijos, kad pagelbėtų gimdyti. Apibūdinęs kaip tikrą profesionalę pribuvėją, ją pakvietė šeimos draugas. Jis taip pat yra žinomas *archiatrus*, savotiškas „vadovaujantis gydytojas". Reikia pasakyti, kad naujagimiai dažniausiai priimami pribuvėjų, beveik niekuomet medikų vyrų: tai lemia savotiškas senovės drovumas, taip pat sutuoktinio nenoras matyti, kaip kitas vyras liečia jo žmonos intymias vietas. Ir taip bus ilgai: moters kūnas ir ginekologija pasiliks pribuvėjų ir medikių moterų rankose. Kaip ir šiuo atveju.

Pribuvėjos vyras yra chirurgas ir taip pat turi darbo kitame namo kambaryje. Šio chirurgo vardas Markas Ulpijus Amerimas. Jam keturiasdešimt metų, jo gebėjimai labai vertinami. Dabar leidžia kraują iš kojos vyriškiui, namo šeimininko broliui. Nuleisti kraują labai madinga romėnų laikais. Jis surenkamas į metalinę taurę, tada vergo išnešamas. Kietai verž由amas tvarstį ant žaizdos, pasisuka į *archiatrus*, nė akimirkos jo nepaleidusį iš akių: jis ir išmokė chirurgą šios technikos. Vyresnysis kolega apžiūri tvarstį, tuomet patenkintas pasižiūri į jaunesnį kolegą ir jam išsprūsta trumpa frazė: „Gyvenimas trumpas, menas ilgas", – tarsi pabrėžtų, kad medicinos menas ir gydymo būdai peržengia kartas ir yra gydytojo perduodami mokiniams.

Bet grįžkime į gimdymo kambarį. Dabar čia ir esame. Gimdyvė visa įsispraudusi į *sedia gestatoria* (taip vadinamas šis krėslas). Romėnų laikais gimdoma sėdomis. Jokios vietinės nejautros, jokių sterilių medžiagų, tik švelnūs skausmo malšinamieji, jei prireikia: per visą antiką (ir iki pat ne tokių tolimų mums laikų) gimdyti moteriai yra pats rizikingiausias dalykas. Žino, kad gali neišgyventi dėl kraujavimo ar infekcijų (kurių kilmė ro-

mėnams nežinoma, kadangi nežinoma apie virusų ir bakterijų egzistavimą). Dar ir šiandien Afrikoje viena moteris iš dvidešimties miršta gimdydama. Išsivysčiusiose visuomenėse – viena iš 2800...

„Dar stumk“, – šaukia Skribonija Atika. Nedaug trūksta, kad pasirodytų ketvirtasis vaikas. Po kelių sekundžių jo juodaplaukė galva jau išorėje, bet bambagyslė apsisukusi aplink kaklą. Labai pavojinga komplikacija: kūdikiui trūksta deguonies, kol spraudžiasi laukan, jo veidas ir kūnas beveik rudi. Pribuvėjos dukra išplečia akis, suvokdama, kokia sudėtinga padėtis: mažylis nekvėpuoja, nejuda. Ir jis tokios nenormalios spalvos. Bet vis dėlto – tai berniukas! Kaip pateisinti tėvui, taip geidžiančiam paveldėtojo, šitokią mirtį? Tikrai apkaltins ją ir jos motiną, kad netikusios... Tuo metu Skribonija Atika mechaniškai tęsia: akivaizdžiai taip pat įvertino padėtį ir pasitelkia visą savo patirtį, kad išgelbėtų mažylį. Paima naujagimį už pėdų, tas tabaluoja kaip bedvasis skuduras. Apsuka jį, pliaukšteli per nugarą, iš pradžių švelniai, paskui vis stipriau. Turi pažadinti kvėpavimo refleksą arba bus per vėlu. Motina bejėgiškai stebi prieš ją vykstančią dramą, jau ir nebejausdama ant krūtinės pribuvėjos dukters rankų, iš įtampos spaudžiančių pernelyg stipriai. „Išgelbėk jį!“ – šaukia. Dar nebaigė sakinio, o naujagimis staiga sutrūkčioja, suspurda, paskui garsiai surinka. Jo maža diafragma susitraukia sulig pirmuoju kvėptelėjimu, ir deginančio oro srovė pirmą kartą patenka į mažylio plaučius. Jo garsūs riksmai aidi visame name. Vaikutis išgelbėtas. Visi šypsosi, taip pat ir *dominus*, susėdęs su keliais giminaičiais išgerti vyno. Niekas nežino ir niekada nesužinos apie dramą, kuri žybtelėjo tame miegamajame.

Tai, ką čia papasakojome, aišku, yra vaizduotės vaisius. Bet iš esmės tikroviškas, kadangi pribuvėja Skribonija Atika iš tikrųjų

gyveno, kaip ir jos vyras, chirurgas Markas Ulpijus Amerimas. Iš kur žinome? Iš jų antkapių, atrastų Porto nekropolyje netoli Ostijos. Ant jų paskutinio atilsio vietos buvo terakotinės plokštės, kuriose jie pavaizduoti dirbantys savo darbą. Kai jas pamačiau, apstulbino pavaizduotų scenų tikslumas. Nors ir paprastos, jos buvo panašios į fotografijas. Pribuvėja priklaupusi priešais gimdyvę, kuri sėdi *sedia gestatoria*, o padėjėja šią spaudžia iš nugaros. Lygiai kaip matėme. O pritūpęs chirurgas leidžia kraują iš vyriškio kojos (plokštė sužalota, todėl, deja, negalime matyti jų veidų).

Šie antkapiai siekia 140 m. po Kristaus. Taigi toje Romos epochoje, kurią tyrinėjame – prieš dvidešimt penkerius metus – pribuvėja ir chirurgas turėjo aktyviai praktikuoti. Ir tikriausiai dažnai keliaudavo į Romą, pakviesti suteikti savo paslaugų. Įsivaizdavau, kad į šį gimdymą juos pakviesti turėjo *archiatrus*, vyresnysis gydytojas: iš tikrųjų netoli nuo jų kapų buvo rastas ir šio svarbaus veikėjo antkapis. Jis buvo vardu Kajus Marcijus Demetrijus. Ant jo antkapio iškalta epitafija: „Gyvenimas trumpas, o menas ilgas..." Kas žino, galbūt šią frazę jis mėgo kartoti savo mokiniams.

Gyvens Romos pilietis ar mirs sąvartyne?

Grįžkime prie mūsų matytos gimdymo scenos. Taigi, dabar *dominus* turės vyriškosios lyties paveldėtoją, tai labai svarbu vyriškoje romėnų visuomenėje. Galime įsivaizduoti, kas nutiks po kelių minučių: mažylis bus nupraustas, jam perkirps virkštelę ir nuneš tėvui. Šis stovės salės viduryje. Vaikas bus padėtas ant žemės priešais jį. Šią akimirką per kelias sekundes pagal senovi-

nes apeigas bus nuspręstas mažylio likimas. Jei tėvas pasilenks ir jį paims, pakels aukštyn priešais visus gimines, tai reikš, kad jį pripažįsta ir priima į šeimą.

O jeigu tėvas lieka nepajudėjęs ir jo nepakelia, vadinasi, vaikas nebus priimtas į šeimą.

Motyvų daug: šeimoje jau per daug tos pačios lyties vaikų, per daug vaikų reikia išlaikyti (pirmiausia ne itin pasiturinčiose šeimose), prievartavimas, įtarimas, kad mažylis yra neištikimybės vaisus, jis turi akivaizdžių trūkumų. Kas atsitiks tuomet? Moteris, padėjusi mažylį ant žemės, jį paims ir išneš. Dažnai tai ta pati pribuvėja; išties romėnų laikais daugelis ją laikė tikros naujagimių apytakos centru, net juos ir pakeičiančia gimimo akimirką, kad įtiktų šeimos, laukiančios berniuko arba mergaitės, pageidavimams. Arba svetimšalių šeimoms, kurių vaikas gimė su trūkumais.

Naujagimio, kurio atsisakė, likimas bus iš tikrųjų baisus. Geriausiu atveju jis bus paliktas tam tikrose Romos gatvių vietose, kur yra kažkas panašaus į „žiedus". Romėnų istorikas Festas mus informuoja, kad netoli daržovių turgaus, *Forum Holitorium*, buvo kolona, skirta kaip tik šiam tikslui: neatsitiktinai ji vadinama *columna lactaria**, anot senovės rašytojo, čia kiekvieną rytą randami žindomi kūdikiai. Jie gerai uždengti ir turi atpažinimo ženklų, kad juos pateikusi šeima galėtų ateityje vaiką susigrąžinti. Be abejo, turės sumokėti, kad padengtų auginimo išlaidas.

Kad įrodytum tėvystę, pakaks pasinaudoti perlaužta moneta ar medalionu – reikia, kad dalis, likusi šeimoje, tiksliai atitiktų tą, kuri yra su vaiku. Šis būdas žinomas šimtmečius ir veikiausiai taip buvo daroma ir Trajano laikų Romoje.

---

* Pieno kolona (*lot.*).

O drama yra ta, kad tie, kurie surenka pamestus vaikus, gali daryti su jais, ką nori: jeigu tai mergaitės, paversti jas prostitutėmis, jeigu berniukai – įvairių rūšių vergais ir tarnais.

Šiame tokiame dideliame mieste yra ir tokių, kurie iš to susikuria verslą: kas rytą apsuka įprastas naujagimių palikimo vietas, surenka juos ir paskui parduoda. O kai kurie, visai kaip šiandieninėje Indijoje ir kai kuriose kitose labai skurdžiose šalyse, sulaužo jiems kojas ar apakina, kad sukeltų daugiau gailesčio praeiviams ir taip savo šeimininkams pagausintų pelną iš išmaldos.

Bet šių šeimos atmestų kūdikių likimas gali būti dar dramatiškesnis. Dažnai apsigimę ar neišnešioti, kaip tvirtina Seneka, yra uždusinami arba nuskandinami. Kiti, slapčia nunešti į šiukšlyną ar retai lankomą pakraščio gatvę, paliekami tarp srutų ir šiukšlių, jie miršta badu, nuo šalčio arba... sudraskomi valkataujančių šunų.

Tačiau būna ir laimingų atvejų, kai paliktą vaiką paima ir užaugina su meile kaip savąjį, kurio dėl įvairių priežasčių negali turėti. Šį 115 metų po Kristaus rytą gal jau kam nors nutiko.

12.20 val.
Susitinkame su Tacitu

Mes einame Argileto gatve, kuri ribojasi su „liaudiškiausia“ Romos dalimi – Subura. Keista, bet Subura įsikūrusi šalia imperijos forumų. Susiliečia du ribiniai pasauliai. Vienoje pusėje prabanga, brangiausias marmuras, Romos istorijos ir galios simboliai. Kitoje (už kelių metrų) – istorija iš mažosios „i“: kuklus ir skurdus pasaulis, kuriame gyvena prastuomenė. Tai akivaizdu iš to, kaip žmonės rengiasi, iš purvinų gatvių, iš parduotuvių, daugiausia prekiaujančių pigiais produktais.

Labai aukštas tufo mūras, beveik „Berlyno siena“, skiria Suburą nuo Augusto forumo: tai „ugniasienė“, skirta apsaugoti šią tokią svarbią vietą nuo galimų (labai dažnų) gaisrų. Taip greičiausiai ir atsitiko per garsųjį Romos gaisrą Nerono laikais – liepsnos buvo sustabdytos, forumas apsaugotas, o ši „sala“, išgelbėjo daugelį gyventojų.

Paradoksalu, bet mes esame gatvėje, kuri, nors ir driekiasi prastuomenės kvartalu, itin susijusi su Romos kultūra. Išties, tai

daugelio didelių ir mažų knygynų gatvė. Jeigu norite rasti svarbiausius Romos laikų kūrinius nuo Cicerono iki Vergilijaus ar Marcialio, turite ateiti čia.

Prie daugelio parduotuvių lauke yra iškabos, dažni užrašai ant sienų prie įėjimo. Šio verslo paprastai imasi atleistiniai, ir parduotuvės visų atpažįstamos pagal šių buvusių vergų vardus.

Taigi praeiname pro gana kuklias Atrekto ir Sekundo parduotuves. Toliau – brolių Sosijų ir Doro knygynai... Štai vienas gerai aprūpintas – jis priklauso atleistiniam Atrecijui. Parduotuvė labai didelė, jos sienas dengia lentynos, pilnos literatūros kūrinių. Kai kurie yra papiruso ritinių (*volumina*) pavidalo, dažnai sudėti į apsaugines talpas, savotiškus odinius kibirėlius su dangčiais, *capsae*. Kiti yra tarsi mažos kišeninės knygos su pergamento puslapiais. O dar yra įprastų medinių lentelių – kiekvienas puslapis yra vaškinė „talpa", kurioje bronziniu pagaliuku įrašytas, o tiksliau, „įrėžtas", tekstas (paprastai tai trumpi kūriniai, pavyzdžiui, eilėraščiai).

Įėję prisiartiname prie lentynos. Atsargiai ištraukiame knygą ir pabandome ją peržiūrėti: bet vos atverčiame, staiga jos puslapiai „išsivynioja" iki pat žemės. Daugelio kūrinių puslapiai tikrai sulankstomi. Jie nėra susegti, tai yra viena ilga sulankstyta lininio audeklo juosta, šiek tiek primenanti armonikėle sujungtų atvirukų knygutes, parduodamas mūsų suvenyrų parduotuvėse.

Griežtas patarnautojo žvilgsnis mus stebi iš už lentynų. Dėliodami viską į vietą, suprantame, kaip šios knygos skaitomos: puslapiai „sukami" į priešingą pusę negu mūsų knygų – iš dešinės į kairę. Dviguba raudona linija skiria teksto skiltis. Kiekvienas linkis atitinka puslapį...

Išeiname iš parduotuvės. Pakeliui matome žmones, žengiančius iš kitų knygynų ir laikančius rankose ritinius arba mažus

leidinius. Vienas knygynas pritrenkiamai svarbus: tai mūsų didžiųjų knygynų miestų centruose Trajano laikų atitikmuo – Trifono knygynas. Ant jo sienų daugybė reklamos, skelbiančios apie parduodamus įvairių autorių kūrinius. Prie durų laukia neštuvai, šalia šnekučiuojasi du kareiviai, tai ženklas, kad viduje yra kažkas svarbus. Žvilgtelkime. Viduje, tarp lentynų eilių, išvystame Trifono „spaustuvę". Gutenbergas ir jo surenkamas šriftas dar labai toli. Čia viskas „spausdinama" rankomis: minioms vergų sekretorių diktuojamas tekstas, jie vienu metu rašo daugybę kopijų. Palinkę prie savo suolų panašiai kaip viduramžių vienuoliai...

Mes matome paskutinį kūrinio radimosi veiksmą. Pirmiausia autoriai rašo savo namuose, paskui perskaito pažįstamiems ir draugams – kad pasitikrintų, ar nėra klaidų, netikslumų, taip pat kad įvertintų kai kurių minčių poveikį. Plinijus Jaunesnysis žengė dar toliau: jis garsiai skaitydavo net ir mažoms klausytojų auditorijoms. Jo teigimu, būtent tokiomis akimirkomis atsirasdavo pačios geriausios pataisos. Pagaliau kūrinys pristatomas į „žmogiškąją spaustuvę". Diena po dienos lempų šviesoje knyga įgyja formą: tai labiau meno kūrinys negu standartinis produktas... Tokios tvarkos turėtume laikytis ir mes, jei būtume parašę šią knygą Trajano laikais...

Knygos leidimo laikas, kaip nesunku nuspėti, senovės Romoje yra labai ilgas, tačiau šias parduotuves valdantys atleistiniai turi šiuolaikinių leidėjų uoslę ir nujaučia, kada kūrinys gali tapti populiarus, tuomet jie sustabdo kitas „gamybos linijas" ir sutelkia prie šios knygos visus vergus sekretorius.

Svarstydami apie visa tai pastebime žmogų, kuris knygyno gilumoje pratraukia į šalį pagalbinių patalpų užuolaidą ir laiko ją pakeltą. Jis aukštas, praplikęs, barzdotas ir įdubusiais skruostais.

Tai Trifonas, šio knygyno-spaustuvės valdytojas. Kol kalba, laiko užuolaidą patrauktą ir leidžia praeiti savo pašnekovui. Iš kelių žodžių, kuriuos įstengiame nugirsti, suprantame, kad jie kalbasi apie kūrinio, kurį sekretoriai jau kantriai „spausdina", išleidimo laiką. Akivaizdu, kad dar mūsų nematomas pašnekovas yra autorius. Spėjame, jog yra susirūpinęs: jo kūrinys susideda iš daugelio knygų, jis nenori, kad būtų leidžiamas amžinai. Trifonas bando jį raminti, bet daro tai su begaline pagarba, lyg klausytų įsakymų. Turbūt tai svarbus žmogus, prisiminus dar ir neštuvus bei sargybinius, laukiančius prie įėjimo. Kas tai galėtų būti?

Pabandome prisiartinti prie vieno iš vergų sekretorių, jis egiptietis. Lempos šviesoje tvarkinga rašysena rašo tekstą. Šešėlis, krintantis nuo jo rankos ir pirštų, rodos, šoka piruetus. Priešais, ant stovo, guli originalaus rankraščio puslapis, su kuriuo jis elgiasi labai rūpestingai. Šalia, ant suolo, – dvi sujungtos lentelės, naudojamos originalaus rankraščio lapams apsaugoti.

Palenkę galvą bandome perskaityti kūrinio pavadinimą... *Annales* (*Ab excessu Divi Augusti libri*)... Tai Tacitas! Taigi šis dabar išeinantis žmogus garbanotais žilais plaukais, tokiomis veriančiomis žaliomis akimis yra pats didysis istorikas! Išties, jis ne tik gyvena mūsų tyrinėjamais laikais, bet, pagalvojus, tikrai – po kelių mėnesių, 116 metais, pasirodys jo didysis kūrinys – „Analai". Tai paskutinis jo ilgos „kelionės" per istoriją etapas, kuriame jis iš esmės atskleidžia imperijos nuosmukį ir jos blogybes.

Taigi matome, kad šis kūrinys kaip tik randasi mums bežiūrint ir kad knyga, kurią vergas kopijuoja, yra dešimta (X). Ji – viena iš tų, kurios niekada mūsų nepasiekė... Kas žino, kas ten parašyta. Sustingstame apstulbę. Tacitas pasuka už kampo, atsisveikina su Trifonu ir įlipa į neštuvus. Tik dabar prisimename, kad jis ne tik didis istorikas, bet ir advokatas, buvęs kvesto-

rius, pretorius, konsulas ir prokonsulas... ir tai paaiškina, kodėl jis su palyda. Neštuvai pajuda ir tolsta, plaukdami virš minios...

Šią pat akimirką už kelių šimtų metrų slenka paskutinės žmogaus gyvenimo akimirkos. Žvelgiant tūkstančiams žmonių, pačiame Koliziejaus centre.

12.30 val.
Kankinimai Koliziejuje

Sargybinis laiko jį tvirtai suspaudęs už rankos, lyg nerimautų, kad gali pabėgti. Bet kurgi jis galėtų sprukti? Jis dabar – tik kalinys už vartų, už kelių metrų nuo Koliziejaus arenos. Aplink jį dešimtys tūkstančių žmonių rėkia, juokiasi, ploja rankomis, iškraipytas ir prislopintas triukšmas pasiekia šį tamsų ir šaltą koridorių. Tarsi būtum milžiniškuose spąstuose, iš kurių pabėgti neįmanoma. Geriau būtų greitai žūti nuo kalavijo ašmenų. Tačiau taip nebus: priešingai – jis turės mirti žiauriai kankinamas, nes bus surytas gyvas! Iki šiol sąmonė buvo su viskuo susitaikiusi. Nuo to laiko, kai teisėjai paskelbė nuosprendį, viskas riedėjo tiksliais, siaubingai gerai suteptais „bėgiais“. Sargybiniai jį išvedė, įkišo į vežimą ir nugabeno į kalėjimą. Kol važiavo, žmonės jį įžeidinėjo, spjaudė, mėtė į jį akmenis ir net išmatas, iš jo buvo visaip tyčiojamasi... Jo galvoje tvyrojo tiktai sumaištis, smegenys bandė suvokti, kas darosi, atrasti išeitį. Per vėlu. Atrodė taip, tarsi sulūžęs mechanizmas jį vestų prarajos link ir jos jau būtų nebeįmanoma išvengti.

Kalinys žino, kad pažeminimas yra nuosprendžio dalis. Pats tiek kartų tai matė, stebėdamas vedamus gatve nuteistuosius. Ir jis iš jų šaipėsi, įžeidinėjo, laidė akmenis... Dabar jis užėmė jų vietą. Ir, deja, žino, kaip viskas baigsis. Per šias dienas jis pasiruošė mirti. Bet kai dabar žvelgia mirčiai į akis, jo krūtinėje auga panika, nepakeliamas dvasios skausmas, neviltis... Jo kvėpavimas vis tankėja, veidas labai išbalęs, o vartų grotų metami šešėliai ant jo kūno piešia languotą maršką. Dėvi tik savotišką šiurkštų sijoną su kutais. Sargybinis pastebi jo dvasios būklę ir šyptelėdamas dar stipriau suspaudžia. Jis turi daug patirties su nuteistaisiais myriop ir žino, kad tai viena iš pavojingiausių akimirkų.

Nuosprendis buvo *damnatio ad bestias**. Su tais žodžiais pasaulis aplink jį sugriuvo. O kad būtų galėjęs įsivaizduoti, jog taip baigsis. Išnaudojimo ir korupcijos metai jam suteikė įžūlumo ir nebaudžiamumo jausmą. Paskatino jį laikyti save galingesniu negu sistema, kuri jį atgabeno į Romą sukaustytą grandinėmis iš Šiaurės Afrikos, dabartinio Alžyro. Metų metus vergavo, kol vieną kartą išlaisvintas pradėjo savo „kopimą". Jo pastangomis ant grindinio atsidūrė daugiau negu vienas žmogus, visos šeimos pernakt būdavo išmetamos į gatvę. O jis, skolintojas, nepažvelgė į akis nė vienam. Daugelį kartų pas jį ateidavo prašyti pasigailėti, atidėti mokėjimus. Bet jis jautė beveik tikrą malonumą sakydamas prašytojams „ne". Gal tai buvo savotiškas jo kerštas. Tapo bjaurus, ciniškas, prievartą keitė pažeminimais – kas nemokėjo, būdavo mušamas, paskui (padedant korumpuotiems pareigūnams) jų turtas buvo konfiskuojamas ir pasidalijamas tarp bendrininkų. Jo aukų dukros ir žmonos dažnai palūkanas už skolą mokėjo kūnu. Jo galia atrodė neturinti ribų: turtai, po-

---

* Nuosprendis atiduoti žvėrims (*lot.*).

kyliai, svarbūs svečiai. Jis jau buvo tikras, kad Romos visuomenėje užkopė aukštai. Staiga vieną rytą viskas sugriuvo.

Pakako, kad vienas iš jo bendrininkų pareigūnų paleistų liežuvį. Sargybiniai atvyko auštant, pasišviesdami deglais, nutempė jį į kalėjimą, apklausė, paspaudė. Tuomet pasirodė pirmieji kuklūs liudijimai. Daugelis iš gėdos nekalbėjo, tačiau daug kas ir prabilo. Taip išniro dalis niekšybių, kurias šis buvęs vergas darė Romos piliečiams. Nepakenčiama. Nuosprendis negalėjo būti kitoks. Ir štai jis stovi drebančiais keliais, kelios sekundės iki pabaigos.

Sargybinis žengia vidun, jį pakeičia du vyrai, vilkintys savotiškais sunkiais tvirtos odos kombinezonais. Jų galvos uždengtos keistais storos odos gobtuvais, po kuriais yra šalmai. Savo išvaizda šiek tiek primena islandų žvejus... Tai egzekucijos patarnautojai, vergai, kurių užduotis – išstumti nuteistuosius pas žvėris. Šie keisti drabužiai su kraujo krešulių dėmėmis iš tikrųjų yra apsauga – jų viduje storas pamušalas, panašus į šiuolaikinių policijos šunų dresuotojų „pirštinių".

Staiga vartai atsidaro, smarkus smūgis išmeta nuteistąjį į areną. Joje staiga apakina saulės spinduliai. Susiraukia: negali užsidengti veido, nes rankos surištos už nugaros. Vos girdi minios riaumojimą. Tiek kartų stebėjo šią sceną Koliziejuje ir niekada nemanė, kad vieną dieną pats pasmerktas stovės arenos viduryje.

Du „budeliai" stumia jį iš nugaros norėdami priversti bėgti. Akimirką prieš atsiveriant vartams pažvelgė jam į akis ir nusprendė, kad žengimas į sceną bus toks: ir patrauks publikos dėmesį, ir sukels juoką. Per dykinėjimo metus atleistinis tikrai sustorėjo. Nepabėgančio vyro sulig kiekvienu žingsniu liulančiu pilvu, išplėstomis akimis, pamišusiu žvilgsniu vaizdas sukelia tribūnose juoko ir paniekos švilpimo bangą. Tarp žiūrovų – ir daug jo

aukų: kai kurie rėkia, išsivaduodami nuo ilgus metus trukusio pažeminimo, o štai kiti sėdi tylūs.

Trijulė dabar eina lėčiau – link įspūdingo liūto tamsiais karčiais, šis atsisuka ir žiūri į juos. Taip sutapo, kad jis, kaip ir atleistinis, yra kilęs iš tos pačios Šiaurės Afrikos. Liūtui ne naujiena tokie patiekalai arenoje. Tačiau jis delsia. Patarnautojas staiga jį baksteli ilgu pagaliu. Liūtas suriaumojęs šoka provokatoriaus link. Bakstelėtas dar kartą, nusprendžia pasukti prie pasmerktojo. Sulig kiekvienu žingsniu po oda banguoja jo galingi raumenys.

Vyriškis mato, kaip artėja jo galas. Liūtų dideli nasrai, bet itin baisiais juos paverčia labai šviesios riešutų spalvos akys, atrodo, jos pilnos liepsnos. Tas žvilgsnis visiškai negailestingas.

Pasmerktasis rėkia iš visų plaučių, sustingsta, įsiremia kojomis į žemę. Tačiau du patarnautojai stipresni negu jis. Patyrusiu judesiu vienas pastveria jį už garbanotų plaukų ir stumia galva į priekį, lyg siūlydamas masalą žvėriui. Antras stovi jam už nugaros, tarsi laikytų duris, kad neužsitrenktų. Taip stovėdamas stumia jį pirmyn. Laiko suspaudęs jo rankas ir nuleidęs gobtuvu uždengtą galvą laukia smūgio.

Paskutiniai liūto žingsniai visada greičiausi, bet labiausiai stulbina jo visiškai tylūs judesiai. Nuteistasis rėkia, paskutinę akimirką užsimerkia ir pasuka galvą. Tą mirksnį, kai liūtas atsispiria nuo žemės ir išsitiesia ilgame šuolyje, publika nutyla. Viskas nutinka žaibiškai. Patarnautojai paleidžia pasmerktąjį ir bėga. Žybteli balti dantys. Nuteistasis ant savo veido pajunta karštą alsavimą, jį pargriauna plėšrūno masė.

Žiūrovai šaukia. Reginys žiaurus. Liūtas sukando aukai veidą ir kaklą. Jo dantys visiškai sutraiško veido ir nosies kaulus, žaloja akiduobes. Staigiu dryksniu nuplėšia jam pusę veido nu-

dirdamas visą odą ir nudrėksdamas nosį, skruostą, skruostikaulį ir dar akį, ši iššoko iš akiduobės. Vyro veidas dabar – kruvina siaubinga kaukė, arčiau sėdintys žiūrovai akimirką sutrinka matydami žmogų be pusės veido. Ir jis vis dar gyvas, rėkia, raičiojasi ant žemės. Liūtas kaip imtynininkas tvirtai laiko jį prispaudęs prie žemės, suleidęs nagus į krūtinę ir petį. Žiūri į minią, žvėries snukis raudonas nuo kraujo, nasrai praverti. Rodos, laukia pritarimo. Dar vienas patarnautojo bakstelėjimas įtikina jį pabaigti darbą. Atrodo, lyg ant savo aukos išlietų skausmą nuo gauto smūgio. Sugriebia už kaklo ir įnirtingai papurto. Žmogaus kūnas nebejuda, kaklas sulaužytas, galva nenatūraliai nusukta į šoną. Keli staigūs kojų truktelėjimai rodo, kad jo gyvenimas baigėsi. Dabar liūtas perplėšia jam vidurius...

ĮDOMU

Mirtis kaip spektaklis

Spektaklis, kurį ką tik stebėjome, – norma visuose Romos imperijos miestuose. Galima klausti, ar romėnai buvo nehumaniški, kaip kartais girdime teigiant. Iš tikrųjų reikia turėti omeny du dalykus. Pirmiausia – tokie laikai. Taip tuomet buvo gyvenama. Etruskai aukodavo žmones. Keltai pagal tų laikų paprotį nukirsdavo nugalėtų priešų (kitų galų) galvas ir prikaldavo jas prie namų sijų kaip trofėjus. Jeigu priešai būdavo narsūs, galvos būdavo impregnuojamos kedro aliejuje ir saugomos kartų kartas.

Galvos ir kaukolės buvo kabinamos prie kaimų ar šventviečių (kaip Antremone) prieigų. Įspūdingą pavyzdį šiandien galima matyti Marselyje, Borely muziejuje, kur rodomas garsios keltų šventyklos, atrastos Rokpertiuze, Pietų Prancūzijoje, architravas: jame yra daug nišų, kuriose buvo laikomos nupjautos pavojingiausių priešų galvos.

Maždaug tais pačiais laikais Kinijoje kario visuomeninė ir karinė karjera priklausė nuo jo nukirstų galvų skaičiaus (praktiškumo sumetimais buvo pasitikima nupjautomis ir pristatytomis ausų poromis). Centrinėje Amerikoje actekai parduodavo vergais paverstus priešus aukojimams. Ir taip toliau.

Žodžiu, romėnai buvo dalis pasaulio, labai besiskiriančio nuo mūsiškio. Koliziejuje buvo vykdomos viešos egzekucijos, o jos mūsų visuomenėse egzistavo dar visai neseniai. Prancūzijoje buvo naudojama giljotina, Jungtinėje Karalystėje – kartuvės. Kaskart mirties bausmė būdavo vykdoma viešai kaip įspėjimas. Popiežių Romoje buvo

ne viena vieta mirties bausmėms atlikti, jos turėjo skirtingą paskirtį: *Campo dei Fiori** aikštėje laužuose buvo deginami eretikai, Trastevere pasmerktiesiems nukirsdavo rankas, ant *Castel Sant Angelo*** tilto buvo kariama, ketvirčiuojama ir kertamos galvos. O *Piazza del Popolo**** egzekucijos, dažna karnavalų šventimo dalis, buvo atliekamos kraują stingdančiu būdu: pasmerktiesiems buvo daužoma plaktukais per smilkinius iki mirties... Nuo 1826 m. atkeliavo giljotina, laikyta humaniškesne. O juk kalbame apie visai nesenus laikus, palyginti su romėnų epocha.

Tikra tiesa, romėnai padarė tai, ko niekas kitas anksčiau nebuvo padaręs: pavertė kankinimus savotišku spektakliu. Pakanka pažiūrėti televizijos laidas, pagrįstas tikrų incidentų, persekiojimų ir žudynių kadrais, kad atrastume ir mūsų laikais tą pačią anų laikų sudedamąją dalį: kančia (arba mirtis) kaip spektaklis, kraujas pritraukia „auditorijos".

Žvelgiant plačiau, ir dabar per televiziją žiūrimi filmai bei serialai, kuriuose gausu prievartos, mirties ir šaudynių, yra šiuolaikinis Koliziejaus spektaklių analogas.

Kokie buvo šie spektakliai? Scenarijų būta daug. Kai kurie gluminantys. Buvo „paprastų" mirčių, kaip toji, kurią ką tik matėme. Kitais kartais nuteistieji būdavo pririšami prie baslių, pritvirtintų prie mažų vežėčių formos vežimo, ir išstumiami žvėrims. Mozaikose vaizduojamas srūvantis kraujas rodo, kad tai buvo tikrai žiaurūs spektakliai.

---

* Gėlių laukas (*it.*).

** Šventojo Angelo pilis (*it.*).

*** Liaudies aikštė (*it.*).

Publika žinojo, kad dažnai vykdant mirties bausmę galima tikėtis staigmenų, ir todėl jų labai laukdavo. Dėl to organizatoriai parengdavo įspūdingą scenografiją ir vykdydavo mirties bausmę pagal mitologinį ar istorinį siužetą, panašiai kaip būdavo rodomi „gyvieji paveikslai“ ar kaip daroma mūsų gyvose prakartėlėse... Štai, Ikaras bando skristi: pasmerktasis imituoja jo nesėkmingą skrydį ir šoka į tuštumą, teškiasi į žemę ir net apspjauna krauju čia esantį imperatorių. Taip mums pasakoja Svetonijus.

Žinome apie nuteistuosius, kurie kartojo Mucijaus Scevolos, įkišusio ranką į ugnį, poelgį, kiti buvo priversti iš naujo patirti Ačio kastraciją arba Iksiono kančias (šis pririšamas prie rato, kuris uždegamas)...

O Marcialis pasakoja, kad Koliziejaus atidaryme buvo atkurtas Orfėjo, kuris gedėdamas dėl Euridikės mirties, savo daina sugebėjo sutramdyti žvėris, mitas. Taigi nuteistasis buvo arenoje, tarp pamažu iš po žemės išlendančių uolų ir medžių dekoracijų (vienas iš daugelio specialiųjų efektų), kartu pasirodė daug žvėrių. Deja, jam nepavyko sutramdyti lokio. Ir publikai besijuokiant „dainininkas buvo nedėkingo lokio sudraskytas į gabalus“, pasakoja Marcialis.

Kita „vaizdinga“ mirties bausmė buvo įkvėpta mito apie Prometėją, atnešusį žmonėms ugnį ir už bausmę prirakintą prie uolos, kur nuolat atskrisdavo erelis lesti jo kepenų. Nuteistasis buvo sudraskytas iš Kaledonijos, tai yra Škotijos, atvežto lokio.

Ne mažiau žiaurus likimas buvo skirtas moteriai, kuri valdant Neronui buvo priversta pavaizduoti Minotauro gimimo mitą, ji vaidino Pasifaję, besiporuojančią su Kre-

tos jaučiu... Žinome, kad ši vieša egzekucija buvo kartojama ir kitais kartais, pavyzdžiui, Tito laikais.

Su gyvūnais pasirodydavo ir tie, kurie tiesiog linksmino publiką pavojingais spektakliais. Tai buvo ne nuteistieji, o akrobatai: bandydavo savo miklumą išgyventi tarp lokių ir liūtų, slėpdavosi už besisukančių durų (panašių į įtaisomas viešbučiuose) arba aplink stiebą besisukančiuose krepšiuose. Netrūko tokių, kurie su lazda šokinėjo per juos puolančius lokius arba kopdavo svyruojančiais pastoliais, žvėrims besukant ratus apačioje.

Tarp įvairių nuosprendžio formų buvo vadinamasis *damnatio ad gladium**. Tai tikrai iškreipta viešos mirties bausmės forma, kai du nuteistieji, ginkluoti kalavijais, būdavo pasiunčiami kovoti vienas su kitu iki pat mirties. Nugalėtojas iš naujo turėdavo kovoti su kitu nuteistuoju ir taip toliau.

Pagaliau šioje spektakliu paverstų mirties bausmių siaubo galerijoje turi būti prisiminta ir mirtis ugnyje.

Šiais atvejais nuteistieji buvo priversti dėvėti drabužius, sumirkytus degiaisiais skysčiais. Tikslas – pradėti šokį, pasibaigsiantį tragedija. Padegus drabužius, pasmerktojo šokis virsdavo traukuliais, ir jis sudegdavo liepsnose.

Liepsnose Nerono laikais buvo nužudyta daug krikščionių. Jie buvo per kaklą pririšami prie baslio, kad nejudėtų, tuomet aplinkui sudedamos sakingos šakos, papiruso lapai, vaškas ir pagaliau viskas padegama...

Ta proga dera pabrėžti, kad, priešingai nei tikima, nė vienas krikščionis Nerono persekiojimų metu nebuvo

---

* Nuosprendis atiduoti kalavijui (*lot.*).

nužudytas Koliziejuje. Paprasčiausiai todėl, kad jis dar nė nebuvo pastatytas.

Nerono egzekucijos vyko kitoje vietoje – jo privačiame vežimų lenktynėms skirtame cirke. Jis buvo ten, kur šiandien įsikūręs Vatikanas. Daug krikščionių mirė įvairiai kankinami (aprengti odomis ir sudraskyti šunų, nukryžiuoti ar sudeginti gyvi). Teigiama, kad šv. Petras ten taip pat buvo nužudytas ir palaidotas, ir dėl to šioje vietoje jam pastatyta bazilika. Persekiojimai pražudė daugybę krikščionių ir vėlesniais laikais, bet neturime jokių žinių, kad jų būta Koliziejuje. Daugiausia krikščionių buvo nužudyta įvairiuose po imperiją išsibarsčiusiuose amfiteatruose.

13.00 val.
Priešpiečių užkandžiai „bare“

Grįžtame į Romos gatves. Nejučiomis pradedame sekti tris vorele einančius vergus, kiekvienas, prilaikydamas už ąsos, neša ant peties po amforą. Jie akivaizdžiai pristato prekes. Nors ir sunkiai nešdami, portikuose besibūriuojančioje minioje juda sparčiai. Žmonės pasitraukia leisdami jiems praeiti, o mes pasinaudojame po jų liekančiu siauru tarpeliu.

Šitokiu būdu žingsniuoti po portikais galime gerokai greičiau. Pro šalį slenka parduotuvių durys, insulių vartai ir taip toliau. Staiga vienas vergas sustoja: atėjo. Tai įėjimas į *caupona*, tai yra viešbutį. Valdytojas jį pažįsta, ir vergas pradingsta viduje. Kiti du jo laukia, pastatę amforas ant žemės, norėdami kiek atgauti kvapą. Greitai bandome apžvelgti, kaip atrodo romėnų laikų viešbutis. Jų taip pat, žinoma, esti įvairaus lygio (mūsų „žvaigždučių“ atitikmuo), bet iš esmės aplinka labai atpažįstama.

Pavyzdžiui, kaip ir mūsų viešbučiuose, šioje *caupona* pirmame aukšte yra restoranas, o antrame – kambariai. Yra net „gara-

žas“, tai yra arklidės. Iš gatvės matome keturis triklinijus, vienas iš jų užimtas. Keista, kad užimtas tokią valandą, nes triklinijai paprastai užimami vakarais svarbiems pietums, o ne dieną. Galbūt kokia šventė ar darbiniai priešpiečiai... Vergė išeina iš kambario laikydama ąsotį ir nuleidžia purpuro spalvos užuolaidą, kuri paslepia vaizdą. Taigi draugija prie stalo atgavo savo privatumą.

Keliaujame toliau su trimis vergais. Kertame sankryžą tipiškomis romėnų „zebrų“ juostomis: tai yra didžiuliai akmenys, sudėti skersai gatvę vienas šalia kito. Jie labai svarbūs lietingomis dienomis, kai gatvės dėl nuolydžio (dažnai reikalingo, kad tekantis vanduo nuplautų grindinį) pavirsta upeliais, šie akmenys leidžia kirsti gatvę nuo vieno šaligatvio iki kito nesušlapus pėdų. Visai taip pat einame per upelyje eile sudėtus akmenis.

Iš esmės gatvės, kurias matome, primena mūsiškes: iš abiejų pusių šaligatviai ir eilės parduotuvių. Pastebime, kad ten, kur ant šaligatvio susibūrę daugiausia žmonių ir kur trims vergams sunkiausia praeiti, įsikūrusios viešojo maitinimo įstaigos. Tikrai, dabar priešpiečių metas ir šios vietos traukia lankytojus, kaip ir mūsų laikais.

Antras stabtelėjimas. Šįkart prie vyno parduotuvės. Ilgas prekystalis, kampe sudėtos kelios amforos, ant ilgo bronzinio strypo prie įėjimo sukabinti įvairūs nedideli ąsočiai. Čia patiekiamas vynas ir paprasti greitieji užkandžiai. Visa tai verčia prisiminti mums gerai pažįstamą įstaigą: mūsų barą. Priešpiečiams pasiimame sumuštinį ir gėrimą. Užsakoma panašiai: taurė vyno ir fokačia. Skirtumas tas, kad mes užkandį beveik visuomet baigiame kava... Romėnas ne. Kaip jau minėjome, imperinėje Romoje niekas kavos neužsako. Nes jos dar nėra...

Šioje vietoje nustebina savotiški mediniai „pastovai“, kabantys nuo lubų išilgai sienos, juose guli aštuonios amforos. Tai

mūsų laikų butelių, stovinčių už barmeno nugaros, atitikmuo. Šeimininkas nukelia vieną tuščią amforą ir, padedamas dviejų vergų, pakeičia ją naujai atgabentąja. Kol jie visa tai daro stebint smalsiems nuolatinių lankytojų žvilgsniams (tik vienas iš jų lieka abejingas, jo akys pasruvusios krauju, o galva siūbuoja nuo išgerto vyno), pastebime, kad patalpa yra tokio dydžio kaip normali *taberna*. Neatsitiktinai tokios vietos vadinamos *taberna vinaria*, šis terminas išgyveno istorijos šimtmečius, iš jo ir kilo itališkas žodis „taverna“, reiškiantis lygiai tą patį, ką ir romėnų laikais. Pasiėmusi tuščią amforą, trijulė dabar žingsniuoja gatve toliau, mes su jais. Liko pristatyti paskutinę amforą. Pažiūrėsime, kur jie mus nuves...

Pereiname Livijos portiką ir pasiekiame gatvių išsišakojimą. Trijulė sustoja. Čia jų kelionės tikslas. Gatvių sankirtos kampe stovi didelė maitinimo įstaiga. Ji tikrai įsikūrusi strategiškai tinkamoje vietoje: turi du įėjimus, kiekvienoje iš susijungiančių gatvių. Nuo „baro“, kurį ką tik matėme, skiriasi tuo, kad čia galima valgyti ir gerti sėdint.

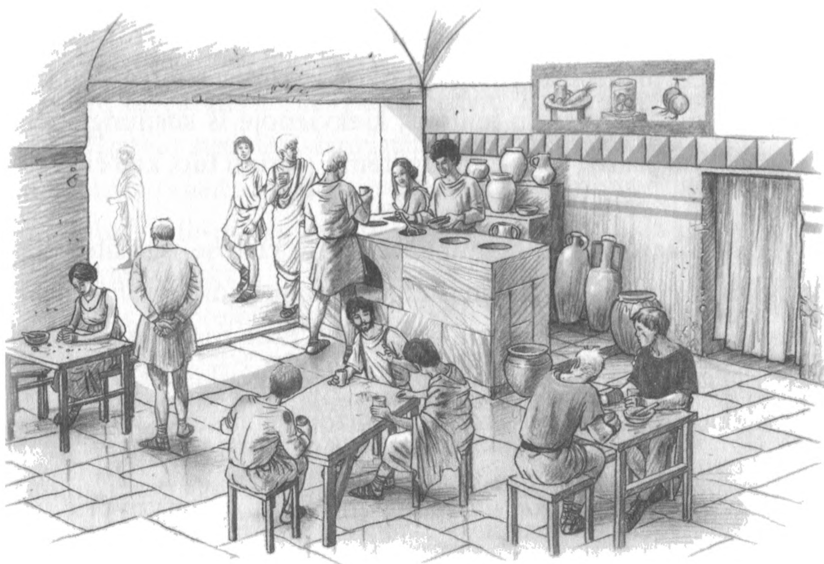
Šiais laikais archeologinių kasinėjimų vietose išgirsite, kaip gidai rodydami vienos iš šių įstaigų liekanas vadina ją *thermopolium*. Iš tikrųjų, jeigu paprašysite kokio nors romėno parodyti *thermopolium*, jis nesupras ir išpūs akis. Tai graikiškas žodis, kurio niekas imperinėje Romoje nevartoja, jį atstoja kitas terminas: *popina*.

Daugelis valgo lauke, sėdėdami ant suolų, sustatytų prie sienų, ir gerokai trukdo praeiviams (lygiai kaip šiandien barų ir užkandinių staliukai miestų centruose). Šeimininkui tai tinka, nes šitaip gali aptarnauti daugiau žmonių ir daugiau uždirbti. O klientams geriau todėl, kad gali valgyti stebėdami praeivius ir visa, kas vyksta gatvėje, lyg kokį dokumentinį filmą...

Pabandykime patyrinėti užeigą... Dar neįėjus mus pasiekia gaminamo maisto kvapai, ir burna prisipildo seilių. Ypač nuo kepamos mėsos su rozmarino šakele aromato.

Pirmas pojūtis – kad įeiname į mūsiškę kavinę ar restoraną. Patalpa didelė, joje prie įvairių stalų sėdi valgantys žmonės. Klientai – ir moterys, ir vyrai. Įėjimą „užtveria" ilgas „L" raidės pavidalo prekystalis, padengtas balto su mėlynais dryžiais marmuro plokštėmis.

Trumpasis „L" galas žvelgia tiesiog į gatvę, panašiai kaip mūsų ledų parduotuvių prekystaliai, prie jo mergina paduoda patiekalus ir taures klientams eilėje. Ji labai graži, valdytojas tai

Priešpiečių metas. Taip atrodo Romos „užeiga" (popina) *su tipišku marmuriniu „L" formos prekystaliu. Iš angų patarnautojai traukia klientų pageidaujamo maisto ar vyno. Romėnų priešpiečiai labai kuklūs: kiaušiniai, alyvuogės, sūris, figos...*

puikiai žino, būtent dėl to ir įdarbino ją toje vietoje – kad priviliotų praeinančių klientų. Ji dirba labai greitai, dažnai ima taures ar ąsotėlius, sudėtus ant savotiškų mažų marmurinių laiptelių prekystalio dešinėje, ten, kur jis jungiasi su siena. Tačiau klientai vyrai iš tikrųjų žiūri atidžiai – kaip tik dabar mergina palinksta virš prekystalio. Iš viršaus lankytojai turi progos žavėtis tikrai nuostabiu vaizdu iškirptėje.

Mergina dažnai lenkiasi ne tam, kad pasirodytų, o dėl to, kad po prekystaliu įrengtas vandens baseinėlis, naudojamas kaip praustuvas indams greitai perplauti. Į šį praustuvą vamzdžiu atiteka vanduo, taigi vanduo šiek tiek srovenantis. Bet, žinoma, šiame vandenyje plavinėja visko: maisto likučių, daržovių, aliejaus dėmių...

Šis indas, kurį galima matyti ir iš išorės pro arkos formos angą, ir marmuriniai laipteliai prie prekystalio yra tipiški beveik visoms imperijos *popinae*. Tai būdingas šių užeigų bruožas, kuris leidžia jas atpažinti iš pirmo žvilgsnio...

Tęskime. Prekystalis tęsiasi į užeigos vidų, jo paviršiuje – didelės apskritos skylės: tai didelių amforų (*dolia*), įtaisytų į prekystalį, angos. Kas jose? Kitas patarnautojas šalia merginos netyčia mums tai atskleidžia. Iš vienos skylės savotišku samčiu ištraukia alyvuogių, iš kitos kviečių. Įdeda visa tai į dvi skirtingas lėkštes ir išeina.

Po kelių sekundžių pasirodo kitas padavėjas ir iš trečios skylės pasemia vyno. Pripila į mažą katiliuką, pastatytą ant gorės prekystalio pakraštyje... Vynas bus pakaitintas ir geriamas šiltas... Jam bepilant keli lašai nutyška ant marmuro: nepražus, nes jau kiti klientai – musės – puolė jų skanauti. Musių čia daugybė...

Einame toliau. Kampe matome krosnį fokačiai ir duonai kepti ar kitokiam maistui ruošti. Apžvelgiame visą patalpą: ant sienų

freskos, papuošimai, klientų grafičiai... Kėdės ir stalai tokie patys kaip mūsų. Jokių gultų. Tik vakarais ar puotų proga valgoma išsitiesus triklinijuje. Priešpiečiaujama taip, kaip tai darome mes, sėdomis. Apsidairę aplink nematome vidinių kiemelių. Žinome, kad daugelis *popinae* jų turi, todėl gali pasiūlyti klientams daugiau ramybės.

Šioje užeigoje yra įvairių klientų: štai kampe atsiskyrusi pora, jie kalba tyliai ir neatitraukdami akių žvelgia vienas į kitą. Kiek toliau valgo vienišas žmogus, beprotiškai lėtai plėšydamas keptos vištos šlaunį. Už jo du kareiviai juokiasi daužydami kumščiais stalą. Vienam trūksta dviejų priekinių dantų. Čia pat, šalia mūsų, du vyrai ir moteris plepa, laukdami užsakyto maisto. Aplink stalus sukinėjasi šuo, greičiausiai šeimininko. Jis labai naudingas: suėda ant žemės nukritusius likučius, taigi švarina užeigą...

Patiekalai paprastai kuklūs – tai daržovės, virti kiaušiniai, alyvuogės, avių ir ožkų pieno sūriai, marinuoti ančiuviai, svogūnai, kokia nors ant iešmo kepta mėsa, žuvys ant grotelių, figos... Įvertinęs maistingumą, romėnas kalbės apie *ientaculus*, jei patiekalas labai lengvas, arba *prandium*, jei jis sotesnis...

Ant sienos pastebime keistą freską: pavaizduota lėkštė su daržovėmis, taurė su alyvuogėmis ir kažkas apvalaus, galbūt granatai, o gal cimbolai, tai tokie muzikos instrumentai, šioje freskoje panašūs į patiekalus.

Šis kūrinys įdomus, kadangi kasinėdami senąją Ostiją archeologai *popina* atrado tokią pat freską. Daugelis ją interpretavo kaip visiems matomą savotišką „vaizdingą" valgiaraštį ant sienos (kaip kad dabar esti greitojo maisto restoranuose). Bet veikiausiai taip simboliškai vaizduojama, ką užeiga gali pasiūlyti: maisto, gėrimų ir geros muzikos.

Mūsų dėmesį patraukia ritmingi smūgiai: atsisukame. Prie prekystalio krašto stovintis padavėjas kažką trina grūstuvėje. Susidomėję prieiname. Ant krosnelės vyno nebėra, jis buvo patiektas karštas... Dabar padavėjas gamina kitą labai populiarų *popinae* gėrimą: *piperatum* (arba *conditum*). Jį sudaro grūsti pipirai su kai kuriais kvapiais ekstraktais, sumaišyti su medumi, vynu ir karštu vandeniu...

Kokteilis paruoštas, vyras jį supila į du ant prekystalio pastatytus puodukus. Padavėja juos paima ir pasuka link stalo, prie kurio sėdi du vyrai. Merginos didelės juodos akys ir krintantys ant pečių ilgi garbanoti plaukai. Ji turi labai „viduržemiško“ žavesio: plačių klubų, atrodo tiesiog žydinti. Pastačiusi du puodukus ant medinio stalo, pasisuka eiti, bet vienas iš klientų ją sulaiko už rankos ir prisitraukia. Tai galingo kūno sudėjimo vyras, jo galva visiškai skusta, išskyrus kuokštą ant sprando. Iš to galima atpažinti imtynininkus. Keli žodžiai, mirktelėjimas... Ilgai netrunka suprasti, ko vyras nori.

Moteris nusišypso kaip sąmokslininkė, bet nukelia vyro ranką, kuri jau gniaužia jos krūtį. Meta žvilgsnį į šeimininką, šis nesutrikdomas toliau žiūrinėja savo sąskaitų sąrašą. Tik sekundei pakelia akis, linkteli ir vėl panyra į skaičius. Porelė pakyla ir eina link užuolaidos. Patraukia ją, atidengdami medinius laiptus, vedančius į pusaukštį.

Užsiimti seksu su užeigos padavėja yra normalus, beveik banalus dalykas. Tai netgi nelaikoma neištikimybe, iš to galime suprasti, koks moterų, dirbančių tokiose vietose, statusas. Ir ne tik padavėjų: jeigu savininkė būtų moteris, ir ji būtų laikoma lengvai prieinama, kaip ir jos dukros.

Pusaukštyje vyras nė nenusirengia, pastumia merginą į lovą, apgręžia ją ir pakelia jos ilgą tuniką... Lova girgžda ir daužosi į

sieną. Garsai iš viršaus sukelia dviejų kareivių, kurių stalas stovi labai arti laiptų, šypsenas. Tasai be dantų pažvelgia viršun, ima stūgauti, paskui pratrūksta juoku...

Ne ką trukus, kai vyras ir mergina nusileis, klientas turės susimokėti už priešpiečius ir „desertą". Žino, kad šios „papildomos paslaugos" kaina nebus didesnė nei aštuoni asai, kaip nedidelio vyno ąsočio. Prastoko vyno...

O kas yra asas? Ar daug vertas sestercijus? Ką už jį galima nusipirkti?

ĮDOMU

Kiek vertas sestercijus

Tai įprastas klausimas. Atsakymas nelengvas, kadangi bėgant amžiams sestercijaus vertė kito dėl vis pasikartojančių finansų krizių ir dėl infliacijos.

Ir vis dėlto bandykime įvertinti.

Visoje Romos imperijoje cirkuliavusios monetos, vertės mažėjimo tvarka, buvo tokios: aurėjus (auksinė), denarijus (sidabrinis), sestercijus (bronzinis), dupondijus (bronzinis), asas (varinis), semisas (varinis) ir kvadrantas, menkiausia moneta iš bronzos.

Taigi sestercijus yra vidutinės vertės moneta, tinkama kasdieniams pirkiniams. Monetos rikiuojasi pagal griežtą „hierarchiją“, monetarinę sistemą, Augusto nustatytą 23 m. po Kristaus:

1 sestercijus = 2 dupondijai = 4 asai = 8 semisai = 16 kvadrantų.

Be to, jeigu išlaidos nemažos, naudojamos monetos, lyg ir atitinkančios mūsų banknotus su daugeliu nulių:

1 denarijus = 4 sestercijai
1 aurėjus = 100 sestercijų.

Dabar galime nustatyti, ką galima nusipirkti už sestercijų. Reikia tik ištirti senovinius tekstus ir užrašus ant sienų, rastus archeologinių kasinėjimų vietose (pirmiausia Pompėjuose).

Randame daug kainų, dažnai išreikštų asais, bet žinodami įvairių monetų vertės santykį galime nustatyti tikrą sestercijų piliečių kišenėse perkamąją galią.

Apytikriai sestercijus atitinka du dabartinius eurus.

Tokia buvo jo vertė per visą I amžių po Kristaus ir galime manyti, kad ji nekito Trajano Romoje, II a. po Kristaus pradžioje (115 m.), kai miestas dėl imperijos užkariavimų klestėjo.

Štai kai kurios kainos, palyginimas su mūsų laikais dažnai nustebina:

1 litras alyvuogių aliejaus = 3 sestercijai = 6 eurai;
1 litras paprasto vyno = 1 sestercijus = 2 eurai;
1 litras rinktinio vyno = 2 sestercijai = 4 eurai;
1 litras Falerno vyno = 4 sestercijai = 8 eurai;
1 kilogramas duonos = 1/2 sestercijaus = 1 euras;
1 kilogramas grūdų = 1/2 sestercijaus = 1 euras;
1 lėkštė sriubos = 1/4 sestercijaus (1 asas) = 0,5 euro;
1 apsilankymas termose = 1/4 sestercijaus (1 asas) = 0,5 euro;
1 tunika = 15 sestercijų = 30 eurų;
1 mulas = 520 sestercijų = apie 1000 eurų;
1 vergas = 1200–2500 sestercijų = 2500–5000 eurų.

Antikiniuose šaltiniuose galima rasti daug įdomybių. Žinome, kad vidutinis pilietis paprastai su savimi nešiojasi 30 sestercijų, taigi 60 eurų.

Kiti duomenys rodo milžinišką atskirtį tarp turtuolių ir vargšų: šešių sestercijų per dieną pakanka trijų žmonių (maža šeima) maistui. O turtuolių pajamos Trajano laikų Romoje, kad patenkintų savo „gyvybinius“ poreikius, turėjo būti mažiausiai 20 000 sestercijų per metus (tai yra 55 per dieną). Toliau geriau nesigilinti, išties, įvairių laikotarpių duomenys atskleidžia, kad būta didelės inflia-

cijos ir pasikartojančių krizių, nuo kurių kentėjo Romos imperija. Įspūdingiausias pavyzdys yra grūdų kaina. I a. po Kristaus įsigyti 6,5 kilogramo grūdų (1 modijų) buvo galima už 3 sestercijus. Po dviejų amžių (III a. pabaigoje) už juos buvo prašoma net 240!

Tai reiškia, kad dėl įvairių krizių sestercijus nuvertėjo 80 kartų. Taigi jo vertė tebuvo apie 2,5 euro cento...

Monetose visada buvo vaizduojamas imperatoriaus profilis (kartais ir pirmosios ponios). Tais laikais, kai nebuvo televizijos, laikraščių ir nuotraukų, monetos (kartu su statulomis ir bareljefais) turėjo parodyti valdiniams jų valdovus. Tai tokia veiksminga sistema, kad kai į sostą įžengdavo naujas imperatorius, imperatoriškoji monetų kalykla iš karto pagamindavo naujų sestercijų, denarijų, aurėjų ir taip toliau atspaudus. Darbininkai buvo aukščiausio lygio: jau per kelias valandas po valdovo žengimo į sostą naujos monetos imperijos kurjerių išvežiojamos į visus imperijos kampus. Jos įrodo, kad valdžia pasikeitė, ir pristato naujo valdovo atvaizdą.

13.15–14.30 val.
Visi į termas

Greitai užkandę, grįžtame į gatvę. Pakėlę akis į *Clivus Suburanus* pastebime, kad dangun kyla dūmų kamuoliai, lengvai išsklaidomi vėjo. Visi kyla iš vienos vietos. Gaisras? Nepanašu: nėra aukšto tirštų dūmų stulpo, tik daug mažų siaurų ir tvarkingų srovelių. Jie kyla iš didelės termų katilinės.

Mūsų vaizduotėje visi senovės Romos atkurti vaizdai visada yra „išvalyti". Iš tikrųjų joms trūksta svarbios detalės: dūmų. Iš didelių termų katilinių kyla gerai matomi dūmų stulpai, kuriuos vėjas beveik iškart išsklaido. Jie kyla iš didžiulių, visu pajėgumu dirbančių katilų, kasdien ryjančių tonas medienos. Dabar apie tai mažai pagalvojama: kokio milžiniško kiekio medienos reikia miestui, kuriame gyvena daugiau kaip milijonas žmonių. Medis naudojamas valgiui gaminti, žiemą pasišildyti, mirusiesiems kremuoti, statyboms, amatininkų ir dailidžių darbams (lovoms, stalams, kotams, vežimams gaminti... medis iš tikrųjų yra senovės „plastikas"). Pagaliau malkomis yra kū-

renamos didžiosios termos, ekologiniai monstrai, deginantys medieną be perstojo kasdien, kas mėnesį, kasmet... Visus metus be pertraukos.

Degančio medžio kvapas mums ženklina žiemą, užkurtą židinį arba gerą restoraną, kuriame įrengta malkomis kūrenama krosnis, bet romėnams jis reiškė daugiau: netoliese yra vieta, kur galima nusiprausti...

Pasukame tų dūmų sruogų link. Romoje yra daug mažų viešųjų pirčių (*balnea*), tai yra mažyčių „termų“, kur galima nusiprausti, bet dabar mūsų atrandama vieta yra unikali visoje Romos imperijoje. Tai tikras inžinerijos, architektūros ir meno stebuklas, niekada anksčiau senovėje (taip pat ir žmonijos istorijoje) nematytas – didžiosios Trajano termos.

Termos romėnams pažįstamos jau mažiausiai du šimtus metų. Tai yra nuo to laiko, kai I a. prieš Kristų pradžioje turtingas ir guvus verslininkas, toks Kajus Sergijus Orata, „atrado“ pirmąją šiluminę katilinę. Ar žinote, kaip atsirado tos pirmosios termos? Išilgai Flegrėjaus laukų pakrantės, du žingsniai nuo Vezuvijaus, žmonės visuomet turėjo paprotį gydytis karštųjų versmių garais. Šie 60 laipsnių karščio garai buvo surenkami į mažus kambarius, kuriuose užsidarius buvo galima gausiai prakaituoti (ne šiaip sau buvo vadinami „prakaito kambariais“, *laconica*). Šios prakaito pirtys, anot romėnų, išvarydavo ligos dvasias. Kajus Sergijus Orata suprato, kad galima pamėgdžioti gamtą, užkuriant požemines ugniavietes ir leidžiant šilumą po grindimis ir pro sienas. Nuo to laiko nebereikėjo karštųjų šaltinių, kad galėtum prakaituoti: tiko bet kuri vieta. Taip atsirado termos.

Šiluminių katilinių buvo pastatyta daug, jas statė ir imperatoriai. Tačiau tai, ką pamatysime dabar, yra didžiausios Romos

termos. Ir iki šiol (iki 115 m., kuriuose esame) didžiausios, pastatytos žmogaus. Kitos, dar didesnės, bus statomos vėliau.

Mūsų pasirinktas kelias atveda tiesiog prie Trajano termų įėjimo. Jos visai netoli Koliziejaus – ant Opijaus kalvos. Gatvės gilumoje pastebime didelį statmeną pastatą su kolonomis, matome net stogą su plačiais langais. Jis nepanašus į jokį iki šiol regėtą architektūros paminklą. Kuo labiau artėjame, tuo aiškiau suvokiame, kad jo šoninės sienos atrodo nesibaigiančios: jos skaisčiai baltos ir driekiasi tolyn. Kai kuriose vietose prie sienų prisišlieję įvairūs statiniai. Šis milžiniškas mūras yra Trajano termų išorinė siena...

Žengiame paskui įeinančius žmones. Turime atsistoti į eilę: matome, kad joje laukia vyrai ir moterys, senoliai ir vaikai, amatininkai ir kareiviai, turtuoliai ir vergai... Romos termos suvienija visus nepaisant skirtumų. Įspūdis, tarsi atsidurtum mūsiškių geležinkelio stočių minioje.

Eilė juda sparčiai. Vienas po kito žmonės duoda monetą vergui, kuris ją deda į medinę skrynelę. Įėjimas nėra nemokamas, bet kaina tikrai nedidelė: kvadrantas. Kad suprastumėte, kokios tai išlaidos – kvadrantas yra ketvirtis aso, o už asą su puse galima nusipirkti butelį vyno ir mažą kepalėlį duonos. Taigi įėjimo į termas bilietas tikrai nebrangus. Vis dėlto kartą įėję turėsime mokėti už kiekvieną paslaugą, kurios paprašysime: nuo vonios iki drabužių saugojimo ir taip toliau.

Didžiosios Trajano termos

Vos įėjus pirmasis įspūdis pritrenkiamas. Įžengiame į ilgą portiką, kuris juosia didžiulę erdvę... visiškai apsemtą!

Tai milžiniškas baseinas. Atrodo, tarsi būtų apsemta visa aikštė. Venecijos pavyzdys čia irgi tinka. Įsivaizduokite, kad matote Šv. Morkaus aikštę, apsemtą potvynio, vandens veidrodyje atsispindi portikai. Tai *natatio* – metro gilumo baseinas, kuris yra tiktai vienas iš „kelionės“ po termas etapų. Daugelis žmonių šioje vietoje atsipalaiduoja, bendrauja, panyra į vėsų vandenį gelbėdamiesi nuo vasaros kaitros. Štai vandenyje sėdi žmonės, besišnekučiuojantys su kitais, įsitaisiusiais prie kolonos pagrindo, dar kiti sėdi ant *natatio* krašto, sumerkę kojas į vandenį. Praeiname pro juos į portiko vidų: mus supa vyrai ir moterys, kai kurie apsirengę, kitų drabužiai labai kuklūs. Ant sienų krintantys vandens atspindžiai primena šviesos šydus, neapčiuopiamus kaip šilkas, slystančius elegantiškomis portiko freskomis ir glostančius lipdinius. Kai kuriose nišose karaliauja didelės spalvotos marmurinės statulos.

Dideliame baseine vieni išdykauja vandenyje, kiti vaikosi vienas kitą, čia – tėvai su vaikais, patricijai, apsupti vergų, ir klientai, paskendę kažkokiose diskusijose... Niekas neplaukioja. Išties Romos laikais beveik niekas nemokėjo plaukti. Plaukimas neegzistavo nei kaip sportas, nei kaip lavinimo dalis. Tik turintieji kokių nors reikalų jūroje, upėse ar ežeruose sugebėdavo plaukdami savo asmeniniu stiliumi nenuskęsti.

Išeiname iš portiko ir atsiduriame viename iš didelių vidinių kiemų. Suprantame, kodėl šios termos visiems daro tokį įspūdį. Trajano termos yra tokios didelės ir užima tiek vietos, kad jos nėra priešais tave, bet aplinkui tave... Jos yra kvartalo dydžio! Tai toks pat skirtumas kaip pereiti iš mažo provincijos miestelio pramogų parko į Disneilandą. Pavyzdys neatsitiktinis, kadangi Trajano termos yra tikras malonumų, poilsio ir pramogų miestas: tai miestas mieste...

Einame į termas

Apie visa tai galvojame, eidami per dideles vidines termų erdves. Atsiduriame tarsi didžiulėse kareivinėse. Centre – įspūdingas „balneologijos“ kompleksas (jame įrengtas *calidarium, frigidarium* ir taip toliau), o visur aplinkui sodai, giraitės, statulos ir fontanai. Pagaliau išorinė siena yra vienas ištisas portikas, virš kurio keturiuose kampuose aukštai į dangų iškilę puskupoliai, panašūs į milžiniškų moliuskų kriaukles. Jie šiek tiek primena Sidnėjaus operos rūmus.

Architektūrinės linijos stebinamai šiuolaikiškos. Kas šie tokie futuristiniai statiniai? Takeliais einame link jų, ieškodami trumpesnio kelio tarp gėlynų ir vaikštinėjančių, tinginiaujančių, žaidžiančių žmonių grupelių... Šių vietų atmosfera šiandien išliko tik modernių miestų centriniuose parkuose – nuo *Villa Borghese* Romoje iki Centrinio parko Niujorke, o tai tik dar kartą patvirtina pramogų vaidmenį termose. Kai kas net vadino jas „liaudies vilomis“.

Priartėję prie vienos iš „kriauklių“ suprantame, kad tai – biblioteka. Kriauklė apsaugota milžiniškų langų, palaikomų atramų tinklo. Įsivaizduokite Panteoną, jo didelį kupolą su šešiakampėmis plokštėmis, jo marmurines išlenktas sienas ir kolonas: perpjaukite jį per pusę tarsi dalytumėte didelį tortą. Taip atrodo biblioteka. Viduryje stovi dideli balto marmuro stalai, prie kurių galima skaityti. Čia nemažai žmonių ir jie skaito kūrinius, kuriuose atsispindi epochos išmintis. Šioje bibliotekoje laikomi lotyniški tekstai, o kita už trijų šimtų metrų tokia pat „kriauklė“ saugo graikų kūrinius.

Žodžiu, termos skirtos ne tik kūno, bet ir proto malonumams. Taigi, kaip ir sakoma sename priežodyje – *mens sana in corpore sano**.

---

* Sveikas protas sveikame kūne (*lot.*).

Greitas žvilgsnis į likusias dvi „kriaukles" aikštės pakraščiuose mums atskleidžia dar tiek pat pavėsinių, padengtų marmuru ir mozaikomis, su šaltiniais, vanduo ten trykšta iš daugelio nišų, išdėstytų ratu. Iš kur teka visas šitas vanduo? Iš akveduko ir iš milžiniškos talpos, suprojektuotos Apolodoro ir vis dar matomos šiandien, jos keistas pavadinimas: Septynios salės. Iš tikrųjų salės yra devynios, jos stulbina kiekvieną lankytoją dar ir šiais laikais. Tai milžiniškos patalpos, dešimčių metrų ilgio, su angomis, vedančiomis iš vienos į kitą: lubos kai kur tokio aukščio kaip trijų aukštų pastatas. Iš viso cisternoje galėjo tilpti daugiau negu septyni milijonai litrų vandens ir ji buvo pripildoma specialiu akveduku.

Mes ir vėl alėjose tarp medžių. Kiek žmonių gali sutalpinti šitos termos? Šiuolaikiniais vertinimais – apie tris tūkstančius. Matant šias erdves, tai atrodo visai tikėtina. Šone išorinė siena jau nebe tiesi, ji išlinksta ir tampa savotišku teatru su pusračiu pakopomis kylančių tribūnų, aprėminančių areną. Čia vyksta spektakliai, varžybos...

Šiame nuo Romos atskirtame pasaulyje tikrai yra visko: matome nedidelei miniai savo triukus rodančius žonglierius, po portiku užkandžiaujančius žmones (akivaizdžiai ten yra užeigų, kuriose galima pavalgyti). Į koloną atsirėmusi mergina akivaizdžiai laukia kliento. Termose mažais pavidalais atsispindi daugelis miesto bruožų. Net ir ydingiausių: žmogus greitu žingsniu tolsta išėjimo link su tunika ir toga po pažastimi – šios aiškiai pavogtos...

Tunikos ir strėnjuostės

Pabandykime pajusti, kokia atmosfera kvėpuojama Trajano termų patalpose. Pasukame link didelio pastato, karaliaujančio aikš-

tės širdyje, durų. Išilgai stogų „keteros“ pastebime srovenant daug mažų dūmų sruogų. Tai jas mes matėme iš gatvės. Tikrai atrodo tarsi matytum didelį namą, kurio viduje kilo gaisras... Iš tiesų tai mažos ant stogo išrikiuotos orlaidės, skirtos išleisti karštą orą, šildantį centrines termų patalpas. Tarsi kaminas.

O štai drabužinė, *apodyterium*. Įeidami įteikiame patarnautojui dar vieną kvadrantą, kad pasaugotų mūsų drabužius (matėme, kas nutinka, kai tuniką ir togą palieki nesaugomą...). Tai nebus vienintelis mokestis: prireiks dvigubai tiek (pusės aso), kad galėtume įeiti į termų maudykles, dar reikėtų mokėti, užsigeidus masažo, dar – už aliejų, rankšluostį ir taip toliau. Nuostabu tai, kad moterys moka daugiau negu vyrai... Asas už įėjimą į maudyklas! O gal atvirkščiai, vyrai moka mažiau, kadangi lankosi dažniau. Kad ir kaip ten būtų, yra ir einančių nemokamai. Tai vaikai, kareiviai ir vergai.

Drabužinė – nemaža salė, padengta spalvotu marmuru ir papuošta lipdiniais, grindų viduryje didelė, tritoną vaizduojanti mozaika. Aplinkui ją įtaisytas ilgas suolas, ant kurio prisėdę daug žmonių šnekučiuojasi tarpusavyje rišdamiesi sandalus ar gobdamiesi drabužiais. Vieną nurenginėja vergai, tarsi jis būtų vaikas: aišku, turtuolis. Virš jų galvų – eilė nišų, kur galima pasidėti drabužius, jeigu jie neatiduoti saugoti prie įėjimo.

Ar reikia nusirengti visai? Nebūtinai: yra pasiliekančių su tunikomis (padės neperšalti mankštinantis sporto salėje – palestroje), bet kai kurie lieka su keista juodos odos strėnjuoste, panašia į Tarzano kostiumą, Marcialis ją vadino *nigra aluta*. Ir beveik visi dėvi savotiškas odines siaurikes, *subligaculum*.

Aplink mus – patys įvairiausi kūnai. Yra storų ir plikų žmonių, balčiausios odos ir su aiškiomis pilvo „ringėmis“, kybančiomis virš lininės juostos. Kiti, priešingai, išdžiūvę, jų raktikauliai išsi-

šovę, pečiai kaulėti, alyvuogių spalvos oda. Nuogybė čia nesukelia skandalo, kaip šiais laikais daugelyje sporto salių drabužinių. Nustebina kūnų grūstis. Mūsų vakarietiškose visuomenėse nesame pratę būti taip suspausti eilėse, o dar mažiau – persirengimo kambariuose. Tarpasmeninė distancija, kaip ji šiais laikais vadinama, senovės Romoje labiau primena kai kurias Rytų šalis negu šiuolaikinę Europą. Tačiau atkreipkime dėmesį į dar vieną faktą: šioje drabužinėje vien vyrai. Moterys akivaizdžiai nusirengia kitose patalpose.

Sportas ir nuogybė

Tęsiame kelionę, prasideda pirmasis apsilankymo termose etapas – palestros.

Trajano termose jos yra dvi atvirame lauke – tai dideli kiemai, apsupti kolonadų. Scena, atsiverianti priešais mūsų akis, tikrai neįprasta. Visur matome bėgiojančius, šokinėjančius žmones, kai kurie raičiojasi ant žemės, imasi susikibę glėbyje. Šios vietos paskirtis labai paprasta: judėjimas ne tiktai padeda palaikyti formą, bet pirmiausia sukelia prakaitavimą, kuris bus kitų patalpų „pagrindinis veikėjas“.

Čia pirmą kartą išvystame daug moterų. Jos žaidžia savotišką tinklinį su vyrais arba ridena ritinius, lygiai kaip prieš kelias dešimtis metų darydavo vaikai. Kiekvienas ritinys (*trochus*) turi metalinius žiedelius, jie skimbčioja ir veikia kaip garso signalas, liepiantis pasitraukti iš kelio.

Įdomu stebėti žaidimą su kamuoliu: tarp dviejų stiebų ištempta virvė – priešais mus paplūdimio tinklinio pirmtakas. Čia žaidžiama mažiausiai trimis kamuolių rūšimis: prikimštais

plunksnų (*pila paganica*), pripiltais smėlio (*pila harpasta*) arba pripūstais oro, greičiausiai su mažomis oro pripildytomis kameromis iš gyvūnų žarnų (*pila follis*). Žaidimai akivaizdžiai labai skirdavosi priklausomai nuo kamuolio. Seneka aprašo žaidimą (*ludere datatim*), panašų į „kvadratą“, kur reikia greitai sugauti kamuolį neleidžiant jam nukristi ir staigiai grąžinti.

Be to, žaidžiamas savotiškas „tenisas“ be rakečių, kai kamuolys smūgiuojamas atviru delnu (*ludere expulsim*), ir pagaliau garsusis *trigon*: trys žaidėjai sustoja ant žemės nubraižyto trikampio viršūnėse ir neperspėdami mėto kamuolius vienas kitam. Kiekvienas turi kaip nors ranka smūgiuodamas juos perduoti kitam, bet gaudyti jų negalima. Dažnai du žaidėjai susivienija prieš trečią ir jį „uždaužo“. Aplinkui stovintys vergai renka kamuolius ir skaičiuoja rezultatą.

Kampe du vyrai imasi, nedidelė minia juos stebi ir skatina. Kūnai ištepti aliejumi, kad būtų sunkiau suspausti ir išlaikyti priešininką. Jiems padeda ir pataria kai kurie vyresni palestros lankytojai, visų vadinami gimnasiarchais. Eidami per kiemą pastebime dar tris moteris, atliekančias pratimus su švino ar akmens svarmenimis, *halteres*, jų forma tokia pati kaip svarmenų. Šios scenos šiuolaikiškumas stulbinamas. Moterų pratimų tikslas – sutvirtinti rankas ir „atgaivinti“ krūtinę...

Kai kurie žmonės jas stebi pašnibždomis linksmai komentuodami. Iš tikrųjų kūno posūkiai ir krūtinės siūbavimas atliekant pratimus kartais išryškina moteriškas formas. Net sėdmenys ir šlaunys dažnai apsinuogina. Moterys, žaidžiančios kamuoliu, dėvi tunikas, kitos pačius tikriausius bikinius. Tačiau rezultatas tas pats: krūtys banguoja, siūbuoja ir vis pasirodo, traukdamos vyriškių akis. Moterų lankymasis termose per amžius kėlė aštrius ginčus.

Iš pradžių (II amžiuje prieš Kristų) skirtingoms lytims per termas buvo skirti du atskiri maršrutai. Bet jau Cicerono laikais šios normos dažnai nebuvo laikomasi, o jo kandžios replikos, kad pamirštos senosios taisyklės, įėjo į istoriją. Žinome, kad Hadrianas po kelerių metų įsakys atskirti lytis termose nustatant skirtingus maršrutus arba skirtingus grafikus. Moterys galėjo eiti maudytis nuo aušros iki 13 valandos (septintos), paskui buvo vyrų eilė – nuo 14 iki 21 valandos (nuo aštuntos iki antros nakties). Vis dėlto ir šio sugriežtinimo praktiškai nebuvo paisoma.

Mūsų tyrinėjamais laikais „paleistuvystė" yra norma. Moterys gali pasirinkti, kaip elgtis: būti „tradicionalistėmis" ar „peržengiančiomis ribas" – eiti maudytis su vyrais. Žinome, kad daugelis, kaip pamatysime, pasirenka antrąjį kelią.

Per dešimtmečius buvo daugybė šio „vertybių žlugimo" kritikų – nuo Plinijaus Senojo iki Kvintiliano, netgi teigusio, kad moteris jau svetimauja, kai tik įeina į sales ar į vonias su vyrais. Skandalai nesuskaičiuojami. Visa tai kiek primena *topless* mados plitimą mūsų paplūdimiuose. Na, dera pasakyti, kad jei šiandien einate į sporto salę Vokietijoje, vyrų ir moterų drabužinės susisiekia. Daugelio Pietų Tirolio viešbučių saunose ne tik patalpos yra bendros, ne tik dušai, bet dažnai net uždrausta vaikščioti apsigobus ar su drabužiais.

Baigiame lankyti šią senovinę sporto salę, dar sudomina vyras, daužantis maišą, pilną miltų (ar smėlio), lygiai tokį patį kaip mūsų bokso maišas, bet labiausiai nustembame išvydę dvi raumeningas besiimančias moteris...

Išeidami pastebime, kad kai kurie vyrai po imtynių ar pratybų tebestovi šnekučiuodamiesi, o vergai nuo jų valo prakaitą, sumišusį su po masažo likusiu aliejumi.

Pirmiausia tarnai apibarsto jų kūną smulkiausiu smėliu: tai pats geriausias būdas sugerti riebalus ir prakaitą (lygiai kaip kartais prie stalo ant aliejaus dėmės drabužyje pilamas talkas). Tada imasi gremžtuvo. Tai keistas įrankis. Primena pjautuvą, tik vietoje ašmenų turi savotišką lenktą lataką – juo surenkamas prakaitas, riebalai ir purvas. Šiuo įrankiu braukiama per odą panašiai kaip bandant šaukštu surinkti ant marškinių užtiškusį uogienės lašą.

Prieiname prie storo ir pliko pono, akivaizdžiai turtingo aristokrato, nuo kurio vergas valo prakaitą ir aliejų. Vergo judesiai delikatūs, primena kirpėjo mostus. Tai tikrai neįprasta scena. Šis patricijus apsuptas grupės vergų ir klientų, kurie termose jį lydi nuo pat pradžių ir patarnauja visur: kvėpina jį, masažuoja, paduoda rankšluosčius bei tepalus ir taip toliau. Jie visi primena mechanikus, kai mašina įvažiuoja į garažą... Gal ir jie galės kiek apsiprausti. Žinoma, jeigu patricijus paliks jiems laiko.

Tepidarium *ir* calidarium

Įžengiame į tikrą Trajano termų širdį. Termų komplekso centre iškyla didžialangės katedros dydžio galingas pastatas, kuriame įsikūrę *tepidarium, calidarium, frigidarium* blokai. Pirmoji patalpa, į kurią įeiname, yra *tepidarium.* Ji vidutinio dydžio, labai aukštomis lubomis, nuosaikiai šilta. Daugelis ją aplenkia, kadangi jau „apšilo“ mankštindamiesi.

Kita salė, *calidarium,* yra tikra staigmena. Įsivaizduokite, kad įeinate į didelę bažnyčią, baziliką – patalpos yra tokio dydžio, čia tokie tūriai. Pasijunti mažutėlis, prislėgtas statinio monumentalumo, kolonų aukščio. Šis *calidarium* yra pilnas garų, kuriančių nerealią atmosferą ir sudarančių neapčiuopiamą filtrą tarp mūsų

ir lubų, pojūtis toks pat kaip įėjus į vonios kambarį, kur kažkas neseniai maudėsi po dušu.

Aukštumoje arkiniai skliautai papuošti spalvotų lipdinių „siuviniais". Tai intarpai su mitologinėmis ir herojinėmis scenomis, augalijos motyvais, geometrinėmis formomis. Dėl išmoningai naudojamų spalvų kiekvieną atskirą piešinį galima įžiūrėti netgi iš apačios. Jų nedaug, bet jos ryškios: raudona, mėlyna, geltona, balta, žalia... Saulės šviesą praleidžia dideli langai su įprastu romėnams stiklinių kvadratų tinklu.

Suvokiame svarbią detalę. Visas termų kompleksas sukurtas taip, kad būtų galima kuo labiau izoliuoti karštąsias patalpas.

Ir langai yra savotiški. Tiesa, jie dideli, bet iš apačios galima suprasti, jog stiklai dvigubi, kad *calidarium* būtų geresnė šilumos izoliacija. Peržvelgiame sienas iš marmurinių plokščių, sudėliotų dailiausiomis inkrustacijomis. Marmuras atgabentas iš įvairių imperijos kraštų, jis pats brangiausias arba labai retas, pavyzdžiui, geltonas Numidijos ar purpurinis Frigijos. Tai pabrėžia patalpos prabangą.

Kruopščiai iš balto marmuro išraižyti milžiniški korintiniai kapiteliai vainikuoja masyvius geltono marmuro piliorius su kaneliūromis. Žemyn besileisdamos akys pagaliau pastebi elegantišką marmurinių grindų geometriją; grindys primena milžinišką šachmatų lentą, sudėliotą iš didelių baltų apskritimų ir kvadratų gelsvame fone.

Dabar akys užleidžia vietą ausims: mūsų smegenys tik dabar atkreipia dėmesį į visur gaudžiančius balsus ir nuolatinį kaukšėjimą grindimis. Tai specialios medinės klumpės, kurias avi daugelis. Išties, grindys karštos. Aplinkui mus daug žmonių sėdi ant marmurinių suolų ir pakylų. Ir gausiai prakaituoja. Kai kurie žiūrinėja grindų inkrustacijas, nekreipdami dėmesio į lašus, srū-

vančius per nosį bei skruostus ir krintančius nuo smakro. Kiti leidžia lašams laisvai tekėti kūnu, o patys atsilošę, panirę „miglon“, stebi *calidarium* skliautą aukštybėse.

Turėdami galvoje karštį, galime spėti, kad žiemą termose tiesiog slepiamasi nuo šalčio...

Iš kelių siaurų praėjimų nuolat pasirodo išsekę vyrai ir moterys prisėsti bei atsigauti. Pabandome įeiti: šie praėjimai veda į *laconicum*, karščiausią termos patalpą, su kuria palyginus *calidarium* atrodo vėsus. Jų turėtų būti daugiau negu viena, mes esame apskritoje, joje daug nišų, kuriose iš eilės sėdasi žmonės. Čia temperatūra priartėja prie 60 laipsnių... Tai pati tikriausia labai karšta ir sausa „oro vonia“.

Karštį kuria aukštos temperatūros oras, srūvantis tarp dvigubų sienų. Tartum dešimtys kaminų būtų paslėpta sienoje. Be apsaugos, pavyzdžiui, sandalų, klumpių ar rankšluosčių, patiestų ten, kur oda liečia sieną, rizikuotumėte nusideginti...

Ilgai neiškenčiame, išeiname ir pasukę į *calidarium* pasijuntame tarsi apgobti lengvo vėjelio! Dabar išmėginsime vieną iš baseinų. Jų čia yra trys, jie labai gražūs, išsidėstę didelėse nišose salės pakraščiuose. Jie tokio dydžio kaip mūsų aikščių fontanų baseinai, juose vienu metu gali būti daug žmonių.

Brendant pirmiausia atrodo, kad vanduo degina, bet sukandę dantis nulipame kelias pakopas. Priešais mus sėdi moteris, ji nusišypso matydama tokį nesportišką mūsų įbridimą. Jos akys tamsios ir didelės, plaukai suimti. Dėl prakaito nutekėjęs makiažas. Tik kai priprantame prie temperatūros, pastebime, kad ji pusnuogė. Sėdi ant povandeninių laiptų priešais mus, vanduo jai siekia iki bambos, jos didelės krūtys nuogos. Kai pakyla eiti, lengvutis raištis, juosiantis jos klubus, yra toks permirkęs, kad tampa beveik perregimas. Moteris įsispiria į klumpes ir apsigo-

bia dideliu rankšluosčiu. Paskui tipiškai moteriškais siūbuojančiais žingsniais pasuka išėjimo link.

Šioje salėje nematome viso šildymo mechanizmo. Tarsi būtum teatro scenoje ir nematytum įrangos, kuri judina scenografiją. Iš tikrųjų visur apie mus plaukia pačios tikriausios karšto oro „upės". O po mūsų kojomis – tikras žmonių skruzdėlynas su dūmų pilnais tuneliais, kur kosėdami vaikšto vergai. Tai kūrikai, maitinantys malkomis milžiniškas krosnis, kurių paskirtis dvejopa – kaip jau minėta, gaminti šiltą orą ir dūmus, patenkančius į ertmių labirintą sienose ar po grindimis, pakylėtomis ant mažų kolonų. Kartu kai kurios iš šių krosnių kaip katilai šildo vandenį *calidarium* baseinams.

Išlipame iš baseino ir pasukame į tolimesnes patalpas. Praeiname pro poną, kuris nejudėdamas sėdi ant suolo ir kalbasi su kitu vyriškiu. Stabtelime ir akimirką žiūrime į jį. Jo gestuose esama tam tikro kilnumo, nors karšta, ir prakaitas gausiai srūva nuo jo antakių kampučių. Atpažįstame jį – tai *dominus* tų namų, kuriuos tyrinėjome šįryt saulei tekant. Jis eina į termas kiekvieną dieną, taigi suprantama, kad karščio, regis, beveik nejaučia. Žinoma, čia jis eina maudytis. Bet taip pat ir aptarti reikalų. Termos išties viena iš tų vietų, kur nauda derinama su malonumu, panašiai kaip mūsų verslo priešpiečiuose. Pajunta, kad mes jį stebime, nutyla, akimirką pakelia akis į mus, labai „aristokratiškai" šypteli ir tęsia toliau. Iškeitė mus į kurį nors iš daugelio savo klientų.

Gana karščio, aplankykime *frigidarium*! Išeidami sutinkame tą „nuogą" moterį iš baseino, susisupusią į rankšluostį, stabtelėjusią šnektelėti su drauge. Dabar abi eina kitu negu mes keliu ir iš viso aplenkia *frigidarium*. Kodėl? Moterims nepatartina būti šių patalpų šaltyje ir patirti tokius didelius temperatūros šuolius.

Didysis frigidarium *šaltis*

Pagaliau įžengiame į *frigidarium*. Jis beveik toks pat kaip *calidarium*, čia toks pat marmuras ir puošyba, bet yra vienas aiškus skirtumas – jis dar didesnis ir įspūdingesnis. Romoje monumentalumas, atrodo, niekada nesibaigia ir nuolat nustebina.

Pavyzdžiui, šiais laikais Diokleciano termų salės šalia Romos geležinkelio stoties yra naudojamos kaip daugiaaukštis muziejus – Nacionalinis Romos muziejus, o jo *frigidarium* tapo net didele bažnyčia: *Santa Maria degli Angeli*. Ten įeiti – iš tikrųjų įspūdingas potyris. Marmuras nepakeistas, didžiulės egiptietiško granito kolonos vis dar originalios. Ir langai su kryžiaus pavidalo skliautais ištikimai primena tas erdves, kurios buvo matomos įžengiant į šias patalpas. Truputį prisimerkime ir įsivaizduokime aplinkui patricijus, kareivius, vergus, jų balsus, jų žingsnių aidą. Šiose nepaprastose dekoracijose tikrai pasijunti atsidūręs imperinės Romos prabangoje.

Įsižiūrėkime į žmones *frigidarium*. Kampe pastebime vyrą, garsiai skaitantį tekstus. Jų nemažai sudėta *capsa*, odiniame kibirėlyje papirusams laikyti. Tai aiškiai vergas sekretorius, skaitantis savo šeimininkui. Lygiai kaip prieš keturias dešimtis metų darė Plinijaus Senojo sekretorius, kai garsusis mokslininkas eidavo į termas.

Tikrai, šiose vietose galima pamatyti susirinkusius visus Romos visuomenės sluoksnius. Keista, bet turtuoliai, nors turi savas mažas termas namuose, yra galbūt dažniausi lankytojai. Priežastį galime nujausti: čia skiriami pasimatymai, čia sudaromi sandoriai, čia susitinkama su minia klientų. Ši vieta – vienas iš visuomenės kertinių akmenų, būti matomam čia svarbu.

Žinome, kad net imperatoriai vaikščiodavo į termas ir susi-

liedavo su minia (nežinome, tiesa, kokio lygio buvo „kontaktas" su prastuomene: greičiausiai buvo apsupti savo palydos, kad niekas neįkyrėtų).

Atsisukame: visų dėmesys nukreiptas į žmonių grupę, apspitusią vyrą, vos žengusį porą žingsnių *firgidarium* ir susmukusį ant žemės. Vyriškis su tunika, akivaizdžiai medikas, aptarnaujantis termas, bėga link grupės. Bando jį atgaivinti, paskui pakelia ir išneša toliau nuo mūsų akių į ligoninę, esančią kažkur šiame vandens „mieste". Žmogus nualpo, gal net patyrė širdies smūgį. Tai termose, kai nuolat eini iš karščio į šaltį ir atvirkščiai, nereta.

Žinome, kad daugelis čia ateina kasdien. Bet kai kurie tikrai persūdo ir pakartoja procedūras du ar tris kartus iš eilės... Būta garsių istorijų: pasakojama, kad imperatorius Gordianas maudėsi penkis kartus per dieną, o kitas imperatorius – Komodas, Marko Aurelijaus sūnus, – net septynis ar aštuonis.

Prie širdies smūgių prisideda sutrenktos smegenys ir kaulų lūžiai paslydus ir nugriuvus ant šlapių nuo vandens marmurinių grindų.

Ilgai lankantis termose gali būti pažeista ir klausa. Kaip tikriausiai yra nutikę ponui priešais mus: jis įmetėjęs, nors dar nesenas, bet visi su juo turi kalbėti garsiai, beveik šaukti. Jis vandenyje, viename iš ledinio vandens baseinų su draugais svaido kamuolį. Pirmiausia pradėjo skųstis, kad silpniau girdi viena ausim. Po kurio laiko ir kita ėmė kelti rūpesčių. Dabar jis jau beveik visai kurčias. Priežastį nustatė šių laikų antropologai, tyrinėjantys kaulus po beveik devyniolikos amžių.

Liga dar vadinama „banglentininko sindromu" (arba „buriuotojo"). Jis pasireiškia pripratusiems ilgą laiką leisti drėgnoje ir šaltoje aplinkoje. Klausomojoje landoje, esančioje ausies kanale, kauliniame labirinte, atsiranda ataugos, laipsniškai ją užda-

rančios. Tarsi ausis gintų vidinį mikroklimatą statydama užtvarą nuo nuolatinio šalčio ir drėgmės puolimo. Šis sindromas, dar žinomas kaip „klausomosios landos hiperostozė“, ir šiandien dar persekioja žvejus ir jūros mėgėjus.

Romos laikais jis dažniau persekiodavo vyrus negu moteris. Kodėl? Kaip matėme – priežastis ta, kad jų procedūros termose skirtingos. Moterys išties neina į *frigidarium* ir taip išvengia šalčio ir drėgmės. Išvengia ir „termų kurtumo“...

Romėniškas masažas

Po *frigidarium* šalčio beveik visi pasineria į didįjį termų baseiną, milžinišką *natatio,* kurį matėme įeidami: vanduo dabar turėtų atrodyti labai šiltas. Tai tikrai didžiojo atsipalaidavimo ir linksmybių akimirka. O mes aplenkiame šias kolektyvines maudynes ir tiesiai žingsniuojame išbandyti paskutinio kelionės po termas etapo: masažo.

Patalpa, kurioje atsidūrėme, nusėta daugybės marmurinių stalų, ant kurių masažuojami žmonės, kiti, atsirėmę į kolonas ar sienas, laukia savo eilės. Ant marmuro kai kurie suglebę kūnai atrodo griozdiški ir primena Šiaurės ruonius ant lyčių.

Šioje masažo salėje labiausiai stebina kitoks garsas. Prie durų tarsi pastatyta „garso siena“: *frigidarium* esi paniręs į triukšmo gaudesį, ten skamba iš visur ataidintys šūksniai ir juokas. O čia girdime tik pirštų tapšnojimą per masažuojamojo kūną, rankų, braukiančių bangomis per odą, plekšnojimą ir kaip masažuotojų delnai įtrina aliejų.

Čia esančių žmonių žvilgsnis išduoda, kad jie paskendę mintyse. Žinome, kad masažuojama ne tik dėl gražesnio kūno ar ge-

ros savijautos – manoma, kad tai apsaugo nuo peršalimo. Taigi, prieš išeinant iš termų visuomet rekomenduojamas masažas su aliejumi, ypač žiemą.

Masažuotojai – visuomeniniai vergai iš visos imperijos. Dirba tylomis. Bet ne visi priklauso imperatoriaus termoms. Turtingesni atsiveda iš namų nuosavus vergus. Štai vienas turtuolis salės gilumoje, apsuptas vergų: vienas jį masažuoja, kitas laiko tepalus, trečias jam tiesia rankšluosčius ir taip toliau. Kartais kai kurie visiškai peržengia saiko ribas – po pirties turtuolius romėnus nuosavi vergai ant rankų neša iki neštuvų, kad tik netektų „pervargti" žengiant paskutinius žingsnius pėsčiomis...

Aliejaus buteliukai gali būti stikliniai arba bronziniai. Štai vienas vergo biusto formos su anga viršugalvyje: banguoti, beveik garbanoti plaukai, migdolo formos akys išduoda azijietišką šio vergo kilmę. Aliejaus lašas vingiuodamas teka jo veidu. Tai mįslingas veidas su keistais „ūsais" ant skruostų ir apie burną – ir virš jos, ir po ja. Gerai įsižiūrėjus – tai ne ūsai: greičiau primena gentinius randus, kurios nors Azijos tautos pripažinimo ženklus. Kas žino, kokiai tautai jis priklausė (ir hunai turėjo paprotį susipjaustyti veidą peiliais, likdavo panašūs į šituos randai, tik ne tokie elegantiški, iš tikrųjų net baisūs). Šis daiktas, kaip žinome, vieną dieną atsidurs muziejaus vitrinoje, perteikdamas žinią apie tautas, kurių nebėra... Ranka suima rankeną, kuri primena aureolę prie šio vergo pavidalo buteliuko galvos, ir jį išneša. Masažas baigtas.

ĮDOMU

Kaip buvo pastatytos didžiausios imperijos termos

Klasikinę termų koncepciją revoliuciniu būdu pakeitė, kaip ir daugeliu kitų statinių atveju, Apolodoras Damaskietis, architektas, mūsų sutiktas Trajano forume. Šis jo kūrinys taps modeliu visų didžiųjų imperatoriškųjų termų, kurios vėliau iškils Romoje ir imperijoje: taip pat ir garsiųjų Karakalos termų. Bet šio milžiniško kūrinio statyboms reikėjo didelio ploto Romos širdyje, kur viską būtų galima nugriauti. Ką daryti? Padėjo didžiulis gaisras, kuris smarkiai apgriovė garsiuosius *Domus Aurea*, pasakišką Nerono būstą. Apolodoras liepė nugriauti viską, kas buvo likę iš viršutinių aukštų, paliko tik skliautuotas pirmo aukšto sales, jas panaudojo kaip „pjedestalą" būsimosioms termoms. To nepakako, reikėjo dar erdvės. Taigi liepė nugriauti ir užkasti visus kaimyninius pastatus (visuomeninius ir privačius), sunaikindamas viską, kas buvo aukščiau tam tikros ribos (47 metrai virš jūros lygio). Tokiu būdu savo imperatoriaus termų statyboms gavo didelę 315 metrų pločio ir 330 ilgio platformą. Atlaisvinti 10 hektarų milijono gyventojų miesto širdyje nėra paprasta, tai padaryti – tikras stebuklas...

Tam tikru požiūriu esame dėkingi Apolodorui, kadangi nenoromis mums įteikė milžinišką dovaną: taip visa tai, ką paliepė užkasti (*Domus Aurea*, kaimyniniai rūmai ir taip toliau), buvo užkonservuota iki šių laikų. Archeologai atrado Nerono rūmų dalį, įskaitant garsiąją Aštuonkampę salę, kur jis kėlė savo puotas ir kur, kaip pasakojama, nuo

lubų lijo rožių žiedlapiais. Naujausi kasinėjimai į šviesą iškėlė kitas patalpas su imperijos miestų freskomis ir mozaikomis, kuriose vaizduojama, kaip skinamos vynuogės (seniausios spalvotos mozaikos Romoje), jos vis dar yra tyrinėjamos ir restauruojamos.

15.00 val.
Einame į Koliziejų

Popietės pradžia. Daugelis romėnų mano, kad tai geriausias laikas pasižiūrėti spektaklį Koliziejuje. Tikrai, po rytinių medžioklių, po viešų mirties bausmių priešpiečių metą dabar pereinama prie labiausiai laukiamų „programos“ renginių: *munera,* tai yra gladiatorių kovų.

Sunku aprašyti, ką jauti stovėdamas priešais įspūdingą Koliziejaus siluetą. Šiais laikais turistai ir Romos gyventojai pripratę prie jo „aplaužytos“ formos. Iš tikrųjų tai griuvėsiai, liekanos, „sumažinta“ versija to, kas jis buvo kitados: išorėje trūksta beveik pusės jo aukščiausio žiedo, viduje likę tik plytų griuvėsiai. Nebėra įspūdžio, kurį darė jo skaisčiai balto tinko terasos, arena, statulos arkose, paskutinės eilės ložės – ten, aukštumoje. Nekalbant, aišku, apie atmosferą, kuriamą vėliavų, minios spalvų, žiūrovų riksmo... Šiandien žavimasi tik šio didžiulio amfiteatro griaučiais. Ir vis dėlto kasmet beveik keturi milijonai turistų nori jį pamatyti, įeiti į vidų, galbūt ignoruodami kitas vietas ir

muziejus: žiaurus šios vietos žavesys liko nepaliestas. Kaip jis atrodė tuomet? Pamėginsime suprasti.

Maršrutą mums nurodė kepėjas. „Eikite *Clivus Pullius,* praeisite sankryžą su *Clivus Orbius,* tada kairėje, pro kampinę *popina,* pasuksite į *Vicus Sandalarius*: nuves tiesiai iki Koliziejaus. Nepraeisite pro šalį..." Paskui visas miltuotas, valydamas rankas šlapiu skuduru prašampa savo parduotuvėje kepti naujų kepalų...

Nurodymai tikslūs. Dabar pasukame į *Vicus Sandalarius.* Tai siauras skersgatvis, suspaustas labai aukštų pastatų sienų. Šešėliai mums trukdo gerai matyti, bet vaizdas nepaprastas. Šio miesto „tarpeklio" gale kaip neįtikėtinas kontrastas tamsiems pastatams saulės spinduliuose švyti įspūdingas paauksuotas statinys.

Pamažu judame pirmyn, juodų pastatų sienų rėmai, rodos, prasiveria kaip uždanga. Tas švytintis statinys – aikštėje karaliaujanti milžiniška statula: tai paauksuota bronzinė Nerono statula, *Colossus Neronis.* Toliau tarsi kalnas išnyra Koliziejus. Žinoma, jo matome tiktai „gabaliuką", kurį atskiria pastatų tarpeklis, bet vaizdas neaprašomas. Atrodo, kad tai – horizonto dalis, jis dar aukštesnis negu aplinkiniai pastatai.

Išeiname iš *Vicus Sandalarius* ir sužavėti sustojame. Koliziejus priešais mus, labai baltas, su nesibaigiančiomis tamsiomis arkomis, kabančiais ilgais skydais, vėjyje banguojančiomis spalvotomis juostomis. Viršūnėje tanki stulpų karūna. Jis visai kitoks negu pažįstame šiais laikais. Nepaliestas laiko jis atrodo aukštesnis, labiau „vertikalus".

Kiekvienos arkos centre – nepaprastos statulos. Tai dievų, didvyrių, legendinių ar istorinių Romos veikėjų, net erelių skulptūros... Jos visos spalvotos ir primena budinčius sargus. Todėl jautiesi lyg atsidūręs priešais tvirtovę ar šventyklą. Tikrai ne priešais vietą, kur rodomi spektakliai.

Žmonės gatvėje, atrodo, nekreipia į jį dėmesio, pripratę matyti tą didybę. Vis dėlto tai visai „naujas“ reiškinys Romoje. Mes esame 115 m. po Kristaus, didžiausios Romos ekspansijos laikais, o Koliziejus gyvuoja vos trisdešimt penkerius metus... Julijus Cezaris jo niekada nematė, nei Augustas, Tiberijus, Klaudijus, Neronas... Jį pastatydino imperatorius Vespasianas. Ir žinote kur? Viduryje garsiosios *Domus Aurea*, imperatoriaus rezidencijos, kurią Neronas pastatė miesto centre.

Po garsiojo gaisro Neronas norėjo pastatyti milžinišką imperatorišką privačią „erdvę“. Galėtume tai pavadinti jo prašmatnia vila Romos širdyje... Ten buvo keletas rūmų, įvairių sodų, miškų su elniais ir net didžiulis vandens telkinys, kuriame plaukiojo gulbės. Mirus Neronui, Vespasianas norėjo grąžinti šį plotą romėnams, jam kilo geniali ir simboliška idėja: nusausinti tvenkinį ir jo dugne pakloti pamatus Koliziejui, didžiausiam kada nors pastatytam amfiteatrui, skirtam Romos žmonėms.

Vienintelis apie Nerono vilą išlikęs prisiminimas Trajano epochoje – milžiniška paauksuota bronzinė statula. Dabar esame prie jos kojų. Jos kūnas atletiškas ir nuogas kaip legendinio didvyrio. Kitados turėjo Nerono veidą, bet po jo mirties greitai buvo atlikta rimta „plastinės chirurgijos“ operacija: dabar ji turi saulės dievo, Helijo, veidą, supamą spindulių karūnos. Visa, ką matome, yra graikų skulptoriaus Zenodoro kūrinys. Ir koks kūrinys!

Statula per 30 metrų aukščio, tai yra didesnė negu dešimties aukštų pastatas... Romėnai ją visuomet žinojo „Nerono koloso“ vardu. Keista pagalvojus, kad pavadinimas „Koliziejus“ tiesiogiai kilęs nuo šio milžino, stovinčio šalia amfiteatro. Tai pati tikriausia „pravardė“, kurią romėnai jam prilipino vietoj oficialaus, galbūt kiek per sauso: Flavijaus amfiteatras. Nors, jeigu būtume sąžiningi, žodis „Koliziejus“ pirmą kartą buvo užrašytas tik viduramžiais.

Dauguma jį supančių statinių susiję su Koliziejumi: tai pagalbiniai pastatai, sujungti su vidinėmis amfiteatro patalpomis. Čia ir gladiatorių ginklų sandėliai, ir dekoracijų saugyklos, ir pačios tikriausios dirbtuvės. Greičiausiai čia yra netgi zoologijos sodų gyvūnams laikinai saugoti, net savotiškos ligoninės, kur gydomi sužeistieji. Be to, čia pastatytos gladiatorių „kareivinės", išlikusios iki šių laikų, jose daugybė kambarių ir maža treniruočių arena. Tai *Ludus Magnus*, taip pat turinti požeminį koridorių, jungiantį su Koliziejumi. Žodžiu, būtų galima kalbėti apie „aptarnavimo kvartalą" aplink amfiteatrą.

Iš Koliziejaus vidaus pasigirsta minios riksmas, jis išbaido pulką balandžių, įsitaisiusių viršuje. Kažkas arenoje sukėlė žiūrovų entuziazmą... Žengiame link amfiteatro. Tarsi artėtum prie ledyno, iškilusio slėnyje. Jis skaisčiai baltas, visas padengtas tufu.

Koliziejus iškyla priešais mus visu savo beveik 50 metrų aukščiu. Jis keturių aukštų: pirmieji trys turi 80 milžiniškų arkų, kuriose stovi didesnės negu žmogaus dydžio statulos. Jam pastatyti buvo panaudota 100 000 kubinių metrų tufo, atvežto iš Albulos skaldyklų netoli Tivolio už Romos, ta proga buvo nutiestas 6 metrų pločio kelias. Koliziejus stovi, kaip mes žinome, du tūkstančius metų, o pastatytas buvo per mažiau negu dešimt! Kaip tai įmanoma? Pritaikius gudrybę: Vespasiano inžinieriai iki begalybės pakartojo tai, ką statyti mokėjo geriausiai, tai yra arką. Jie tarsi sustatė vieną ant kito kelis akvedukus... Tokiu būdu svoris tobulai pasiskirsto į paviršių.

Žodžiu, piramidės yra „pilnos" (akmens blokų), Koliziejus „tuščias", o jo griaučiai praktiškai sudaryti iš išmoningos arkų pynės. Projektas buvo taip gerai sumanytas ir įgyvendintas, kad statinys vis dar stovi, nepaisant naikinimų, griovimų viduramžiais ir žemės drebėjimų...

Priėję pastebime vieną iš gudrybių, taikytų romėnų architektų. Tufas neleidžia rūpestingai išskaptuoti detalių, kadangi yra porėtas ir turi daug ertmių – jis netinkamas kurti atskiroms smulkmenoms. Taigi architektai „nebaigia“ kūrinių iš tufo: Koliziejaus kolonos, pavyzdžiui, vos „patašytos“ ir atrodo „nepabaigtos“. Taigi, kad akiai būtų malonu, reikia į kūrinį žvelgti iš toli ir leistis pritrenkiamam milžiniško statinio dydžio. Prastesnė kokybė, bet daugiau, taip sakant... Taip statytas Koliziejus, taip pat Marcelo teatras ir taip toliau...

Paspartiname žingsnį. Vis girdėti minios gausmas, panašus į jūros mūšą, kai prisiartini prie paplūdimio. Tarsi bangos lūžtų. Įspūdis toks, lyg Koliziejus būtų „gyvas“, pulsuojantis gyvybinėmis jėgomis. Tarsi šauktų viliodamas. Prieiname beveik užhipnotizuoti. Kuo labiau artėjame, tuo labiau jo tūris kyla į dangų.

Staiga, pritemdydami marmuro spindesį, praplaukia tamsūs debesys. Ir Koliziejus pasirodo daug niūresnis. Iš čia, iš apačios, jis panašus į dangun kylantį Babelio bokštą, o jame riaumoja žmonės, stebintys mirtį. Niekas pasaulyje neprilygsta Koliziejui.

Už bilietus nemokama, įėjimas laisvas, bet reikia turėti savotišką „pakvietimą“, be kurio nebus galima įeiti. Tai kaulinė plokštelė, kurioje išraižyta ne tik vieta tribūnose, bet ir sektorius, ir vartai, pro kuriuos reikia įeiti: tikrai, virš kiekvieno arkos, išeinančios į išorę, yra numeris nuo I iki LXXVI (1–76). Mūsų plokštelėje numeris LV (55). Patarnautojas ją patikrina ir mus įleidžia.

Esame dideliame skliautuotame koridoriuje. Pro išorines arkadas krinta dienos šviesa. Visi skliautai papuošti spalvotais lipdiniais: dailiausias žmonių ir mitologinių būtybių ornamen-

tų ir architektūrinių vaizdų bei spalvų kaleidoskopas... Tarsi būtume ne viešoje vietoje, bet imperatoriaus rūmuose. Girdėti riksmas, juokas, ginčai. Išties, mus supa daug žmonių. Be nuolat zujančių žiūrovų, čia dar vaikšto pagalvėlių ir užkandžių – fokačio, alyvuogių, žuvų, persikų, slyvų, vyšnių, italinių pušų riešutų (jų lukštų archeologai nuolat randa kanalizacijoje) – pardavėjai.

Čia matome ir kitokių personažų, tipiškų šios Koliziejuje gyvenančios „faunos“ atstovų, tam tikru požiūriu šiuolaikiškų: tai „bukmeikeriai“. Grupelės žmonių stovi kampuose, vieni kelia rankas rodydami skaičius, kiti šaukia, dar kiti rodo, kad skaičius per didelis, o kai kurie bėga laiptais prisijungti prie šių grupelių ir pastatyti už artimiausių gladiatorių kovų laimėtojus...

Nereikia nuvertinti šio reiškinio: lažybos dėl kovų yra viena iš „spektaklio“ atramų. Kaip šiais laikais bokse ar žirgų lenktynėse, ar apskritai visame sporte. Štai – garsūs čempionai, štai – jiems iššūkį metantieji... Ir turbūt taip pat daug sutartų varžybų.

Tarp dviejų piliorių pastebime laiptų tarpsnį, kuriuo lipa žmonės. Tai mūsų sektorius. Sekame paskui kitus. Koliziejaus architektūra tikrai įspūdinga, aiškiai matyti, kaip žmonės gali daug greičiau judėti dėl veiksmingos laiptų ir koridorių sistemos. Su mumis kartu lipa tik vyrai. Tai moterims uždrausta zona.

Paskutinio laiptų tarpsnio viršuje regime dangaus šviesą: įėjimas turėtų vesti į tribūnas. Šioms angoms duotas tikrai savotiškas vardas leidžia suprasti pro jį plaukiančių žmonių srautą: *vomitoria**...

Beveik atėjome – atrodo, tarsi išnirtume iš tunelio, o minios triukšmas vis stiprėja. Vis garsėjantis gaudesys...

---

* Vėmyklos (*lot.*).

Staiga atsiduriame lauke, tribūnose. Kvapą gniaužiantis vaizdas. Priešais mus atsiveria dirbtinis plataus ir gilaus piltuvo formos „slėnis". Jis visiškai pilnas žmonių. Bus 50 000–70 000 rėkiančių, šaukiančių, mojuojančių žiūrovų. Atrodo kaip spalvotas žmogiškas konfeti. Vienintelis vaizdas, su kuriuo galėtume palyginti šią vietą, yra Dantės aprašyti pragaro ratai.

Žingtelime pirmyn, pastumti tėvo ir sūnaus, einančių paskui mus. Tufe išraižyti numeriai padeda mums rasti savo vietą.

Dabar atliekama paskutinė vieša mirties bausmė. Vejamas lokio bėga žmogus. Jis buvo pririštas prie baslio, bet sugebėjo išsivaduoti ir pabėgti. Šis netikėtumas labai džiugina žiūrovus. Vyras bėga vingiais, paskui pasileidžia link vieno iš tvoros tinklų, įtaisytų arenos pakraščiuose. Lokys jį beveik pričiupo, bet nuteistajam pasiseka išsisukti ir pašokti, pasigirsta garsus publikos riksmas. Neviltis jam suteikia jėgų. Kopia tinklu, įsikimba, paleidžia, vėl čiumpa... Užsiropščia iki pat viršaus. Ar jam pavyks peršokti anapus?

Virš tinklo matyti kažkas panašaus į elegantišką baltą sutvirtinimą, tarsi cilindrinė pagalvėlė. Bet būtent ten, per žingsnį iki išsigelbėjimo, vyras suspurda, ir jo pabėgimas nutrūksta. Kelis kartus bando užsikabinti už tos „dešros", bet kaskart krinta atgal. Kas vyksta? Geriau įsižiūrėję, matome, kad ten geležinis ritinys, besisukantis apie savo ašį, jis neleidžia bėgliui užsikabinti. Tai viena iš apsaugos priemonių, kad gyvūnai ir nuteistieji negalėtų pabėgti. Jis vis žūtbūt bando, bet nesėkmingai. Tuo metu lokys, atsistojęs ant užpakalinių kojų, neįstengia jo pasiekti. Žiūrovai juokiasi. Veiksmas įstrigo: žmogus nejuda, įsikibęs į tinklą ir vieną iš daugelio dramblio kojų, kurioje įtvirtinti atraminiai basliai. Tuomet išsiriečia nuo smūgio: vieną kartą, antrą – jo šone styro dvi strėlės. Jas paleido nišose stovintys sargybiniai

lankininkai. Šūviai buvo taiklūs, gerai apskaičiuoti, žmogui persmeigti plaučiai. Jis atgniaužia vieną ranką, ji tabaluoja. Lieka įsikabinęs antrąja. Trečia strėlė nusviedžia jį į areną, krytį palydi minios šauksmas. Lokys žaibiškai šoka ant aukos ir letenos smūgiu pribaigia... Minia džiūgauja.

Džiūgauja ir mūsų kaimynas, atsigręžęs į mus, tik atėjusius, paaiškina, kad nuteistasis buvo žudikas: nužudė krautuvininką ir pavogė beveik 15 sestercijų. Tunikos kaina...

Šis lavonas užbaigia dienos viešas mirties bausmes. Patarnautojai veda lokį pro vienus iš mažų šoninių vartų. Kiti valo areną, nutaškytą kraujo balomis. Su šiokiu tokiu pasidygėjimu pastebime, kad tiesiog po mumis renkami liūto sudraskytos moters likučiai. Ant nedidelio vežimo užmestas jos kūnas nuo savo svorio bjauriai sudrimba, už kelių metrų tvarkdarys įmeta ranką, truputį toliau – kiek apkramtytą koją... Kitas patarnautojas dar toliau pakelia kažkokį daiktą ir pasuka link vežimo. Panašu į krepšį. Ne, jis už plaukų laiko moters galvą... Plačiu mostu lyg balnakrepšį sviedžia ją į vežimą. Akimirką matome paskutinįkart suplevėsuojant jos šviesius plaukus. Net ir mūsų kaimyno veidas ištįsęs iš siaubo.

Grigaliaus Nazanziečio, gyvenusio IV amžiuje po Kristaus, žodžiai perteikia šių spektaklių, kuriuose iš tikrųjų prarandamas bet koks žmoniškumas, atmosferą. Jie paskleidžia savotišką siautulį, sadistinį malonumą, maitinantį patį save, net kai publika – normalūs žmonės. Vieta, aplinkybės (vieša mirties bausmė), rodos, nustelbia sąžinės graužimą, kurį dauguma čia esančių kasdieniame gyvenime jaučia.

Jis iš tikrųjų pasakoja, kad jeigu žmogus išsigelbėja nuo žvėrių, publika protestuoja, tarsi ji būtų apgauta ir tik praradusi laiką, „...bet kai žmogus draskomas, kai jis rėkia ir graibsto smėlį,

jų akyse nelieka gailestingumo, jie džiaugsmingai ploja rankomis matydami besiliejantį kraują“.

Dabar arenoje akrobatai, jie savo pasirodymais linksmina publiką. Nedaug kas į juos žiūri. Pertraukos metas, todėl daugelis pakyla, šnekučiuojasi, kai kurie eina atsigerti iš fontanėlių, įrengtų visuose Koliziejaus aukštuose, kiti leidžiasi pro *vomitoria* į tualetus žemutiniame aukšte.

Pasinaudokime proga apžiūrėti Koliziejų iš „techninio“ taško. Juk tai statinys, nuo pat pradžių sumanytas kaip vien regimiams skirta vieta.

ĮDOMU

Koliziejaus paslaptys

Koliziejus nėra apskritas, jis ovalus, kad galėtų sutalpinti daugiau žmonių. Be to, jo tribūnos yra pastatytos 37 laipsnių kampu – taip iš kiekvieno taško yra puikus vaizdas. Tribūnos iš akinamo marmuro, čia negalima sėdėti bet kur. Panašiai kaip mūsų stadionuose, amfiteatre yra įvairūs sektoriai. Vidinis žiedas arčiausiai arenos rezervuotas svarbiausiems asmenims: senatoriams, vestalėms, žyniams, magistratams. Aukščiau įrengti raitelių luomo sektoriai. Dar aukščiau – amatininkų, pirklių, svečių namų savininkų ir taip toliau. Virš jų, atskirta praėjimais su statulomis, nišose sėdi liaudis. Ji viršutinėje Koliziejaus dalyje. Čia savo sektorių turi moterys, kad išvengtų, kaip sakoma, „paleistuvystės". Pagaliau paskutinis sektorius, pati tikroji medinė „galiorka", supanti visas Koliziejaus „žiotis", skirta prastuomenei. Žodžiu, šis amfiteatras simboliškai atvaizduoja (tiktai gal atvirkščiai) Romos socialinę piramidę: kuo žemiau, tuo aukštesnis socialinis statusas...

Publikos paslaugoms, be fontanėlių, išdėstytų vienodais atstumais (jų yra šimtai) vidiniuose koridoriuose, yra dar įdomių staigmenų – kartais žmonės apipurškiami kvapiais skysčiais: rožių, šafrano esencijos vandeniu ir taip toliau.

Nepaprastas konstrukcijos elementas yra Koliziejaus uždangos sistema. Viršūnėje jis turi 240 įspūdingų baslių karūną, prie kurių prikabinta antra tiek ilgiausių lynų, laikančių keturiasdešimt metrų virš žemės pakibusį didelį centrinį žiedą. Ant šio viršūnės tinklo išvyniojamos (kaip

kilimai) drobės, greičiausiai lengvo lino, pritvirtintos prie žiedo. Taip iš ilgų audeklo juostų sukuriama uždanga, sauganti publiką nuo saulės (o ši Romoje gali būti nepakeliama). Viduryje lieka didelė apskrita anga, panaši į esančią Panteone, bet pritaikyta šiai žaidynių „šventyklai"...

Įvertinus šydo matmenis, tai, kad reikia žiedų, kurie slystų lynais, o viršuje turėjo būti suktuvai, anot naujausių skaičiavimų, bendras visos įrangos svoris turėjo siekti 24 tonas, tai yra 100 kilogramų basliui. Taigi nesistebėkime, kad visą šią konstrukciją valdo tūkstantis jūreivių iš Miseno karinio laivyno. Juk tikrai, reikia sugebėti susidoroti ir su retsykiais Romoje pučiančiais vėjais, ir su kylančiomis srovėmis, kurios gali būti labai smarkios tokiame „baseine" kaip pilnas žmonių Koliziejus. Todėl amfiteatras kiek primena milžinišką burlaivį.

Laivo pavyzdys gerai tinka ir arenai, bet kiek kitu požiūriu. Ji 75 metrų ilgio ir 44 metrų pločio. Kaip žinome, po smėlio sluoksniu Koliziejus „eina į gylį" dar 6 metrus – ten įrengti požeminiai aukštai. Kad padengtų areną mediniu paviršiumi, Romos inžinieriai sugalvojo panašią į laivuose įrengtą sijų, jungčių ir atramų sistemą. Turint omeny, jog ši medinė perdanga kiek išgaubta, kad lietaus vanduo pro šonus nutekėtų į kanalizacijos angas ir nuotekų sistemas, „apversto laivo" metafora gerai paaiškina arenos struktūrą ir patvarumą.

O kas yra po medine danga? Ten tikroji Koliziejaus dvasia. Išties, čia užkulisiai, kaip teatre, tik ten jie šonuose, o čia – po scenos paviršiumi. Pasakojama apie pačius tikriausius specialiuosius efektus – kai staiga iš po arenos išnyra netikri banginiai, atveria burną ir paleidžia penkias-

dešimt lokių. Kitais atvejais pamažu pasirodo turtingos dekoracijos su uolomis ir medžiais.

Po smėliu ir medine perdanga iš tikrųjų yra du požeminiai aukštai su koridoriais, laiptais ir kambariais, ginklais, liūtų narvais, nuteistaisiais ir taip toliau. Dėl tam tikrų įžambių tarpaukščių, pasinaudojus strateginiuose taškuose įrengtais suktuvais, galima padaryti taip, kad arenoje pasirodytų bet kokios pageidaujamos dekoracijos. Specialūs keltuvai pakelia į areną gladiatorius ir žvėris. Visi šie įrenginiai leidžia sukurti tikrus teatro efektus, pavyzdžiui, kai vienu metu pasirodo „šimtas liūtų, kurie riaumoja taip garsiai, kad akimirkai nutildo visą Koliziejaus publiką".

Požemyje įrengtos granitinės ugniasienės atskleidžia vieną iš šių tamsių patalpų pavojų. Patalpų, kuriose blyškioje žibintų šviesoje sunkiai dirbo vergai, gimnastai, dresuotojai, gladiatorių treneriai ir taip toliau.

Iš pradžių šių požeminių lygių nebuvo ir beveik tikrai arena galėjo būti užtvindyta, kad joje galėtų vykti nedideli jūrų mūšiai arba žirgų ir vežimų lenktynės negiliame vandenyje.

Renginiai visuomet buvo organizuojami pagal griežtas taisykles, kadangi tik taip galima surengti didingus spektaklius, kurių lankytojų skaičius apsuktų galvą. Kai Titas, Vespasiano sūnus ir paveldėtojas, 80 m. po Kristaus atidarė Koliziejų, per šimtą dienų buvo nužudyta 5000 žvėrių!

Tačiau turint galvoje mūsų tiriamą epochą, mums įdomiausias Trajano pergalės prieš dakus šventimas: Koliziejuje pasirodymai vyko be pertraukos 120 dienų, buvo nužudyta 11 000 žvėrių ir 10 000 gladiatorių...

15.30 val.
Pasirodo gladiatoriai!

Šiuo metu arenos pakraščiais rieda vežimai, iš kurių vergai, pasidabinę girliandomis ir vainikais, mėto žiūrovams dovanas: duonos kepalus, monetas ir taip toliau.

Po kelių sujudimo minučių besigrumiant dėl dovanų visi vėl susėda tribūnose. Įskaitant senatorius ir kitus svarbius žmones pirmame Koliziejaus tribūnų rate. Vietą užima ir žaidynių organizatorius, patricijus, priklausantis vienai iš turtingiausių Romos šeimų. Nors ir užima tam tikro lygio pareigas – yra edilas (tai yra magistratas) – jis dar tik pradeda savo visuomeninę karjerą, todėl jam reikia pasirodyti ir įgyti šlovės. Tai jis sumokėjo už šias žaidynes, jis yra viso to, ką matome, „rėmėjas" (arba *editor*, kaip jį vadino romėnai). Trys dienos žaidynių jam, be abejo, kainavo krūvą pinigų, bet, antra vertus, įstatymas įpareigoja organizuoti šiuos renginius, ir vis dėlto šiek tiek pinigų sugrįš. Be to, jis sulauks senato pripažinimo ir žmonių dėkingumo, o tai jam padės būsimoje politinėje, visuomeninėje ar finansinėje karje-

roje. Liaudis jį rems, o tai turi svorį net susidūrus su politiniais priešininkais... Žodžiu, *panem et circenses**, kaip sakė Juvenalis.

Be to, rengti tokias šventes – tai subtilus asmeninis malonumas, pasitenkinimo teikia faktas, kad šias tris dienas pasijunti truputį imperatoriumi – minia garbina ir šlovina, o tu sprendi, gyvens ar mirs gladiatoriai, žvėrys ir taip toliau. Žodžiu, šios žaidynės yra svarbus jo karjeros pradžios taškas ir, žinoma, bus prisimenamos dar ir jo palikuonių. Tikriausiai savo viloje už Romos užsakys didelę mozaiką, kurioje bus pavaizduotos išskirtinės gladiatorių kovų ir nuteistųjų egzekucijų akimirkos (todėl dažnai muziejuose ar archeologinių kasinėjimų vietose matome mozaikų, kuriose daug prievartos).

Žmogus sėdasi į puikiai drožinėtą marmurinį krėslą. Atrodo visai kitaip nei paprastai Romos galingieji: nėra storas, praplikęs ir apsimaustęs žiedais. Atvirkščiai – jis aukštas, atletiškas, jo tamsūs plaukai ir žydros akys. Šalia jo sėdi jaunutė žmona. Ji, be abejonės, yra kurio nors įtakingo Romos patricijaus dukra: ši santuoka jam atvėrė daug nuostabios karjeros vartų... Tai pora, apie kurią „liežuvaujama" ir aristokratų išskirtiniuose pokyliuose, ir triukšmingose insulių laiptinėse...

Už jų įsitempę ramiai stovi sargybiniai, jų raudoni pliumažai liečia sunkias auksu siuvinėtas šiek tiek siūbuojančias užuolaidas.

Publika ima triukšmauti, ploti, tarsi norėtų prisišaukti savo numylėtinius. Štai ta akimirka! Vyras ranka moja pradėti.

Arenos pakraščiuose keli maži „orkestrai" užgroja triumfo maršą. Koliziejaus publika sprogsta vieningu riksmu. Tarsi būtų trenkęs staigus griaustinis, amfiteatras jį sustiprina nelyginant rezonatorius, aidas pasklinda po visą miestą.

---

* Duonos ir žaidimų (*lot.*).

Vartai po triumfo arka atsiveria ir pasirodo eisena, kurios priekyje žengia du liktoriai, laikantys šių žaidynių organizatoriaus skiriamuosius ženklus (kadangi jis edilas, tai yra magistratas, negalintis nuteisti myriop, fasciai* yra be įrištų kirvių). Tada eina muzikantai su ilgomis triūbomis (*buccinae*), paskui juos rieda vežimas su didele iškaba, kurioje pavaizduota kovų programa. Mūsų laikų atitikmuo būtų kilnojamasis reklaminis skydas. Įvairių imperatorių triumfo eisenose per Romą dažnai naudojami vežimai su dideliais piešiniais, pasakojančiais apie mūšius ir kovas. Tai visiems suprantama nugalėtojo žygių populiarinimo forma – kažkas tarpinio tarp sicilietiško išpiešto vežimaičio ir komiksų. Paskui jį žmogus simboliškai neša nugalėtojo palmės šaką.

Tuomet išeina vergai, nešantys šalmus ir kalavijus, gladiatorių įrankius. Jie bus panaudoti kovose, bet galbūt daugelis iš jų – tik paradui.

Ir pagaliau pasirodo gladiatoriai. Publika šėlsta, nuo minios keliamo triukšmo tenka užsikimšti ausis. Akimirką jauti, kad net pats Koliziejus tuoj sugrius nuo dešimčių tūkstančių žiūrovų staugimo ir trypimo kojomis. Pažvelgę į minią ir areną matome didingiausią amfiteatro vaizdą didžiausio įkarščio akimirką. Tačiau baisu pagalvoti, kad visa tai buvo sukurta mirties spektakliam statyti.

Pašiurpsti nuo minties, kad per keturis su puse Koliziejaus veikimo šimtmečio jis tapo vieta, kur tokioje mažoje teritorijoje mirė tiek daug žmonių. Nei Hirosimoje, nei Nagasakyje nebuvo tokios mirties koncentracijos. Šitoje paprastoje arenoje buvo

---

* Lot. *fasces* – beržo vytelių ryšuliai, kuriuos nešiodavosi pareigūnus – magistratus – lydintys sargybiniai liktoriai.

nužudyta tūkstančiai žmonių, anot kai kurių tyrėjų, net daugiau negu milijonas.

Skaičiavimai nesudėtingi ir stingdantys kraują. Kad ir apsiribotume nagrinėjama epocha. Kaip jau minėta, prieš aštuonerius metus, 107 m. po Kristaus, Trajanas surengė 10 000 gladiatorių (beveik neabejotinai karo belaisvių) kautynes. Prieš šešerius metus, per kitas žaidynes, trukusias 117 dienų, arenoje mirė daugiau negu 9800 gladiatorių. O prieš dvejus metus, 113 m. po Kristaus, per vos tris dienas į Koliziejų išėjo apie 2400 gladiatorių, tik nežinome, kiek iš jų krito... Suprantama, šie skaičiai byloja apie išskirtinius renginius, bet leidžia suvokti, kaip lengvai buvo mirštama arenoje... Ir, žinoma, čia neįtraukti nuteistieji mirties bausme.

Taigi, jeigu laikytume, kad nuteistųjų ir gladiatorių mirtingumas yra 50–100 per mėnesį (tai labai kuklus vertinimas tokiam dideliam statiniui, bet turėkime galvoje amžių bėgyje pasitaikančių „krizių“ laikotarpius), bendras skaičius būtų nuo 270 000 iki pusės milijono žmonių... Anot kai kurių mokslininkų, šis skaičius galėtų būti daug didesnis, galbūt net dvigubai.

Gladiatoriai – sekso simbolis ir kovotojai

Minia apimta ekstazės, gladiatoriai sustoja ir moja rankomis dėkodami jai. Tuomet pradeda apšilimą, imituodami dūrius ir žaibiškais smūgiais rodydami, ką sugeba. Kiekvienas judesys palydimas publikos šauksmo.

Šiais laikais tik žymūs futbolo čempionai, didžiausios scenos ar kino žvaigždės galėtų sukelti tokį susižavėjimą. Ir tokį patį moterų susidomėjimą. Išties žinome, kad gladiatoriai labai

vertinami moteriškosios publikos dalies, ne tik prastuomenės matronų, aukštesniųjų luomų damų gal net labiau.

Iš Pompėjuose archeologų rastų grafičių sužinojome, kad gladiatoriai laikyti „merginų kankintojais". Be to, Juvenalis pasakoja apie senatoriaus žmoną Epiją, pabėgusią su garsiu gladiatoriumi Sergiolu. Šis pabėgimas, kuris ir šiandien būtų gardus kąsnelis apkalbų pasauliui ir paparaciams, greičiausiai buvo visų aptarinėjamas. Juvenalis ironiškai stebisi ne visai Adoniui prilygstančia gladiatoriaus išvaizda: visas jo kūnas randuotas, akys tamsios, nosis su gumbu per vidurį, deformuota šalmo... Žodžiu, kaip jis rašė: „Moterims gladiatoriuose patinka kalavijas."

O kas iš tikrųjų yra arenoje kovojantys gladiatoriai? Kokios jų istorijos? Už kiekvieno pečių – vis kitoks kelias. Pirmiausia tai vergai, tarp jų – šeimininkų už bausmę parduoti į gladiatorių mokyklas. Dar – nuteisti mirti karo belaisviai. Kai Trajanas užkariavo Dakiją ir paėmė ne mažiau negu 50 000 belaisvių, Romos imperijos arenose tikriausiai pasirodė daug aukštų, barzdotų ir nirčių kovotojų, įgudusių perskelti priešininko galvą vienu lenktų ašmenų smūgiu. Gladiatoriais tampa ir laisvi žmonės (nekalbant apie išskirtinius atvejus – kaip Nerono surengtos 400 senatorių ir 600 raitelių kautynės), pavyzdžiui, daug buvusių legionierių, kuriems kautynės – įprastas amatas, be to, nuskurdę nuotykių ir pinigų mėgėjai. Į areną kartais gali išeiti ir moterys. Ir net iš gerų šeimų. Pavyzdžiui, šiandien programoje – keturios moterys, kurios kovos pora prieš porą. Gladiatorėms moterims dalyvauti uždraus tik kitas imperatorius – Hadrianas.

Tarp gladiatorių pasitaiko ir beviltiškų atvejų – kai patys paprasčiausi žmonės taip prasiskolina ir nesugeba išsimokėti sko-

lų, kad kreditoriai juos parduoda į gladiatorių mokyklą – šitaip jie gali atgauti savo pinigus.

Iš tikrųjų gladiatorių mokyklų Italijoje ir imperijoje labai daug. Pačios garsiausios ir turtingiausios, savaime suprantama, imperatoriškosios, bet daug jų išlaiko ir senatoriai, patricijai arba tiesiog pasiturintys žmonės. Gladiatorius treniruoja lanistos*, žmonių nekenčiami, bet šiuose kolektyviniuose „pasilinksminimuose" neišvengiami. Mokymai labai sunkūs, gladiatorių gyvenimas primena Šaolinio vienuolių kovotojų gyvenimą. Bet, priešingai nei matome Holivudo klišėse, nėra taip, kad jie visai neturėtų laisvių. Iš senovės tekstų ir archeologinių radinių žinoma, kad daugelis gladiatorių yra laimingai vedę, turi vaikų arba gyvena bičiulių, besidalijančių savo džiaugsmais ir skausmais (dažnai tai būtent jie užrašo epigrafus antkapiuose), draugėje.

Daugeliui gladiatorių net pavyksta sulaukti karjeros pabaigos, galbūt laimėjus daugelį pergalių – pavyzdžiui, Maksimas, gyvenęs I amžiuje po Kristaus, iškovojo net keturiasdešimt pergalių. Baigiant karjerą jiems būna pasiūlomas *rudis*, paprastas medinis kardas, simbolizuojantis jų košmarų pabaigą. Nuo tos akimirkos jie laisvi ir neprivalo daugiau kautis. Ir nėra priklausomi nuo lanistos.

Iugula!

Prisistatę gladiatoriai išeina iš arenos ir grįžta į pagalbines Koliziejaus patalpas. Žinome, kad šią akimirką jaunuoliai patarnautojai juos rengia antblauzdžiais, šarvuotomis rankovėmis, šal-

* Lot. *lanista* – gladiatorių savininkas, vadybininkas ir treneris.

mais... Publika keistai nuščiuvusi. Nematoma įtampa gniaužia visą amfiteatrą. Visa, atrodo, sulėtėjo...

Mus nustebina tai, kad nė vienas gladiatorius neišeina priešais žaidynių organizatorius sušukti ritualinės frazės: *Ave Caesare, morituri te salutant**.

Kodėl? Kadangi tai taip pat vienas iš daugelio mitų, sukurtų apie gladiatorius. Nė vienas iš jų netaria šios frazės. Taip nutiko tik kartą prieš dešimtmečius, valdant Klaudijui, kaip tik prieš naumachiją, laivų mūšį. Toks tragikomiškas istorijos posūkis: Klaudijus atsakė į šį jų šūksnį fraze, atitinkančia aplinkybes – „galbūt". Visi tai įvertino kaip įsakymą, suteikiantį jiems laisvę, ir nusprendė nekovoti. Klaudijus turėjo pasitaisyti, ir tik ginkluoti kareiviai juos įtikino pradėti laivų kautynes...

Suskamba triūbos (*tibiae*) ir ragai (*cornua*): tai tas pats kaip mūsiškių būgnų tratėjimas. Staiga virš Koliziejaus arenos pakyla dulkių stulpai. Jie panašūs į smėlio fontanus. Minia ima kurtinamai šaukti. Kai dulkės išsisklaido, tarsi burtų lazdele pamojus fontanų vietose pastebime žmonių siluetus: tai gladiatoriai, tarsi įsikūniję iš niekur. Iš tikrųjų jie pakilo iš požeminių Koliziejaus aukštų daugybe keltuvų. Jų liukai paslėpti po arenos smėliu ir staiga atsidaro, sukeldami tokius dulkių „sprogimus". Tai vienas iš publikos mėgstamiausių specialiųjų efektų. Gladiatoriai pasiskirsto į poras ir tuoj pat pradeda kautis.

Yra ne mažiau nei dvylika gladiatorių „rūšių", kai kurie net ant žirgų ar vežimuose. Bet mes matome „klasikines", žmonių mylimiausias kovotojų poras.

Tai gerai žinomas *retiarius*, kovojantis su savo nuolatiniu priešininku – *secutor*. Pirmasis yra su garsiuoju tinklu ir triša-

---

* Sveikas, Cezari, einantys mirti sveikina tave (*lot*).

kiu. Antrasis turi didelį keturkampį skydą ir šarvuotą rankovę. O dar jis dėvi keistą kiaušinio formos šalmą su dviem paprastom skylėm akims: glotni jo šalmo forma yra sukurta specialiai, kad išvengtų sučiupti jį besistengiančio priešininko tinklo. Išties pirmas metimas nueina tuščiai, tinklas nuslysta nuo sekutoriaus ir nukrinta ant žemės. Pora tęsia kovą.

Kiekvieną gladiatorių porą iš šonų prižiūri teisėjų pora, buvę gladiatoriai. Jie dėvi baltą tuniką su dviem raudonom vertikaliom juostom ir beveik kaip bokso teisėjai stebi, kad kovotojai laikytųsi taisyklių.

Dabar matome, kaip teisėjai nutraukia kovą tarp dviejų *provocatores,* ginkluotų kaip legionieriai ilgais skydais, kalavijais, dėvinčių šalmus su sprando apsauga. Vienas iš jų pametė skydą, jam davė laiko jam pakelti.

Žmonės šaukia *verbena, iugula, ure,* tai yra „nuplak“, „paskersk“, „sudegink“. Iš tikrųjų, arenoje yra patarnautojų, pasirengusių „stimuliuoti“ besispyriojančius gladiatorius botago smūgiais ar įkaitinta geležimi.

Matome, kad arenos pakraščiuose orkestrai ir toliau groja, pabrėždami ir palydėdami ryškiausias kovų akimirkas, kaip darydavo pianistai rodant nebyliuosius filmus. Netoli jų moteris skambina keistais vargonais, labai primenančiais bažnyčios vargonus – daug vertikalių vamzdžių, bet mažesniais. Ji skambina ant nedidelės pakylos tiesiog arenoje prie sienos.

Žiūrėdami į gladiatorius pastebime keistą faktą: niekas neturi šarvų, visi kovoja nuogais kūnais, priešingai negu matome filmuose. Tik *provocatores* krūtinės pridengtos dviem plokštėm.

Kita mažai žinoma detalė yra plunksnos: daugelis šalmų gausiai jomis papuošta, beveik kaip indėnų karūnos. Tai puošmena, labai sena tradicija, atsiradusi gerokai prieš romėnus ir

„...staiga strykteli pirmyn, pašoka virš mirmilono skydo „sienos" ir pabando smogti jam į kaklą, stengdamasis mirtiną smūgį suduoti traukdamas kalaviją atgal. Mirmilonas palenkia galvą ir kalavijas su metaliniu sausu girgždesiu nuslysta jo šalmu. Publika prapliumpa šūksniais hoc habet, hoc habet *(„jis gavo, jis gavo")..."*

pasklidusi tarp daugybės italų, Viduržemio jūros ir apskritai europiečių tautų ir kultūrų kovotojų. Šiandien tik mūsų snaiperiai ir Alpių šauliai išlaikė šį paprotį.

Minios riksmas pabrėžia svarbią akimirką – jau kažkas sužeistas. Hoplomachas sužeidė traką. Abudu turi mažus skydus, didelius šalmus, o jų trumpi kalavijai leidžia artimą kovą, bet hoplomachas turi dar vieną kozirį – jis ginkluotas dar ir ietimi, kuria bando durti savo priešininkui į jautriausias vietas: veidą ir akis. Trakas susvirduliuoja ir pakelia ranką prie šalmo grotelių, pro kurias smarkiai srūva kraujas. Dūris buvo taiklus. Hoplomachas stabteli ir laukia. Jis pasisukęs į teisėją ir *editor*, žaidynių organizatorių. Trakas pakėlęs kairiąją ranką su ištiestu rodomuoju pirštu: prašo malonės. Publika riaumoja. Vieni nori jį palikti gyvą, kiti – kad mirtų... *Editor* parodo, kad jo pasigaili. Turbūt gerai kovojo...

Gladiatorius gali daugeliu būdų paprašyti malonės: atsiklaupdamas, iškeldamas kairįjį smilių, numesdamas skydą ar net paslėpdamas kalaviją už nugaros ir taip atverdamas krūtinę. Priešininkas tuomet turi sustoti: gladiatoriai iš tikrųjų yra vergai ir negali nužudyti žmogaus... Tik žaidynių rėmėjas, *editor*, gali spręsti. Plojant žmonėms trakas išnešamas.

Tai ne pabaiga. Arenoje verda kitos kovos. Kaip ir daugelio tribūnose, mūsų dėmesį patraukia viena ypač įnirtinga kova smėlio ovalo centre.

Čia susidūrė du kovos būdai: vienas lėtas, o kitas greitas, staigus. Justi, kad tarp dviejų kovotojų tvyro ne tik kovos įkarštis, bet ir tikra neapykanta. Galbūt jie pažįsta vienas kitą. Kovoja mirmilonas su traku. Mirmilonas yra tvirtas kaip uola, stambus ir labai stiprus, jis slepiasi už didelio keturkampio skydo. Ant kairės kojos mūvi antblauzdį, ant galvos – didžiulis šalmas su

apsauginėmis grotelėmis, dėl plačių kraštų jis keistai primena kaubojaus skrybėlę. Jo šalmą puošia spalvotų plunksnų skiauterė. Mažai juda, jis panašus į šarvuotąją mašiną. Bet pakanka priešininkui pamėginti priartėti, ir jis greitai parodo šiam aštrų kalavijo smaigalį.

Jo priešininkas, trakas, – visiška priešingybė. Jis žemesnis, lieknas ir neįtikėtinai judrus. Turi mažą keturkampį skydą, labai aukštus antblauzdžius, ant šlaunų – apsauginės odos juostos, ant galvos – taip pat didelis šalmas su grotelėmis ir plunksnų ketera. Kad jis trakas, galime suprasti iš grifono galvos ant šalmo. Grifonas yra mitologinė būtybė – pusiau liūtas, pusiau erelis, gladiatorius kaunasi, semdamasis įkvėpimo iš šių dviejų gyvūnų. Jis sulenkęs kelius, beveik pritūpęs ir siūbuoja lyg gyvatė.

Jo ginklas yra mirtinai pavojinga sika, trumpas kalavijas, lenktas kaip pjautuvas. Kodėl jis toks? Todėl, kad labai tinka smogti priešininkui per šonus, mirtinai užkabinti liemenį, kaklą, kojas.

Narsus trakas yra išties baisus priešininkas. Ir mirmilonas tai žino. Žino, kad negali sau leisti nė vienos klaidos. Trakas vis bėgioja priešais savo priešininką į kairę ir į dešinę, kartais stabtelėdamas, siūbuodamas kūną, išsirietęs kaip katinas. Tuomet staiga strykteli pirmyn, pašoka virš mirmilono skydo „sienos“ ir pabando smogti jam į kaklą, stengdamasis mirtiną smūgį suduoti traukdamas kalavijį atgal. Mirmilonas palenkia galvą ir kalavijas su metaliniu sausu džeržgesiu nuslysta jo šalmu. Publika prapliumpa šūksniais *hoc habet, hoc habet* („jis gavo, jis gavo“).

Trakas nusileidžia ant kojų ir greitai pasitraukia kelis metrus, ataka tęsiasi. Mirmilonas atrodo bejausmis, žino, kad išvengė mirtino puolimo, kad jam pavyko. Kitas gladiatorius jį gali įveikti. Staiga gąsdindamas žengia priešininko link, bet praranda pusiausvyrą, ir jo skydas šiek tiek nusvyra. Trakas supranta,

kad tai akimirka, kai gali ir vėl mestis pirmyn, pašokti virš priešo didelio skydo ir šįkart tikrai suduoti pergalingą smūgį.

Tačiau tai spąstai: mirmilonas apsimetė suklydęs, kad paskatintų traką pulti. Mažas ir vikrus gladiatorius šoka link jo, tasai jį pasitikdamas staiga pakelia skydą tarsi tai būtų garažo vartai. Trakas nustebęs pasijunta atsidūręs ant priešininko skydo, kurį šis stumia abiem rankom. Per sekundės dalį trakas po gero skrydžio trenkiasi į žemę. Žmonės džiūgauja dėl tokio staigaus įvykių posūkio. Trakas bando atsikelti, bet mirmilonas, greitas savo stotui, įremia jam į šoną kalaviją. Teisėjai nutraukia kovą. Visi žiūri į *editor*. Šis stebi Koliziejaus publiką, lėtai ir išraiškingai kreipdamas galvą. Neįmanoma suprasti, ką sako žmonės.

Priešingai negu esame pripratę manyti, pakelti į viršų ar nuleisti nykštį iš tikrųjų nėra nei paplitę, nei universalu. Čia, pavyzdžiui, niekas jo nerodo. Nuspręsti nugalėtojo likimą pasitelkiamas balsas, rėkiama *mitte*, tai yra „išlaisvink jį", arba *iugula*, pažodžiui – „teperpjauna jam gerklę"...

Editor nuosprendis – mirtis. Mirmilonas pasisuka į priešininką. Trakas su neįtikėtina savitvarda pakelia kaklą ir laukia... Liekame nustebinti gladiatorių drąsos ir profesionalumo, jie net ir mirties akivaizdoje nerodo baimės, tarsi tai būtų normalu... Mirmilonas ištiesia kalaviją ir ryžtingu judesiu smeigia. Publika siautėja. Nugalėtojas nusiima šalmą, štai ateina berniukai su palmės šaka, pergalės simboliu, ir dviem sidabrinėmis lėkštėmis, pilnomis auksinių monetų. Ant dar vieno padėklo – kitokios dovanos. Gavęs šiuos apdovanojimus, o svarbiausia didžiausią – gyvybę, šaukiant visam Koliziejui, eina išėjimo link. Jo puikus laiku suduotas smūgis papirko ir publiką, ji ilgai jį atsimins. Pasigręžia, paskutinįkart pasveikina minią, tuomet pradingsta pro pagrindinių vartų arką. Pro ją išeina nugalėtojai.

O jo priešininkas trakas? Negyvas guli kraujo klane. Prieina keli Charono kaukes ir specialius drabužius dėvintys patarnautojai. Net jų plaukai nudažyti violetine spalva. Užkabina kūną kabliais ir grandinėmis tempia jį link priešingų vartų nei tie, pro kuriuos išėjo nugalėtojas, tai *libitinaria* vartai. Tai yra Libitinos, mirties deivės.

Jis bus nuneštas į salę be kampų (skirtą nubausti), čia jam nuvilks šarvus ir drabužius. Jei gladiatorius dar bus leisgyvis, pasigailėjimo smūgį jam durklu smogs vienas iš šių Charonų.

Tai dar ne pabaiga. Kai kuriems iš kritusių gladiatorių patarnautojai kiek nuleis kraujo. Gladiatorių kraujas turi paklausą. Tikima, kad jis gydo įvairias ligas, pavyzdžiui, epilepsiją, ligoniams rekomenduojama jo gerti ar teptis juo kūną. Be to, matant gladiatorių fizinį pajėgumą, manoma, kad jis žvalina ir veikia kaip viagra! Iš šio niūraus verslo daugelis praturtėja. Kūnai galiausiai bus sumesti į bendrus kapus už miesto.

Pabandyti būti gladiatoriumi

Iki šiol stebėjome mirties spektaklį iš tribūnų. Bet ką iš tikrųjų reiškia šalmuotam kautis Koliziejaus arenoje, šaukiant žmonėms? Pabandykime tai įsivaizduoti, užsidėdami šalmą mirmilono, besikaunančio su bauginančiu priešininku, retiarijumi. Burtai juos suvedė kautis vienam su kitu (paprastai su retiarijumi kaunasi sekutorius, kitos rūšies gladiatorius).

Iš esmės laikomasi tradicijos. Ši pora simboliškai vaizduoja žvejį su tinklu, trišakiu bei durklu ir žuvį: mirmilono vardas (*mirmillo* arba *murmillo*) iš tikrųjų kyla iš *mormyros*, graikiškai tai reiškia žuvį, arba *muraena*, kuri, kaip žinoma, slepiasi už

uolų, pasirengusi kąsti (o būtent tai ir daro šis gladiatorius, slėpdamasis už milžiniško skydo...).

Retiarijus grindžia savo strategiją tuo, kad nuolat bėga apie priešininką bandydamas užklupti jį tinklu, su mirmilonu nelengva kovoti. Turi pamėginti užspeisti savo priešininką. Mirmilono šalmas leidžia jam matyti tiktai į priekį, o ne į šonus. Be to, su apsauginėmis grotelėmis matomumas dar suprastėjęs, sunku kvėpuoti. Tai pati tikriausia kaukė, dengianti visą veidą. Įsivaizduokite, kaip tai atrodo besikaunant – trūksta oro, kvėpavimas trūkčiojantis. Be to – karšta: saulėje metalas įkaista iki raudonumo, kaitina galvą... Pagaliau svoris: toks šalmas sveria 3,5 kilogramo. O sekutoriaus – net 4,3 kilogramo! Tarsi ant galvos tampytum riedulį.

Aplinkui stūgauja 50 000–70 000 žmonių, jie klykia, šaukia, į šalmą skverbiasi iškraipytas triukšmas. Nekalbant apie teisėjų įsakymus, šalia esančių sužeistų gladiatorių riksmus. Viena iš pagrindinių kliūčių, kurias turi įveikti jaunas gladiatorius, yra emocijos. Kova tokioje priešiškoje ir sudėtingoje aplinkoje reikalauja daug sugebėjimų ir savitvardos.

O juk mes, žinoma, dar nekalbėjome apie gladiatoriaus dvasios būseną – jis žino, kad kiekvieną akimirką žaidžiama jo gyvenimu. Užtenka klaidos ar netikro judesio, ir viskas baigta...

Ir vis dėlto, nepaisant viso šito, mirmilonas Astianaksas yra ramus. Nepaleidžia iš akių savo priešininko – gabaus ir ciniško retiarijaus, vardu Kalendijus, kurio šlovę gerai žino. Visą laiką stengiasi jį matyti savo šalmo grotelių viduryje, pačiame regėjimo lauko centre. Retiarijus bėgioja aplinkui, o mirmilonas kaip krabas kampe sukiojasi ratu.

Istorija, kurią jums pasakojame, yra tikra, vardai taip pat tikri.

Retiarijus staiga sustoja, pasisuka lyg norėdamas pakeisti

kryptį: tai triukas, jis „susispaudžia" metimui... Staiga retiarijus „išsisuka" ir žaibiškai meta savo tinklą... Netikėtai Astianaksas pajunta, kad kažkas sunkaus jį apkabina, tarsi nukritęs iš viršaus, ir jį kausto. Tuomet priešais groteles išvysta šiurkštaus tinklo pynę. Tai specialūs tinklai, tikrai nenaudojami žvejybai, jie sunerti, kad „sužvejotų" gladiatorių, sukaustytų jo judesius. Taip mirtinas glėbys sučiumpa gyvą būtybę.

Tinklas taip pat tempia į šoną Astianakso šalmą, ir jis turi labai pasistengti, kad galva dar labiau nenusvirtų. Jo kvėpavimas trūkčioja, atrodo, kad šalme trūksta oro, tarsi jį staiga kas būtų išsiurbęs. Kalendijus girdi garsų kvėpavimą, girdi, kaip priešininkas beveik trokšta. Bet nepuola. Bent jau ne iš karto. Iš patirties žino, jog reikia palaukti dar kelias sekundes, kad supančiotas priešininkas judėdamas dar labiau įsipainiotų į tinklą ir sukluptų. Reikės smogti būtent tą akimirką. Astianaksas jaučiasi esąs spąstuose ir šią akimirką jo sąmonėje ryškėja mokytojo, tokio pat mirmilono, dabar jau buvusio gladiatoriaus, žodžiai: priklaupę ant kelių ir kiek pakėlę skydą, sukursite savotišką žemą „trobelę", kurioje bus mažiau angų retiarijaus trišakiui. Taip jis ir daro, bet tai nelengva, kai tinklas traukia į vieną pusę.

Pirmas retiarijaus smūgis taikomas aukštai – tarp peties ir kaklo, nes jis žino, kad mirmilonas dėl tinklo svorio turės kiek nuleisti skydą. Astianaksas pajunta, kaip kažkas nudegina petį – aštrus trišakis kaip žaibas prasmuko pro tinklo mazgus ir kepštelėjo jį. Mokytojo pasiūlyta „žema" padėtis jį išgelbėjo. Teisėjai nemano, kad tokio smūgio užtenka sustabdyti kovą, nors pro metalinius rankovės žvynus ima sunktis kraujas.

Publika pastebi purpurines dėmes ir šaukia. Tačiau tiedu negirdi riksmo, jie per daug susikaupę. Retiarijus pradeda iš naujo sukti apie mirmiloną ratus, stengdamasis jį sutrikdyti. Astianak-

sas ir toliau stengiasi jį išlaikyti įrėmintą šalmo langelyje. Žino, kad išvengė pirmo puolimo, bet kiek dar galės ištverti supančiotas, su tokiu svoriu ant pečių?

Pasinaudodamas lėtais priešininko judesiais, retiarijus pabando kitą klastingą gudrybę. Parodys smūgiuojantis aukštai, kad priverstų mirmiloną pakelti skydą, o paskui nukreips trišakį žemyn – kad persmeigtų atraminę koją, tą, kuri be antblauzdžių. Smogia, mirmilonas, kaip buvo numatyta, kelia skydą, palikdamas vieną šoną neapsaugotą. Retiarijus žaibiškai patraukia trišakį ketindamas smogti iš apačios. Mirmilonas tai supranta ir pakrypsta į šoną – kai šalmas sulankstytas, tai sudėtingas manevras. Bet jis pavyksta, trišakis sminga į tuštumą! Ir dabar – veiksmo posūkis. Mirmilonas Astianaksas jaučia, kad kažkas ne taip: retiarijus nesiliauja smūgiuoti, smeigia vėl ir dar kartą. Akimirką jį užklumpa baimė, kad yra sužeistas ir tik dėl įtampos nieko nejaučia, o retiarijus vis kapoja jo kūną.

Tačiau taip nėra. Jaučia, kad tinklas jį tampo iš visų pusių, ir supranta: bandydamas tobulai smūgiuoti retiarijus Kalendijus įsmeigė trišakį tarp tinklo mazgų ir taip jį įpainiojo. Savo paties tinklo auka beviltiškai bando ištraukti trišakį. Tačiau nesugeba jo išpainioti, o kuo labiau judina, tuo blogiau... Žvejys pakliuvo į savo paties tinklus. Astianaksas supranta, kad tai proga (ir galbūt vienintelė) išsigelbėti. Žengia su įstanga tris keturis žingsnius atgal tempdamas retiarijų, kuris karštligiškai galvoja, kaip išlaisvinti ilgą trišakį. Tuomet įkvepia oro į plaučius ir iš visų jėgų puola pirmyn. Tą akimirką, kai skydas smogia į Kalendijaus kūną, Astianaksas smeigia kalaviją. Veikia instinktyviai, apskaičiuodamas priešininko poziciją pagal smūgį į skydą. Treniruočių metai nepraėjo veltui. Kaip sidabrinis nagas kalavijas perskrodžia tinklo rezginį. Minia pastebi trumpą sidabrinį žybsnį ir

daugiau nieko. Kitas vaizdas, kurį visi mato – retiarijus nustebusiu žvilgsniu tyso ant žemės, tarsi po nokauto. Remiasi ranka ir bando keltis, bet jam nesiseka. Dešinės šlaunies vidinėje pusėje gili žaizda, iš jos gausiai srūva kraujas: jis ne šviesiai raudonas, bet tamsus. Arenoje plečiasi didelė dėmė.

Astianaksas pasirengęs smogti dar kartą, jau užsimoja, dėl adrenalino nejaučia tinklo svorio. Jį veda išgyvenimo instinktas ir raumenys, o ne smegenys. Vos girdi, kaip vienas iš teisėjų šaukia liautis. Sustoja, labai sunkiai kvėpuoja. Visiems žvelgiant, jo galva juda, tarsi bandytų „įsikibti dantimis" į orą aplinkui. Kai jo kvėpavimas tampa ramesnis, pasižiūri į priešininką ant žemės – šis jam žvelgia į akis. Išlaiko įdėmų žvilgsnį, kurio nepamirš visą gyvenimą. Bet tose akyse yra ir dar šis tas: prašymas, beveik įsakymas. Tiesia jam durklą. Galbūt beviltiškai mėgindamas sulaukti pasigailėjimo. Tačiau Astianaksas negali spręsti. Nei teisėjai, kurie ištiesta ranka, atvira plaštaka ir iškeltu nykščiu klausia *editor*, ką daryti. Nuosprendis – mirtis. Atianaksas prieina. Tik dabar priešininkas supranta, kad viskas prarasta, ir ištiesia kaklą. Vėjo gūsis pajudina plaukus nelyginant paskutinė gyvenimo glamonė. Tuomet staigus skausmas ir viskas aptemsta...

Apie šį epizodą smulkiai pasakoja mozaika, atrasta Apijaus kelyje ir dabar saugoma Madride, Nacionaliniame archeologijos muziejuje.

Bet ar taip visuomet baigdavosi? Iš tikrųjų gladiatoriai nedažnai mirdavo arenoje. Dėl įvairių priežasčių. Pirmiausia, labai daug laiko trukdavo gladiatoriaus mokymai, taigi taip paprastai jį prarasti reiškė nubraukti ilgus metus darbo. Be to, gladiatoriai kainavo – lanistai, kuris jį treniravo, arba žaidynių organizatoriui mirties atveju reikėjo atlyginti nuostolius. Suprantama, kad

organizatoriui nebuvo labai paprasta nuspręsti pakreipti nykščius žemyn...

Be to, nereikia pamiršti, kad buvo lažinamasi, kad sirgaliai sukosi apie daugelį čempionų, ir jie dėl šių priežasčių „privalėjo“ likti gyvi... Žodžiu, veikiausiai daug kovų baigdavosi *missio,* tai yra pralaimėtojo išsigelbėjimu, ypač aprašomu laikotarpiu. O kovos *sine missione,* tai yra iki mirties, būdavo sąlygiškai gana retos.

16.00 val.
Pakvietimas į pokylį

Prasideda antroji popietės pusė. Kas dabar vyksta Romoje? Parduotuvės jau beveik visos uždarytos nuo pat priešpiečių meto. Forumas tuščias, bazilikose liko tik keli grindis valantys patarnautojai, senate aukšti langai nušviečia ilgas eiles tuščių krėslų. Atsipalaidavę po pirties, lėtu žingsniu iš termų traukia žmonės. Ir Koliziejus tuštėja po paskutinių, labiausiai lauktų kovų...

Dabar visi Romos ir imperijos gyventojai rengiasi paskutiniam didžiajam dienos įvykiui – pietums. Kodėl taip anksti?

Iš esmės priežastys dvi. Kai nėra elektros, patogu visą veiklą derinti su saulės šviesa. Tuo požiūriu kasdienis gyvenimas seka saulę – keliamasi su aušra ir einama į lovą šiek tiek po saulėlydžio. Ir pietūs baigiasi, kai saulės šviesa dar ne visai išnykusi: tai leidžia grįžti namo, kol lauke nesutemo ir gatvės dar ne tokios pavojingos, nors būna daug pokylių, kurie trunka iki gilios nakties (Nerono – iki pat vidurnakčio, Trimalchiono – net iki aušros).

Kita priežastis labai praktiška. Kaip minėjome, imperinėje Romoje valgoma iš esmės tris kartus: pusryčiai (*ientaculum*), priešpiečiai (*prandium*) ir pietūs. Pirmieji būna gausūs, antrieji kuklūs. Normalu, kad popietės viduryje, praėjus maždaug devynioms valandoms po pusryčių, apima alkis... Pietūs patenkins apetitą ir leis ilgą naktį ištverti be maisto. Taigi romėnų pietų metas keičiasi nelygu metų laikas: devintą valandą karštais mėnesiais ir aštuntą valandą šaltais.

Kaip Romoje valgoma vakarais? Visi prisimename filmuose matytus prašmatnius pokylius. Ar tikrai taip? Pažiūrėkime.

Romėnai rengė pokylius labai dažnai, daug dažniau nei mes pietaujame su draugais. Tai įprotis, beveik visuomeninė taisyklė (žinoma, galiojanti tiktai tiems, kurie gali sau tai leisti; apie insulių gyventojus kalba visai kitokia...).

Paprastai manome, kad pokyliai rengiami pabūti draugėje, pasijuokti ir pasilinksminti. Tai tiesa, bet pirmiausia tai būdas megzti visuomeninius santykius, pamatyti ir pasirodyti, pasipuikuoti savo turtais. Dažnai pietūs rengiami norint turėti gerus santykius su svarbiais žmonėmis, sutvirtinti politines ar verslo sąjungas ir panašiai. Žodžiu, pokylis yra labiau „priėmimas“ negu pietūs.

Apie visa tai galvodami, dabar žingsniuojame įkypų popietinės saulės spindulių apšviesta gatve. Esame po neįprastai tuščiu, palyginti su rytinėmis miniomis, portiku. Visos parduotuvės uždarytos sunkiomis langinėmis.

Portiko gilumoje pastebime judančias figūras. Jos yra prieš saulę, ir šios šviesa aplink jų tamsius siluetus piešia auksines aureoles. Spėjame, kad tai vergai trumpomis tunikomis ir šeimininkas, *dominus*, plačia toga, lydimas žmonos. Pora padedama

tarnų lipa į dvejus atskirus neštuvus. Gerai įžiūrime rudus vyro plaukus, saulės spinduliuose beveik „liepsnojančius".

Kai ateina moters eilė, spinduliai peršviečia ilgą skarą, dengiančią jos galvą. Tik šilkas gali būti toks peršviečiamas – tikras turtingų šeimų statuso simbolis, kuriuo galima pasipuikuoti. Ant peties dar probėgšmais žybteli auksinė segė. Pora apsirengusi iš tikrųjų elegantiškai. Radome, ko ieškoję: kažkas pakviestas pietų. Pakaks pasekti dvejus neštuvus ir sužinosime senovės Romos pokylių paslaptis...

Maža eisena palieka insulės portiką tarsi du lynus susirinkę burlaiviai. Ant šaligatvio „krantinių" vergai lieka atidžiai stebėti, kaip tolsta jų šeimininkai. Tuomet visi grįžta namo. Išskyrus vieną, kuris lieka tarpduryje ir atsisėda – tai *lantenarius*. Rankose laiko antklodę, šio bei to užkąsti ir žibintą: lauks valandų valandas prie namų vartų, kol grįš šeimininkas. O kai jį pamatys, pašviesdamas palydės į namus... Paliekame šį Romos gatvių „švyturio sargą" ir sekame paskui dvejus neštuvus.

Kol pereiname gerą miesto ruožą, pamatome, kaip jis pasikeitė. Gatvės dabar primena mūsų didžiųjų miestų priemiesčių gatveles. Tai „sugrįžimo" metas, visi traukia namo, tai galima suprasti iš žingsnių, iš žvilgsnių.

Nebėra tūkstančių kažką veikiančių žmonių, matytų šį rytą. Net oras pasikeitė. Pasklidęs degančio medžio kvapas, ženklas, kad visur aplinkui dabar uždegta tūkstančiai gorių maistui gaminti.

Kai kuriuose skersgatviuose, kur oras ne taip gerai cirkuliuoja, užklumpa net lengva migla ir kartais graužia akis, tai reiškia, kad dega sausas gyvulių mėšlas, vadinamosios „vargšų malkos".

Neštuvų eisenos priešakyje žengia du vyrai, vienas su lazda, kitas su uždegtu žibintu. Užbaigia ją vyriškis, saugantis užnugarį.

Štai ir atėjome, grupelė sustoja priešais labai elegantiškus vartus: čia turėtų vykti pokylis.

Pokylis

Prieš įeinant į *domus*, kur vyks pokylis, svarbu paaiškinti vieną dalyką. Netiesa, kad romėnai praleisdavo didžiąją dalį laiko prie stalo gerdami ir paleistuvaudami. Tai labai paplitęs ir klaidingas mitas. Romėnai paprasti žmonės, valgo nedaug, priešingai, į maistą žiūrima labai santūriai.

Žinoma, yra išimčių: dalis visuomenės leidžia sau surengti iš tikrųjų ištaigingus pietus. Bet tai Romą valdanti mažuma. Ji susideda iš visų, kurie kokiu nors būdu turi politinę, ekonominę, finansinę ir kitokią valdžią. Taigi, ne tik patricijų šeimos bei senatorių ir raitelių luomo atstovai, bet ir turtus susikrovę atleistiniai.

Šie pietūs, kaip minėjome, yra pamatinis elito veikimo mechanizmas. Bet visiems likusiems žmonėms, 90-iai procentų Romos gyventojų, pietūs reiškia labai paprastą valgį.

Durų belstuko smūgiai nuskamba *domus* koridoriuje ir ataidi didžiajame atrijuje. Vergas durininkas jau pasiruošęs atidaryti. Kai patraukia į šalis vartų puses, pamato dvejus ant žemės pastatytus prašmatnius svečių neštuvus. Labai iškilmingai pasirengiama vyro ir moters išlipimui. Dedamos kėdutės kojoms pasidėti, tiesiami kilimėliai. Karališkai lėtai pora išlipa iš neštuvų. Atsidūrę atrijuje, jie seka paskui juos vedantį vergą. Kaip ir dera *domus*, nuo įėjimo eina ilgas koridorius, atsiveriantis į gražų atrijų su surenkamo lietaus vandens baseinu. Tačiau šiuo-

se namuose kiekvienas daiktas yra didesnis. Šis *domus* išties yra vienas iš erdviausių Romoje, garsus savo milžinišku peristiliu, kurio ilga kolonada rėmina sodą. Sode yra didelė pergolė, daug fontanų, originalios graikiškos bronzinės statulos ir net miškelis, kuriame vaikštinėja kelios povų poros.

Atvykę į atrijų du svečiai išsitraukia savo servetėles (taip reikalauja geras tonas) ir yra pasodinami. Keli namų šeimininko vergai nuauna jiems batus ir nuplauna kojas iškvėpintu vandeniu. Kol visa tai vyksta, moteris stebi *impluvium*, ieškodama trūkumų, kuriuos galėtų pakomentuoti, arba tinkamų pamėgdžioti idėjų. Tarp kolonų kabo ilgos raudonos užuolaidos, beveik vi-

Turtingi romėnai gana dažnai rengia pokylius, trunkančius net šešias septynias valandas! Tai būdas susitikti, užmegzti politinius ar verslo santykius. Tai jau ne pietūs, bet tikri „priėmimai", paįvairinami austrių, keptų flamingų ir įvairaus vyno degustavimu...

sos elegantiškai sumegztos nelyginant skaros. Vandenyje plūduriuoja maži rožių žiedlapių žvaigždynai, atsitiktinai judinami oro srovių. Ir dar plaukioja kelios gražios gulbės formos lempos, jų liepsnelės atsispindi vandenyje. Tai labai originali idėja, kurią moteris pabandys atkurti savo artimiausiuose pokyliuose.

O jos vyras žvelgia į tuštumą, gal galvoja apie kokį atsitiktinį sakinį, ištartą namų šeimininko, senatoriaus, staiga pakvietusio pasimatyti ir netgi skyrusio paskutinio svečio vaidmenį. Privilegija, greičiausiai slepianti arba finansinės, arba politinės paramos prašymą. Turint omeny jo dabar jau tvirtą padėtį žvėrių iš Artimųjų Rytų prekyboje (kuri jam leidžia atsigabenti retų gyvūnų, pavyzdžiui, tigrų ir raganosių), reikėtų manyti, kad šeimininkas ketina organizuoti Koliziejuje kokias nors žaidynes ir tikisi gauti žvėrių už gerą kainą...

Juodu pakviečiami eiti toliau – į pokylio salę. Kelias vingiuotas, jis specialiai toks, kad svečiams būtų galima parodyti svarbiausias namų vietas. Kaip trumpoje ekskursijoje su gidu, abu svečiai praeina pro didįjį šeimos „seifą", tuomet žengia subtilia namų „studijos" (*tablinum*) mozaika, čia saugoma ir istorinė relikvija – Hanibalo pagalbininko („arba net paties Hanibalo") kalavijas, kurį vienas iš senatoriaus protėvių gavo mūšio lauke prie Zamos, kaudamasis šalia Scipiono. Stabtelėjimas kaskart beveik nepastebimas, vergo majordomo (*nomenclator*) paaiškinimai glausti, bet žodžiai gerai pasverti ir daro didelį įspūdį. Šiame *domus* dažni stalai, ant jų – sidabrinės lėkštės ir ąsočiai, išmoningai išdėlioti tarsi brangenybių parodoje.

Iš pradžių skambanti toli, paskui vis garsėjanti muzika rodo porai, kad triklinijus jau čia pat. Pagaliau jie pasirodo garsiajame peristilyje, dar vis dosniai apšviestame saulės spindulių. Mato visus jo įžymius stebuklus. Moterį pritrenkia sodo viduryje sto-

vinčio vaikino vyriškas grožis. Atrodo nuogas: gal tai pikantiška pokylio staigmena? Kelis žingsnius žengusi pastebi, kad tai bronzinė graikų didvyrio statula gražiai krintančiais plaukais, žibančiais sidabriniais dantimis ir vario amalgamos raudonomis lūpomis... Tai, be abejonės, iš Graikijos kokio nors kito garsaus senatoriaus protėvio atgabentas kūrinys.

Pasukus už paskutinio šio privataus „vienuolyno“ kampo, pagaliau pasirodo triklinijus. Jis įrengtas sodo pakraštyje: tai namo kambarys, kuris visas atsiveria į šią žalią taikos oazę su statula pačiame centre. Kambarys iš tikrųjų didelis, kiekvieną sienų centimetrą puošia freskos, kuriose pavaizduotos mitologinės scenos, kaimo gamtovaizdžiai ir netikros architektūrinės detalės.

Čia daug spalvotų ir kvepiančių gėlių girliandų. Viduryje – apskritas labai žemas stalas, jau nustatytas sidabrinėmis taurėmis ir užkandžiais, kuriuos svečiai pradėjo ragauti.

Svečiai išsitiesę garsiuosiuose trijuose triklinijaus gultuose, sustatytuose pasagos forma aplink stalą. Jie elegantiškai mėlyni, kiekvienai vietai padėtos geltonos pagalvės. Jos lengvai palenktos, kad į stalo pusę atgręžtas šonas būtų aukščiau ir žmogus „kontroliuotų“ savo lėkštes.

Grindų mozaika „klasikinė“, būdinga daugeliui triklinijų. Čia pavaizduoti žuvų, omarų gabaliukai, kriauklės, kaulai... Žodžiu, pokylio likučiai simboliškai nupiešti ant žemės.

Triklinijus nėra tiktai valgomasis. Įvairios jo dalys vaizduoja visą pasaulį: lubos yra dangus, stalas su triklinijaus gultais yra pakviestieji į Žemę, grindys – mirusiųjų pasaulis... Salės išorėje, kolonados kampe, penki muzikantai fleitomis, lyromis ir tamburinais groja malonią fono muziką.

Vergui majordomui davus ženklą, jie užgroja beveik triumfo melodiją, kuri kaip vestuvinis maršas palydi poros atvykimą.

Senatorius, kartu su jauna žmona išsitiesęs viduriniame gulte, plačiai šypsodamasis iškelia ranką. Visi susirinkusieji nustoja kalbėtis ir sužiūra į juos. Esama įvairaus amžiaus vyrų ir moterų. Mūsų svečias tarp pakviestųjų atpažįsta miesto prefekto sekretorių, svarbiausią žmogų (net svarbesnį negu jo viršininkas), kai reikia gauti specialų leidimą surengti žaidynes Koliziejuje. Jis turi gražią šiaurietiškų veido bruožų žmoną. Jos plaukai šviesūs, bet galbūt netikri: labai madinga ir panaši į aukštą „liepsną" šukuosena – veikiausiai perukas. Stora juodaplaukė ponia su gausiu makiažu, putliomis lūpomis ir „musele" virš jų viena užima beveik pusę gulto. Ji svarbaus patricijaus, išsitiesusio kiek toliau, žmona. Į akis krinta jos šukuosena, dar didingesnė nei šiaurietės ponios, tai tikra „popiežiaus tiara", nusėta aukso žvaigždėmis ir net keliais brangakmeniais. Trumpų pirštų galiukais žaidžia dideliu ant kaklo kabančiu auksiniu papuošalu.

Nomenclator, vergas majordomas, skanduoja svečių vardus ir titulus. Daugelis moja sveikindamiesi ir žavėdamiesi, labiau dėl to, kad taip reikia, nei iš tikrųjų.

Senatoriui davus ženklą du vergai parodo triklinijuje svečiams skirtas vietas. Gera naujiena ta, kad vyrui palikta vieta senatoriui iš kairės, garbinga vieta. Prastesnė ta, kad šalia jaus milžiniškos ponios didžiulį kūną. Jau įsivaizduoja, kaip neturės vietos pajudėti, koks karštis tvoks nuo kaimynės ir, tarsi to būtų negana, kaip smarkiai dvelks kvepalais, skirtais prakaito kvapui permušti... Jau žino, kad nesugebės pajusti nei valgių skonio, nei kvapo.

Apskritai jo žmonai pasisekė labiau. Ji priguls tarp simpatiškos išvaizdos moters ir gražaus vyro, kuris pasirodo besąs senatoriaus anūkas, grįžęs atostogų iš Rytų fronto, kur kariauja vadovaujamas Trajano. Turės daug ko papasakoti: ir apie karą, ir paskalų (kurių visi nori išgirsti).

Vos svečiams įsitaisius, prie jų prisiartina vergai, kvėpintu vandeniu su rožių žiedlapiais nuplauna jų rankas ir nušluosto jas labai gražiais siuvinėto lino rankšluosčiais.

Apie ką šnekamasi pokylyje? Laikoma, kad politinėmis temomis kalbėti nedera. Bet leidžiamos visos kitos diskusijos, pokštai, anekdotai, panašiai kaip mūsų užstalėse. Ir netgi eilėraščiai.

Pietų pradžioje pasirodo labai gerai apsirengęs vergas su žila ir smailia barzdele... Tai mokytas vergas, jis buvo senatoriaus vaikų mokytojas, o dabar, kai paseno, jį pasitelkia įvairiomis progomis, kad deklamuodamas graikiškas ir lotyniškas eiles vakarui suteiktų kultūros atspalvį. Kartais eilės žinomos, kartais tai proginiai paeiliavimai, beveik visada šlovinantys šeimininką ir jo svečius. Jo akcentas atskleidžia graikišką kilmę, žodžius palydi muzikantų lyrų skambesys. Jo eilės yra ženklas vergams patiekti pirmuosius patiekalus – jie vadinami *gustus*.

Akimirksniu visi nustoja klausytis eilių ir sutelkia dėmesį į tarnus, ateinančius su didžiuliu padėklu, padengtu garuojančiais apskritais kūgiais. Panašu į mažų ugnikalnių lauką.

Patiekalų nešimui vadovaujantis vergas išriečia antakį, išpučia krūtinę ir deklamuoja pirmojo patiekalo sudėtį: „Kiaulienos krūtinės, farširuotos jūrų gerybėmis!“ Svečiai pašoka iš pasitenkinimo: tai vienas iš žinomiausių ir geidžiamiausių patiekalų sostinės vakarienėse. Jungia švelnų kiaulienos skonį su „jūriniu“ jūros ežių ikrų skoniu. Tarnai (*ministratores*) pastato ant stalo lėkštes ir taures.

Svečiai ima ragauti šį skanėstą, o kiti vergai perduoda ir pripila taures vyno. Su pirmuoju užkandžiu jis visada patiekiamas ypatingas – *mulsum*, tai yra vynas, sumaišytas su medumi.

Romėnų pietūs kiek primena koncerto programą, patiekalai parinkti labai kruopščiai. Visi pakviestieji žino, kad pokylis,

kuriuo mėgausis šį vakarą, bus įsimintinas. Senatorius iš tikrųjų garsėja savo pietų rafinuotumu ir išmone.

Kitais kartais buvo gausu austrių, miegapelių ir flamingų mėsos. Būdavo ir žuvies formos kiaulių lytinių organų ir garnių liežuvių meduje. Kartą senatorius visus nustebino, kai patiekė didžiulę šerno patelę, kimštą gyvais strazdais ir apsuptą iš kietos tešlos nulipintais žindžiančiais paršeliais...

Žinome, kad geras pokylis susideda mažiausiai iš septynių patiekalų. Po pirmojo patiekiami trys karštieji, du kepsniai ir desertas. Kiekvienam valgiui – sava gausybė sidabro.

Pokylis gali trukti ir šešias–aštuonias valandas. Vienintelis panašus renginys šiais laikais yra vestuvių puota (arba kaimo švenčių pokyliai mūsų senelių laikais). Įsivaizduokite, kad einate į vestuves du ar tris kartus per savaitę... Jeigu esate romėnų visuomenės dalis, dažnai tam tikrais metų laikotarpiais būtent to iš jūsų tikimasi!

Kaip valgomi visi šie patiekalai? Pagal į istoriją patekusią „sistemą“: atsirėmus į pagalvę kaire alkūne. Kairėje rankoje laikoma lėkštė, o dešine valgoma. Svečiai guli vienas šalia kito basomis, nuplautomis kojomis.

Ar tai nėra nepatogu? Mes taip turbūt nedarysime, nesame pripratę: ranka nutirpsta, šitaip sulenkta nugara po kiek laiko paskausta. Skrandis greitai prisipildo, melagingai mums pranešdamas apie sotumą.

Tačiau romėnas taip papratęs. Jam tai elegantiškumo ir pranašumo ženklas. Kitados žmonos nevalgydavo gulėdamos, jos sėdėdavo ant kėdės šalia vyro. Bet dabar guli. Vieninteliai valgantys atsisėdę ant kėdučių šalia tėvų yra vaikai.

Nesenas tyrimas parodė, kad valgant tokioje padėtyje, turint omeny savotišką skrandžio formą, pagerėja virškinimas. Tai

įdomūs duomenys, bet galbūt logiškiau manyti, kad tokia padėtis pasirenkama tik praktiniais sumetimais: atsigulus ant kairiojo šono dešinė ranka lieka laisva, tai yra ta, kuria naudojasi dauguma. O visa kita yra tik pripratimo reikalas.

Atnešamas pirmasis karštas patiekalas. Tai didelė lėkštė su daugybe omarų, kimštų ikrais. Jie išdėlioti išilgai skaldyto ledo ugnikalnio. Jo krateris kaip milžiniška taurė, pripildyta daugybės austrių. Aplinkui šį jūrų gėrybių ugnikalnį – murenų, nuskandintų karštame padaže, juosta.

Reikia paminėti, kad romėnų pokyliams būdingi tokie kulinariniai „šedevrai", išpuošti kiek neskoningai. Šiam beveik metro aukščio sunkiam statiniui atnešti reikia kelių tarnų, bet jis sukėlė susižavėjimo šūksnių chorą.

Kaip valgoma? Romėnai nežinojo šakučių (tai itališkas Renesanso laikų išradimas, sugalvotas Florencijoje). Viskas valgoma rankomis. Antra vertus, kaip teigė Carcopino, „taip darė prancūzai iki pat modernių laikų".

Nors dar nėra šakučių, kiekvienas turi įvairių peilių ir šaukštų: tarp jų – samčio formos (*trulla*), klasikinės formos, panašus į vaikišką šaukštelį (*ligula*). Esti šaukštų su užaštrinta rankena, naudotų pirmiausia ikrams ir moliuskams valgyti.

Nesant šakučių, romėnų virtuvėje tradiciškai maistas patiekiamas supjaustytas, jau paruoštais kąsniais. Tai dėl to visi patiekalai, net šaltieji, iš daug mėsos kamuoliukų, kąsnelių, gabaliukų ir taip toliau. Ši tradicija lieka nepakitusi visose šalyse, kur tradicinė virtuvė numato, kad bus valgoma rankomis, – Indijoje, Šiaurės Afrikoje ir panašiai. Pavyzdžiui, kai Maroko namuose patiekiamas kuskusas ir jį valgo visi kartu, susėdę ratu ant pagalvių aplink vieną didelę lėkštę, negali negalvoti apie romėnų pietų atmosferą.

Aišku, šitaip valgant rankos greitai sutepamos padažais, pagardais ir taip toliau. Taigi aplink užstalės gultus nuolat vaikšto vergai su sidabriniais ąsočiais, jie pila šviežią iškvėpintą vandenį ant rankų ir šluosto jas nepriekaištingai švariomis drobėmis.

Neišvengiami dantų krapštukai, kurie, kaip minėjome knygos pradžioje, gali būti naudojami įvairiai. Vieną būdą dabar matome – vienas iš pakviestųjų, vyras, apkirptas ežiuku, kruopščiai valosi tarpdančius smailuoju savo puošnaus dantų krapštiklio galu. Dabar jį apsuka ir kitą galą, turintį rankenėlę, kiša į ausį. Gerokai pasukiojęs, įrankį ištraukia: probėgšmais žvilgteli į tai, ką surinko, nuvalo pirštais ir viską nukrato ant grindų.

Kol svečiai klausosi, kaip senatorius pasakoja nešvankų anekdotą (jo pabaigoje bus būtina juoktis...), sudėtinga pokylio mašina juda pirmyn. Vienas iš vergų dėlioja lėkštes kitam patiekalui. Jis yra *structor* ir gali būti vadinamas patiekalų „choreografu". Ir išties, pasibaigus anekdotui ir užgrojus orkestrui (šis pareigingai tyli šeimininko pasirodymo metu) sekundžių tikslumu atnešamas antrasis karštas patiekalas.

Svečių burnos dar pilnos, bet jie palankiai sutinka šią malonią permainą. Iškilmingai įnešamas patiekalas, papuoštas geltonu kiaušinių ir šafrano padažu: jis imituoja dykumos smėlį, o viduryje kyla du keisti tamsūs rūkstantys pavidalai. Tai kupranugario kojos! Tikras romėnų virtuvės delikatesas, turintis daugybę šalininkų pokyliuose. Tiesą pasakius, labiau nei dvikuprio vertinamos vienakuprio kojos – pastaroji kupranugarių rūšis paplito Šiaurės Afrikoje palyginti neseniai, tuomet, kai į Egiptą įsiveržė Persijos karalius Kambizas. Bet jau rado savo vietą pokyliuose ir romėnų receptų knygose.

Romėnų skonis

Patiekalas, kurį pietautojai dabar pradėjo ragauti (geltonas padažas jau varva riešais) leidžia šiek tiek nukrypti ir aptarti romėnų skonį. Tipiška nata yra nuolatinė saldumo (medaus) ir sūrumo kaita – ir pagrindiniuose patiekaluose, ir desertuose. Kartais šie skoniai sumaišomi. Bet dar labiau stebina itin intensyvių skonių maistas, perdėtai pagardintas įvairiais priedais, prieskoniais ir kvapais. Šios virtuvės aidas ir šiandien juntamas Artimųjų Rytų ir Indijos valgiuose: tokie mums pasirodytų romėnų valgiai, patiekiami dabar pokylyje. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad romėnų virtuvė labai skiriasi nuo mūsiškės. Iš tikrųjų pagrindiniai ingredientai yra tokie patys, kokius šiandien naudojame mes.

Yra vienas matmuo, kurio beveik visiškai nėra mūsų valgiuose – tai skonių perklojimas. Mes suprantame kulinarijos meną kaip įvairių skonių harmoningą derinį. O romėnams rūpi dar „aukštesnis“ lygmuo. Jeigu paimate skonį ir jungiate su kitu, gaunate trečią, visiškai naują ir itin besiskiriantį nuo pirmųjų dviejų.

Man pavyko paragauti *gustus* (pirmasis patiekalas), atkurtą meistriškų romėniško skonio ir kulinarijos tradicijų „archeologų“, priklausančių asociacijai gražiu vardu „Ars Convivalis“*, ji specializuojasi gaminti valgius pagal romėnų valgiaraštį (kilmės vieta patvirtinta). Archeologas net paaiškino patiekiamus valgius. Ragaudamas apkepintos kviečių duonos riekę, apteptą rikotos sūriu su česnaku, jauti labai gerai atskiriamą skonį. Pridėjus šalto baltojo vyno gurkšnį, jis stebuklingai tampa kitoks,

* Pokylių menas (*lot.*)

niekuo neprimenantis ankstesnių. Šios rūšies virtuvės patiekalai – tai tarsi atskirų orkestro instrumentų kuriama muzika. Ir vienas iš mėgstamiausių instrumentų turi labai garsų vardą: *garum*.

Kas yra *garum*? Tai populiariausias pokylių padažas, naudojamas kaip mūsų majonezas ar kečupas. Iš tikrųjų būtų tiksliau jį pagal skonį, retumą ir kainą palyginti su mūsų brangiu balzaminiu actu. Tačiau jo kilmė yra visiškai kitokia. Domėtis *garum* gaminimu reikia nusukus nosį: žuvų viduriai (ančiuvių, skumbrių ir taip toliau) arba kartais visos žuvys daugeliui dienų pamerkiamos druskoje, sūryme. Paskui produktas „distiliuojamas“ perleidžiant per įvairius sietus ir gaunant kaskart vis švelnesnį ir brangesnį *garum*. Kvepia jis visiškai nepatraukliai – Apicijus, didis romėnų laikų virėjas, netgi patarė jį gardinti medumi ir šviežiomis sultimis arba smilkant laurą ir kiparisą.

Koks *garum* skonis? Dabar atkurtas jis būtų tirščiausio alyvuogių aliejaus konsistencijos ir skoniu primintų ančiuvių pastą. Pakanka prisiminti, kaip šiais laikais vartojama ančiuvių pasta ar patys ančiuviai, kad suprastume, kodėl ši sūrumo „viršūnė“ romėnų laikais sukėlė furorą.

Kitas būdingas romėnų virtuvės bruožas yra polinkis į minkštą, o ne traškų maistą (pavyzdžiui, prieš kepant mėsą ji būtinai verdama). Graikai, visuomet laikę virtą mėsą nerafinuotu valgiu, turėjo įprotį vadinti romėnus niekinamai: „virtos mėsos valgytojai“, tai yra prastuolių tauta.

Įvairių rūšių mėsa yra romėnų virtuvės karalienė: ji kepama ant grotelių ir iešmų, ruošiama ir valgoma įvairiai kimšta. O dar ant lėkščių pasirodo mėsos kukuliai. Arba kiaulės skrandis, kimštas gyvulių subproduktų (nuopjovų, plaučkepenių ir kita), savo esme primenantis dešrą. Nustebsite atradę, kad imperinė-

je Romoje galima rasti mums gerai pažįstamą patiekalą: dešrą luganigą (arba *lucanica*, kaip ją vadina senovės romėnai)... Ji gaminama susmulkintą rūkytą jautieną arba kiaulieną maišant su daugeliu prieskonių ir kvapiųjų žolių – kuminais, pipirais, petražolėmis, dašiais. Prie viso šito pridedama taukų ir italinių pušų riešutų. Rezultatas – tikras skanėstas... Kitas mums gerai pažįstamas patiekalas yra *foie gras*, žąsų kepenėlių paštetas: romėnų laikais jis labai vertinamas.

Senatoriaus virėjo paslaptys

Puota įsibėgėjo – pašnekesiai, replikos, mįslės, net nedidelė loterija. Fone skamba maloni muzika. Tačiau pokylio rengėjas turi nustebinti savo svečius. Lyg spragtelėjus pirštais orkestras užgroja labai ritmingą muziką, ypač išsiskiria tambūrinas. Staiga iš už peristilio kolonados iššokę akrobatai pradeda rodyti iš tikrųjų nepaprastą lankstumą ir pusiausvyrą, jie susilaukia pietautojų aplodismentų. Tuomet išbėga juokdariai ir ima linksminti svečius savo anekdotais bei pokštais.

Pažvelgus iš gulinčiojo vietos, sodas primena mažą teatro sceną su kolonomis, augalais ir statula scenos gilumoje. Šiandien pasakytume, kad primena ir didelį televizoriaus ekraną, kuriame rodoma pramoginė programa...

O kas tuo metu vyksta virtuvėje? Kas ten dirba, o pirmiausia – kas pagamino šiuos skonio šedevrus? Palikę svečius ir namų šeimininką kvatoti vienam juokdariui nuvirtus, einame pažiūrėti.

Virtuvė nėra labai toli ir, kaip visuose *domus*, nelabai erdvi. Todėl iš karto buvo užimta ir pagalbinio koridoriaus dalis.

Atmosfera nėra tokia linksma kaip triklinijuje. Čia vyrauja įtampa: patiekalai turi pavykti puikiai ir patikti visiems, o pirmiausia šeimininkui.

Stebime vieną vergą – jis baigia ruošti vieną iš vakaro kepsnių, tai flamingas. Dėdamas paskutinius potėpius, į virtuvę įsmukusiam senatoriaus anūkui pasakoja, kaip jį iškepti. Niekas nedrįsta vaiko išvaryti, o mums tai proga išgirsti virėjo paslaptis. Sužinome, kad paukštį nupešė, numazgojo ir surišo. Tuomet įkišo į gilų troškintuvą su vos pasūdytu vandeniu. Užbėrė krapų, šliūkštelėjo šlakelį acto ir pastatė kaisti ant mažos ugnies. Kai mėsa pradėjo minkštėti, įpylė miltų su vandeniu, išmaišė samčiu, kad sutirštėtų. Tuomet pridėjo prieskonių ir pagaliau padėjo jį ant didelio padėklo, apipylė padažu ir apdėjo datulėmis... „Tai garsus flamingo, patiekiamo visuose imperijos pokyliuose, receptas, – tęsia tarnas. – Taip pat ruošiamos ir... papūgos!“ Vaikas išpučia akis.

Tarnai išneša flamingą į stalą. Net čia girdime susižavėjimo šūksnius.

Bet įtampa virtuvėje nemažėja.

Pullus farsilis! Lepus inadidus! Patina piscium! (kimštas viščiukas, troškintas kiškis, žuvų keptuvė) – už mūsų garsiai šaukia vergas, pakeldamas trijų puodų dangčius. Tai „atsarginiai“ valgiai – jeigu kartais pietums prireiktų nenumatytų patiekalų.

Šis dėmesys nenumatytiems atvejams atskleidžia, kad virtuvėje dirba tikras ugniavietės profesionalas. *Magirus,* kaip jis vadinamas graikiškai, o tai pažodžiui reiškia virtuvės „žynį“. O galbūt net vyriausiasis virėjas (*archimagirus*) su savo pagalbininkais.

Iš tikrųjų kiekvienas turtingesnis gali „išsinuomoti“ virėją su jo komanda Forume. Tačiau kai įžengiame į svarbaus asmens,

pavyzdžiui, senatoriaus, virtuvę, daug kas pasikeičia. Šios didžios šeimos turi asmeninį virėją, lygiai kaip savo konditerį ar kepėją.

Senatoriaus virėjas yra garsus, dabar matome, kaip jis dalija įsakymus savo padėjėjams.

O kokios yra šio „skonio mago" paslaptys? Tvarka tobula, virtuvėje visi užima tikslią vietą ir juda, regis, pagal į atmintį įrašytą scenarijų. Įspūdis, lyg būtume operacinėje.

Ant stalo išdėliota daug indų su kvapiosiomis žolėmis: mėtos, kalendros, česnakai, salierai, kuminai, laurai... Žinoma, jie skirti „skoniui sustiprinti ir puikiai dera su kapota mėsa", kaip pataria Apicijus. Bet jie atlieka ir kitą vaidmenį.

Iš tikrųjų kvapiosios ir prieskoninės žolės romėnų virtuvėje būtinos, kad paslėptų mėsos (ir žuvies) kvapą, kai ji pradeda gesti. Nemalonus padarinys (mūsų dabar pamirštas) to, kad nėra šaldytuvų ir konservantų...

Toliau apžiūrinėdami ingredientus pastebime, kad tarp jų trūksta keleto mums labai svarbių: pavyzdžiui, pomidorų, bulvių, didžiųjų pupų, kukurūzų (taigi ir kukurūzų aliejaus), šokolado... Visko, kas buvo Kolumbo dėka atrasta Naujajame Pasaulyje. Kaip ir kalakutų. Mocarela taip pat nežinoma, kadangi ji gaminama iš Azijos buivolių pieno, o šių dar niekas į Italiją neatvežė (galbūt tai padarė longobardai, kai įsiveržė į pusiasalį ankstyvaisiais viduramžiais). Tas pats pasakytina ir apie baklažanus, kuriuos viduramžiais paskleidė arabai.

Keista pasakoti apie „itališką" virtuvę be tiek daug jai būdingų ingredientų ir patiekalų.

Kadangi nėra pomidorų ir mocarelos, niekas neišrado picos. Dar nėra spagečių ir įvairių kitų makaronų rūšių, kurios viduramžiais buvo sugalvotos Italijoje (gerokai prieš Marco Polo kelionę, kaip liudija kai kurie dokumentai: spagečiai yra itališkas

išradimas, Kinijoje buvo visiškai nepriklausomai sugalvota vietinė atmaina).

Prisiartiname prie *archimagirus*, vyriausiojo virėjo, o jis ruošia iš tikrųjų ypatingą patiekalą, specialiai užsakytą svečiams nustebinti – lakštingalas rožių žiedlapiuose. Visi atsitraukę, dirba jis vienas. Jis apskaičiavo, kad vienam žmogui reikės dviejų paukščių, sudėjo rožių žiedlapius į vandenį kiek pamirkti... Tuomet švelniai įtrina mėsą medumi.

Padėjėjai paruošė įdarą, virėjas jį patikrina ir pritariamai linkteli: plaučkepeniai susmulkinti tobulai. To negana. Šio patiekalo kozirinė korta bus įdaro sudėtis. Taigi imasi smulkinti mėtas ir kalnų salierus. Kambaryje į pjaustymo lentą atsargiai dunksi peilis. Tuomet virėjas pasisuka, pasiima piestą, sugrūda joje česnakų, gvazdikų, pipirų, kalendrų mišinį ir užpila jį alyvuogių aliejumi.

Prideda saujelę kvapiųjų žolių ir tuomet – meistro prisilietimas – lašelį *defrutum*, vynuogių sulčių koncentrato.

Dabar įdaras paruoštas: kemša jo į kiekvieną paukštį kartu su gražia slyva. Pasisuka į savo padėjėjus ir įsako paukštelius sudėti kepti ant mažos ugnies, o kai bus paruošti, papuošti patiekalą rožių žiedlapiais. Turi būti patiekti su gera amfora Falerno vyno, ir sėkmė neabejotina.

Nedaug kas iš čia esančių žino, kad iš tikrųjų tai yra vienas iš Apicijaus, gyvenusio prieš porą kartų, receptas. Juo užkariavo Tiberijaus sūnaus Druzo gomurį. Nereikia stebėtis: visi šių didžiųjų šeimų virėjai ieško įkvėpimo garsiuose, keistuose ar egzotiškuose receptuose. O mūsiškis vyriausiasis virėjas yra tikras Apicijaus sekėjas. Iš kur žinome? Iš detalės – tas lašas *defrutum*, vynuogių sulčių koncentrato, yra tikras meistro kulinarinis triukas.

Išties, anot Apicijaus, norint paryškinti patiekalo skonį pakanka šlako saldumo, tuomet skonis įtvirtinamas ir išlieka.

Kitas tipiškas Apicijaus kūrybos bruožas yra rožių žiedlapiai. Jo patiekalų puošmenos yra gražios ir visiškai nenaudingos, tuo jis beveik prieš du tūkstančius metų užbėgo už akių šiuolaikinių virėjų tendencijoms.

Geras elgesys prie stalo

Grįžkime į triklinijų. Flamingas jau išneštas, jo vietą užėmė kitas kičo šedevras, antrasis kepsnys – jis toks didelis, kad įnešamas ant savotiškų neštuvų. Tai virtas veršis, papuoštas šalmu, pritvirtintu tarp ragų. Vergas, kuriam pavesta pjaustyti mėsą, apsirengęs kaip Ajakas, jis aštriu kalaviju atkerta mėsos porcijas pietautojams.

Staiga putlioji juodaplaukė ponia garsiai nusiraugėja, tai sutrikdo tuo metu geriantį mūsiškį svečią, kuris iš netikėtumo išpila pusę taurės vyno ant žemės. Senatorius žvelgia į ją ir beveik dėkodamas šypsosi... Tuomet ji nusiraugėja vėl ir dar kartą. Ir senatorius kaskart linkteli šypsodamasis. Argi galima taip elgtis pietaujant? Kokios buvo romėnų elgesio prie stalo taisyklės?

Mažiausia, ką galime pasakyti – jos labai skiriasi nuo mūsiškių: net imperatorius rizikuotų būti išmestas iš mūsų kavinės, jeigu elgtųsi pagal savo laikų etiketą. Ir vis dėlto romėnų elgesys yra būtent toks: valgoma rankomis, be perstojo terliojamasi. Visos atliekos metamos ant žemės: nuograužos, omarų kiautai, kriauklės, kiaulių kaulai ir taip toliau... Viskas ant žemės, priešais ar po gultu. Raugėjama daug... Ir raugėti labai sveikintina. Tai laikoma net (laikykitės)... kilniu veiksmu ir išsiauklėjimo ženklu! Išties, anot filosofų, tokiu būdu elgiamasi pagal prigimtį, taigi

raugėjimas yra laikomas iš tikrųjų paskutiniu išminties žodžiu.

Šio papročio aidas išliko Indijoje ir arabų pasaulyje, kur šeimininkai „tikisi“, kad svečias raugės ir taip nuoširdžiai įvertins patiekalą.

Aš pats Šiaurės Afrikoje patyriau rimtą nepatogumą pietaudamas pažįstamų namuose. Tvyrojo laukimo, beveik baimės, kad pietūs man nepatinka arba kažkas ne taip su paruoštais valgiais, atmosfera. Kai perėjau prie vietos tradicijų, buvo justi apčiuopiamas visuotinis pasitenkinimas.

Tai dar ne viskas. Tokiame pokylyje kaip šis, leidžiama gadinti orą. Kad ir kaip tai atrodytų prasčiokiška, aukštuomenės puotoje niekas nesijaudina. Be to, gadinti orą prie stalo leidžiama... įstatymu! Atrodo, tai savo ediktu nustatė imperatorius Klaudijus, kai sužinojo, kad svečias jo akivaizdoje rizikavo gyvybe bandydamas „susilaikyti“...

Ir toliau besidomėdami romėnų etiketu pastebime tikrai nepanašių į mūsiškes taisyklių. Vienu metu vienas iš pakviestųjų spragteli pirštais. Prieina tarnas su elegantišku pūsto stiklo naktipuodžiu ir pakėlęs togą leidžia svečiui „atsipalaiduoti“, nuleisti skysčio perteklių...

Daug buvo pasakota apie paprotį vemti pokyliuose. Sunku nustatyti, kaip buvo iš tikrųjų. Juvenalis atvirai kalba apie vėmalus ant mozaikinių grindų pokylio pabaigoje, bet negali suprasti, ar tai buvo paprotys, ar tiesiog atsitiktinis persivalgymo ir persigėrimo padarinys. O Seneka tikslesnis ir leidžia mums suprasti, kad svečiai kartais pakildavo ir išeidavo vemti į kitą kambarį, kad skrandyje atlaisvintų vietos ir galėtų toliau valgyti.

Galiausiai esama papročio, atrodančio labai šiuolaikiškai: maistą galima išsinešti, susivyniojus į servetėlę. Teoriškai jis išsinešamas tarnams, bet iš tikrųjų, kad kitą dieną būtų galima pa-

ragauti. Ši praktika, vadinama *apophoreta,* nuostabiai primena „krepšelį šuniui" – ši frazė Jungtinių Valstijų restoranuose yra įprasta (ir šiuo atveju likučiai teoriškai yra šunims, praktiškai – jų šeimininkams...).

Saldėsiai, vaisiai ir...

Tarnai patraukia centrinį stalą ir nubarsto grindis raudonai dažytomis pjuvenomis. Tai ženklas, kad pagrindinė pokylio dalis baigėsi. Dabar prasideda dalis, vadinama *secundae mensae,* kai bus patiekiami saldėsiai ir vaisiai.

Ir tikrai pasirodo padėklai, gausiai nukloti mažais konditerijos šedevrais, taip pat didysis tortas. Teisus buvo Marcialis, kai sakė, kad „bitės dirba tik sostinės konditeriams". Matydamas tuos didžiulius kiekius saldumynams (taip pat ir vynui) naudojamo medaus, supranti, kiek daug reikia avilių ir bitininkų jam pagaminti. Juk romėnų laikais medus yra pagrindinis saldiklis.

Patiekiami vaisiai – tai iš esmės obuoliai, vynuogės ir figos... Tik pradėjus „krypti" Rytų link, ypač dabar, Trajanui valdant, ant romėnų stalų pasirodė persikų ir abrikosų, labai patikusių imperijos gyventojams. Žodis „persikas" iš tikrųjų kilo iš žodžio *persica,* persiškas obuolys (*malum persicum*). Romoje ir kai kuriose Šiaurės Italijos srityse jis taip ir tebevadinamas, tiesiog nurodant kilmės šalį – Persija...

Vienas iš svečių ima iš lėkštės figą, žiūri į ją ir sako: *Carthago delenda est**. Ir atsikanda jos. Kiti jam pritaria šypsodamiesi. Jo istorinė aliuzija tiksli ir kalba apie užkariavimų laikotarpį, pana-

---

* „Kartagina turi būti sugriauta." (*Lot.*)

šų į šį (taip pat ir dėl to, kad visi žino, jog senatorius yra Trajano politikos rėmėjas ir iš to neblogai pasipelno). Kitu atveju tai galėtų būti skausmingas „šūvis pro šalį". Tik kaip susijusi Romos istorija su figomis?

150 m. prieš Kristų Katonas buvo labai susirūpinęs Kartaginos atgimimu. Vieną dieną jam kilo mintis ir, atvykęs į senatą su pilnu krepšiu šviežių figų, jis tarė savo kolegoms: „Kaip manote, kada buvo surinkti šie vaisiai? Jie buvo surinkti vos prieš tris dienas Kartaginoje. Štai koks atstumas skiria priešą nuo mūsų sienų." Katonas negalėjo sugalvoti geresnio siužeto posūkio. Senatoriams padarė didelį įspūdį figų šviežumas. Pasakojama, kad tai buvo lašas, perpildęs taurę, – ir dėl to nubalsuota už Trečiąjį pūnų karą prieš kartaginiečius, visai kaip norėjo Katonas, o frazė *Carthago delenda est* tapo garsi. Nuostabu pagalvojus, kokia istorija slypi už paprasto vaisiaus.

Staiga orkestras užgroja naują melodiją, labai „egzotišką", iš dviejų triklinijaus pusių pasirodo šokėjos ir skambant kastanjetėms ima raitytis. Šis šokis žinomas visoje Romoje. Jis atliekamas moterų, kilusių iš Gadeso, tai yra Kadiso, Andalūzijos miesto. Nuostabus faktas, bet dar ir šiandien šioje Ispanijos srityje galima žavėtis labai garsiu šokiu, kai kuriais bruožais labai panašiu į šį ir taip pat atliekamu skambant kastanjetėms – flamenku...

Šokėjų judesiai romėnų pokyliuose labai geidulingi ir nuo šios akimirkos vakaras gali pasukti pačiomis įvairiausiomis kryptimis. Mums įteigta, kad kiekvienas pokylis visuomet baigiasi orgija. Taip nėra. Romėnai kviečia žmones į savo namus dėl visuomeninių, politinių priežasčių, prestižo arba tiesiog todėl, kad nori pietauti su draugais. Niekur nėra parašyta, kad vakaras turi baigtis orgija. Nors, tiesą sakant, seksas pokylių pabaigoje dažnai randa sau vietos...

ĮDOMU

Auksas ant romėnų kaklų

Šioje pasakojimo vietoje verta akimirkai palikti nuošaliau valgius ir atkreipti dėmesį į susirinkusiųjų brangenybes. Kadangi tai reprezentaciniai pietūs, visi pasidabinę gražiausiais dirbiniais. Vyrai daugiausia puošiasi segėmis ir žiedais. Mūsų matomi žiedai dideli, primena vestuvinius, tik platėja ir storėja krumplių pusėje. Šioje vietoje įtaisytas brangakmenis, pusbrangis akmuo arba kamėja su išraižyta figūra. Paprastai tai būna mitologinis personažas arba didvyrio profilis.

Šie žiedai naudojami kaip antspaudai vaškui. Vyrai kartais mūvi ir apyrankes, bet tai reta.

Daugiau aukso nešioja moterys. Kartais jis atrodo beveik „neapčiuopiamas“ – koks nors labai subtilus tinklelis, dengiantis plaukus. O kartais daug labiau matomas – pavyzdžiui, plačios apyrankės, mūvimos ant žastų ar dilbių.

Populiarios apyrankės, papuoštos dviem liūtų ar gyvačių galvomis su smaragdų akimis. Labai įmantrūs auskarai. Jie pusmėnulio ar svarstyklių formos, papuošti perlais. Tai garsieji *crotalia**, taip vadinami dėl to, kad kas žingsnį skimbčioja. Šių dirbinių įvairovė priklauso tik nuo auksakalių išmonės.

Pokylyje dalyvaujanti moteris turi keistą antkaklį su dideliais žiedais, besileidžiančiais ant krūtinės ir besikryžiuojančiais tarp krūtų, tarsi tai būtų dvi „šovinių juostos“. Pobūvyje reikia rodyti tiek aukso, kiek įmanoma.

* Barškučiai (*lot.*).

Taigi, ant ponių pirštų švyti daugybė įvairių dydžių ir formų žiedų.

Mus nustebina dailiosios mažakalbės ponios papuošalai. Ant jos piršto labai storas ir sunkus auksinis žiedas. Per vidurį – ne brangakmenis, bet maža perregimo kalnų krištolo plokštė, tarsi langas į ertmę po ja. Viduje išraižytas biustas. Jo bruožai matomi, nes krištolas sukuria lengvą „lęšio efektą“, bet pirmiausia dėl kruopštaus auksakalio triūso. Tai nelabai jaunos ir kūningos moters, žodžiu, tikros matronos biustas, spėjame, viešnios motinos.

Tais laikais toks kūrinys yra tas pats kaip medalionas su vaikų ar tėvų nuotrauka, kokius moderniais laikais matome ant ponių kaklų. O romėnų epochoje – seniausios šio papročio šaknys.

20.00 val.
Commissatio akimirkos

Tikėkite ar ne, pokylis dar nesibaigė! Dabar prasideda paskutinė dalis – *commissatio*. Kaip ją apibrėžti? Juokaujama, kad tai linksmos tostų varžybos, kurios baigiasi labai vėlai ir kurių pabaigoje beveik visada visi lieka girti. Ant amforų yra etiketė (*pittacium*), kurioje nurodyta vyno kilmės vieta ir metai. Vynas per koštuvą supilamas į kraterį ir skiedžiamas vandeniu: santykis priklauso nuo progos, bet paprastai vandens pilama nuo trečdalio iki keturių penktųjų... Tuomet jis iš kraterio semiamas taurėmis.

Šią akimirką šeimininkas (arba išrinktasis vedėjas) nusprendžia, kaip bus geriama. Beveik visada išgeriamos kelios taurės vienu ypu. Kaip? Pavyzdžiui, susėdama ratu, kiekvienas išgeria taurę vienu atsikvėpimu ir tuomet ją perduoda kaimynui.

Arba pasirenkamas svečias ir pakeliama taurė (iki dugno) už kiekvieną jo vardo raidę. Kadangi romėnų vardai ilgi ir sudėtingi (pagal romėnų piliečiams būdingą trijų vardų taisyklę), galime įsivaizduoti tokios tostų virtinės padarinius...

Vyno – daugybė rūšių: nuo pačių paprasčiausių iki vertinamų kaip tiesiog rinktiniai (kaip tokie žinomi Marselio ir Vatikano vynai). Netrūksta, žinoma, tiesiog puikių. Anot Plinijaus Senojo, geriausias yra Falerno, gaminamas Šiaurės Kampanijoje. O va Marcialis mieliau renkasi Albano vyną, kilusį iš to paties regiono į pietus nuo Romos, kur šiomis dienomis gaminamas garsusis *Castelli* vynas. Horacijus prie sąrašo prideda dar *Caleno* (jį renkasi turtingieji), *Massico* ir *Cecubo* vyną, gaminamą netoli Fondžio Pietų Lacijuje, pastarasis laikomas „sodriu ir stipriu". Įdomu tai, kad beveik visas šis vynas kartų kartas buvo pilstomas į pačias gražiausias amforas, kurias šiandien galite apžiūrėti muziejuose, gaminamas būtent šiame regione – tai vadinamojo „Dressel II" tipo amforos – aukštos, elegantiškos, pailgintu kakleliu ir rankenomis. Rankų darbo šedevras, skirtas gomurio šedevrui supilti. Kaip reikia šį vyną ragauti? Horacijus užsimena (teigdamas, kad geriausias yra Albano, brendęs devynerius metus): jį gurkšnoti reikia su mylimąja...

Romėnų virtuvės kilmė

Roma sukūrė pirmą didžiąją europietišką maisto kultūrą. Ji išrado greitojo maisto restoranus (*fast food* restoranų protėvius), tačiau suklestėjo ir didžiųjų virėjų tradicija, paklojusi rafinuotos itališkos virtuvės pamatus, kuri dėl savo įvairovės ir turtingumo labiausiai vertinama pasaulyje (netgi labiau nei prancūzų virtuvė, kurioje aiškiai trūksta pirmųjų patiekalų ir kepant vartojamas beveik vien tik sviestas, o tai labai riboja lengvųjų patiekalų įvairovę).

Valgis romėnų pasaulyje yra daugiau negu maistas. Romėnai aukoja valgio dievams šventosiose apeigose, aukoja mirusie-

siems, kai išgeria jų garbei ir pila vyno bei medaus į tam skirtus terakotinius vamzdžius, nuo antkapio įleistus į žemę iki pat karsto (net iki pat veido). Tačiau Romos istorijos aušroje viskas buvo visai kitaip. Iš esmės daugiausia buvo valgoma polentos (trintų kviečių grūdų košė) rūšis, vadinama *puls,* su vynuogėmis, alyvuogėmis ir šviežiu rūgščiu sūriu. Be to, vartojama daugybė daržovių ir žalumynų. Mėsa buvo reta – tik kiauliena ir vištiena. Iki III amžiaus prieš Kristų pabaigos valgyti jautieną išties buvo uždrausta, jaučiai buvo naudojami tik lauko darbams ir aukojimui. Vėliau Romos užkariavimai atnešė naujų skonių bei produktų ir prasidėjo prašmatnūs pokyliai.

Taigi romėnų kulinarinė kultūra turi gilias šaknis, bet labiausiai plėtojasi po Antrojo pūnų karo – nuo to laiko gausėja rafinuoto maisto. Panašiai kaip dabar nutinka padedant televizijai, daugelis „virėjų“ ėmė sėkmingai rodytis romėnų namuose ir rašyti receptų knygas. Išskirtinis romėnų laikų virtuvės vadovėlis, be abejonės, yra *De re coquinaria**, parašytas garsiausio senovės šefo Marko Gavijaus Apicijaus, kūrusio Tiberijaus laikais. Iš tikrųjų jo receptų knygos neišliko. Viskas, ką šiandien turime, yra 468 jo receptų rinkinys, užrašytas po trijų šimtų metų kito romėnų virėjo. Apicijus buvo ne tiek šefas, kiek turtingas romėnas, besidžiaugiantis gyvenimu ir mylintis gerą valgį, pavertęs virtuvę vienintele savo gyvenimo prasme.

Pasakojama, kad jis iššvaistė savo turtą keldamas prašmatnius pietus. Net pasiuntė laivą žvejoti omarų prie Libijos krantų, kur, kaip buvo teigiama, jie dideli ir skanūs. Tai jis atnaujino romėnų virtuvę sutuokdamas saldumą ir sūrumą, šis išradimas buvo prarastas viduramžiais. Ambicingas ir reiklus, susirgo depresija.

---

* „Apie virtuvės darbus“ (*lot.*).

Seneka mums pasakoja, kad nusižudė išgerdamas nuodų taurę. Regis, tai padarė jausdamasis esąs netoli bankroto ribos (jam vis dar buvo likę 10 milijonų sestercijų, tai yra 20 milijonų eurų...).

Jo būdas gaminti pakeitė senovės stalą, paklodamas daugelio šiuolaikinių receptų ir tendencijų pagrindus. Tačiau pabandyti atkurti jo patiekalus labai sudėtinga: kaip ir kiekvienas didis virtuvės „magas", Apicijus aprašė sudedamąsias dalis, bet ne jų kiekius, dažnai nutylėjo, kokių prieskonių reikia pridėti... Tik daug sykių bandant prie ugniakuro galima pamėginti pasiekti balansą ir skonį, primenantį tą tikrąjį. Bet mes niekuomet nežinosime, kaip tai iš tikrųjų darė Apicijus...

Romėnų laikais, žinoma, būta daug kitų didžių virėjų, tarp jų ir garsenybių: pavyzdžiui, savo receptų mums paliko Katonas ir Vergilijus, žinome, kad Ciceronas taip pat pramogavo virtuvėje. Netrūko ir imperatorių, pavyzdžiui, gaminti mėgo Vitelijus. Anot Svetonijaus, jam turėtų būti priskiriamas garsusis „Minervos skydas": tikras skonių sprogmuo, kurį, be kitų sudedamųjų dalių, sudarė flamingų liežuviai, kepenys, flamingų ir povų smegenys, murenų „pienas"...

Gerai padengtas stalas nėra tiktai rajumo nuodėmė, tai taip pat ir civilizacijos forma, ir visas šis pasaulis bus prarastas, kai V amžiuje į jį įsiverš barbarai.

ĮDOMU

Sudedamosios dalys, detalės ir... vienas kitas receptas

O be prašmatnių turtuolių pokylių, ką prie stalo valgo romėnai? Ar tiesa, kad daugelis jų patiekalų buvo nevalgomi?

Tikrai, įspūdį daro mintis, kad žuvų viduriai ir visos kitos paprastai išmetamos atliekos, kartą pasūdytos ir paliktos kelias dienas pamirkti, tampa padažu (aštraus skonio), Romoje itin mėgstamu – *garum*.

Vis dėlto Romos virtuvė buvo turtinga sudedamųjų dalių, savotiškų, taip sakant, labai ilgos kulinarinės klaviatūros „klavišų", kuriais išgaunamos dar ir dabar susižavėjimą keliančios melodijos.

Įsivaizduokite, kad tyrinėdami virtuvės spinteles atidarome indus lentynose – ir pasirodo įdomybės. Štai prieskoniai: šafranas, pipirai, kuminas, imbieras, gvazdikėliai, sezamo sėklos.

Tarp „kvapiųjų" vyrauja raudonėliai, šalavijai, mėtos, kadagiai. Jie derinami su svogūnais, česnakais, graikiniais riešutais, migdolais, slyvomis, lazdynų riešutais...

Netrūko datulių, razinų, granatų, italinės pušies riešutų. Žinoma, salotos ir ankštinės daržovės buvo labai paplitusios. Stebina tik, kad vakarutė buvo laikoma „afrodiziaku". Kai kurie valgiai užėmė ypatingą vietą, svarbesnę negu šiandien: itin vertinami buvo miškiniai šparagai, o labiausiai ropės, viešpatavusios virtuvėje (galbūt todėl, kad dar nepažinoti pomidorai ir bulvės, kurios, kaip jau minėjome, atvyks į Europą tik Kolumbui sugrįžus).

Dar viena romėnų virtuvės atrama – kopūstai, jiems buvo priskiriamos gydomosios galios. Buvo gaminami lygiai taip, kaip šiandien.

Kiti virėjų „sąjungininkai“ buvo avinžirniai (virti, pasūdyti ar pakepti), lęšiai ir pupos.

Arbuto ir šilkmedžio vaisiai, tik skinti ar kaip uogienės, užbaigia kasdienės virtuvės sudedamąsias dalis.

Romėnų duona buvo labai įvairi. Žinome, kad, be kietų džiūvėsių ir fokačios, buvo ne mažiau kaip dvidešimt įvairių duonos rūšių: nuo skirtos aliejui iki mirkomos vyne ar su sėlenomis. Buvo naudojamos net tyrei gyvuliams gaminti.

O mėsa, žuvys, vaisiai ir saldumynai? Trumpai apžvelgsime šiuos patiekalus.

Dažniausiai valgoma mėsa buvo kiauliena. Žinduklis paršelis, troškintas ar kaip mėsos kukuliai, pakepti ant mažos ugnies, buvo laikomas tikru skanėstu. Be to, kaip matėme, dar buvo patiekiama kimšta kiaulės krūtinė, šnipai ir mėsa, kepta ant iešmo. Labai vertinamos rūkytos kojos ir dešros (ypač iš garsiosios Vitalio skerdykos).

Įprastos žuvys galėjo kainuoti du ar tris kartus daugiau nei mėsa. Turguose netrūko pasirinkimo: galima buvo nusipirkti kefalių, dančių, karšių, jūrinių ungurių, tunų, aštuonkojų, otų, murenų, gėlavandenių ungurių ir eršketų. Kai kurios ypač vykusios murenos ar jūros ešeriai parduodami varžytinėse.

Moliuskai ir vėžiagyviai – nuo kimštų sraigių iki austrių, visuomet patiekiamų pirmajam užkandžiui. Kaip ir šiandien, itin populiarūs buvo omarai, mažosios, didžiosios ir karališkosios krevetės.

Paukštiena: patiekiama viskas, nuo strazdų iki flamingų, nuo garnių iki papūgų. Labai vertinami ir kiaušiniai, iš kurių ruošiama daug užkandžių. Jau tuomet žąsys buvo penimos, šeriamos figomis – iš jų kepenų, kaip ir dabar, buvo gaminamas *foie gras*, kepenėlių paštetas (lotyniškai jis vadinosi *ficatum*, iš lotynų *ficus* – figa).

Vaisiai: visiškai nėra bananų, ananasų ar kivių. „Vaisiai" romėnams yra tai, kas tuo metu dažniausiai ant stalo: obuoliai, razinos, džiovintos figos, kepinti kaštainiai. Vėliau atsirado vyšnių, kriaušių, datulių, granatų, svarainių, graikinių riešutų, lazdynų riešutų, migdolų, italinių pušų riešutų.

Saldėsiai: buvo daug saldumynų receptų. Garsus pyragas, pavaizduotas Oplončio viloje netoli Pompėjų, panašus į mūsiškį (bet nežinomo skonio). Labiausiai paplitęs saldiklis, tegul ir brangus, buvo medus. Kita galimybė – cukranendrių cukrus, atvežamas iš Rytų, virtos figos, pakepinta vynuogių misa – ji verdama, kol įgauna susicukravusio gabalo pavidalą, kaip ir dabar kai kuriose provincijos virtuvėse...

Saldumynai vaikams: namuose dažnai yra įprasta sudžiūvusią duoną supjaustyti riekėmis, pamirkyti piene ir pakepinti. Paskui ji sutepama medumi. Sėkmė tarp mažiausiųjų garantuota...

Magirus *rekomenduoja*

Marinuotas zuikis. Zuikis bus marinuojamas padaže, paruoštame šitaip: susmulkintą svogūną sutriname su rūtomis, čiobre-

liais ir pipirais. Pridedame šiek tiek *garum*. Imame jau nuplautą zuikį, ištepame jį padažu, tuomet dedame į kaistuvą ir šauname į krosnį. Kol kepa, vis pilkite ir tepkite ant jo kitą padažą – iš aliejaus, vyno, *garum*, svogūnų, rūtų, pipirų ir keturių datulių.

Miežių sriuba. Sumaišykite žirnius, avinžirnius ir lęšius. Virkite viską kartu su nuvalytais ir sutrintais miežiais. Supylę į puodą, pridėkite aliejaus, krapų, kalendrų, pankolių, mangoldų, dedešvų, kopūstų, žalių porų (viskas supjaustyta gabaliukais). Kitame puode virkite kopūstą su pankolio sėklomis, raudonėliu, gelsve, legėstais, arba *laserpicium* (augalas iš Kirėnės, dabar išnykęs, galbūt *Ferula assa-foetida*, kurio sultis romėnai naudojo ir medicinoje). Viską reikia susmulkinti, pridėti *garum*. Sumaišykite abu viralus ir patiekdami į stalą įberkite smulkių kopūsto gabaliukų.

Virtas kimštas paršelis. Turguje nusipirkite paršelį. Isškroskite, nuplaukite ir paskrudinkite. Tuo metu paruoškite įdarą: sutrinkite pipirus, raudonėlius, *laserpicium*. Ant viršaus užpilkite *garum*. Pakepkite įdarui smegenėlių. Supjaustykite griežinėliais keptą dešrą. Suplakite kiaušinį kaip gamindami kiaušinienę, pridėkite *garum*. Viską sumaišykite ir prikimškite *garum* išteptą paršelį. Užsiūkite jį, įdėkite į ankštą krepšį ar maišą ir panardinkite verdančio vandens katile. Baigę virti, nupilkite vandenį ir galite tiekti ant stalo.

Partiškas ožiukas. Išsirinkite gerą ožiuką. Paruoškite jį ir įkiškite į krosnį. Tuo metu sumaišykite svogūnų, rūtų, dašių, pipirų, *laserpicium* ir Damasko slyvų be kauliukų. Įpilkite aliejaus, vyno ir *garum*. Pakepinkite. Ištraukę ožiuką iš krosnies apliekite jį padažu ir tiekite ant stalo.

Hypotrimma (*salotų padažas*). Susmulkinkite ir sumaišykite pipirų, mėtų, gelsvės, italinės pušies riešutų, datulių. Pridėkite šviežio sūrio, sumaišyto su medumi, actu, ir pakepintos vynuogių misos.

Saldėsiai, gaminami namuose (dulcia domestica). Iš kelių datulių išimkite kauliukus ir prikimškite jas smulkintų pipirų, graikinių riešutų arba italinių pušų riešutų. Įberkite kiek druskos, kepkite meduje. Patiekite.

Romėnų seksualumo raida

Kilmė

Romėnai nebuvo laisvesni ar labiau iškrypę, palyginti su kitomis tautomis. Tiesiog laikėsi įvairių taisyklių ir principų, ilgainiui patyrusių rimtų permainų. Ankstyvoji romėnų visuomenė, labai griežta ir susaistyta tradicijų, vyrą įkurdina visa ko centre: *pater familias*, tėvynės gynėjas, šeimininkas namuose. Ir sekso srityje pasaulis sukasi aplink jį. Jo partneriai, nesvarbu, moterys ar jaunuoliai, turi jam suteikti malonumo, o štai žmona privalo visada likti ištikima (senovėje apgautas vyras galėjo nužudyti žmoną ir meilužį). Vienintelė taisyklė, kurios laikomasi visais romėnų laikais, yra tokia: asmuo, su kuriuo vyras užsiima nesantuokiniu seksu, privalo būti žemesnio sluoksnio, tai yra negali būti Romos pilietis, kaip jis, bet turi būti vergas arba vergė.

Laisvas seksas, moters emancipacija ir skyrybos

Didžiosios permainos prasidėjo su užkariavimais Graikijoje ir Rytų kraštuose, pradedant II a. prieš Kristų. Romą pasiekė graikiškos tendencijos, moralė pradeda priimti naujus seksualinio gyvenimo būdus: leistas „graikiško tipo“ homoseksualumas, vis plačiau sklinda įvairios seksualinės pramogos. O moteris įgyja daugiau nepriklausomybės ir gali vilioti vyrą.

Po šių permainų, atėjusių iš Rytų, keli įvykiai pakeitė moterų padėtį. Šią temą nagrinėjo keli mokslininkai, tarp kurių verta paminėti profesorę Evą Cantarellą. Moterys I a. po Kristaus turėjo tokio lygio autonomiją ir laisvę, kuri moderniais laikais buvo pasiekta tik XX a. aštuntajame dešimtmetyje. Jos tapo ekonomiškai nepriklausomos, o svarbiausia – skirtis pasidarė lengviau. Iš kur atsirado tokia romėnių emancipacija?

Šimtmečius įstatymai suteikė moteriai tik teorinę teisę paveldėti turtą, nuosavybę ir pinigus. Iš tikrųjų juos valdė vyrai (tėvai, broliai, sutuoktiniai). Vykstant garsiesiems I amžiaus prieš Kristų pilietiniams karams viskas pasikeitė: senatoriai suprato, kad šiuose konfliktuose buvo išnaikinta didelė dalis romėnų elito vyrų, tad kilo tikras pavojus, jog pinigai ir nuosavybė atsidurs kelių beatodairiškų vyrų, tikrų diktatorių, kaip kad Sula arba Cezaris, rankose. Ką daryti? Atsigręžti į moteris ir suteikti joms galimybę paveldėti asmeniškai. Taip ir buvo padaryta, senatas priėmė naujus įstatymus.

Pasikeitė ir tradiciniai santuokiniai santykiai, kai moteris visiškai priklausė nuo vyro. Vietoj to atsirado santuoka, kurioje moteris buvo priklausoma nuo tėvo, o ne vyro finansinės galios. Taigi, kai tėvas mirdavo, moteris automatiškai paveldėdavo žemes ir pinigus, įgydama svorio ir ekonominės nepriklau-

somybės. O ir skyrybos pakito ir tapo paprastesnės: santuokai nutraukti pakakdavo, kad vyras arba moteris dviejų liudytojų akivaizdoje pasakytų, jog nebenori būti susituokę.

Taigi, moterų padėtis tapo tvirtesnė. Išties skyrybų atveju moteris, dabar teisėta nuosavybės ir pinigų savininkė, galėjo palikti vyrą ir išlaikyti finansinę nepriklausomybę.

Dažnai vaidmenys apsikeisdavo: vyrai, vedę moterį tik dėl pinigų, rizikavo viską prarasti ir atsidurti gatvėje.

Žinoma, šie įstatymai labiau paveikė romėnų visuomenės elitą, tai yra turtingesnius, negu likusią, vargingesnę visuomenės dalį. Taigi, romėnų įstatymai santuokos ir paveldėjimo srityje nebuvo „lygūs visiems“: palankiausi buvo pirmiausia laisviems ir turtingiems, o ne kitiems (vergams, atleistiniams, užsieniečiams ir taip toliau).

Per tris su puse amžiaus – nuo I a. prieš Kristų iki III a. po Kristaus, santykiuose tarp vyro ir moters pasikeitė daug kas. Anksčiau dėl santuokos nuspręsdavo šeimos, kai sutuoktiniai būdavo dar vaikai (kaip šiandien Indijoje), o dabar pasirinkimą lemia jausmai. Dažnai būdavo gyvenama kartu nesusituokus (sąjungos rūšių buvo daug – nuo formalizuotų iki tiesiog sugyvenimo, priklausomai nuo socialinio statuso ir pinigų). Net kilo gimstamumo krizė, kurią Augustas bandė nesėkmingai įveikti kurdamas specialius įstatymus.

Grįžimas prie santūresnių papročių

Nuo III amžiaus vidurio (apie 260 m. po Kristaus), kai į imperiją ėmė veržtis barbarai, nestabilumas ir ekonomikos krizė išprovokavo permainas visoje romėnų visuomenėje, taip

pat ir lytinių santykių srityje. Didžioji poros laisvė susiaurėjo. Du sutuoktiniai vėl susijungė ir pradėjo gyventi padoriau. Atsiranda nauja vedybinė moralė, skatinanti bendrą ištikimybę, smerkianti homoseksualumą ir iš naujo įtvirtinanti pagrindinį lytinių santykių tikslą: gimdyti vaikus. Moralė dar vis pagoniška, bet ant jos klojasi krikščionybė, kuriai kelią tiesia Konstantinas. Ši nauja moralė tampa labai naudingu dvasininkijos įrankiu žmonėms kontroliuoti, gąsdinant dieviškomis bausmėmis... Viena vertus, ji veikia visus ir atkuria svarbų moters vaidmenį šeimoje ir visuomenėje, antra – grąžina seniausias romėnų tradicijas, nuo kurių viskas ir prasidėjo: tuokdamasi moteris turi būti nekalta, laikytis skaistumo santuokoje ir likti su savo vyru iki pat mirties.

21.00 val.
Romėnų seksas

Grįžtame į gatvę. Dabar tamsu. Už mūsų nugaros liko lyrų ir tamburinų garsai. Iš *domus* sklinda dainos ir šeimininko bei jo svečių, dabar jau apgirtusių, juokas. Balsai ir garsai vis silpsta ir tolsta. Priešais *domus* vis dar laukia dveji neštuvai, ant šaligatvio susėdę vergai šnekučiuojasi. Žinome, kad netrukus sutiksime kitų transporto priemonių, daug triukšmingesnių: tiekėjai jau laukia už miesto ribų. Vežimai prikrauti parduoti skirtų amforų, maisto, medienos, gyvūnų, čerpių, sijų, plytų, audinių ir lėkščių... Viso, ko reikia, kad Roma kiekvieną dieną gyventų. Atrodo, tarsi miestas kas naktį „prisipildytų".

Šiose gatvėse sutinkame ir kelis žmones, kurie sparčiai žingsniuoja į lošimų namus, ieško meilužės, skuba namo, kad išvengtų užpuolikų. Ar eina susirasti, kur pasimylėti... Kur? Viešnamiuose. Arba tam tikrose Romos vietose. Kartais atrodo, lyg eitum Indijos Mumbajaus prostitučių gatvėmis, kur prie eilės durų stovi daug jums besišypsančių merginų, jos

mus kviečia net ir iš langų. Kitur prekyba kūnu yra daugiau „gatvinė“. Pavyzdžiui, priešais Didžiojo cirko arkas parduodamos sirių merginių paslaugos, visai taip pat kaip šiandien pakraščių gatvėse, kur galima rasti slavių ir nigeriečių merginų. Sekso vergės, niekas nepasikeitė. O viešnamiai atpažįstami iš lauke pakabintų lempų. Nieko ypatinga, pora žibintų su keliais degikliais. Jie lyg švyturiai, pritraukiantys naktinius sekso drugius.

Įvertinę, kiek yra viešnamių ir kaip intensyviai jie veikia, galėtume tarti, kad romėnai sugebėjo sukurti tikrą sekso „greitmaistį“. Dar vienas šiuolaikinis bruožas...

Priartėję pastebime tris besišnekučiuojančius vyrus. Regis, tai išėjimas iš mūsų jau matyto baro, vakare jame yra keli klientai. Jie pliauškia su keisčiausios spalvos plaukų moterimi: žibinto šviesoje jie atrodo mėlyni. Taip ir yra. Tai tikrai prostitutė, tokios spalvos plaukai (kaip ir nudažyti oranžine spalva) yra išskirtinis ženklas. Kitas išskirtinis ženklas yra drabužiai: turtingos ponios turi daugiau drabužių, prostitutės apsirengusios „lengviau“, kad paprasčiau būtų greitai pasimylėti. Taktiškai praeiname.

Priešais labai paprastą viešnamį stovi moteris, jo durų užuolaida patraukta, todėl leidžia matyti, kas viduje. Ten – siauras koridorius, apšviestas kelių nuo lubų kabančių lempų. Išilgai sienos – keli kambariai, kurių durys užtrauktos užuolaidomis. Tai turėtų būti „kabinos“, kur už pinigus mėgaujamasi seksu. Žinome tai, kadangi toks išgarsėjęs pastatas yra Pompėjuose. Užuolaida patraukiama, iš už jos išeina vyras, besisegantis ant tunikos diržą. Beveik iš karto pasirodo moteris, remiasi ranka į sieną. Ji nuoga, plaukai susukti į kuodą, veido bruožai – Viduržemio jūros. Šiandien palaikytume ją turke ar kilusią iš Arti-

mųjų Rytų. Jos figūra kaip Junonos, klubai platūs, kiek išsikišęs pilvas, mažos krūtys.

Šie bruožai atskleidžia romėnų estetinį skonį. Mūsų laikų modeliai, žinoma, juos nustebintų savo ūgiu, tobulu kūnu ir veidu be jokių randų ar raukšlių po akimis (ir dantys visi). Bet romėnas nuspręstų, kad jos pernelyg liesos ir seksualiai nelabai traukia, palyginti su žydinčia moterimi.

Idealios mylėtis arba auginti vaikus moters grožio kanonas visoje senovėje numato „apvalumus" – kaip tik tuos, kurių šiandien moterys nori atsikratyti ar jų sumažinti ir kurie per amžius ir tūkstantmečius vyrams reiškė, kad ji bus vaisinga, sugebės išnešioti vaiką, jį išmaitinti ir taip toliau. Taigi, būtent tai traukė. Pakanka pažiūrėti į praeities nuogų moterų paveikslus, kad pastebėtume, jog šis „žydintis" modelis pasiekė ir modernių laikų pradžią. Gana įvertinti grožio kanonus daugelyje trečiojo pasaulio šalių ir netgi kitame Viduržemio jūros krante, kad pastebėtum, jog ši tradicija dar gyva. Akivaizdžiai būtent gerovė pavertė moterų apvalumus „nereikalingais". Tačiau daugelio vyrų pasąmonėje likęs „romėniško" grožio kanonas.

Moteris pasuka už kampo, ji nori greitai apsiplauti. Vienas iš trijų vyriškių eina vidun. Jo eilė. Tačiau mėlynplaukė moteris sustabdo jį ir ištiesia ranką – prašo sumokėti. Tai, ką girdime, mus stebina. Ji vardija vardus ir kainas. Tai merginų vardai (Atika, Anedija, Mirtalė...). Mirtalė, mūsų matyta mergina, sako, yra tikra *fellatio** specialistė... Kainos sukasi apie du asus, panašiai kaip prastos kokybės vyno taurės... Tačiau už Mirtalę prašoma daugiau – keturių asų. Vyras nusišypso, susimoka, nusiima apsiaustą ir įeina į kambarėlį. Kiek vėliau tvarkydamasi plaukus

---

* Oralinis seksas (*lot.*).

ateina Mirtalė, ji suka juos į kuodą, kurį ankstesnis klientas užsimiršęs aistroje kiek sutaršė. Moteris žvilgteli į du vyrus prie įėjimo, būsimus klientus, tuomet pradingsta kambarėlyje ir užtraukia užuolaidą. Tai aiškiai žemiausio lygio viešnamis, skirtas žmonėms iš skurdžiausių sluoksnių.

Viešnamiai yra tik vienas iš romėnų lytinio gyvenimo aspektų. Ir tai jokia naujovė – jų būta visais laikais. O štai kas tikrai skiriasi, palyginti su mūsų ar kitais istoriniais laikotarpiais, – tai būdas užsiimti seksu. Pavyzdžiui, kodėl šią akimirką *domus* už mūsų nugaros vyras mylisi su moterimi, o jo žmona gretimame kambaryje tai žinodama nieko nesako? Kodėl kitame *domus* gatvės gilumoje vyras su pasibjaurėjimu atsisakė patenkinti žmoną oraliniu būdu, nors jie tikrai myli vienas kitą?

Kokios romėnų lytinio gyvenimo taisyklės? Kokie yra jų tabu? Tai tema, apie kurią žinome daugybę klišių. Viskas, kaip pamatysite, yra visai kitaip nei paprastai tikima.

Pirmiausia dera pasakyti, kad romėnai iš tikrųjų nėra ištvirkę, kupini ydų ir nemoralūs kaip kartais manoma. Atvirkščiai, jie įvertintų mūsų seksualumą kaip perdėtai sudėtingą ir kupiną vaidmenų bei sąmonės konstrukcijų – su perteklinėmis taisyklėmis, kas galima vyrui ir kas moterims, koks turi būti paauglių seksualumas, kas yra padoru ir kas ne, koks turi būti heteroseksualų ir homoseksualų elgesys.

Romėnas mums pasakytų, kad nors tikime, jog seksualiai elgiamės laisvai, iš tikrųjų mūsų galva kupina „draudžiamųjų ženklų“.

Pradėkime nuo svarbiausio dalyko, tikro Romos imperijos seksualumo kertinio akmens.

Romėnams seksas (bet kuria forma) yra dievų, ypač Veneros, dovana. Taigi yra teisinga juo džiaugtis ir svarbu juo užsiimti –

tai vienas iš gyvenimo malonumų. Ir ne vien: romėnai mano, kad tik tuomet, kai abu partneriai jaučia malonumą mylėdamiesi, gali susilaukti sveikų vaikų.

Iš šio žiūros taško, aišku, seksas iš tikrųjų nėra „nuodėmė“ ar kažkas iškrypėliška. Žodžiu, jeigu laimina Venera, kodėl reikėtų kritikuoti ar kaltinti tuos, kurie tai daro?

Tačiau dėmesio – romėnai neskatino laisvo sekso. Net ir jie turėjo taisyklių. Čia kaip ir su vynu, dar viena dievų dovana: nėra nuodėmė jį gerti, bet yra visuomeninių normų, nurodančių, kaip ir kokį kiekį vartoti. Kitaip būsi pašalintas iš saviškių tarpo. Su seksu taip pat. Yra taisyklių. Tik kad jos kitokios negu mūsiškės, ir dėl to iš šalies romėnų elgesys atrodo ištvirkęs.

Tačiau reikia pamėginti akimirką pamiršti visas mūsų taisykles ir pamėginti pasinerti į jų pasaulį. Jų normos gali patikti ar nepatikti, bet jose slypi labai paprasta logika.

Pirma taisyklė. Laisvas romėnas vyras (klasikinis *civis Romanus*) lovoje visada turi „dominuoti“. Gali mylėtis su kokiais nori partneriais (vyrais ar moterimis) tik tuomet, kai jie laikomi visuomeniškai „žemesni“ – tai moteris, vergė, jaunas vergas.

Antra taisyklė: oralinis seksas. Romėnų vyras turi „patirti malonumą“, o ne jį „suteikti“... Romėnai buvo iš tikrųjų apsėsti burnos svarbos. Iš tikrųjų burna jiems yra kažkas kilnaus ir beveik švento. Tai visuomeninis įrankis, kuriuo kalbama, šaukiama, keičiamasi informacija, taigi, ji turi būti švari ir nesutepta. O senate tai politinis įrankis. Kaip teigia romėnų seksualumo tyrinėtojas Johnas Clarke'as, apkaltinti senatorių, kad jis atliko oralinį seksą, reiškia apkaltinti jį išdavyste sutepus burną, kuri atlieka tokį svarbų vaidmenį tarnaujant bendruomenei.

Taigi tas, kuris oralinio sekso metu aktyvus, yra niekinamas, palyginti su tuo, kuris yra pasyvus. Šiuo požiūriu įdomu tai, kad

romėnų akimis žvelgiant B. Clintono ir M. Lewinsky skandalas nebūtų sukėlęs sensacijos, nes iš esmės jie abu gavo Veneros dovaną (be to, galingesnis turėjo santykių su savo pavaldiniu ir juoba moterimi, o tai pagal visuomenines taisykles priimtina), o viešosios nuomonės smerkiamas būtų ne Billas Clintonas, bet Monica Lewinsky – dėl jos „aktyvaus“ vaidmens.

Jeigu būtume tikslesni, oralinio sekso srityje romėnai turėjo tris tabu, arba tris dalykus, kurių neturėtų būti: kad vyriškosios lyties Romos pilietis tenkintų orališkai kitą vyrą (*fellatio*), dar blogiau, jeigu jis būtų priverstas tenkinti ir tenkintų orališkai moterį (*cunnilingus*). Tai atspindi išlikusios garsios kandžios Marcialio replikos, niekinančios Koraciną, kurį tiesiog kaltina tenkinus moteris orališkai... Taigi suprantama, kad apkaltinti romėną vyrą esant *fellator* yra sunkus įžeidimas. Taip yra ir šiandien, tik ne taip griežtai.

O kaip žiūrima į grupinį seksą? Jis nėra vertinamas teigiamai, kadangi tokiais atvejais rizikuojama nesilaikyti anksčiau išvardytų taisyklių ir tabu.

Žinoma, viskas, ką pasakėme iki šiol, yra „teorija“, kurios nebūtinai laikomasi paraidžiui. Intymiomis akimirkomis romėnai daro, ką nori, daugelis laužo tabu ir taisykles. Bet skirtumas, palyginti su mūsų laikais, yra subtilesnis: joks romėnas viešai neprisipažins daręs tokius dalykus, kadangi jie smerkiami ir net skandalingi.

Kodėl taip yra?

Instinktyviai į galvą ateina daug paaiškinimų: šios tokios tikslios taisyklės yra naudingos ir romėnų visuomenei, kad būtų pateisintas seksualinis žemesnio statuso vyrų ir moterų išnaudojimas, kad būtų kontroliuojamos aukštesniųjų sluoksnių moterys, kad būtų galima smogti politiniams priešininkams...

Išties, kaip nurodo kai kurie istorikai, ir šiomis dienomis vyriausybės, religijos ir moralė draudžia tam tikrus seksualinius veiksmus, pavyzdžiui, ikivedybinius lytinius santykius, neištikimybę, homoseksualumą. Nelygu visuomenė ir vietovė, šiais atvejais kalbama apie ekskomunikavimą, kalėjimą ar mirties bausmę. Tai erdvėje ir laike labai paplitusi visuomenės kontrolės forma.

Tačiau galbūt paaiškinimas kitas. Šios taisyklės iš esmės skirtos apsaugoti romėnų elito galią. Pagalvokite: kodėl laikoma neištikimybe lytiškai santykiauti su kuo nors, priklausančiu tavo luomui, bet ne su tuo, kuris yra žemesnio rango, pavyzdžiui, vergu, buvusiu vergu ir taip toliau? Priežastis ekonominė: to paties statuso nesantuokinio vaiko gimimas gali grėsti teisėtų vaikų paveldėjimo teisėms.

Be to, užsiimti seksu, galbūt ir laužant tabu bei taisykles, su vergu, vadinasi, apsisaugoti nuo kaltinimų, kadangi vergo žodžiai nieko nereiškia. Taigi, visos šios taisyklės galioja pirmiausia patricijų ir turtingųjų klasėms. O kiti Romos gyventojai? Beveik visi gatvėje sutikti žmonės nesilaiko šių tabu. Jų požiūris į seksą ne toks suvaržytas ir lieka gražiausia Veneros (ir Priapo) dovana ir gyvenimo džiaugsmas. Reikia prisiminti, kad didelė dalis gyventojų sekso nesirenka, bet jam pasiduoda – tai vergai: ir moterys, ir vyrai. Romėnų sąmonėje kiekvienas gatvėje sutiktas vergas ar buvęs vergas yra sulaukęs ar ir dabar sulaukia šeimininko „dėmesio“. Niekas nešokiruojamas – tai normalu. Jie visi yra galimai „seksualiniai“ žaislai, viskas priklauso tik nuo to, ką nuspręs jų *dominus*. Arba jų *domina*...

Romėnų Kamasutra

Iš kasinėjimuose archeologų rastų grafičių, iš senovės tekstų ir antkapių daug sužinome apie romėnų laikų lytinį gyvenimą. Pavyzdžiui: kaip sakoma „užsiimti seksu" Trajano laikų Romoje? *Fotuere*. Šis terminas iš tikrųjų keliaudamas per šimtmečius nepakito ir dar ir dabar vartojamas ne tik italų, bet ir prancūzų kalboje, visuomet menkinamąja reikšme.

Stebina, kad vyriškas lyties organas, vadinamas daugeliu vardų ir sinonimų (*mentula, virga, hasta, penis*; o moters – *cunnus*), taip pat įvardijamas kaip *fascinus* – priežastis ta, kad šis žodis kilęs iš *fas*, „maloningas" – kadangi jis yra vaisingumo, taigi ir turtų, teikėjas. Būtent dėl to jis gali nuvyti nesėkmę ir blogąsias dvasias. Štai todėl Romos imperijoje jų tiek daug aplinkui – išpaišytų ar išraižytų gatvėse, parduotuvėse ir namuose.

Bet labiausiai smalsumą ir vaizduotę kursto piešiniai. Nuo pat kasinėjimų pradžios Pompėjuose rasta daug ant sienų nupieštų erotinių scenų. Daugelis jų buvo tyčia sunaikinta vos atradus, kadangi buvo laikomi pernelyg „karšti" laikotarpio moralei, kiti buvo supjaustyti ir uždaryti garsiajame „slaptajame kabinete", arba „nešvankybių kabinete", kurio didžiąją dalį kolekcijų šiandien galima apžiūrėti Nacionaliniame archeologijos muziejuje Neapolyje. Priešingai nei manoma, tai buvo ne viešnamiai, o gyvenamieji namai: paveikslai su erotinėmis scenomis buvo tipiška pasiturinčiųjų namų meno kolekcijos dalis, kažkas subtilaus ir kilnaus. Panašiai šiandien nusprendžiama svetainėje pastatyti klasikinę nuogo kūno statulą. Ovidijus užsimena apie šiuos paveikslus pasiturinčiųjų namuose. Svetonijus patvirtina, kad Tiberijus jų daug turėjo miegamajame. Tuo požiūriu nepaprastas dalykas buvo atrastas Romoje 1879

m., kasinėjant *Villa Farnesina* sodus. Dienos šviesą išvydo vila, palaidota po Tibro nuosėdomis, kurios išsaugojo freskas. Atrasti tik keturi kambariai ir du koridoriai, šios liekanos buvo priskirtos labai garsios poros – Julijos, Augusto dukters, ir jos vyro, garsiojo Agripos, – vilai. Freskoje pavaizduotas nuogas vyras, kuris bando įkalbėti aiškiai abejojančią moterį, sėdinčią ant lovos krašto ir dar apsirengusią. Jos net ir galva dar apgobta. Kitoje, priešingai – pusnuogė moteris erotiškai apkabina vyrą, kuris atrodo užkluptas netikėtai. Freskose taip pat matyti tarnai, galbūt kambariniai, stovintys šalia net ir intymiausiomis akimirkomis...

Mus šiek tiek glumina, kad šias sekso scenas mato vaikai ir paaugliai. Tačiau šie paveikslai nelaikomi pornografija. Romėnai kalbėjo apie seksą kasdien (juk net garbino sekso dievybes, pavyzdžiui, Venerą ir Priapą) ir vaizdavo jį ant savo sienų, taip pat ir ant lempų, ant prašmatnių svečiams paduodamų indų. Šiuo atveju, kaip minėjome, tikslas yra ne parodyti kažką nuodėminga, bet tiesiog sukurti namų prašmatnumo ir kultūringumo atmosferą.

Dažnai reikšmė kita: perdėtos grupinio sekso scenos gali būti skirtos kurti džiaugsmą ir nukreipti šalin blogą žvilgsnį... Panašiai Priapo su nepaprastai dideliu falu atvaizdai simbolizuoja turtą ir gerovę.

Šie paveikslai, statulos ir lempų puošyba mums rodo pačią tikriausią romėnų epochos Kamasutrą. Apžiūrinėdami muziejų vitrinas arba daugelį Pompėjų ir Herkulanėjo kambarėlių, kiemelių ir koridorių, o ir garsiųjų Pompėjų priemiesčio pirčių freskas, išvystame visas tuometines sekso pozas.

Štai *mulier equitans*, raitelė. Arba moteris, įsirėmusi kojomis ir rankomis į lovą, imama iš nugaros – romėnai šią pozą vadino

„liūtės" poza dėl moters laikysenos. Toliau matome klasikinę „misionieriaus" pozą. Ant lempų ir paveiksluose netrūksta sekso scenų su orališkai tenkinamu vyru (*fellatio*), moterimi (*cunnilingus*) ar abiem – „69".

Kai kurios scenos stebina, pavyzdžiui, dviejų moterų sekso misionieriaus pozoje – viena iš jų apsijuosusi diržą su netikru falu. Beje, Seneka Senasis savo raštuose (*Controversiae* 1, 2, 23) pasakoja apie vyrą, sučiupusį žmoną lovoje su kita moterimi, patikrinęs, ar čia tikras vyras, ar „dirbtinis", jis abi nužudė. Panašu, kad šiuo atveju vyriškis išvengė bausmės – tai buvo nužudymas dėl garbės. O ir Marcialis, ypač nugąsdintas minties apie moterų nepriklausomybę, kalba apie moteris vyrų vaidmenyse.

Žinoma, netrūksta grupinių scenų: kai kuriais atvejais tai du vyrai ir moteris, kitais – du vyrai ir dvi moterys, kartais – patys tikriausi kūnų kamuoliai ar „traukinukai". Akivaizdu, kad kai kurie dalyviai „nebesugebėjo" gerbti romėnų aristokratijos sekso tabu. Tam tikru požiūriu moteris traukė žmonės, kuriuos galėtume apibrėžti kaip „pusiau vyrai", paprastai niekinamai vadinami *cinaedus.*

Netrūksta tyčia juokingų scenų – moteris su dviem palestros svarmenimis „joja" ant vyriškio; amūras stumia vyrą padėdamas jam pakelti moterį besimylint itin akrobatišku būdu...

Biseksualai ir gėjai

O homoseksualumas? Būti gėjumi romėnams nėra problema. Įdomu tai, kad net nėra specifinių žodžių, atitinkančių mūsų „gėjus" ar „lesbietes", ir tai parodo, jog prietarų jie neturėjo.

Šiais laikais mes skirstome žmones į kategorijas – vyrai ar moterys yra heteroseksualai, homoseksualai arba biseksualai. Romėnų visuomenėje taip nėra. Priimta, kad Romos pilietis, jeigu nori, randa grožį bei malonumą ir vyro, ir moters kūne.

Tačiau yra esminė sąlyga. Eidamas į lovą su kitu vyru, turi būti „aktyvioji" pusė, o ne pasyvioji... Be to, geismo objektas (tikriausiai taip reikia jį apibūdinti) turi būti žemesnio statuso. Tokios yra vyriško homoseksualumo taisyklės.

Taigi niekas nesipiktina, kad net imperatorius Hadrianas viešai pristato savo meilužį, garsųjį Antinoją, ir net sudievina jį, šiam nuskendus Nile.

Tačiau romėnų mentalitetas nepripažįsta tų atvejų, kai laisvas žmogus sąmoningai pasirenka pasyvų vaidmenį lytiniuose santykiuose. Tai gėdinga.

Šį vaidmenį mėgdavę romėnų vyrai niekinamai buvo vadinami *cinaedus* arba *pathicus*. Jie turėjo ir kitokį teisinį statusą, panašiai kaip prostitutės, gladiatoriai ir aktoriai – tai yra negalėjo balsuoti ir atstovauti sau teismo procesuose.

Yra dar vienas mus pritrenkiantis romėnų homoseksualumo bruožas: mylėtis su labai jaunais berniukais. Mums tai pedofilija ir taškas. Romėnams – ne, vienintelės taisyklės, kurių reikia paisyti, yra (kaip paprastai) socialinio statuso skirtumas, „pasyvaus" vaidmens vengimas ir, žinoma, amžiaus skirtumas.

Iš kur atsiranda šie papročiai? Per II ir I amžių prieš Kristų, kai besiplėsdama Roma prisijungė graikų ir Rytų pasaulius, miestą pasiekė graikų papročiai – nuo maisto iki medicinos, nuo filosofijos iki meno. Sekso papročiai taip pat... Nuo to laiko, mėgdžiojant graikų pasaulį, turtingiems vyrams tapo beveik mada lytiniams poreikiams turėti namuose jaunuolį ar gražią mergaitę. Viskas tame pačiame *domus*, kur gyveno žmona. Tra-

jano laikų Romoje niekas nepasikeitė. Mus tai šokiruoja, bet reikia prisiminti, kad romėnams seksas dažnai yra tai, kas vyksta tarp dviejų nelygaus rango asmenų arba tarp šeimininko ir jo seksualinio objekto (vergo ar vergės)...

Tais laikais atsirado turtingų romėnų paprotys įsigyti vergų, kurie poreikiui esant galėtų būti panaudoti tiesiog seksualiniams malonumams. Skirtingai nei vergių atveju, nebuvo vyriškosios lyties vergų, kuriuos įsigytų vien tik kaip sekso žaisliukus. Bet, anot kai kurių mokslininkų, pagrindinis vyriškosios lyties gražios išvaizdos vergo nuo 12 iki 18 metų vaidmuo buvo beveik išimtinai seksualiai tenkinti savo šeimininką. Arba šeimininkę... Taip, kadangi aukšto luomo, turtingoms ir nepriklausomoms moterims visa tai, ką aptarėme, taip pat galioja. Tai paaiškina, kodėl su vergais ir buvusiais vergais visuomet elgiamasi niekinamai: suprantama, kad jais naudojosi šeimininkai.

Dabar galima pasiklausti – jeigu būta prostitučių, ar Romos imperijoje buvo taip pat ir „prostitutų"? Atsakymas – taip. Nustembi sužinojęs, kad jie iš savo pajamų moka mokesčius ir turi šventes, kaip ir jų moteriškosios lyties kolegės. Pagrindinis skirtumas tas, kad prostitutės beveik visada yra įvairaus amžiaus vergės ir siūlo paslaugas už itin žemą kainą, o vyrai prostitutai – priešingai – paprastai yra jauni ir reikalauja labai didelio užmokesčio. Galime juos apibrėžti kaip tikrus žigolus, aptarnaujančius turtingą buržuaziją, dažniau vyrus negu moteris. Daugelis iš jų smarkiai praturtėjo.

Kartais žmogiškų ir seksualinių santykių mazgai tampa sudėtingesni. Ostijoje buvo atrasti keli kapai, kurių antkapiai, anot juos tyrinėjusio Johno Clarke'o, verčia galvoti apie pačius tikriausius „trikampius". Ant vienos iš plokščių išraižyta: „Lucijus Atilijus Artemas ir Klaudija Apfijas skiria šį sarkofagą (arba

kapą) Titui Flavijui Trofimui, kad visi trys ilsėtųsi drauge." Kitu atveju vyras Alijus laidoja Aliją Potestas, vergę, kurią dalijosi su kitu vyru. Jai mirus, rašoma antkapyje, du vyrai daugiau nebesutarė. Šiandien niekas nerašo tokių dalykų kapuose ir neatskleidžia žmonėms santykių, kuriuos smerkia moralės principai ir religija.

Veidrodžio moteris

Baigdami mūsų kelionę po romėnų lytinį gyvenimą, turime pasakyti, kad, kaip matėme, tai kitoks negu mūsų pasaulis, pasaulis, kuriame vienintelis visko gavėjas yra vyriškosios lyties Romos pilietis. Vis dėlto romėnė moteris (dažniausiai turtinga) dėl pasiektos emancipacijos sugeba įgyti deramą vaidmenį ir gauti savo dalį. Įvertinus laikotarpį ir tai, kas vyksta kitose kultūrose, civilizacijose ir tautose, tai nemažai. Taip pat ir dėl to, kad reikės laukti dvidešimt amžių, kol padėtis taps panaši.

Būtent tokia atmosfera atsiveria dabar priešais mūsų akis. Scena kupina poezijos ir meilės. Ji – pačiame žydėjime, nuostabi, išsitiesusi išpuoštoje lovoje, užklotoje šilko paklodėmis. Jos vyras – labai gražus, garbanotais plaukais – jai už nugaros, jie susijungę aistringame glėbyje. Jie žvelgia vienas į kitą, ji pasisukusi apkabina jį ir švelniai glamonėja ranka. Jie neapsirengę, vienintelis „drabužis", kurį dėvi, yra... auksas.

Apyrankės ant riešų, dilbių ir kulkšnių. Gražus antkaklis su brangakmeniais ir aukso lašais supa kaklą ir leidžiasi ant raktikaulių. Nepaprastai daili stambių grandžių auksinė grandinė leidžiasi pečiais, dengia spenelius, kryžiuojasi ties bamba ir juosia nugarą, taip kitados buvo segimi šovinių diržai. Visas šis auksas

leidžia suprasti, kad esame turtingos ponios *domus*. Šalia lovos stovinčioje gorėje dega sakai, jų kvapas sklinda visame kambaryje. Ant taburetės guli mažas kambarinis šuniukas ir, atrodo, sunerimęs stebi atbėgančią pelę, kuri rengiasi gerti iš dubens. Ant sienos – erotinis paveikslas su užuolaida, jį šeimininkė atidengia tik tiems, kuriems nori...

Taip atrodo Romos matronai priklausančio bronzinio veidrodžio kita pusė. Savininkė įsakė save pavaizduoti su meilužiu, pasipuošusią auksiniais dirbiniais. Anot romėnų, seksas yra Veneros dovana.

Štai *domina* – pažvelgę į ją pastebime, kad jos šukuosena šiek tiek nemadinga. Ilgi plaukai, sukelti į didelį kuodą ant sprando, krinta ant kaktos, sukurdami savotišką aureolę. Bet ar tokia šukuosena nėra pasenusi Trajano laikais? Išties, tokios buvo madingos prieš dvi dešimtis metų, valdant Flavijui, ir dar anksčiau... Nespėjame baigti minties, ir jau nebejauna moters ranka šmėkšteli priešais nusinešdama šį jausmingą vaizdą.

Iki šiol regėtas paveikslas iš tikrųjų nėra reali scena, tai bronzinio veidrodžio kitos pusės apdaila. Nepaprastos puošmenos pagrindiniai veikėjai – du meilužiai, moteris scenos viduryje laisva, jauna ir jausminga. Ranka, dabar laikanti veidrodį, priešingai, yra moters metuose. Ji turbūt šio daikto savininkė.

Nematome jos veido, kadangi veidrodis jį dengia – lyg saulė būtų užtemusi. Pabandome jį patraukti ir įsižiūrime į raukšlių išvagotą veidą: veidrodžio apdailos panašumas į moterį yra stebinantis. Na taip, juk tai ji!

Aukštuomenės moterys dažnai užsako bronzinių veidrodžių apdailą. Ir ši moteris taip padarė prieš kelis dešimtmečius, prašydama, kad ją pavaizduotų tokią, kaip atrodė tuomet, pačiame žydėjime. Dabar laikas prabėgo, tas žavus jaunuolis neteko garbanų, turi raukšlių ir miega knarkdamas šalia, viename iš prašmatnaus *domus* kambarėlių, kuriame visada gyveno ant Eskvilino kalvos.

Moteris dabar stebi savo veidą, atsispindintį bronziniame veidrodyje, savo raukšles, ilgus žilus plaukus, kuriuos rūpestingai šukuoja tarnaitė... paskui pažvelgia į veidrodžio kraštą, į rėmus, kuriuose išraižyti visi Zodiako simboliai. Žiūri į juos užsisvajojusi: Šaulys, Ožiaragis, Vandenis, Žuvys... Jų tikslas – žvelgiančiajam į veidrodį priminti laiko bėgsmą. Tarsi sakytų: linksminkis, kol esi jauna ir graži, griebk akimirką, rink Veneros

dovanas. *Carpe diem**, kaip sakė Horacijus... Moters akys šypsosi. Ji išragavo geriausius metus vieną po kito...

Po daugelio amžių šis maždaug 13 centimetrų skersmens bronzinis veidrodis archeologų buvo atrastas Eskviline. Dabar jis saugomas Romos bendrajame antikvariate, turi inventorizacijos numerį 13 694. Sausas skaičius, kaip ir visi kiti. Bet šitame veidrodyje atsispindi gyvenimas, pasakojantis apie visą epochą...

Dabar jau Romos gatvių šeimininkė – naktis. Pastebime praeinant tik kelis „žibintus". Tas lempas neša vergai, jie nušviečia kelią mažoms žmonių grupelėms. Kitos mūsų matomos ir nejudančios šviesos yra būdingos nakčiai – jos dega viešnamiuose, lošimų namuose. Viešbučiuose, *cauponae*, vis dar žaidžiama kauliukais, statomi ir pralošiami pinigai. Lošimo kortų dar nėra, bet apgaulių ir muštynių – apstu. Mus staiga patraukia šūksmai. Jie sklinda iš *caupona*. Girdėti griūvančios kėdės, dūžtantys ąsočiai... Rėkdama išbėga moteris: ji yra viešbučio arba jo savininko prostitutė, kas žino... Tačiau jos riksmai ne beviltiški. Ji šaukia neseniai praėjusią *vigiles* pamainą. Po kelių sekundžių „ugniagesiai-policininkai" jau atvyko. Girdime kitus riksmus, paskui staiga viskas nutyla. Beveik tuo pat metu iš pastato išeina du *vigiles*, jie veda vyriškį, užsukę jam už nugaros rankas. O šis vis raitosi ir protestuoja. Staiga jie sustoja ir kelis kartus užtvoja vyriškiui vėzdais. Paskui ima spardyti... Čia „policija" nėra itin subtili. Žingsniuojame toliau...

Girtuokliai užeigose, žudikai patamsyje, naktiniai Romos gatvių pavojai iš tikrųjų slypi visur aplinkui. Jie gali užklupti ir iš viršaus. Ne tik šlapimas, kurio reikėtų saugotis. Iš tikrųjų gali-

---

* Griebk dieną (*lot*).

ma susilaukti smūgio ir sunkesniais daiktais, pavyzdžiui, sudaužytais puodais, sulaužytomis kėdėmis ir kitais nebereikalingais daiktais (visai kaip kartais nutinka kai kuriuose miestuose švenčiant Naujuosius metus). Tai draudžia įstatymai, bet pasitaiko dažnai.

Kai kuriose gatvėse pastebime gatves valančių vergų siluetus. Jie dirba apšviesti deglų: naktis (ir sutemos) yra tinkamiausias metas švarinti gatves. Dienomis Romoje, pilnoje žmonių, tai praktiškai neįmanoma.

Apeigos blogosioms dvasioms nuvyti

Įsukame į šalutinę gatvę. Nakties tyloje mūsų dėmesį patraukia keista litanija. Bandome suvokti, iš kur ji sklinda – regis, iš pastato pirmo aukšto. Medinė langinė ne visai uždaryta: iš už jos išsprūsta silpnas šviesos spindulėlis. Tyliai prieiname ir priglaudžiame akį prie plyšio medyje: prieš mus atsiveria senovinė, keista scena.

Silpnoje kelių žibintų šviesoje vyras atlieka apeigas mirusiųjų dvasioms nuvyti. Romėnai labai prietaringi – jie mano, kad mirusių šeimos narių šešėliai (tai yra „vaiduokliai“), vadinamieji mani, pasilieka klaidžioti po vaikų ir anūkų namus. Jeigu sugebi juos pamaloninti aukomis ir apeigomis, jie gali apsaugoti gyvuosius ir padėti kasdieniuose darbuose. Antraip gali pavirsti piktosiomis būtybėmis, vadinamomis *larvae* arba *lemures*, pasirodančiomis naktį arba sapnuose. Kartais tenka apsivalymo apeigas atlikti tiesiog vidury nakties.

Tai, ką matome, įspūdingai atitinka Ovidijaus aprašytas apeigas. Vyras išlipa iš lovos ir basas vaikšto po kambarį. Visiškoje

tyloje spragsi aukštai iškeltais pirštais. Paskui nuplauna rankas šaltinio vandens inde – tai tyras vanduo, už kurį nemažai sumokėjo apsukriam prekiautojui.

Ant stalo šalia indo stovi juodų pupų lėkštė. Tai auka mirusiųjų šešėliams. Norėdamas parodyti jiems, kad jos neužnuodytos, pasemia saują ir įsideda į burną. Paskui neatsigręždamas vieną po kitos meta per petį, devynis kartus pakartodamas frazę, patraukusią mūsų dėmesį: „Metu šitas pupas, taip išlaisvinu save ir savo brangiuosius." Atsigręžti nereikia: teoriškai mirusiųjų dvasios už gyvojo nugaros renka pupas ir jomis maitinasi, bent jau simboliškai. Turint omeny valandą ir tai, kad žmogus ką tik pabudęs iš sapno, žodžiai veikiau murmami, bet suprasti juos galima.

Dabar paskutinė apeigų dalis – vyras vėl panardina rankas į vandens indą ir devynis kartus prašo, kad mirusiųjų dvasios išeitų iš jo namų. Tai daro sudauždamas vieną į kitą bronzines lėkštes. Galiausiai sustoja ir sunkiai kvėpuodamas tyli. Reikia atsisukti ir patikrinti, ar šešėliai pasitraukė. Akimirką suabejoja, tuomet staiga apsisuka ir įdėmiai žvalgosi aplinkui. Jo veidas išsilygina, jis nusišypso. Atrodo, apeigos suveikė.

24.00 val.
Paskutinis apkabinimas

Dabar mes gatvėje vieni. Roma aplinkui mus miega. Kas savo prašmatniame kambaryje, susisukęs į antklodes. Kas ant skurdaus šiaudų čiužinio viršutiniuose insulės aukštuose. Kas ant žemės *domus* koridoriuje.

Priešais mus atsiveria plati gatvė, abiejuose jos šonuose – daugybė parduotuvių. Šią nakties valandą jos uždarytos sunkiomis į šaligatvį įleistomis medinėmis langinėmis ir užrakintos tvirtais skląsčiais. Apsidairę matome tik juodus į žvaigždėtą dangų kylančių insulių siluetus. Lyg būtum tamsiame tarpeklyje, o virš galvos – žvaigždžių kupinas skliautas.

Einame pirmyn, mus supa gili tyla. Ją suardo tik už kelių dešimčių metrų nuo mūsų trykštantis kvartalo fontanėlis. Tik vandens čiurlenimas palaiko mums draugę.

Keista šita tyla. Ir dar labiau – reta. Juk esame pačiame miesto, turinčio pusantro milijono gyventojų, viduryje. Paprastai naktį pristatomos prekės į parduotuves, grindiniu darda vežimų

ratų geležiniai apkaustai, girdėti riksmai, žvengimas, neišvengiami keiksmai... Būtent šie garsai atsklinda iš tolimųjų gatvių. Ataidi šuns lojimas. Roma nebemiega.

Priešais mus gatvė išsišakoja į dvi. Pačiame sankryžos viduryje pastebime kažką mus tyloje stebintį. Ji stovi apsirengusi ilgais šviesiais drabužiais, pusiau praskėtusi rankas, tarsi norėtų pasveikinti ir apkabinti. Mums įdomu, žengiame kelis žingsnius pirmyn. Ir tik dabar ją atpažįstame. Ir pastebime, kad jos veidas atgręžtas ne į mus.

Jos žvilgsnis įsmeigtas į tolimiausią horizontą, ji, rodos, paskendusi giliose mintyse. Blyškūs mėnulio spinduliai apšviečia ramų sniego baltumo veidą su vos pastebima šypsena. Ant jos kaktos juosta, prilaikanti plaukus, bet viena kita sruoga šelmiškai krinta ant pečių. Staigus vėjo gūsis sukteli apie ją dulkių sūkurį, bet jos plaukai nė nekrusteli. Ir negalėtų – jie marmuriniai. Kaip ir jos nuogos rankos bei tūkstančiai drabužių klosčių. Ją kūręs skulptorius naudojo vieną iš brangiausių marmuro rūšių, įkūnydamas akmenyje vieną labiausiai romėnų garbinamų dievybių. Tai *Mater Matuta,* „maloningoji motina", vaisingumo, pradžios ir aušros deivė...

Taip baigiasi diena imperinėje Romoje. Diena kaip kitos beveik prieš du tūkstančius metų.

Padėkos

Noriu padėkoti profesoriui Romolo Augusto Staccioli, romėnų laikų kasdienio gyvenimo žinovui, kad įdėmiai perskaitė knygą, taip pat už vertingus patarimus ir pasiūlymus, kuriuos man teikė visus šiuos metus. Jo darbai, gyvenimo prieš du tūkstančius metų aprašymai įžiebė mano susidomėjimą romėnų pasauliu.

Dėkoju ir profesoriui Antonio De Simone, supažindinusiam mane su pamiltais Pompėjais, kur geriau negu bet kurioje kitoje pasaulio vietoje įmanoma atrasti senovės romėnų kasdienio gyvenimo paslapčių.

Žinoma, šių puslapių nebūtų be tų, kurių kelios kartos dirbo suteikdamos galimybę atrasti Romos gyvenimo detales. Pirmiausia turiu omeny visus archeologus, kurie man padėjo lankant kasinėjimų vietas, pateikė itin įdomių radinių ir atsakė į daugybę mano užduodamų klausimų...

Dėkoju ir Gabriellai Ungarelli bei Alberto Gelsumini iš „Mondadori“ leidyklos, nuo pat pradžių patikėjusiems šiuo kūriniu ir dėmesingai stebėjusiems jo atsiradimą ir augimą. Ačiū Lucai Tarlazzi, meistriškai nupiešusiam kasdienio Romos gyvenimo „nuotraukas“, tarsi būtų buvęs anuometinėse gatvėse su savo eskizų bloknotu. Ačiū Gaetano Capasso už jo labai tikslias ir vaizdžias kompiuterinės grafikos rekonstrukcijas.

Galiausiai noriu padėkoti savo žmonai Monicai už beribę kantrybę, kurios visada turėjo susidūrusi su mano entuziazmu ir pasakojimais apie senovės Romą, kaskart kai grįždavau iš filmavimų, archeologinių kasinėjimų arba kai perskaitydavau dar vieną romėnų gyvenimo studiją...

Angela, Alberto

An83 Viena diena senovės Romoje : kasdienis gyvenimas, paslaptys ir įdomybės / Alberto Angela ; iš italų kalbos vertė Aurelijus Katkevičius. – Vilnius : Tyto alba, 2012. – 381, [1] p.

ISBN 978-9986-16-878-2

Alberto Angela (Albertas Andžela, g. 1962 m.) – italų paleontologas, gamtos tyrinėtojas ir rašytojas. Italijoje jis geriausiai žinomas kaip mokslo populiarinimo laidų vedėjas „Rai Tre" televizijos kanale. Eilinė diena. Roma, 115 m. pr. Kr. Valdo imperatorius Trajanas, valstybė plečiasi ir klesti. Šėlstanti publika mėgaujasi gladiatorių kautynėmis Koliziejuje. Tibro pakrantėse svaigulingai puotauja patricijai, o termos laukia kilmingų klientų kasdienėms masažų ir kvapiųjų aliejų procedūroms. Taip gyvena Romos imperija – ir visa tai dabar galima beveik matyti savo akimis. Nes ši knyga leidžia pagyventi kaip tikram romėnui: atsibusti, pusryčiauti, pasivaikščioti miesto gatvėmis. Alberto Angela nepailsdamas vedžioja skaitytoją po Romos pasaulį: nuo 6 ryto, kai miestas pabunda, iki pat vidurnakčio.

UDK 931+937

Alberto Angela

Viena diena senovės Romoje

Kasdienis gyvenimas, paslaptys ir įdomybės

Iš italų kalbos vertė *Aurelijus Katkevičius*

Viršelio dailininkė *Ilona Kukenytė*

Tiražas 3 000 egz.

SL 1686. 2012 01 25. 13,43 apsk. l. l.

Išleido „Tyto alba", J. Jasinskio g. 10, LT-01112 Vilnius,

tel. 249 7598, info@tytoalba.lt

Spausdino UAB „BALTO", Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius

Alberto Angela (Albertas Andželа, g. 1962 m.) – italų paleontologas, gamtos tyrinėtojas ir rašytojas. Italijoje jis geriausiai žinomas kaip mokslo populiarinimo laidų vedėjas „Rai Tre" televizijos kanale.

Eilinė diena. Roma, 115 m. pr. Kr. Valdo imperatorius Trajanas, valstybė plečiasi ir klesti. Šėlstanti publika mėgaujasi gladiatorių kautynėmis Koliziejuje. Tibro pakrantėse svaigulingai puotauja patricijai, o termos laukia kilmingų klientų kasdienėms masažų ir kvapiųjų aliejų procedūroms. Taip gyvena Romos imperija – ir visa tai dabar galima beveik matyti savo akimis. Nes knyga „Viena diena Senovės Romoje" leidžia pagyventi dieną kaip tikram romėnui: atsibusti, pusryčiauti, pasivaikščioti miesto gatvėmis. Alberto Angela nepailsdamas vedžioja skaitytoją po romėnų pasaulį: nuo 6 ryto, kai imperijos sostinė pabunda, iki pat vidurnakčio. Nuo tada, kai *dominus* pasirąžo lovoje, iki nakties, kai paskutiniai girtuokliai uždaro tavernos duris ir dairosi nakvynės. Senovės Romą knygoje mes galime matyti, pajusti ir netgi užuosti, bastytis po turtuolių namus, žavėtis prabangiai įrengtais interjerais, užsukti į virtuvę ir pasmalsauti, kas šiandien gaminama pietums, aplankyti vergų turgų ir stebėti gladiatorių kovas Koliziejuje. Paklausyti Forume skaitomų eilių ir viešuosiuosee tualetuose pasakojamų juokelių, sužinoti, ką romėnai galvojo apie tikėjimą ir seksą, kaip sprendė aplinkosaugos problemas ir kur mesdavo šiukšles, išmokti paruošti flamingo kepsnį ir taisyklingai apsigobti togą.

Šių puslapių tikslas – atgaivinti senovės Romos griuvėsius parodant kasdienį gyvenimą, atsakant į labai paprastus klausimus: koks buvo jausmas einant gatve? Kokie buvo praeivių veidai? Kas matyti iš balkonų? Kaip kvepėjo maistas? Kokia lotynų kalba skambėjo gatvėse? Kaip pirmieji saulės spinduliai apšviesdavo Kapitolijaus šventyklas?

Ši knyga skirta visiems, mėgstantiems keliones laiku. Ir visiems, kurie planuoja kelionę į Romą, taip pat tiems, kurie ten jau buvo. Nes po „Vienos dienos Senovės Romoje" atsiras daugybė priežasčių dar kartą sugrįžti į Amžinąjį miestą.

ISBN 978-9986-16-878-2

TYTO ALBA

www.tytoalba.lt

ALBERTO
ANGELA

VIENA DIENA SENOVĖS ROMOJE

TYTO ALBA